

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування

Монографія

Дніпро
Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+»
2021

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Публічна сфера міста:
суб'єкти, практики, механізми
(пере)форматування

Монографія

Дніпро
Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+»
2021

УДК 316.344.8 : 316.334.56
ББК 60.54

*Рекомендовано до друку вченою радою Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 3 від 18 листопада 2021 року)*

Рецензенти:

Скворець В.О., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології Запорізького національного університету;

Третяк О.А., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія / О.З. Гудзенко, А.В. Демичева, О.І. Зубарева та ін.; за заг. ред. В.В. Кривошеїна, О.В. Ходус. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2021. 264 с.

У колективній монографії представлені результати дослідження публічної сфери як простору соціальної активності і самоорганізації різноманітних суб'єктів. Оцінюються евристичні можливості теоретичних підходів до вивчення публічної сфери з позиції їх релевантності сучасній українській ситуації; визначаються основні поняття, що розкривають зміст й характер змін сучасної публічної сфери. Розглядаються особливості культури суспільної самоорганізації, нові солідарні практики, форми і характер взаємодії громадян і влади. Обговорюється суб'єктна роль громадськості, конкретно – суб'єктні властивості груп, колективів, окремих представників, їх групова саморефлексивність, локуси відповідальності.

Матеріали монографії ґрунтуються на результатах емпіричних й теоретичних розвідок, присвячених дослідженню різних аспектів міської публічної сфери (на прикладі міста Дніпро), серед яких – повсякденні практики конститування міського простору (місто як локус свята, місто як локус візуальної репрезентації), креативна прагматика освоєння міського довкілля, поведінкові стратегії (освітні, правові) містян, моделі соціальної взаємодії у просторі міської публічності тощо.

Для науковців, державних службовців, громадських діячів, усіх, хто цікавиться проблемами сучасного суспільного життя.

ISBN 978-617-95184-1-6

© Дніпровський національний університет імені
Олеся Гончара, 2021

© Автори, 2021

© Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+»,
2021

Зміст

Передмова (<i>Віталій Кривошеїн, Олена Ходус</i>)	5
Розділ 1. Публічна сфера міста: особливості сучасного (пере)форматування	8
1.1 Публічна сфера міста як предмет наукового дослідження (<i>Віталій Кривошеїн</i>)	8
1.1.1 Загальна характеристика концепту «публічна сфера»	8
1.1.2 Міський публічний простір як ключова категорія розуміння урбаністичного способу життя	19
1.2 (Пост)сучасний соціальний простір у ситуації пере/збирання: переосмислюючи границі між публічним і приватним (<i>Олена Ходус</i>)	31
1.3 Соціокультурний простір сучасного міста: тенденції та особливості розвитку (<i>Юрій Калиновський</i>)	53
Розділ 2. Міський простір як локус публічності	71
2.1 Особливості трансформації міських публічних просторів в Україні (<i>Віталій Кривошеїн</i>)	71
2.1.1 Міські публічні простори в Україні: еволюція та сучасний стан	71
2.1.2 Міські публічні простори як підсилювачі міської ідентичності: кейс м. Дніпро	83
2.2 Міські суспільні рухи як агенти с(від)творення публічного простору міста (<i>Олеся Гудзенко</i>)	91

2.3 Права людей у місті та право на місто: Дніпровські візії (Алла Демичева)	112
2.4 Свято як (екс)територіальність: можливе, бажане, реальне (Сергій Легеза)	133
2.4.1 Місто як простір просторів	133
2.4.2 Свято обмежене та за межами: від цілісності до дискретності	136
2.4.3 Свято як «локус»: традиційна модернізованість	141
2.4.4 «Свято, що завжди з тобою»	146
Розділ 3. Публічна сфера міста: практики конституювання	152
3.1 Сучасні практики публічного муніципального управління: перспективи для України (Юрій Кальниш)	152
3.1.1 Проблеми муніципального управління в сучасній Україні .	152
3.1.2 Особливості взаємодії державного і муніципального управління на локальному рівні: сучасний зарубіжний досвід	157
3.1.3 Перспективи розвитку муніципального управління в Україні	166
3.2 Політика пам'яті в публічній сфері міста (Ірина Ковальська- Павелко)	177
3.3 Еволюція основних парадигм брендингу та їх значення для сталого розвитку суспільства (Вадим Ніколенко)	194
3.4 «Fitnessstyle» як практика «споживання здоров'я» в просторі сучасного міста (Оксана Зубарева)	215
Післямова (Віталій Кривошеїн, Олена Ходус)	234
Перелік використаної літератури	236
Авторський колектив	261

Передмова (Віталій Кривошеїн, Олена Ходус)

Тематика публічності останнім часом набуває усе більшої актуальності в українському соціально-гуманітарному дискурсі, який активно оперує термінами і концептами на кшталт «публічна політика», «публічна сфера», «публічний простір», «публічні послуги». Йдеться про такий формат організації суспільного життя, який традиційно розуміється як «місце» діалогу між державою і громадянським суспільством, характерними маркерами якого є відкритість, рівність сторін, свобода висловлення і обміну інформацією. Найбільш суттєвими специфічними властивостями, які позначають функціонування публічної сфери (участь в публічному житті, активність в публічному просторі) є пріоритет колективного інтересу / спільної дії / загального блага, які базуються на морально-етичних чеснотах альтруїзму, солідаризму, довірі, які аж ні в якому разі не блокують індивідуальних прагнень, стратегій, всього того, що є особистісним значущим для людини.

По суті, публічна сфера є особливим простором соціального життя, де виникає можливість артикуляції спільних інтересів і досягнення громадянської згоди, формується громадська думка, відбувається обговорення суспільнозначущих проблем та контроль за діяльністю влади. Разом з тим, слід визнати, що в умовах актуального сьогодення (й український соціум тут не є виключенням) публічне життя перебуває у стані активної трансформації. Все більша формалізація усіх соціальних сфер, особливо відчутна у великих міс-

тах, призводить до знеособлення, анонімності публічного життєвого середовища, яке тепер сприймається в категоріях «загрози», «ризик», «небезпеки» і спричиняє певне (пере)форматування режимів публічності. На тлі тотальної недовіри до сталих політичних і соціальних інститутів громадяни все частіше звертаються до альтернативних моделей суспільної (само)організації, які дозволяють зменшити залежність від влади держави і ринку з їх механізмами нормативної регуляції «публічних висловлень».

У цьому контексті актуально важливим й практично значущим є розробка концептуального підґрунтя для дослідження процесів конституювання нових форм суспільного життя, зокрема – простору міської публічності (її суб'єктів, практик і локусів «міської спільності»), стан якої відіграє ключову роль в контексті переходу українського суспільства до нової моделі державно-суспільних відносин. Проблематика публічності (публічної сфери, публічного простору), яка опосередковано відображає сутнісні риси і базової аксіологічної структури сучасного суспільства, має доволі сталу традицію теоретизації у працях західноєвропейських дослідників Карла Шмідта, Ханни Арендт, Юргена Габермаса та ін. Разом з тим, на тлі актуальних онтологічних викликів, цілком очевидно, що пояснювальні можливості класичних теоретичних версій публічної сфери потребують адекватного (пере)визначення. Йдеться про необхідність уточнення наявної аналітичної оптики, яка б дала змогу не тільки вловити «змістовні зсуви» понятійного профілю описання феномену публічності, але і встановити модуси (пере)форматування простору публічного життя, відзначеного зміною самого статусу «публічного висловлення». В актуальних соціокультурних реаліях, дійсно, спостерігається падіння інтересу людей до участі в суспільному житті, в асоційованих комунікаціях. Притаманна сьогоденню надмірна зосередженість людей на своєму приватному житті, на риторичі індивідуалістичного «самоздійснення» має вкрай негативні політичні і соціальні наслідки. Іншим суттєвим фактором, що змінює саму цінність й соціокультурний дизайн публічного простору, виявилися діяльність медіа, поширення цифрових (мережєвих) технологій, які трансформують патерни людських відносин, параметри політичної влади, принципи утворення сучасного безпекового середовища, руйнують колишнє почуття солідарності спільності.

Саме на дослідженні цих проблемних сюжетів і була перш за все сконцентрована увага авторів пропонованого монографічного дослідження. Робота складається з передмови, трьох розділів, післямови, переліку використаної літератури. Перший розділ окреслює загальні теоретико-методологічні питання дослідження публічного простору міста. Зокрема, увага авторів фокусується на концептуальному аналізі публічної сфери і публічного простору,

переосмисленні категоріальних кордонів приватного і публічного, розкритті тенденцій і особливостей соціокультурного розвитку міського простору. У другому розділі осмислюються проблеми територіальності публічності в міських просторах. Зокрема, розкриваються особливості трансформації міських публічних просторів в Україні, в т.ч. і в контексті ідентифікаційного процесу, визначається роль міських рухів у функціонуванні публічних просторів міста, на прикладі м. Дніпро простежуються можливості реалізації «права на місто» (А. Лефевр), включаючи і безпекові аспекти, характеризується культура свята в контексті міської публічності. Практикам конституювання публічної сфери міста присвячений третій розділ. У розрізі цієї проблематики висвітлюються питання муніципального управління, розробки і реалізації політики пам'яті на локальному рівні, брендингу міської території та формування здорового образу життя в міських умовах.

У підготовці монографії взяли участь Олеся Гудзенко (підрозділ 2.2), Алла Демичева (підрозділ 2.3), Оксана Зубарева (підрозділ 3.4), Юрій Калиновський (підрозділ 1.3), Юрій Кальниш (підрозділ 3.1), Ірина Ковальська-Павелко (підрозділ 3.2), Віталій Кривошеїн (передмова, підрозділи 1.1, 2.1, післямова), Сергій Легеза (підрозділ 2.4), Вадим Ніколенко (підрозділ 3.3), Олена Ходус (передмова, підрозділ 1.2., післямова).

Дослідження виконане в межах науково-дослідної роботи «Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування» (№ держреєстрації 0119U100401), яку здійснює кафедра соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (2019-2021 рр.).

РОЗДІЛ 1

Публічна сфера міста: особливості сучасного (пере)форматування

1.1

Публічна сфера міста як предмет наукового дослідження (Віталій Кривошеїн)

1.1.1 Загальна характеристика концепту «публічна сфера»

Розуміння публічної сфери формувалося протягом всієї історії західної цивілізації – від давньогрецьких суспільних взаємовідносин і європейського середньовічного етикету до сучасного осмислення деформації традиційних кордонів публічності. Проте в суспільних науках пильну увагу цьому питанню стали приділяти лише в другій половині ХХ ст. Концепт публічної сфери (англ. *public realm*) було започатковано у працях Ханни Арентт (у 1958 р.)¹ і Юргена Габермаса (у 1962 р.)².

Так, Х. Арентт розділяє життя індивіда на сферу публічну і приватну. Апелюючи до Аристотеля, дослідниця розглядає публічну сферу як сферу прояву свободи, демократії і протиставляє її приватній сфері, у якій знахо-

---

¹ Arendt, H. *The Human Condition*. 2nd edn. Chicago, Il.: University of Chicago Press, 1998. 370 p.

² Habermas, J. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, Ma.: The MIT Press, 1991. 301 p.

дяться раби, жінки та діти і де панує насильство, пригноблення і безправ'я. Для неї публічна сфера – це місце, де людина стає громадянином, бере участь особисто в обговоренні суспільних справ, привселюдно виражає свої думки та обмінюється ними з іншими громадянами. Для Х. Арендт публічність пов'язана з прямою взаємодією індивідів, які поділяють ту чи іншу систему цінностей, що є основою для правильної інтерпретації дій кожного¹.

Дослідниця звертає увагу на принципове розділення сфери публічного та сфери приватного в епоху античності, що відбувалося в процесі становлення полісу, а також на трансформації, які відбуваються з приватним та публічним в Новий час. Громадянин античного полісу належав одразу до двох порядків існування, його життя чітко ділилося на те, що належало йому, і на те, що було загальним. Різниця між публічним і приватним проявляється в тому, що приватна сфера, згідно з Х. Арендт, характеризується людськими потребами та життєвою необхідністю. У сфері приватного проявляється природна необхідність. При цьому в Давній Греції, в період розквіту античної демократії, завжди виявляли повагу до приватної сфери, оскільки вона була передумовою участі в публічному житті полісу. З цього приводу Х. Арендт зауважує: «Без забезпечення приватності ніхто не міг брати участь у справах соціального світу, тому що без місця, яке людина дійсно могла б називати своїм власним, вона нібито не піддавалася в цьому світі локалізації»². У свою чергу, поліс, на відміну від приватної сфери, характеризується свободою, в ньому індивіди поставали як рівні, їхнє життя відбувалося без тиску необхідності.

Х. Арендт вважає, що публічне набуває всіх рис афінської демократії як сфера, де люди захищають інтереси суспільства в цілому, а власні справи, пов'язані із необхідністю забезпечувати життєдіяльність індивідів, залишають осторонь. При цьому приватне описується як життя у власному домі, тобто дещо таке, що має просторову форму – що можна залишити позаду, із чого можна вийти. Отже, визначення публічного як сфери політичної дії потребує чіткого розмежування із приватним. Х. Арендт вважає, що криза публічного виникає разом із виходом домогосподарства із приватної сфери у простір суспільного. Таку конфігурацію суспільства, коли економічна діяльність виходить за межі приватного та стає головним спільним інтересом, тим єдиним, що хвилює всіх, дослідниця називає соціумом. Під останнім вона розуміє ту форму спільного життя, «де залежність людини від її подібних заради самого життя і нічого іншого досягає публічної значущості і де внаслідок цього види діяльності, що служать лише підтриманню життя, не тільки ви-

¹ Arendt, H. Op. cit. P. 211-215.

² Ibid. P. 40-41.

ступують на відкритій публічній сцені, а й сміють визначати собою обличчя публічного простору»¹.

Х. Арендт робить спробу ототожнити публічне з політичним, намагаючись віднайти сутність політичного як такого. Для цього вона використовує ідею публічного простору, в якому індивіди є вільними насамперед від економічних відносин. Відбувається це завдяки тому, що у публічному просторі немає місця егоїстичним мотивам. Поряд із цим, головними складовими публічності вчена вважає відкритість та спільність цього простору². Тобто, головні умови публічності – відкритість діяльності та залучення до цієї діяльності певної колективності³.

Розглядаючи трансформацію публічної сфери, Х. Арендт вказує на її поступовий занепад. Продовжуючи тему деформації публічної сфери, порушеною Х. Арендт, Сейла Бенхабіб у своїй монографії «Вимоги культури: рівність та різноманітність у глобальній добі»⁴ зауважує, що постіндустріальна «нова публіка» в силу використовуваних технологій комунікації не локалізується в одному місці, а знаходиться відразу у багатьох місцях. Тому така публіка не може володіти силою, що необхідна для існування публічної сфери, її комунікація набуває формального характеру. Це особливо помітно під час публічних дебатів: незважаючи на широкі технічні можливості для участі, якість самих дебатів дуже низька. На думку С. Бенхабіб, сьогодення публічна сфера – це нарцисична самопрезентація. Особливо яскраво це проявляється в Інтернеті, де публічний діалог перетворюється у «публічну розмову», що спрощує саму сутність спілкування й має поверховий характер. Людям уже не потрібно дотримуватись чітких правил пристойної вербальної комунікації, осмислюючи кожне слово, достатньо висловити свої емоції та погляди лише за допомогою «смайлика», який уособлює увесь внутрішній світ, світогляд і настрої людини. Крім того, втрачається й сама необхідність слів, а тим більше метафоричних висловлювань і думок. Достатньо репрезентувати себе на фото або іншому цифровому носії, з одного боку, у незвичайному, відірваному від реальності емоційно-перебільшеному образі – з іншого, цей образ має буди достатньо наближеним до сконструйованої стандартизованої повсякденності. Отже, публічна сфера сьогодення постає як простір-процес, в основі якого лежить гіпермасове відтворення й переформатування знаково-символічних кодів. Саме інформаційне суспільство стає комунікативним

---

¹ Ibid. P. 61-62.

² Ibid. P. 65-69.

³ Public and private in private in thought and practice: perspectives on a grand dichotomy / J. Weintraub, K. Kumar (eds.). Chicago, IL: University of Chicago Press, 1997. P. 5.

⁴ Benhabib, S. The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002. 216 p.

конгломератом публічності, визначає характер соціальних і культурних відносин у сучасному крос-культурному просторі¹.

Ю. Габермас інтерпретує публічне як сферу, що твориться соціальним дискурсом. На прикладі античної держави, він пояснює цю тезу таким чином: «В освіченому місті-державі Греції (полісі) сфера полісу, спільна для всіх громадян (koine), чітко відділялася від сфери oikos, що належала кожному зокрема (idia). Відкрите життя (bios politikos) відбувалося на ринковій площі, на агорі, проте до якогось конкретного місця прив'язане не було: відкритість творилася в мовній практиці (lexis)»².

На думку Ю. Габермаса, формування публічної сфери на Заході припадає на період падіння абсолютистських монархій і утвердженням представницьких демократій, Основний закон яких гарантує громадянам особисті, політичні й економічні права і свободи. На його думку, першими елементами публічної сфери були кав'ярні XVIII ст. і газети, у яких можна було реалізувати базові політичні свободи. Ідеал нормативної публічної сфери, сформований у цей час, породив уявлення про можливість громадянського суспільства акумулювати впливову громадську думку і через систему представницької демократії впливати на державну політику.

На думку Чарльза Тейлора, сучасне розуміння публічного постає в Новий час, коли в уяві людей народжується нова ідея спільного простору. Він дає таке загальне визначення: «Публічна сфера – це спільний простір, у якому, як стверджується, члени суспільства зустрічаються за посередництвом різного виду медіа друкованих і електронних, а також безпосередньо, завдяки чому можуть дискутувати над проблемами, що стосуються їх спільного інтересу, і формулювати стосовно них спільні погляди»³. Отже, публічний простір формується спільною уявою, спільним досвідом та спільними діями, хоча її не можна до них редукувати.

Сформоване у Новий час розуміння публічної сфери закладає її принципіву незалежність від політики. Ч. Тейлор пише: «Публічна сфера є місцем, де виробляються раціональні погляди, якими повинен керуватися уряд. Це складає принципіву рису вільного суспільства»⁴. Таким чином, саме через здійснення такого впливу на політичний світ, публічна сфера постає як своєрідний метатопічний простір по відношенню до політики. У цьому сенсі вона є відображенням морального і метафізичного порядку, що лежить в ос-

---

¹ Benhabib, S. *Situating the Self: Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. Durham, NC: Duke University Press, 1994. P. 14-15.

² Габермас, Ю. Структурні перетворення в сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис, 2000. С. 46.

³ Taylor, Ch. *Nowoczesne imaginaria społeczne*. Kraków: Znak, 2010. S. 117.

⁴ Ibid. S. 126.

нові соціального порядку та практики. Позаполітичність публічної сфери – це передусім новизна, яку впроваджує Новий час. Інтелектуали XVIII ст. ідентифікували себе із спільним простором дискусії, який не мав нічого спільного з політикою. «Цей позаполітичний статус, – пише Ч. Тейлор, – це один з аспектів новаторства публічної сфери: усі члени політичного суспільства (або принаймні усі його компетентні та освічені члени) повинні також сприйматися як члени спільноти, що є окремою від держави. Більше того, ця спільнота була ширшою, аніж будь-яка держава; в деяких ситуаціях охоплювала простір усієї цивілізованої Європи»¹.

У сучасній демократії публічна сфера розглядається Ю. Габермасом як «інституційована арена дискурсивної інтеракції»², як простір, у якому громадяни вільно обговорюють суспільно важливі питання, охоплює все, що знаходиться поза сферою приватного (домашнього, сімейного). По суті, публічна сфера за умов демократії є медіатором між суспільством і державою, адже слугує місцем, де «публіка» і «публічне» конструюються і репрезентуються. У нормативній концепції публічного простору Ю. Габермас описав т.зв. «ліберальну модель буржуазної публічної сфери», характеристиками якої є ігнорування соціальних нерівностей, гомогенність єдиної публічної сфери замість гетерогенності різноманітних публік, формальна недопустимість приватних інтересів в публічній сфері, а також різке розділення між громадянським суспільством і державою та ринком. Публіка, як основа публічної сфери, ніколи не була однорідною, з неї виключалися представники позбавлених влади маргіналізованих соціальних груп і спільнот. Так, у давньогрецьких полісах були позбавлені громадянських (політичних) прав жінки, раби і чужинці; у західноєвропейських буржуазних державах Нового часу – жінки, представники нижчих класів, мігранти та інші.

Отже, Ю. Габермас використовував термін «публічна сфера» для опису абстрактної, дискурсивної форми публічного простору, сповненого ідеями, думками та дебатами з питань суспільного інтересу. Тобто публічна сфера дає громадянам можливість брати участь у політичному житті шляхом обговорення, формування думок та досягнення консенсусу.

Ю. Габермас виділяє три основні типи учасників публічної сфери:

1) Учасники першого типу приходять у неї «ззовні»: головний ресурс, який вони шукають, – це вплив. У цьому разі публічна сфера інструментально використовується членами політичних партій, різного роду лобістами, членами парламенту або уряду.

---

¹ Ibid. S. 131.

² Habermas, J. Op. cit. P. 15.

2) Учасники другого типу поповнюють публічну сферу «зсередини», захищаючи різні суспільні інтереси, інституціональні реформи, нові права, відстоюючи ті або інші колективні ідентичності.

3) Учасники третього типу – це журналісти, діячі мас-медіа, які контролюють відбір тем, текстів і авторів, що циркулюють у публічній сфері¹.

Для Ю. Габермаса публічна сфера – це принципово позаособистістний феномен, у якому не стільки здійснюються дії, скільки відбувається комунікація, обмін інформацією, думками. При цьому публіка може бути розсіяна в різних місцях, але завдяки ЗМІ люди завжди чують один одного, це насамперед ті, які читають. У 2006 р. Ю. Габермас уточнив своє визначення публічної сфери, представивши її як «посередницьку систему комунікації між формально організованими та неформальними, що відбуваються віч-на-віч, обговореннями на аренах, розташованих як нагорі, так і знизу політичної системи»².

За Ю. Габермасом, головним механізмом функціонування публічної сфери у сучасній демократії виступає деліберація (від англ. *deliberation* – деліберація, обдумування, дискусія). У зв'язку з цим він стверджує: «Істотною потребою є виправлення методів та умов, дебатів, дискусій та практик переконань. Деліберативна політика забезпечується через дискурсивну структуру формування думки та волі, яка виконує її соціально-інтегративну функцію лише в тому, що громадяни очікують певних результатів, хоча дискурсивний рівень публічних дебатів може виникати і конституюватися на більш важливому рівні. Він не повинен бути прихований у чорній скрині і має бути операціоналізований певними індикаторами»³.

Однією з ключових переваг деліберації є врівноваження позицій більшості та меншості, адже вони представлені на однакових засадах, їхнє слово наділене рівнозначною силою. Переконання меншості за належного обґрунтування можуть стати виявом загальної думки. Легітимність демократичного рішення здобувається виключно через громадську комунікацію, що визначається раціональністю, демократичний процес залежить від колективної волі⁴.

На думку С. Бенхабіб, деліберація є різновидом конструктивного публічного діалогу, оскільки він забезпечує рівні умови для всіх учасників. Пра-

---

¹ Habermas, J. Op. cit. P. 21-22.

² Habermas, J. Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research. *Communication Theory*. 2006. Vol. 16 (4). P. 415.

³ Habermas, J. Between facts and norms: contribution to a discourse theory of law and democracy. Boston: Massachusetts Institute of Technology, 1996. P. 304.

⁴ Dryzek, J. Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations. Oxford: Oxford University Press, 2002. 195 p.

вила попередньо узгоджені і всім відомі, вони також детально визначаються і дискутуються. Тільки за деліберативного обговорення, вважає дослідниця, може повномірно проявитися плюралізм як принцип демократії. Конкуренція позицій у процесі деліберативного обговорення перетворюється на співробітництво¹.

За спостереженням Олександри Дем'яненко, у наукових розвідках синонімічним до поняття деліберації часто вживається термін «збагачення (від англ. *deliberation*) громадської думки»². Характеризуючи цей термін, Борис Докторов зауважує, що збагачена громадська думка – це безліч суджень, оцінок, що стосуються тих чи інших фрагментів реальності, вироблена цією сукупністю при наявності необхідної інформації щодо певних проблем в процесі широкого міжособистісного обговорення³. Тут наголос робиться на тому, що у процесі обговорення пересічний громадянин несвідомо перетворюється на активного актора. Початково володіючи мінімальним рівнем знань з приводу конкретного публічного питання або ж не розуміючись на темі взагалі, учасник деліберативного обговорення отримує дані, підготовлені фахівцями, чує різні, часом протилежні, думки, включається до дискусії, усвідомлюючи важливість майбутнього рішення для себе, своїх рідних та близьких. Сприяє активізації участі й усвідомлення людиною значущості власного голосу, який може стати вирішальним під час прийняття рішення чи розробки рекомендацій. Занурення до публічного контексту змушує людину ідентифікувати публічну грань власної особистості, що у свою чергу кристалізує ціннісні орієнтації на новому, більш якісному рівні. Отже, метою етапу збагачення є «корекція, зміна установок респондентів. Або інакше: збагачення – це “переведення” (розвиток, просування) соціальної групи (точніше – представників, які її репрезентують) з одного соціального простору до іншого: з конкретного середовища – до абстрактного, зі стану низької інформованості – до позиції «майже» експерта»⁴.

Механізм трансформації громадської думки в рамках деліберативного процесу Джеймс Фішкін пояснює таким чином: думку громадян до деліберативного обговорення доцільно визначати як «сиру», а після – як «рафіновану». Перша функціонує за принципом дзеркала, друга – фільтру. «Сира» громадська думка – відображення необізнаності громадян та їхньої відсторонене-

---

¹ Benhabib, S. *Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy. Democracy and Difference* / S. Benhabib (ed.). Princeton, NJ: Princeton University Press, 1996. P. 68.

² Дем'яненко, О.О. Громадський деліберативний дискурс як інструмент політичної модернізації. *Грані*. 2018. Т. 21, № 11. С. 104.

³ Докторов, Б. Методология и практика опросов «обогащенного общественного мнения». *Социальная реальность*. 2007. № 10. С. 83-84.

⁴ Там же. С. 85.

ності від публічних проблем. «Рафінована» – зріз, який відповідає критерію якості¹.

У цілому в науковій літературі поняття «публічна сфера» витлумачується:

1) як соціально-філософський феномен, що перш за все характеризує особливості культури Нового часу та багато в чому є знаковим для інформаційного суспільства²;

2) як соціологічний феномен, що відображає проблеми розвитку влади, суспільства, політики, норм та принципів демократичних інститутів європейської культури³;

3) як комунікативний феномен, який безпосередньо розглядається у зв'язку з процесами власне у ЗМІ, а також PR-текстами як текстами масової комунікації (поряд із журналістськими та рекламними текстами), що активно розвивають комунікації у публічній сфері⁴.

Узагальнюючи уявлення про публічну сферу, виділимо такі її ключові елементи: загальний доступ, достовірні джерела інформації, добровільна участь, раціональна дискусія та аргументація, свобода висловлювання думок, свобода обговорювати державні справи, свобода брати участь в обговоренні поза інституціональними ролями. Фактично публічна сфера – це своєрідний форум публічного дискурсу, атрибутами якого є вільна дискусія та вільні засоби комунікації, необхідні різноманітним групам інтересів, по-перше, для

---

¹ Fishkin, J. *When the People Speak, Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 91-92.

² Habermas, J. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, Ma.: The MIT Press, 1991. 301 p.; Третяк, О.А. Політико-філософське обґрунтування публічної сфери: можливості досягнення хабермасіанського ідеалу в сучасних умовах. *Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Політологія*. 2010. Вип. 20, № 9/2. С. 214-219.; Шевчук, Д.М. Публічне і приватне в горизонті соціального буття людини. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2011. № 2. С. 76-80.

³ Arendt, H. *Op. cit.*; Алексеева, Т.А. «Публичное» и «частное»: где границы «политического»? *Философские науки*. 2005. № 3. С. 26-39.; Зейдель, М.І. Публічне та приватне на пострадянському просторі: проблема демаркації. *Грані*. 2014. № 2. С. 79-82.; Кін, Д. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. К.: К.І.С.; Аналітико-дослідний центр, 2000. 191 с.; Ходус, Е.В. От общественного к приватному: актуальные модальности социокультурного бытия. *Новая парадигма*. 2014. Вип. 121. С. 84-94.

⁴ Дуцик, Д. Політична журналістика. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 138 с.; Кривоносов, А.Д. PR-текст в системе публичных коммуникаций. 2-е изд., доп. СПб.: Петербургское Востоковедение, 2002. 288 с.; Крос, К., Гакет, Р. Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: Перспективи конкуренції. К.: Основи, 2000. 142 с.; Уэбстер, Ф. Теории информационного общества. М.: Аспект Пресс, 2004. 400 с.; Шестакова, Е.Г. Публічна сфера як поняття сучасної теорії соціальної комунікації. *Наукові записки Інституту журналістики [КНУ імені Тараса Шевченка]*. 2008. Т. 30 (січень-березень). С. 11-17.

ефективного захисту від зловживань з боку держави, по-друге, для підтримки і розширення участі суспільства в політичних процесах, зокрема спільної практичної діяльності, спрямованої на досягнення цілей, що всіма поділяються¹.

У сучасному розумінні публічна сфера характеризується такими властивостями та ознаками:

1) значимий своєю загальнодоступністю для багатьох громадян простір, в якому на засадах рівноправності відбуваються раціональні, відкриті, прозорі для всіх та вільні від будь-якої особистої зацікавленості активні обговорювання, дискусії рівноправних суб'єктів, унаслідок чого формується громадська думка щодо різноманітних проблем, тобто формується аксіологічна система суспільства взагалі;

2) ідеальна сфера, в якій циркулює, виробляється надійна соціальна інформація, що надається всім без будь-яких перешкод і є гарантом відкритості й достовірності демократичних процедур;

3) самостійний простір, який на засадах рівнозначності та рівноцінності одночасно межує зі сферами чи просторами державного, політичного та приватного;

4) споконвічно вільний від державно-владного та політико-економічного контролю простір, де публічно відбувається обмін громадсько важливою інформацією та спілкування суспільно активних суб'єктів, що утворюють публіку, – ідеал громадянського суспільства;

5) унаслідок активного, надзвичайно швидкого розвитку різноманітних мас-медіа – невід'ємного елемента публічної сфери Нового та, особливо, Новітнього часів – у сучасній культурі цілеспрямовано спочатку нівелюються, а згодом поступово й руйнуються межі між публічною сферою та приватною, державною, політичною сферами².

В інформаційно-комунікативному сенсі публічна сфера постає як реальність, що поєднує численні міні-публіки, які можуть бути представлені епізодичними дискусіями. Людмила Васильєва дає таке визначення феномена публічної сфери: «Публічна сфера – це штучно створена соціально-комунікативна реальність, орієнтована на успішну особистісну презентацію та соціальну репрезентацію індивідуально-особистісних контентів у дискурсивному полі, завдяки технікам і технологіям, що переважають у певних ти-

---

¹ Gould, C. Diversity and Democracy: Representing Differences. *Democracy and difference: contesting the boundaries of the political* / S. Benhabib (ed.). Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996. P. 174.

² Шестакова, Е.Г. Вказ. твір. С. 12-13.

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія пах суспільного розвитку»¹.

У цілому, публічна сфера виконує такі основні функції, що забезпечують взаємодію держави і суспільства (різноманітних груп інтересів) у формуванні питань, що виражають суспільно значущий інтерес:

1) Артикуляція та агрегація суспільних інтересів, тобто перетворення соціальних очікувань у конкретні політичні вимоги, а також узгодження приватних вимог та потреб, установлення між ними певної ієрархії та вироблення на цій основі спільних групових цілей, що, у свою чергу, суттєво знижують соціальну напруженість у суспільстві, закладають основи для консенсусної демократії, що в подальшому сприяє адаптації політичної системи до нових умов функціонування.

2) Публічний контроль за діяльністю влади (публічна сфера має нормативний статус і вважається тим місцем, усередині якого державні справи можуть піддаватися постійній громадській перевірці).

3) Інформування та комунікація (відкрита комунікація в публічній сфері має дискурсивну функцію, будучи форматом, що дає змогу здійснювати широкий обмін ідеями, думками та аргументами).

4) Вплив на формування публічної політики.

5) Політична освіта громадян (публічна сфера – це своєрідне об'єднання експертів, які дають оцінку різноманітним явищам політичного та соціально-економічного життя) та, частково, формування політичної еліти (через т.зв. лідерів громадської думки, громадських активістів тощо)².

На сьогодні основними перешкодами для розвитку публічної сфери є корпоративно-егоїстичний характер приватної сфери та складнощі формування громадянського суспільства³. Крім того, додає Ігор Рейтерович, публічна сфера піддається суттєвим трансформаціям, виникають нові явища – публічна приватність (розкриття приватного життя в публічній сфері) та приватна публічність (обмеження аудиторії, перед якою відбувається презентація приватної сфери). При цьому обмеження інституціональних каналів реалізації громадської участі, поширення консумеризму, розвиток маскультурної індустрії, домінування приватного над публічним суттєво обмежують та послаблюють навички та, що найголовніше, потреби самоорганізації громадян,

---

¹ Васильєва, Л.А. Публічність і суспільство інформаційно-комунікативних трансформацій. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2015. Вип. 8. С. 23.

² Edwards, A. Scientific expertise, and policymaking: the intermediary role of the public sphere. *Science and Public Policy*. 1999. Vol. 26 (3). P. 164.

³ Публичная сфера: теория, методология, кейс-стади: монография / под ред. Е.Р. Ярской-Смирновой, П.В. Романова. М.: ООО «Вариант», ЦСПГИ, 2013. С. 8.

здатність поділяти суспільний інтерес та відстоювати права¹.

Ненсі Фрейзер², Дон Мітчелл³ та інші показують, що публічна сфера, яку описує Ю. Габермас, на практиці ніколи не була відкритою і загальнодоступною; навпаки, з самого початку вона була побудована на соціальному виключенні і дискримінації. Тому, на думку критиків нормативної концепції Ю. Габермаса, замість єдиної універсальної публічної сфери, яка є тільки теоретичним конструктом, реалізація якого завжди будується на виключенні тих, хто в конкретних суспільствах не належить до «публіки», необхідно говорити про множинні публічні сфери, які перебувають у постійному суперництві, серед яких є домінантні і підкорені, «видимі» і «невидимі». Н. Фрейзер називає публічні сфери «subaltern counter publics», маючи на увазі те, що існують паралельні дискурсивні арени, в яких члени витіснених із офіційної публічної сфери та постійно дискримінованих соціальних груп можуть виробляти альтернативні дискурси, зокрема і щодо власної ідентичності⁴. При цьому не існує і не може існувати якогось постійного визначення «публіки» і «публічної сфери»: межі публічної сфери перевизначаються і розширюються у постійній політичній боротьбі, яку ведуть представники витіснених із офіційної публічної сфери та постійно дискримінованих соціальних груп за право бути включеними до «публіки».

Н. Фрейзер наголошує, що публічна сфера концептуально відрізняється від апарату державної і самоврядної влади і від сфери економіки⁵. Це універсальне, загальнодоступне і в той же час абстрактне «місце» громадянського суспільства, концептуальний простір, у якому функціонують політичні дискурси, у якому неприпустимі приватні інтереси, у якому підважуються соціальні нерівності, і його члени спілкуються як рівні. Тут виробляються і циркулюють дискурси, які можуть бути критичними по відношенню до політики або посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування. Не випадково Вейн Парсонс наголошує, що поняття «публічний» означає ті аспекти людської діяльності, які вимагають урядового чи соціального регулювання, втручання або, принаймні, спільних дій⁶. Від сфери економіки (вільного рин-

---

¹ Рейтерович, І.В. Особливості розвитку публічної сфери в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Політичні науки*. 2015. № 4. С. 58.

² Fraser, N. Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*. 1990. Vol. 25/26. P. 56-80.

³ Mitchell, D. The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy. *Annals of the Association of American Geographers*. 1995. Vol. 85 (1). P. 108-133.

⁴ Fraser N. Op. cit. P. 66-70.

⁵ Ibid. P. 57-59.

⁶ Парсонс, В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С 23.

ку) публічна сфера відрізняється тим, що вона є ареною дискурсивних, а не ринкових відносин, місце дебатів і обговорень.

Американський соціолог Д. Мітчелл однією з ключових вад класичної (нормативної) концепції публічної сфери є її абстрактність та іматеріальність, що виражається в ігноруванні просторового виміру публічності і реальних просторів щоденного існування, претензії на екстериторіальність і всезагальність. На прикладі сучасних американських міст, Д. Мітчелл доводить, що таке ігнорування означає втрату публічною сферою її політичного виміру – виміру боротьби за громадянські права і соціальну інтеграцію виключених груп¹.

За демократичним типом правління публічний простір є безпосереднім матеріальним виразом публічної сфери, оскільки, пояснює цю тезу Дон Мітчелл, він являє собою загальнодоступний, відкритий міський простір, у якому власне і відбуваються зібрання і політична репрезентація всіх членів «публіки»².

1.1.2 Міський публічний простір як ключова категорія розуміння урбаністичного способу життя

Часто поняття «публічна сфера» і «публічний простір» вживаються як синоніми та означають сферу, в якій оперують інститути громадянського суспільства, зокрема, неурядові громадські організації. Разом з цим у поняття, що розглядаються, різне минуле і вони по-різному співвідносяться із реальними міськими просторами і просторовими соціальними практиками. Тому ці поняття доцільно розрізняти.

Історично публічний простір є однією з ключових категорій розуміння урбаністичного способу життя і демократичного міського управління, прикладом чого є грецькі поліси, які стали справжньою альтернативою тиранії або аристократії. У публічних просторах полісів Давньої Греції, а пізніше – міст Давнього Риму – перетинались і змішувались політика, торгівля і репрезентація. Основним призначенням таких просторів були необмежені соціальні інтеракції, які сприяли вільній циркуляції різноманітних думок і підтримці політичного балансу у державі, не дозволяючи посадовим особам полісу узу-

---

¹ Mitchell, D. *The Right to the City: social Justice and the Fight for Public Space*. N.Y.: The Guilford Press, 2003. 270 p.

² Mitchell, D. *The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy*. *Annals of the Association of American Geographers*. 1995. Vol. 85 (1). P. 116.

рпувати владу.

На думку Ігоря Тищенка, будь-які повсякденні практики, пов'язані з міським способом життя, як от використання міських благ поза межами власного помешкання, споживання, щоденна комунікація, є публічними і відбуваються у міському публічному просторі. Цей простір оточує мешканця міста практично всюди – на тротуарі, в парку, в громадському транспорті, на ринку, в музеї, в торгових центрах і в громадських приймальнях муніципальних органів влади, а також у соціальних мережах та інтернет-форумах, які дозволяють поєднувати видиму приватність із публічною іматеріальністю віртуального простору¹.

На базовому рівні публічний простір часто визначають через протиставлення його приватному, що виражається, зокрема, в режимі власності, управління та публічного доступу, дозволених видах індивідуальної і колективної поведінки, правилах користування, характері та обсягах соціальних взаємодій, а також у різноманітних формах виключення і дискримінації. Функціонування сучасних міських просторів (кав'ярні, парки розваг, торгові центри тощо) свідчить про те, що вони фактично не є ані приватними, ані публічними, а перебувають в т.зв. «сірій зоні», десь посередині між приватними і публічними просторами. Маргарет Кон² вважає, що в сучасних містах стає все менше «традиційних» публічних просторів на кшталт відкритих майданчиків, і все більше таких місць, щодо яких неможливо однозначно сказати, наскільки вони є публічними. Наприклад, відкриті для публічного відвідування торговельні центри водночас є приватною власністю, і власник може заборонити там певні види громадської активності. Вони гарантують комфорт і безпеку, але водночас зводять все різноманіття контактів між людьми до стандартизованих товарно-грошових відносин. Це місця публічного споживання, ретельно очищені від «небажаних» соціальних елементів (безхатченків, жебраків тощо).

Характеризуючи публічні простори сучасних міст, варто розрізняти поняття «публічний» і «громадський». Справа в тому, що не всі місця, призначені для масового громадського використання, є публічними. Публічними вважаються простори, які, з одного боку, надають містянам можливість соціальної репрезентації і необмеженого контакту з незнайомцями, можливість зрозуміти свою позицію в суспільстві, а також набути статус політичного суб'єкта, а з іншого – наділені владою економічні еліти за допомогою держа-

---

¹ Тищенко, І. Що таке міський публічний простір? *MistoSite*. 2015. 18 лютого. URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/shcho-take-miskyi-publichnyi-prostir>.

² Kohn, M. *Brave New Neighborhoods. The Privatization of Public Space*. New York; London: Routledge, 2004. 244 p.

вних апаратів, ЗМІ і професійних «творців просторів» (девелоперів, архітекторів, дизайнерів, проєктувальників, урбаністів, маркетологів) здійснюють політичне, економічне і культурне домінування і контроль над іншими. Крім цього, посилення контролю та домінантна ідеологія створюють такі режими використання та способи сприйняття простору, які виключають з нього окремі соціальні групи (бідних, безхатченків, мігрантів, прихильників опозиційних політичних сил). Зазвичай політичні інтереси еліт тісно переплетені з економічними, тож в умовах авторитарного правління економічні методи часто використовуються в публічних просторах з метою зменшення чи недопущення громадянської політичної мобілізації¹.

У сучасних урбаністичних студіях відзначається, що, починаючи з 1970-х років, коли отримав поширення неолібреальний підхід до міського розвитку, відчувається домінуючий вплив приватних інтересів міських економічних еліт (у випадку українського кейсу ці інтереси набувають олігархічного характеру, тобто вони є одночасно і політичними). Разом з цією стратегією на локальному (міському) рівні функціонують різноманітні виключені з публічного простору соціальні групи і спільноти, які вдаються до різноманітних тактик апропріації простору і своїми діями набувають видимості в ньому, трансформуючи усталені уявлення про «публічність» публічного простору².

Традиційно міський публічний простір визначається як державна / комунальна власність, яка відкрита для необмеженого загального доступу і сприяє комунікації і соціальним взаємодіям. У сучасних містах такі простори дуже рідко зустрічаються, оскільки публічна і приватна сфери в них дуже сильно переплетені. У зв'язку з цим М. Кон звертає увагу на важливий елемент інтерсуб'єктивності як здатності просторів сприяти незапланованим контактам між людьми, а також на те, що протиставлення приватного і публічного має різний сенс у політиці, культурі й економіці. Аналізуючи процеси приватизації публічних просторів у США, вона пропонує визначати публічний простір як кластерний концепт, який складається з трьох важливих компонентів: власності, доступності і інтерсуб'єктивності. Це дозволяє поєднати ці суперечливі визначення і водночас не випустити жоден із цих компонентів, оскільки всі вони є конститутивними. Усю сукупність міських просторів можна розташувати на лінійній шкалі, на флангах якої публічні простори репрезентовані класичним форумом, під яким розуміється гарантований законами простір для необмеженої комунікації і реалізації громадянських прав, а приватні простори представлені закритими для сторонніх приватними помеш-

---

¹ Тищенко, І. Вказ. твір.

² Там само.

каннями. Між ними розташовуються всі ті гібридні простори, які виконують публічні функції, але не відповідають усім критеріям традиційних публічних просторів: від кафе до торговельних центрів. М. Кон пропонує називати такі гібридні простори «соціальними просторами»¹.

У таких соціальних просторах люди можуть, хоча б частково, реалізувати свої громадянські права. М. Кон зауважує, що доступність та власність самі по собі не визначають якість публічного простору, для цього необхідно враховувати характер інтеракцій, яким сприяє цей простір. Одні простори сприяють незапланованим контактам між людьми, в той час як інші спрямовують громадську увагу на певний об'єкт і посилюють колективну ізоляцію. Для наочності своєї тези канадська дослідниця використовує поняття «спектакль» (у значенні Гі Дебора), пояснюючи, що «простори спектаклю» – кіно-театри, стадіони, виставкові зали та подіуми, а також ток-шоу, дебати тощо – збирають маси людей разом, але концентрують їхню увагу на самому спектаклі, забираючи у них можливість участі й діалогу, а відтак і співтворення нових вимірів публічності². За спостереженням Ігоря Тищенка, в пострадянських містах, з ростом комерціалізації простору, крім просторів спорту і видовищ, можна зустріти й інші «простори спектаклю» – на вулицях центру міста, в транзитних просторах, які одночасно часто є «ринками» (наприклад, «риннок біля метро»), житлових масивах на периферіях великих міст. Поширення дрібної вуличної торгівлі в усіх можливих порожніх просторах сучасних українських міст сигналізує про те, як важко в них розвивається неконвенційна інтерсуб'єктивність³.

У сучасних урбаністичних студіях сформувалося три основні визначення публічного простору, які певною мірою доповнюють один одного і відповідають трьом компонентам визначення публічного простору, виокремлених М. Кон. Йдеться про легально-економічне, соціально-просторове та політичне визначення публічного простору⁴.

Легально-економічне визначення публічного простору сформувалось у США як реакція на численні судові позови з приводу обмеження публічної реалізації права на свободу слова, яке гарантується Першою поправкою до Конституції США. На основі прецедентного права була створена т.зв. Доктрина публічних форумів (Public-Forum Doctrine), яка передбачає три режими публічності і використання публічних просторів: Quintessential (Traditional)

---

¹ Kohn, M. Op. cit. P. 1-17.

² Ibid. P. 10-11.

³ Тищенко, І.М. Міський публічний простір: підходи до визначення. *Marістеріум*. 2015. Вип. 59. Культурологія. С. 26-33.

⁴ Neal, Z. Seeking common ground: three perspectives on public space. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers – Urban Design and Planning*. 2010. Vol. 163 (2). P. 59-66.

public forum – простори, спеціально створені (зазвичай державою) для соціальних взаємодій, публічного життя і реалізації громадянських свобод; Non-public forum та Limited public forum – це місця зі змішаним режимом доступності, у яких дозволені не всі види громадської політичної активності.

Легальна складова цього підходу розглядає юридичне визначення публічності / приватності простору, яке міститься у законах (тобто легально оформлене). Включення у нормативно-правове поле визначення публічного простору дозволяє в судовому порядку зобов'язувати власників приватних просторів, які є загальнодоступними, не перешкоджати реалізовувати громадянам політичні права, і у такій спосіб ці простори перетворюються в публічні. На основі юридичного визначення публічного простору суди також можуть забороняти громадську активність навіть у публічних просторах, створених державою, виключаючи їх із публічної сфери. До речі, в українському нормативно-правовому полі відсутнє визначення публічного простору, проте згадуються схожі за змістом т.зв. простори громадського використання – вони позбавлені політичної специфіки.

Економічна складова цього підходу розглядає те, які економічні механізми дозволяють фізичним і юридичним особам, з одного боку, створювати публічні простори, а з іншого – приватизувати існуючі. Так, створення привабливих публічних просторів за допомогою дизайну, івент-менеджменту та заохочення креативних індустрій є однією із стратегій власників нерухомості підвищити її вартість та збільшити орендну платню. Перенасиченість публічних просторів часто призводить до посилення регуляції, що забороняє дрібну торгівлю та інші активності; пізніше задля запобігання хаосу, позбавлення «обтяжливих» об'єктів експлуатації і отримання прибутку муніципальна влада як власник такого простору намагається передати його в оренду під вуличні кафе, ресторани чи парковки. У такій спосіб публічний простір перетворюється на приватний¹.

Соціально-просторове визначення характеризується інструментальним осмисленням публічного простору. У межах цього підходу визнається, що використання публічних просторів для повсякденної соціальної активності – зібрань, спілкування, прогулянок, фланкування, споживання – є конче потрібним для існування і життєздатності як окремих спільнот, так міст у цілому. Таке розуміння публічного простору спирається на класичні праці урбаністики Кевіна Лінча², Джейн Джейкобс³, Вільяма Вайта¹. Наприклад,

---

¹ Neal, Z. Op. cit. P. 61-62.

² Lynch, K. The Image of the City. Cambridge, Ma.: MIT Press, 1960. Vii, 194 p.

³ Jacobs, J. The Death and Life of Great American Cities. New York: Random House, 1961. 458 p.

Дж. Джейкобс демонструє соціальне функціонування традиційних публічних просторів, та аналізує, як такі аспекти, як безпека, різноманіття, життєвість окремих районів, пов'язані з певними типами просторової організації, і як необачні втручання в міську тканину здатні швидко зруйнувати соціальну гармонію².

У цілому соціально-просторовий підхід робить наголос на інклюзивній архітектурній організації міського простору, яка могла б заохочувати активне соціальне використання публічних просторів і через це сприяти різноманіттю міського життя. Представники цього підходу (зокрема, В. Вайт³) ставлять свої діагнози містам: «вмираючими» є ті, де зручні пішохідні зони, громадські парки і площі, квартали старої забудови центрів із локальними спільнотами поступаються місцем автострадам, парковкам, корпоративним офісним центрам із контролем доступу та одноманітній комерційній забудові. І навпаки, «успішними» та «живими» є міста з численними інклюзивними та багатофункціональними публічними просторами, що забезпечують можливості для дозвілля і комунікації для всіх представників спільноти. Дизайн таких просторів має розроблятися учасницьким чином і включати детальний аналіз функціонування подібних просторів і зв'язку між соціальною активністю і елементами публічного дизайну.

Політичне визначення передбачає, що публічні простори передусім є просторами репрезентації, виключення та політичної боротьби громадян за свої права із економічними і політичними елітами, які наділені владою і реалізують її передусім в міському просторі, змінюючи його. Основи такого підходу були закладені Юргеном Габермасом, Ханною Арендт, а також Анрі Лефевром, який запропонував концепцію права на місто⁴. Останнє визначається як право на рівне і справедливе, нічим не обмежене користування благами міського життя (в т.ч. символічними). Для А. Лефевра право на місто обумовлює можливість участі городян у створенні міського простору та користуванні ним, яке відноситься до колективних прав, заснованих на солідарності. Колективні права (право народу, право нації, право спільності, асоціації) не є природними, вони формуються в міру становлення інтересів тієї чи іншої спільності чи колективу. Їх не можна розглядати як суму індивідуальних прав осіб, які входять в ту чи іншу спільність або колектив⁵.

---

¹ Whyte, W.H. The Social Life of Small Urban Spaces. New York: Project for Public Spaces, 1980. 125 p.

² Jacobs, J. Op. cit. P. 340-367.

³ Whyte, W.H. Op. cit.

⁴ Lefebvre, H. Writings on cities. Oxford: Blackwell, 1996. 272 p.

⁵ Кривошеїн, В.В. Урбанізація і право. *Соціологія права: енциклопедичний словник* / за ред. М.П. Требіна. Харків: Право, 2020. С. 903.

А. Лефевр неодноразово підкреслює, що право на місто має належати передусім тим, кого домінантні класи витіснили з центру міста на периферію, кого позбавили переваг урбаністичного способу життя і простору для репрезентації, тобто права на творення символічного простору проживання як «колективного витвору». Практичний вимір цього права полягає у доступі громадян до економічних і символічних ресурсів і можливостей, що їх надає місто¹. Отже, право на місто є, перш за все, правом не бути виключеними з публічного простору центру міста, право спільнот репрезентувати себе в ньому.

За А. Лефевром, право на місто спрямоване на активне перетворення або виробництво міського простору, який стає, перш за все, місцем реалізації громадянських і політичних прав, місцем, де люди можуть збиратись для того, щоб одразу бути побаченими і почутими. Ця ідея є похідною від загальної концепції соціального простору. Основна теза цієї концепції полягає в тому, що «простір (соціальний) є продуктом (соціальним)»², отже потрібно здолати подвійну ілюзію – ілюзію прозорості та ілюзію щільності (реалістичної ілюзії). Перша редукує поняття простору до його ментальних сприймань, друга – до фізичних об'єктів, які розглядаються як об'єктивна даність. Простір як такий, на думку А. Лефевра, має принципово соціальну природу, яка незводима ані до його репрезентаціям, ані до матеріальних об'єктів.

А. Лефевр виокремлює три рівня існування соціального простору: зрозумілий (*conceived*), населений (*lived*) і сприйманий (*perceived*)³. Зрозумілий простір – це репрезентований простір, який виробляється архітекторами, інженерами, політиками та іншими фахівцями з міського планування. Він вписаний у загальний контекст існуючих у суспільстві владних та економічних відносин і є однією із форм їх виробництва. Населений простір – це простір «мешканців» або «користувачів», які освоюють його за допомогою символічного використання фізичних об'єктів, що часто відбувається на дорефлексивному рівні. Сприйманий простір або простір практик є зв'язуючою ланкою між зрозумілим і населеним рівнями; в його основі лежать певні просторові компетентності, притаманні тому чи іншому суспільству.

Сучасні послідовники концепції права на місто Марк Перселл⁴, Девід Гарві⁵, Дон Мітчелл¹, Майк Девіс², Шерон Зукін³, Сета Лоу⁴, Маргарет Кон⁵

¹ Lefebvre, H. Op. cit. С. 173-179.

² Lefebvre, H. *The Production of space*. Oxford: Blackwell, 1991. P. 27.

³ Ibid. P. 38-39.

⁴ Purcell, M. *Excavating Lefebvre: the right to the city and its urban politics of the inhabitant*. *GeoJournal*. 2002. Vol. 58 (2-3). P. 99-108.

⁵ Harvey, D. *The right to the city*. *International journal of urban and regional research*. 2003. Vol. 27 (4). P. 939-941.

та інші аналізують глобальні процеси приватизації та занепаду публічних просторів, випадки боротьби виключених груп за свої права та різноманітні практики «повернення» публічних просторів міським спільнотам.

Так, М. Перселл виокремлює два виміри права на місто: 1) право на участь (*the right to participation*), яке передбачає, що городяни мають можливість / повинні ухвалювати рішення щодо будь-яких питань, пов'язаних з містом; 2) право на привласнення (*the right to appropriation*), яке реалізується через можливість доступу до міських об'єктів / простору в цілому та їх використання відповідно до потреб чи уявлень містян⁶.

За Д. Гарві, право на місто вкорінене у повсякденні практики городян і, по суті, є правом змінювати себе, змінюючи місто. Ці трансформації неминуче залежать від здійснення колективних повноважень формувати процеси урбанізації. Тобто право на місто виявляється не лише у праві доступу до того, що вже існує, а й у праві на активне перетворення як міста, так і, на підставі цих змін, власної повсякденності⁷.

На думку Д. Мітчелла, право на місто і функціонування публічних просторів як просторів репрезентації тісно пов'язані між собою. У світі, який визначає приватна власність, публічний простір є єдиним місцем репрезентації тих, хто її позбавлений. Міські публічні простори – це єдині місця, у яких може здійснюватись результативна публічна артикуляція вимог, прав і політична боротьба за права; тільки у публічних просторах можуть оперувати політичні рухи, власне вони і стають політичними тільки у фізичних публічних просторах. Д. Мітчелл, наголошує на важливості реальних, фізичних публічних просторів: «повертаючи» собі їх, виключені соціальні групи самі стають публікою⁸.

Американський дослідник робить висновок про те, що міські простори стають публічними (тобто місцями, де потреба певної групи у праві на місто може бути побачена і почута) не внаслідок наперед заданої їх архітекторами, планувальниками, владою чи традицією «публічності», а коли певна група внаслідок критичної потреби апропріює простір і робить його публічним. Бе-

---

¹ Mitchell, D. *The Right to the City: social Justice and the Fight for Public Space*. N.Y.: The Guilford Press, 2003. 270 p.

² Davis, M. *City of Quartz*. London; New York: Verso, 2006. 512 p.

³ Zukin, Sh. *The Cultures of Cities*. Oxford: Blackwell publishers, 1995. 336 p.

⁴ Low, S. *How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and Incorporation of Gated Communities*. *The Politics of public space* / S. Low, N. Smith (eds.). New York; London: Routledge, 2006. P. 81-104.

⁵ Kohn, M. *Op. cit.*

⁶ Purcell, M. *Op. cit.* P. 102-103.

⁷ Harvey, D. *Op. cit.* P. 939.

⁸ Mitchell, D. *Op. cit.* P. 19.

зумовно, для цього також потрібні мінімальні урбаністичні і організаційні умови – наприклад, вільна від забудови міська площа чи міський парк, відкритий доступ до урядових споруд. При цьому, продовжує Д. Мітчелл, «апропріація як механізм реалізації “права на місто” критично відмінна від права на власність. Право на власність передбачає відчуження, яке завжди забезпечується інституційним насиллям. Права власності з необхідністю обмежують громадське користування та доступ: вони дозволяють власникам законно виключати небажаних людей з простору, користуючись при цьому всіма можливостями репресивного апарату держави. Іншими словами, право власності дозволяє чинити насилля, більше того – це насилля буде законним, оскільки буде санкціоноване правом»¹.

М. Девіс² та Ш. Зукін³ наголошують на безпекових питаннях публічних міських просторів – таких, як інтенсивна сек'юритизація публічних парків та вулиць, регуляція поведінки та виключення з публічного простору «небажаних людей» за допомогою поліції, а також про виникнення в приміських зонах «огорожених спільнот» (gated communities) – закритих для сторонніх приватних котеджних містечок з власною інфраструктурою.

Також варто відзначити, що право на місто закріплено і на міжнародно-правовому рівні. Так, у Новій програмі розвитку міст (Декларація Кіто), яка була ухвалена в жовтні 2016 р. на Конференції ООН з житла і сталого міського розвитку⁴, зазначено, що підписанти поділяють бачення міст для всіх, маючи на увазі під цим рівноправне володіння і користування містами й населеними пунктами, прагнучи сприяти всеосяжності та забезпечити для всіх жителів нинішнього і майбутніх поколінь без будь-якої дискримінації можливість проживання у справедливих, безпечних, здорових, доступних у фізичному та фінансовому плані, життєздатних і стійких містах та населених пунктах з метою сприяння процвітанню та якості життя для всіх.

Отже, кожен з мешканців міста має право та змогу пропонувати свої проекти поліпшення умов власного життя та життя спільноти. Участь мешканців міста в обговоренні причин нагальних соціальних проблем, розробка чіткого механізму формування та впровадження пропозицій містян щодо їх вирішення сприятиме соціальній згуртованості, інтеграції та безпеці в мирних і плюралістичних суспільствах, де задовольняються потреби всіх жителів при визнанні особливих потреб тих, хто знаходиться в уразливому станови-

---

¹ Ibid. P. 19-20.

² Davis, M. Op. cit.

³ Zukin, Sh. Op. cit.

⁴ Нова програма розвитку міст / Habitat III, Quito, 17-20 October 2016. Union Nation, 2016. 52 с.

щі. Тим самим розвиток реально діючих програм залучення мешканців міст до створення проектів місцевого розвитку буде формувати відчуття причетності та відповідальності серед містян за умови своєї життєдіяльності, що позитивно вплине на якість життя кожної окремої людини та суспільства в цілому. Реалізація права на місто через різноманітні партисипаторні практики дозволяє створити таке місто, в якому ані влада, ані крупні корпорації, ані забудовники не будуть порушувати право городян на життя саме у справедливому місті¹.

На Заході, у рамках деліберативного процесу, пропонуються різноманітні формати громадської участі, під час яких відбувається розважливе обговорення суспільно важливих рішень, ініціатив: дорадчі опитування (Дж. Фішкін), деліберативні форуми (Е. Міхельс, К. Страндберг, Х. Бінема та ін.), фасилітовані деліберативні обговорення (Дж. Форестер), громадські журі (М. Барнес, Г. Сміт, С. Вельс та ін.) тощо. При цьому одні дослідники фокусуються на сфері взаємодії громадськості з державними інституціями, інші – на сферах, вільних від державного впливу (групи громадян, політичні партії, соціальні рухи, протесні акції)².

Тетяна Андрійчук, фокусуючи свою увагу на різноманітність способів практичного застосування деліберативних інструментів у різних країнах, виділяє формати, які стимулюють активне слухання, обмін аргументами, пошук спільних цінностей та інтересів і вироблення на їх основі рішень, що є консенсусними або принаймні компромісними. Серед таких форматів вона виділяє деліберативні форуми, деліберативні опитування, «громадські огляди ініціатив», громадські журі, майстерні майбутнього, сценарні майстерні, «діалоги», «світові кафе», «відкриті простори», громадські асамблеї тощо. Кожен з цих форматів має свої особливості та сценарії, детальний розгляд яких може стати предметом подальших досліджень. Разом з цим спільними рисами таких заходів є орієнтація на учасників (а не спікерів, як під час «класичних» публічних обговорень), сфокусованість дискусії, надання деталізованої інформаційної «бази» учасникам, які не є експертами, спільне напрацювання пропозицій³.

Характеризуючи формати участі, варто зауважити, що на Заході деліберативний процес на міському рівні розпочався в рамках втілення комунітарного підходу до публічної політики у колоніальних адміністраціях Велико-

¹ Кривошеїн, В.В. Вказ. твір. С. 905.

² Porta, della D. Can Democracy Be Saved? Participation, Deliberation and Social Movements. Cambridge: Polity Press, 2013. P. 65.

³ Андрійчук, Т.С. Деліберативна демократія: сучасні нормативні підходи та особливості практичного втілення. *Політикус*. 2020. № 2. С. 33-34.

британії, Франції, Бельгії, коли адміністратори намагалися зробити громаду більш самодостатньою й відповідальною за вирішення проблем на своїй території. У 1960-х рр. ця ідея була реалізована в США, де було прийнято Закон про економічні можливості і Програми зразкових міст, що були спрямовані на підвищення (а фактично максимізацію) участі громади у вирішенні її соціальних та економічних проблем¹. У Великобританії Закон про розвиток громад 1969 р. започаткував різноманітні схеми стимулювання підходів до розвитку громад і «сусідських спільнот». Проте, як зазначає В. Парсонс, у цей час заради «нового розвитку» було завдано значної шкоди громадам. Найновіша хвиля в публічній політиці у 1990-х рр. піднялася внаслідок масового руйнування громад у промислових районах і внутрішніх містах, що відбулося протягом попереднього десятиліття².

У цей час спостерігається децентралізація публічного управління до рівня мікрорайонів і громад у Великобританії та інших західноєвропейських країнах. Зокрема, Денні Барнс, Робін Гамбелтон і Пол Хоггетт³ наводять два яскравих приклади такої децентралізації надання послуг – у містечках Айлінгтон і Тауер Гамлетс, розташованих поблизу Лондона, були створені мульти-службові організації мікрорайонів для надання управлінських послуг, а також форуми / комітети, що забезпечували участь місцевих жителів, доступність і підзвітність органів управління. Ці два органи управління проклали шлях від централізованих бюрократичних структур до місцевих менеджерських мереж, які стають ближчими до громадян / споживачів / клієнтів / виборців.

Британські вчені запропонували «ідеальну модель» децентралізації мікрорайонів, яка містить такі характеристики:

- локалізація, що передбачає фізичну передачу послуг від централізованого рівня на рівень мікрорайону чи кварталу;
- гнучкість, яка спрямована на просування гнучкіших форм менеджменту й виконавчої організації за допомогою міждисциплінарних груп, що здійснюють місцевий загальний і корпоративний менеджмент;
- переданий (делегований) менеджмент, що означає передачу повноважень на прийняття рішень менеджерам і працівникам, які надають послуги;
- організаційна культура і зміни, яка характеризується переорієнтацією цінностей менеджменту й персоналу на підвищення якості послуг і місцевих повноважень⁴.

---

¹ Marris, P., Rein M. Dilemmas of Social Reform: poverty and community action in the United States. London: Routledge & Kegan Paul, 1967. 248 p.

² Парсонс В. Указ. твір. С. 428.

³ Burns, D., Hambelton, R., Hoggett, P. The Politics of Decentralization: Revitalizing Local Democracy. L.: Macmillan, 1994. 169 p.

⁴ Ibid. P. 88.

Г. Батчер виділяє три основні підходи до визначення політики громад, виходячи з їх причетності до громадянства:

1. Рамки «публічного громадянства», де робиться наголос на участі й раціональних судженнях, правах і обов'язках. Тут політика громади вважається способом стимулювання демократичної участі, поширення демократії й відбирання повноважень щодо процесу вироблення політики у бюрократії, законодавчих і виконавчих органів. Більший ступінь демократії на рівні громади / мікрорайону вважається способом залучення людей до процесів вироблення тих рішень, які впливають на їхнє життя. Цей погляд на політику громад охоплює ліберальні, плюралістичні стратегії розвитку місцевої демократії та посилення її участі.

2. Рамки «повноважного громадянина», де увага звертається на розподіл результатів у більш справедливий спосіб. Тут політика громади спрямовується на досягнення вищої соціальної й економічної справедливості за допомогою стратегій, що підсилюють права й можливості слабких і маргінальних членів суспільства. Цей підхід пов'язаний із радикальним баченням громади як агента соціальних змін і реформ / революцій. Ця стратегія полягає у використанні громади як засобу для захисту інтересів і прав окремих осіб і груп, яким загрожує влада бюрократії, капіталізму й професіоналізму.

3. Рамки «відповідального громадянина», де головними цінностями є порядок, традиції та органічна природа суспільства. Таким чином, мета стратегії громади полягає у зміцненні посередницьких організацій і органів у суспільстві та посиленні традиційних суспільних інституцій як альтернативи втручання держави. Найчастіше цьому підходу надають перевагу консервативні праві, що вважають використання громади засобом боротьби проти зростання втручання держави і «патерналізму». Тобто мета політики тут вбачається у стимулюванні почуття громадянських чи громадських обов'язків, громадської служби, взаємодопомоги, самопомоги та добровільної діяльності¹.

На основі цього узагальнення Г. Батчер пропонує інтегрований підхід до політики громади, яку він визначає як спосіб розробки і впровадження публічної політики, що передбачає:

- спрямованість на досягнення цілей, отримання наслідків і здійснення процесів, що відповідають одній чи більше цінностям (солідарність, участь, скоординованість);

- ставлення до цільових груп політики як до членів територіальної гро-

---

¹ Butcher, H. Why community policy? Some explanations for recent trends. *Community and Public Policy* / H. Butcher, A. Glen, P. Henderson, J. Smith (eds.). L.: Pluto Press, 1993. P. 218-220.

мади чи спільноти за інтересами;

- залучення груп та організацій, що діють на рівні громади;
- надання пріоритету потребам та інтересам незахищених, пригноблених та маргіналізованих сегментів суспільства¹.

Таким чином, публічний простір міста являє собою загальнодоступний, відкритий міський простір, у якому відбуваються незаплановані зустрічі і політична репрезентація городян і його доцільно розглядати як безпосередній матеріальний вираз публічної сфери. Остання за умов демократії виступає своєрідним медіатором між громадянським суспільством і державою, надає мешканцям міста можливість брати участь у політичному житті своєї громади шляхом обговорення, формування думок та досягнення консенсусу. Ключовими елементами публічної сфери є загальний доступ, достовірні джерела інформації, добровільна участь, раціональна дискусія та аргументація, свобода висловлювання думок, свобода обговорювати державні справи, свобода брати участь в обговоренні поза інституціональними ролями. Тобто фактично публічна сфера – це певного роду форум публічного дискурсу, атрибутами якого є вільна дискусія та вільні засоби комунікації.

1.2

(Пост)сучасний соціальний простір у ситуації пере/збирання: переосмислюючи границі між публічним і приватним (Олена Ходус)

У сучасних умовах ми стаємо свідками серйозних змін, які відбуваються у фізичному, символічному, емоційному просторі організації публічної і приватної сфери суспільства. Під впливом мобільних трансформації, спричинених новітніми технологіями комунікації і інформації, публічні і приватні соціальні практики набувають настільки не характерних для себе форм втілення, що стає сумнівною сама можливість помислити «приватне» і «публічне» в усталених термінах. Говорячи про усталену традицію концептуалізації публічних і приватних форм життя, ми маємо на увазі принципи організації соціального порядку / простору / системи соціальних відносин (ширше – соціальності) модерного типу.

Нагадаємо, згідно диспозитивам соціокультурної парадигми модерну сформувались чіткі онтофеноменальні параметри відчуття / сприйняття / переживання соціальної реальності. При цьому термін «диспозитив» викорис-

---

¹ Ibid. P. 221-222.

товується у суто фукольдiанському значенні, як «позитивний механізм, що виробляє знання, примножує дискурси, які iндукують задоволення i породжують владу»¹. Тобто поняття диспозитиву описує механізм упорядкування соціальної реальності через «владні маніпуляції», на кшталт встановлення «кола заборон», «iнсталяції правил», впровадження «логіки цензури», які діють «єдиним i всеосяжним чином» i мають за мету – вбудувати людину у конкретний соціальний (владний) порядок².

Ці диспозитиви зрештою утверджують специфічні значення приватності i публічності:

а) як практик взаємодії людей з різними акторами-людьми, акторами-предметами (речами), акторами-подіями у фізичному, соціальному, дискурсивному середовищі;

б) як поведінкових приписів у перформативному перебігу соціального життя;

в) як відповідним чином організованих просторових локацій, місць, зон, які утворюють топологічний порядок впорядкування соціальних стосунків у режимі «суспільство vs. людина», «близьке vs. далеке», «відкрите vs. закрите», «зсередини vs. назовні».

Ще раз – соціальні категорії, якими, власне, i є «приватність» та «публічність», не є самореферентними, вони завжди спричинені конкретними диспозитивами – будь якими речами, «яким притаманна здатність захоплювати, орієнтувати, визначати, забороняти, моделювати, контролювати i гарантувати поведінку, жестикуляцію, думки i дискурси живих людей»³. Тим самим диспозитиви діють як механізми об'єктивації, завдяки яким відбувається «нормалізація» різних сегментів життєвого простору iндивіда. Відповідно, стратегічне завдання таких диспозитивів – забезпечити умови для «правильного» i бажаного стану людського тіла i духу, перетворити суспільство, за влучним висловом Паскаля Брюкнера, на «майстерню по ремонту людини»⁴, узаконити «повсякденну мову» (поняття, форми бачення i способи iнтерпретації, які людина використовує для організації свого життєвого простору). А отже, екстраполюючи «диспозитивну» аргументацію на пояснення феноменів публічності i приватності, можна стверджувати, що модерні диспозитиви як матриці заданих смислів, а саме – iнститути освіти, виховання, система охорони здоров'я, соціальна політика держави, просторова організація масова

¹ Фуко, М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / пер. с фр. М.: Касталь, 1996. С. 175.

² См. подробнее: Там же. С. 181-183.

³ Агамбен, Дж. Что современно? / пер. с итал. К.: Дух i літера, 2012. С. 26.

⁴ Брюкнер, П. Парадокс любви: эссе / пер. с фр. СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2010. С. 22.

культура, – закріплюють конкретний тип категоризації публічної і приватної екзистенції й обумовлюють відповідні семантичні атрибути приватних / публічних репрезентацій, практики «знаходження» в приватності / публічності, «використання» приватних / публічних зон.

Усе це говорить, у свою чергу, про ще одну важливу особливість диспозитивного розуміння природи публічності і приватності: приватне або публічне життя кожного / кожної не є результатом вільного вибору, а с(від)творюється суспільством і інститутами влади через процедури а) сигніфікації – створення образів, символів, метафор приватного / публічного; б) номінації – виробництва концептів, знань, значень, які розкривають конкретний зміст того, що вважати приватним або публічним; в) легітимації – надання сфері приватного і публічного законного статусу.

Таким чином, у соціокультурній реальності модерності (англ. *modernity*) відношення між публічним і приватним є двома способами управління відмінностями між індивідуальними і колективними тілами, відповідним чином об'єктивованими у системи категоризації для публічних і приватних ідентифікацій та їх просторового розміщення. При цьому найбільш характерним маркером систематизації, виділення основних рис, практик, топосів публічності/приватності стає візуальність, тобто акцент на «видимість vs. маскування (прозоре vs. приховане) і відкритість vs. закритість (доступне vs. недоступне)»¹. Зокрема, Ханнам Арентд пов'язує поняття публічності (точніше – публічного простору) з «життям зовні» і роз'яснює такі її риси, як достатня прозорість, відкритість, гласність для усього, що може бути «почуто і побачено»². Юрген Габермас, досліджуючи становлення буржуазної публічної сфери, додає ще один маркер публічно-приватної організації – інтенціональність комунікації. Публічне життя, як його розумів німецький теоретик, є сферою комунікативної дії як спільної взаємодії, спрямованої на загальні інтереси³.

Участь у публічному просторі вимагає колективних дій, й, відповідно, ініціюється колективними акторами. Проте, як зауважує польський соціолог Едмунд Внук-Липінський, «це не означає, що окремі індивіди не впливають на хід публічних справ, однак, поєднання зусиль і надання їм організованої

---

¹ Susen, S. Critical Notes on Habermas's Theory of the Public Sphere. *Sociological Analysis*. 2011. Vol. 5 (1). P. 41–42.

² См.: Арентд, Х. *Vita activa, или О деятельной жизни* / пер. с нем. и англ. В.В. Бибикина; под. ред. Д.М. Носова. СПб.: Алетейя, 2000. 437 с.

³ Хабермас, Ю. Структурное изменение публичной сферы: исследование относительно категории буржуазного общества / пер. с нем. М.: Весь мир, 2016. С. 61.

форми значно збільшує можливість впливу на публічне життя»¹. Аналізуючи варіанти поведінки на «публічній сцені», польській дослідник, зокрема, фіксує тут різні форми об'єднань – «від слабо структурованих, навіть вільних груп і суспільних рухів до формалізованих організацій з кодифікованими взаємовідносинами і способами діяльності»², але у будь-кому разі такі об'єднання виступають агентами громадської / громадянської активності.

Отже, найбільш суттєвим специфічними властивостями, які позначають функціонування публічної сфери (участь в публічному житті, активність у публічному просторі) є пріоритет колективного інтересу / спільної дії / загального блага, які базуються на морально-етичних чеснотах альтруїзму, солідаризму, довірі, які аж ні в якому разі не блокують індивідуальних прагнень, стратегій, всього того, що є особистісне значущим для людини. Тобто у випадку публічної сфери ми маємо справу не з окремим, егоїстичним громадянином, а зі специфічним форматом спів-участі, який, згідно з Ю. Габермасом, передбачає взаємодію громадян у «публічних групах... без будь-якого тиску з питань загального (такого, що стосується усіх) характеру з дотриманням гарантій свободи зібрань і утворення спілок, свободи слова і самовираження»³. Отже, як бачимо, важливими маркерами публічності є доступність, наочність, відкритість для усіх бажаючих, видимість («те, що знаходиться у полі зору сторонніх»⁴), діалогічність, співприсутності з Іншим / іншими.

Відповідно, на противагу публічності аутентичне смислове ядро, закладене в англійському слові «рiвасу», вказує на самоту, відокремленість, таємницю, секретність. Взагалі, семантичний профіль поняття «приватність» включає такий синонімічний ряд, добре вловимий на рівні повсякденної / буденної мови: «особистий», «свій», «власний», «індивідуальний», «вільний», «персональний», «неофіційний», «кулуарний», «закритий», «невимушений», «неформальний», «інтимний», «домашній»⁵. У цілому, термін «приватність», хоча і має широку сферу застосування, як правило, визначається у наступних знакових дефініціях:

1) Приватність як характеристика інформації (точніше – контролю громадянами конфіденційності інформації про себе⁶. Цього разу, за А. Вестіном,

¹ Внук-Липинский, Э. Социология публичной жизни / пер. с польск. Е. Генднля. М.: Мысль, 2016. С. 139.

² Там же. С. 140.

³ Хабермас, Ю. Указ. соч. С. 49.

⁴ Фурс, Б. Трансформация публичности и просоветская ситуация. *Постсоветская публичность: Беларусь, Украина: сб. науч. трудов / под ред. М. Соколовой, В. Фурса. Вильнюс: ЕГУ, 2008. С. 5.*

⁵ Офіційний сайт української мови. URL: <https://ukrainkamova.com/search/?q=приватний&t=0>.

⁶ Cate, F.H. Principles of Internet Privacy. *Connecticut Law review*. 2000. Vol. 32. P. 879.

може йтися, приміром, про особисту інформацію, персональні дані (англ. *data privacy*) про людину суто особистого характеру (таємниця взаємовідносин, зв'язків, звичок, обставин інтимного життя, фізичного, майнового стану)¹. Не випадково, одне з перших наукових визначень приватності було пов'язане саме з інформацією. Американські юристи Семюель Воррен і Луї Бренданс, відомі як автори юридичного визначення приватності (в значенні «права бути залишеним наодинці»), розглядали принцип «недоторканності особистого» (конфіденційності особистої інформації) як неодмінну умову «права бути особою»².

2) Приватність як особистісна автономія, «зона» самотності, відокремленості. До приватності прийнято відносити сферу задоволення партикулярних інтересів, де суб'єкти можуть вільно, без обмежень і застережень існувати «у-собі-і-для-себе». Іншими словами, приватність виступає умовним «вільним простором», де, «тимчасово можна знехтувати розумом, відмовитися від продуктивної діяльності і наплювати на правила»³. Як вправно змалював можливість приватного життя французький філософ раннього модерну Мішель де Монтень, це «життя, яке є видимим лише нам самим», це ті справи і вчинки, «у яких ми не зобов'язані кому-небудь звітувати і де є вільними від штучності і удаваності»⁴. Це укриття, «яке просторово і темпорально захищає індивіда і сім'ю від жорстокої реальності зовнішнього світу – від публічності, держави і ринку»⁵. Отже, приватним виявляється все те, що приховано / закрито від сторонніх осіб, їхніх очей і вух.

Не складно побачити, що у другому визначенні термін «приватність» набуває виразного територіально залежного характеру, адже приватне життя, у принципі потребує хоча б якій-небудь просторової локалізації. Зокрема, на важливість просторової організації і диференціації соціального життя вказує і П'єр Бурдьє. Зокрема, він вказує: «Як тіла і біологічні індивіди, людські істоти поміщаються, так само як і предмети, в певному просторі... і займають одне місце. Місце, *topos* може бути визначено абсолютно, як то, де знахо-

---

¹ See: Westin, A. *Privacy and Freedom*. New York: Atheneum, 1967. 487 p.

² Warren, S., Brandeis, L. *The Right to Privacy*. *Harvard Law Review*. 1890. Vol. IV. December 15. № 5. P. 193, 205.

³ Врублевская, П. Приглашение в трансгрессию. *Syg.ma*. 2020. 24 июня. URL: <https://syg.ma/@polina-vrublievskaia/priglasieniie-v-transghriessiiu>.

⁴ Монтень, М. *Опыты*. Полное издание в одном томе / пер. с фр. М.: Альфа-книга, 2017. С. 791.

⁵ Здравомыслова, Е., Ротрих, А., Темкина, А. Создание приватности как сферы заботы, любви и наемного труда. *Новый быт в современной России. Гендерные исследования повседневности* / под ред. Е. Здравомысловой. СПб.: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2009. С. 9-10.

диться агент або предмет, де він «має місце», існує»¹. У буквальному розумінні такою об'єктивною просторовою структурою, де може бути розміщена приватність, є простір будинку або будь-якої іншої території, де можна залишатися наодинці із собою або близькими людьми (родичами, друзями, коханими). Так, пояснюючи фактор «дому» як просторового локусу приватності, Кирило Кобрін зауважує, що «для приватного життя потрібні рамки, межі і дещо усередині них – тобто житлоплоща і її мешканці»².

У такій інтерпретації терміном «приватність» маркуються нерегульовані державою сфери соціального життя, захищені від усіх, окрім тих, хто складає найближче коло, тобто «це сфера домашнього світу, сфера стосунків із розумінням без слів», це «світ довіри, де особа може виявляти своєрідність смаків, стилів споживання... Цей світ асоціюється із затишком, комфортом, добровільним вибором»³. Тим самим, приватність виявляється простором, де вмикається режим володіння, відчуття власного, свого. А отже, у цьому випадку прикметник «приватний» вирішує питання (не)доступності власного «Я» для погляду Іншого («не свого», «чужого», «не близького»). Відтак, метою приватного життя стає встановлення кордонів / межі.

У суто інструментальному аспекті межі / кордони оформлюють, каналізують, символізують і оконтурюють круг феноменів, маркованих у даній культурі як приватні. Ці кордони можуть бути *вербальними* – так, у мовній комунікації, приміром, є теми, що стосуються «особистих сюжетів», тобто здоров'я, доходу, особистих стосунків, сімейного, гендерного статусу (при цьому в різних культурах ступінь табуованості подібних тем є різним); *невербальними* (жести, пози, погляд, дотики, чуттєве сприйняття, норми етикету) або *фізичними* (огорожі, стіни, перегородки, закриті двері, коротко кажучи, будь-які предмети, що маркують матеріальні межі приватності).

Отже, можна зробити висновок, що наявність кордонів стає частиною механізму підтримки дистанції в діалогічному континуумі Я – Інші. На відміну від «публічних місць», до яких індивід має вільний доступ, де він є офіційно відкритим для інших і його поведінкова активність підпорядкована загальним правилам, у приватному просторі він має право розраховувати на «непрозорість Я» для інших. Як було сказано вище, все, що «прочитується» як приватне, помічене знаком захищеності, прихованості, відокремленості. Саме тому приватність є зоною особливої чутливості. Звідси й гострота емо-

---

¹ Бурдьє, П. Социология политики / пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. М.: Socio-Logos, 1993. С. 35.

² Кобрин, К. Советский гараж: история, гендер и меланхолия. *Неприкосновенный запас*. 2016. № 3 (107). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2016/3/sovetskij-garazh-istoriya-gender-i-melanholiya.html>.

³ Здравомыслова, Е., Ротрих, А., Темкина, А. Указ. соч. С. 11.

ційних реакцій, які виникають у людини в ситуації порушення кордонів її «особистої території», будь то настирний інтерес до обставин її приватного життя, відмова відповідати на «незручні» питання або небажаний фізичний контакт.

Необхідно враховувати також, що межі / кордони не лише розділяють, але і сполучають. Ася Сироедова вважає, що «у відносинах між тим або іншим суспільним явищем і зовнішньою для нього реальністю межа «працює» на обидва табори»¹. Водночас, ситуація взаємного обміну створює певні напруження у відносинах між світом приватного і зовнішнім світом. Втім, саме через цю напруженість приватність, доречі, й відчуваються як граничність, що «дозволяє людині усвідомити себе актором в режимах володіння і підпорядкування»². Отже, як бачимо, публічні форми соціального буття і приватні практики індивідів не існують окремо одні від одних, але так чи інакше перетинаються, «перехрещуються», структурно опосередковують один одного. У такому контексті цілком зрозуміло, що межа – межа публічності і приватності – не стільки розділяє «внутрішнє» і «зовнішнє», скільки виразно артикулює їх пов'язаність, співконститутивність, забезпечує обов'язкову присутність «зовнішнього» у «внутрішньому» і навпаки.

І тут ми відкриваємо ще один принципово важливий аспект публічно-приватної організації соціального простору модерного суспільства. Йдеться не стільки про наявність демаркаційних ліній, які структурують публічність і приватність, а скоріше про характер відносин між цими просторами життя, точніше – про суворість, «з якою ведеться спостереження, нагляд, і спрямування цих відносин, разом з процесами включення та виключення»³. Зайве наголошувати, що сам факт наявності кордонів, й перш за все межі між приватним і публічним, є необхідним атрибутом сучасного соціального життя (тільки в тоталітарному і первісному суспільстві відсутня така межа). Як підкреслює відомий американський філософ Річард Рорти, «будь-яке гідне суспільство повинне залишати людині достатньо простору для приватного життя, воно повинне дозволяти людям бути настільки такими, що «естетствують», наскільки їм це потрібно»⁴. У результаті відбувається чіткій розподіл соціального простору на локуси, відведені для різноманітних форм публічної і

---

¹ Сироедова, А. Мир малого. Опыт описания локальности. М.: ИФ РАН, 1998. С. 79.

² Фоглер, Н. Семиотика повседневного: порядок в доме. *Syg.ma*. 2020, 16 июня. URL: <https://syg.ma/@vogler/siemiotika-povsiednievnogho-poriadok-v-domic>.

³ Шроер, М. Тілесні простори. *Рухливий простір. Міждисциплінарна онтологія* / за ред. К. Міщенко, С. Штретлінг. К.: Аванпост-Прим, 2018. С. 75.

⁴ Рорти, Р. Философия без оснований: Беседы Михаила Рьклина с Ричардом Рорти. *Философский прагматизм Ричарда Рорти и российский контекст*: сб. науч. тр. М.: Ин-т философии РАН, Фонд «Традиция», 1997. С. 144.

приватної активності. Варіантом остаточної, наприклад, є тілесна активність. З цього приводу Маркус Шроер, який досліджує варіанти обміну між тілом і простором, характерні для модерну, зауважує: «Для кожного вартого уваги виду тілесної діяльності все більше встановлюються спеціальні місця. Їдять на кухні, сплять у спальні, миються у ванні тощо. Порушення просторово-тілесної дисципліни класифікуються як “відділення в поведінці” й сприймаються як порушення громадського порядку. Забудований простір поділяється на публічну і приватну сфери, простори праці та вільного часу... Структура цих спеціальних просторів відповідає функції спрямування певних видів діяльності в призначені для них простори та придушення або мінімізації цих видів діяльності в інших місцях: паліти можна в місцях для паління, святкувати можна в барі, займатися тренуванням у тренажерному залі»¹.

Наведений пасаж примітний, перш за все, з точки зору розуміння специфіки конфігурації просторів публічного і приватного, типових для суспільства «твердої модерності» (у висловленні З. Баумана). У цьому зв'язку знову згадаємо базову ідею диспозитивів, які діють не лише як механізми об'єктивації, але одночасно з тим, за Мішелем Фуко, є «способами суб'єктивації людських істот в нашої культурі»², внаслідок чого суб'єкт починає усвідомлювати себе (свою ідентичність, свободу, бажання) не через контроль і залежність, а завдяки самосвідомості або самопізнанню³. Це означає, що досвід сприйняття, облаштування, розміщення «власного Я» у локусах приватного і публічного життя завжди є продуктом «індивідуальної біографічної ситуації» (А. Щютц), суб'єктивної ідентифікації місць, засвоєних культурних сценаріїв організації фізичного простору, практик володіння ним.

Коротше кажучи, а) почуття простору, б) адекватне використання публічних або приватних «місць», в) влада над простором «як можливості встановити дистанцію (фізичну) від речей і людей, що обмежують або дискредитують, зокрема, через нав'язування зіткнень, що переживаються як скупченість, як соціально неприйнятна манера жити або бути»⁴, спричиняються певним габітусом – «ансамблем диспозицій дії, мислення, оцінювання і відчуття»⁵, який, до того ж, виявляє чуттєвість до актуального соціокультурного контексту. У такій спосіб відбувається феноменальне закріплення просторо-

¹ Шроер, М. Вказ. твір. С. 85.

² Фуко, М. Археологія знання / пер. с фр. М. Ракова. СПб.: Гуманитарная Академия, 2004. С. 25.

³ Фуко, М. Интеллектуалы и власть: избранные политические статьи, выступления и интервью: в 3 ч. Ч. 3 / пер. с фр. Б. Скуратова; под общ. ред. В. Большакова. М.: Практикс, 2006. С. 168.

⁴ Бурдьё, П. Указ. соч. С. 45–46.

⁵ Там же. С. 46.

вих структур, які уможлиблюють прагматичну активність суб'єктів. Тут можна погодитись з думкою Миколи Фоглера, який описує топологію простору як вмістилище «певного репертуару темпоральних моделей відчуття власності і способів розподілу відповідальності між суб'єктом, матеріальністю та іншими... Для деяких людей кордони упорядкованого можуть закінчуватися як раз на межі власної тілесності, тоді як інші вивертають себе навиворіт, щоб включити в свою нервову систему інші тіла і кожну дрібницю в будинку, аж до магнітика на дверцятах холодильника»¹.

Так чи інакше, але у будь-якому разі приватні й публічні формати життя завжди є об'єктами докладання диспозитивних технологій. А отже, як встановлює просторовий диспозитив модерну публічна і приватна сфери структуруються тут за логікою протиставлень (бінарних). Одразу зазначимо, що в даному контексті бінарна опозиція «публічне / приватне» розглядається нами у суто онтологічній площині. Як відомо, логіка бінарних опозицій бере витоки з класичної парадигми соціального пізнання. Не поглиблюючись тут в її деталі, зазначимо, що як спосіб термінологічного розмежування семантичних одиниць, котрі становлять зміст понять «публічність» / «приватність», ця бінарність цілком життєздатна, але виключно в епістемологічному сенсі, втім аж ніяк не в онтологічному, і тим більше – в емпіричному. Ми схильні погодитися з Віктором Вахштайном, якій вбачає призначення бінарних опозицій виключно в тому, щоб давати аналітичне пояснення конкретному феномену. «Визначення надаються, – пише він, – через протиставлення»².

Коротше кажучи, це означає, що вся констеляція модерного онтологічного порядку побудована на жорсткому ієрархічному дуалізмі, який припускає наявність фіксованих відмінностей³ в оформленні особистих і публічних зон буття, які, до того ж, керуються дуже різними системами значень. Ідеться, отже, про таку просторову організацію, яка передбачає строгу синхронізацію життя в континуумі «публічне-приватне», симетрію порядків інтеракції, що підкріплюється відповідним нормативним натиском, лінгвістичною, семіотичною, тілесною компетенцією (як поводитися в приватних / публічних місцях? що одягати? казати? як виявляти тілесну активність?).

Таким чином, у надзвичайно диференційованому порядку модерного життя приватне постає «чимось свідомо відмежованим, “вилученим” зі сфери публічного, громадського»⁴. У такій своїй констеляції приватність, будучи

¹ Фоглер, Н. Указ. соч.

² Вахштайн, В. Социология повседневности и теория фреймов. СПб.: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2011. С. 6.

³ Тут відмінності розглядаються як протипоставлення, заперечення іншості.

⁴ Gerhardt, V. Selbstbestimmung. Stuttgart: Reclam, 1999. S. 142.

механізмом регуляції відносин між суспільством й індивідуальною людиною, дає останньому можливість: а) перебувати без «гриму і реквізиту» (в термінах драматургічної соціології Ервінга Гофмана) у приватності як сфері «позасценічного», «закулісного» існування; б) встановлювати контроль над певними сегментами власного життя і над діалогом з Іншим; в) зберігати відносну незалежність від нормативного тиску з боку Іншого (тут: представників владних структур, бюрократичних інституцій та інших сторонніх). У результаті приватна і публічна сфери стають місцем «організованого» впорядкування, закріплюються в рамках стабільних інституційних форм і набувають ясної просторово-територіальної визначеності і локалізації. Додамо до сказаного, що саме у такій спосіб – як організовані конструкції – вони і можуть бути вписані в модерний порядок, де, за влучним виразом Мішеля Мафесоли, «все повинно підкорятися класичному принципу єдності: місця, часу і дії»¹.

Продовжуючи намічену нами лінію аналізу публічності і приватності в рамках бінарних опозицій, вважаємо за необхідне зафіксувати ще один момент, пов'язаний із динамічним балансом відносин між цими сферами життя. Як було зазначено вище, у бінарному «словнику» модерної культури приватність і публічність присутні як дві перспективи соціальної реальності, два ціннісні центри, котрі, однак, доволі по-різному структурують життєвий світ людини. Тобто сфера приватності має тут виразно маргінальний статус. Йдеться про характерне для модерну звуження зони циркуляції «приватного висловлювання», його нерівнозначність порівняно з наративами публічної сфери. Звичайно, остання обставина – нерівнозначність – логічно впливає із самої бінарної конструкції світопорядку модерну. Як стверджує Петро Гречко, у відносинах, побудованих на принципі бінаризму, завжди є центр і периферія, під якою традиційно розуміється щось другорядне, маргінальне². Відповідно до бінарної логіки один член опозиції, висуваючись у центр, домінує над іншим, є більш значимим, тоді як інший виступає додатковим, вторинним, ущемленим щодо першого.

У результаті бінарні опозиції легко перетворюються на оцінювальні категорії, на основі яких легко конструюються відносини домінування й підпорядкування. Тож цілком логічним результатом логіки бінарних опозицій є закріплення виразно підпорядкованого, периферійного, «не соціалізованого» характеру приватного існування. В цьому сенсі приватність виступає місцем

---

¹ Маффесоли, М. Человек постсовременности / пер. М. Пророковой. *Syg.ma*. 2016. 11 октября. URL: <http://syg.ma/@marisya-prorokova/mishielmaffiesoli-chieloviek-postsovriemienosti-pierievod-stati-voshiedshiei-v-sbornik-lhomme-postmoderne-paris-bourin-editeur-2012>.

² Гречко, П.К. Онтотологический дискурс современности. Историческая продвинутость и ее вызовы. М.: Ленанд, 2015. С. 81.

обурливо інфантильним, тоді як публічність, навпаки, стає сферою нормативної соціалізованості, символічно насиченою культурними репрезентаціями. Відповідно, вона являє собою більш раціональний і вагомий рівень організації соціального життя.

Таким чином, відносини між публічним і приватним не є випадковими, більш того, як вже зазначалось вище, ці відносини перебувають у прямій залежності від актуального соціокультурного порядку з його диспозитивами. Наслідуючи саме такій логіці, розглянемо те, яких же викликів зазнає наявний порядок перебігу публічного і приватного життя в наш плінний час цифрових технологій, інформаційних потоків, нових соціальних медіа. Зазвичай у цьому своєму прагненні – дослідити трансформації, які відбуваються зі сферами приватності і публічності – ми не є оригінальними. Ця проблематика є центральною для усіх візій (соціологічних, філософських, антропологічних), які у тих чи інших аспектах торкаються проблем існування людини у світі глобальних медіа-технологій, через які «всі намагаються побачити або почути те, що мало би залишитися прихованим на території “приватності”»¹. Своє завдання ми вбачаємо у суто методологічній площині, тобто у пошуку коректної дослідницької «мови» для критичної концептуалізації тих очевидних метаморфоз й перверзій, що відбуваються у публічному і приватному модусах соціального буття. Як вже було продемонстровано вище, нас не цікавить що значить сама по собі «публічність» або «приватність». Більш важливою виявляється спроба пояснити механізми закріплення визначень / трактувань цих понять через відповідні диспозитиви.

Вочевидь, в умовах сучасного суспільства такими диспозитивами виступають медіа і медіа-технології як «інструменти, що забезпечують умови для дискурсу»², дискурсу про публічне і приватне (додамо ми). Та більше – і це важливо – медіа, медіа-технології, ширше – будь-який інформаційний продукт, не тільки приймають участь у с(від)творенні дискурсу, але й змінюється їх онтологічний статус³. Інакше кажучи, стає дедалі ясніше, що технологічно перенасичена дійсність утворюється не лише людською соціальністю, а також соціальністю не-людського, не-людськими (англ. *non-humans*)

---

¹ Михед, О. Бачити, щоб бути побаченим: реаліті-шоу, реаліті-роман та революція онлайн. К.: ArtHaus, 2016. С. 137.

² Рыженко, И. История отбросов и технологическое бессознательное: что такое медиа-археология, и зачем она нужна. *Syg.ma*. 2021. 15 марта. URL: <https://syg.ma/@ilia-ryzhenko/istoriia-otbrosov-i-tiekhnologhichieskoie-biessoznatielnoie-что-takoie-miedia-arkhieologhiia-i-zachiem-ona-nuzhna>.

³ Йдеться про «матеріальний поворот» у соціальних науках (у різних його концептуальних версіях: акторно-мережевої теорії Б. Латура, Дж. Ло, М. Каллона, об'єкт-центрованої онтології К. Кнорр-Цетіної, спекулятивного реалізму Г. Хартман і Т. Мортон, онтології у практиці А. Мола).

об'єктами, які наділяються властивостями активної агентності, залучаються у виробництво реальності (публічної і приватної також), тобто, перефразуючи Бруно Латура, «стають товаришами, колегами, партнерами, співучасниками або союзниками в підтримці соціального життя»¹. Отже, у якості таких об'єктів («розумних речей») визнаються «товари, машини, комунікаційні технології, продукти харчування, твори мистецтва, міські території», які утворюють новий «світ матеріальностей і об'єктностей»².

У результаті отримуємо соціально-матеріальну реальність, «змонтовану» множинністю не-людських й людських елементів, «спів-присутніх у соціальних стосунках»³ і оформлених у вигляді гібридних просторових конфігурацій, що виникають на перетині стійких потоків і мереж. Таким чином, з точки зору дослідницької установки акторно-мережевої теорії, по-перше, слід враховувати, що «конституювання об'єктів за необхідністю передбачає включення просторових відносин»⁴. По-друге, слід розуміти, що топологічно розміщений об'єкт не редукується до самостійної реальності, рівно як і реальність не може бути вільною від об'єктного впливу. За твердженням Джона Ло, об'єкти «самі є мережами, ансамблями відносин. Однак вони також є залученими у мережу відносин з іншими об'єктами»⁵. Коротше кажучи, об'єкт знаходиться у відносинах зворотної залежності, тобто водночас є створеним, і таким, що створює певні множинні форми просторовості. Відповідно основною рисою таких гібридних просторів – «мінливих просторовостей» (у висловленні А.-М. Мол), що спів-конститууються в результаті постійної взаємодії людей і об'єктів, стає рухливість, нестабільність, розмитість, флюїдність кордонів⁶. А отже, попри те, що простори зберігають свою ідентичність, власне, для цього і існують кордони щоб уможливити розрізнення, ці корони не є жорстко фіксованими, до того ж «жодна конкретна структура відносин не є привілейованою»⁷.

До сказаного варто додати ще один принциповий момент: через нові технології розміщення індивідуальних й колективних тіл у просторі і часі відбувається затвердження і нових – (пост)соціальних відносин. Цим терміном

---

¹ Латур, Б. Об интеробъективности. *Социология вещей*. Сборник статей / под ред. В. Вахштайна. М.: Изд. дом «Территория будущего», 2006. С. 184.

² Вахштайн, В. Социология вещей и поворот к материальному в социальной теории. *Социология вещей*. Сборник статей / под ред. В. Вахштайна. М.: Изд. дом «Территория будущего», 2006. С. 22.

³ Латур, Б. Указ. соч. С. 180.

⁴ Ло, Дж. Объекты и пространства. *Социология вещей*. Сборник статей / под ред. В. Вахштайна. М.: Изд. дом «Территория будущего», 2006. С. 228.

⁵ Там же. С. 227.

⁶ Там же. С. 234.

⁷ Там же. С. 237.

Карін Кнорр-Цетіної – одна з найбільш авторитетних дослідниць об'єкт-центрованої соціальності – позначає особливу форму соціальності, яка виникає в результаті радикального розширення оточення «Я» через «об'єктуалізацію»¹. Розкриваючи природу «постсоціального», американська соціологія задається питанням – чи дійсно сьогодні «найбільший інтерес для людей представляють інші люди»? чи залишаються інші люди тими, на кого ми найохочіше реагуємо і якому приділяємо найбільшої уваги?². Виявляється, що в нашому високо технологічному світі збудливу чарівність можуть викликати і не-людські об'єкти, які не просто радикально змінюють дизайн нашого повсякденного життя, характер соціальних зв'язків. Прикладом «нелюдських об'єктів» є: смартфони / айфони з мобільними додатками, «мережеві продукти» – месенджери YouTube, Instagram, Facebook, ТікТок, інтернет речі, доповнена і віртуальна реальність, 3D друк та інші технології цифрового виробництва, криптовалюти і блокчейни, а також складний комплекс ідей, що оточують алгоритми, машинне навчання, автоматизацію і штучний інтелект³. Важливішим є те, що вони стають головним способом переживання світу. Йдеться про включення «експертного знання», принципів технічної раціональності, технологічних і інформаційних продуктів у буденні соціальні практики (споживання, спілкування, освіту, розваги, працю). Останні не просто виявляють залежність від інформаційних інфраструктур, вони конституюються ними. Пояснюючи цей ефект «взаємного створення», К. Кнорр-Цетіна, зокрема, пише: «Культури знання вплетені у саму тканину цього суспільства, рівно як і весь спектр процесів, практик, відносин, які створені за допомогою знання і отримують життя в ході його виробництва»⁴.

Таким чином, за логікою К. Кнорр-Цетіної (пост)соціальні перетворення мають прояв:

а) в «технізації життєвого світу» через включення в його структури «об'єктних світів», які стають природними⁵. І, дійсно, сьогодні вже нікого не дивує заміна реального спілкування «мережевим» (за допомогою різних месенджерів, мережевих пабліків), надзвичайно мобільним. У цьому зв'язку,

---

¹ Кнорр-Цетіна, К. Соціальність и об'єкти. Социальные отношения в постсоциальных обществах знания. *Социология вещей*. Сборник статей / под ред. В. Вахштайна. М.: Изд. дом «Территория будущего», 2006. С. 268.

² Кнорр-Цетіна, К., Брюггер, У. Рынок как объект привязанности: исследование постсоциальных отношений на финансовых рынках. *Социология вещей*. Сборник статей / под ред. В. Вахштайна. М.: Изд. дом «Территория будущего», 2006. С. 307, 308.

³ Гринфилд, А. Радикальные технологии. Устройство повседневной жизни. М.: Изд. дом «Дело», 2018. С. 19.

⁴ Кнорр-Цетіна, К. Соціальність и об'єкти. Социальные отношения в постсоциальных обществах знания... С. 278.

⁵ Там же. С. 309.

говорячи словами Скотта Маккуайра, географічне питання «Де твій дім?», коректним було б перефразувати «Що таке твій дим?»¹ і тут, навряд чи кого здивує відповідь «мій будинок тепер скрізь, де є зарядка телефону»². Вже ніяк не назвеш ексцентричним життя за принципом «як що тебе не має у соціальній мережі, ти не існуєш» (чим більше фото, відео «прикладів» яскравого, емоційно-позитивного життя потрапить на особисті сторінки у соціальних мережах – в Instagram, Facebook – тим більш шансів отримати свою порцію «громадського визнання» і схвалення у вигляді «лайків»). Абсолютно нормальною, навіть очікуваною, стала практика перетворення «власного Я» на «публічно організовану подію» (у термінології Лоран Тевено). До речі, такі практики самооб'єктивації нерідко набувають доволі сміливих і відвертих форм (можливо тільки так і можна бути поміченим в пізньокапіталістичному споживчому суспільстві «спектаклю»?);

б) в зміні моделей міжособистісних відносин, ґрунтовних пріоритетом «власного Я», або, як пише Зигмунт Бауман, «чистими відносинами», для яких характерними є відсутність прив'язаностей, «моральна нечутливість», яка цілком дозволяє «відкинути думку про добробут інших», головне в таких відносинах – взаємозадоволення від них³;

в) в онтологічній переорієнтації «на матеріальні об'єкти як джерела Я», близькість відносин з ними (спільну суб'єктивність)⁴. Саме об'єкти стають головними конкурентами людських відносин і «певною мірою навіть замінюють їх», виштовхуючи реальних людей як партнерів і тим самим «спустошуючи» соціальні відносини. На думку дослідниці, об'єктноцентроване оточення сьогодні «визначає індивідуальну ідентичність так само, як раніше її визначали місцеві спільноти і родина»⁵. А отже, як вважає К. Кнорр-Цетіна, «об'єктні світи» необхідно включити в розширену концепцію соціальності і соціальних відносин.

У якості прикладу, який допомагає зрозуміти характер змін, що відбулись у порядку відносин між людьми й світами «матеріальностей і об'єктностей», звернемось до вже такого звичного для нашого повсякдення артефакту як смартфон / айфон або будь-який інший гаджет з екранним інте-

¹ Маккуайр, С. Медийный город. Медиа, архитектура и городское пространство. М.: Strelka Press, 2014. С. 17.

² Слова із композиції «Точка неповернення» російсько-української рок-групи «Ундервуд» (альбом «Без берегів» (2015 г.). URL: <http://www.undervud.ru/>).

³ Бауман, З., Донскіс, Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності / пер. с англ. О. Буценко. К.: Дух і літера, 2014. С. 21, 22.

⁴ Кнорр-Цетіна, К. Социальность и объекты. Социальные отношения в постсоциальных обществах знания... С. 300.

⁵ Кнорр-Цетіна, К., Брюггер, У. Рынок как объект привязанности: исследование постсоциальных отношений на финансовых рынках... С. 308.

рфейсом. У досвіді «мобілізації» ми маємо справу не просто із новими можливостями «бути за зв'язку!», а з тим, що дає нам така можливість. «Для багатьох з нас смартфон – останнє, що ми бачимо перед сном, і перша річ, за якою ми тягнемось, прокидаючись вранці. З його допомогою ми знайомимося з новими людьми, спілкуємося, розважаємося і шукаємо дорогу. Продаємо і купуємо речі... Ми розраховуємо на те, що він допоможе нам вбити час, заповнити паузи, які колись займали таку велику частину нашого життя»¹. Саме так провідний американський урбаніст Адам Грінфілд пояснює наслідки зміни паттернів людських відносин (точніше – вже (пост)людських відносин) у контексті впливу нової технологічної інфраструктури (див. рис. 1.1).

Джерело: ²

Рис. 1.1. «Нова нормальність» цифрової культури.

Словом, через ефекти технічних систем ми радикально інакше відчуваємо власну самість («самість у мережевому режимі», за висловом А. Грінфілда), переживаємо спів-присутність Іншого, споживаємо простір, який втрачає ознаки сталого, фіксованого місця. Простір, про який ідеться, формується через впорядкування локацій, мережевих об'єктів, мобільних сервісів та людей, які ними користуються. Це означає, що простір набуває усіх ознак гібридності й утворюється «у якості переплетень або точок інтерференції різних просторів»³.

Ще одне зауваження. Топологічна комплексність, яка утворюється мінливими об'єктами, що відносяться до різних просторів, спричиняє специфічну ситуацію із залученістю у гібридні просторові конфігурації. Пояснимо це на прикладі: для сучасної людини, щільно оточеної цифровими інтерфейсами, приватність більше на закінчується / починається домом. За твердженням

¹ Грінфілд, А. Указ. соч. С. 21.

² Гаджеты, что поглощают души: арт-проект, который это показал. ФОТО. *UA.info*. 2015. 11 ноября. URL: <https://uainfo.org/blognews/1447236956-gadzhet-y-cto-pogloshchayut-dushi-art-proekt-kotorye-eto-pokazal-.html>.

³ Ло, Дж. Указ. соч. С. 241.

С. Маккуайра в епоху всюдисущих медіа межі будинку стають все більше проникними¹. Ще більш інтенсивніше локація дому почала використовуватися під час пандемії COVID-19 з її вимогами самоізолювання від колективних тілесних інтеракції, переходом до дистанційної праці / навчання. Як наслідок, «робота на віддалені» потребувала нового розмежування між робочим і поза-робочим життям, нового балансу між ««Zoom / Teams / Skype на дому» і «домашнім простором» (ну як тут не пригадати «меми» перших тижнів карантину про дітей, котів, собак, сторонні звуки на задньому плані), нового досвіду спільної взаємодії з людьми, фізична дистанція з якими нівелюється їх цифровою присутністю у нашому домі.

Серед іншого, недавня карантинна самоізоляція потребувала від нас «нової уважності»² до себе. Наприклад, участь у Zoom-конференціях у якості «додаткової опції» надала нам можливість, розглядати себе – своє обличчя, міміку, жести, голос (до цього мало хто з нас мав уявлення про те, як ми виглядаємо, коли говоримо), водночас виявилось, що також просто можна розглядати колег (тем більше, що вони про це не здогадуються). «Новою уважності» потребували і наші повсякденні практики, пов'язані з тілесними режимами (див. рис. 1.2).

Як зауважує відома дослідниця моди і культури Лінор Горалік, більшість з нас до карантину не мали такого тривалого досвіду перебування наодинці з собою, а отже, опинившись в обмеженому просторі власного дома, багато хто зіткнувся з ситуацією «нового знайомства» з тілом, яке до цього було віддано на «відкуп» індустрії краси, розвагам, фітнес-практикам, походам у бари, на природу, спілкуванню з друзями, словом – тіло «було у дії», при цьому, у дії публічній. Так чи так, але в ситуації самоізоляції виявилось, що з тілом потрібно щось робити, тобто, в певному сенсі, «тіло заявляє про себе, вимагаючи уваги і взаємодії, від яких раніше вдавалося ухилятися» – констатує Л. Горалік і додає, що така постійна спів-«присутність» тіла, «неминучість контактів з ним, без можливості “надягнути” на нього публічну персону і “піти” від нього до зовнішнього світу – одна з найважливіших рис карантину»³. Отож, у добу пандемії тіло стає гостро значущим об'єктом практик «турботи про себе».

¹ Маккуайр, С. Указ. соч. С. 16.

² Мунк, М., Гілен, П. Близькість. Мистецтво та освіта після COVID-19 / пер. с англ. Я. Стріх. Харків: IST Publishing, 2020. С. 3.

³ Горалік Лінор ответила на «карантинный опрос». *Теория Моды: одежда, тело, культура*. 2020. URL: <https://www.facebook.com/TMjournal/posts/4094983960518944/>.

Джерело: ¹

Рис. 1.2. Тілесний досвід пандемії в мемах.

У цілому, ці сюжети ілюструють, що повсякденність життя в умовах мережевої культури, цифрової реальності, ширше – об'єкт-центрованого середовища, більш ніж насичене публічно-приватними трансферами. Це означає, що людина бере участь у конституюванні двох просторів одночасно, що призводить до гібридних перехрещень на рівні «режимів залучення у реальність» (у термінології Л. Тевено). Йдеться про порядок організації соціальної взаємодії людей, речей, просторів, які встановлюють правила «переходу від індивідуальної дії й особистих компетенцій кожного актора до колективних конвенцій і дій»². Очевидно, що у контексті широкої візуалізації, спричиненої розвитком інформаційно-комунікативних технологій, людини складно підтримувати максимально особистісні формати залученості у світ. Лоран Тевено називає це *режимом близькості* «як нереклексивної діяльності», що призводить до с(від)творення «домашнього простору» – близького, цілком зрозумілого, затишного, гранично персоналізованого, сповненого знайомим

¹ Лучшие мемы о самоизоляции. *BeautyInsider. Независимый ресурс о красоте.* URL: <https://www.beautyinsider.ru/2020/05/15/luchshie-memy-o-samoizolyaczii/>.

² Гладирев, Б. Историко-культурное наследие Петербурга: рождение общественности из духа города. *От общественного к публичному: Коллективная монография / науч. ред. О. Хархордина.* СПб: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2011. С. 76.

речами і особистісними переживаннями¹. Прояснюючи семантику режиму «інтимної близькості», Л. Тевено наводить такий приклад: «Коли ви сидите у себе вдома, ви в режимі близькості – все розкидано навколо вас, але вас не турбують розметані навкруги одяг, книги, диски, складені на столі брудні чашки і кавник без ручки, оскільки це – частини вашого життя і ви легко володієте ситуацією»².

Коротше кажучи, «режим близькості» не потребує репрезентації (видимості), та більше – «неправдивої репрезентації» (термін Е. Гофмана), на противагу двом іншим прагматичним режимам – «режиму планової дії» і «режиму публічного виправдання». Хоча «режим планової дії» і залишає за індивідом певний ступінь свободи «бути собою» в ним же створеному життєвому просторі, але все ж таки припускає його постійну готовність слідувати загальним правилам та інструкціям, оскільки «запланована дія» завжди передбачає інструментально організоване оцінювання ситуації³. Ще більшою мірою це стосується «режиму публічного виправдання», який конститує простір публічного життя з усією його атрибутикою – «широкими конвенційними вимогами»⁴, колективністю, відкритістю для критики інших, які спостерігають і виносять оціночні судження. У цьому відношенні варто розуміти, що позиція людини, залученої у прагматичні режими «плану» або «публічного виправдання», є безсумнівно рефлексійною, пов'язаною з постійним «робочим контролем» за звичками тіла, одягом, жестами, мімікою, мовою, а отже, спрямованою на «управління враженнями» (у понятійній системі Е. Гофмана), на вдаваність, на експонування «власного Я».

Таким чином, припустимо, що саме в «режимі планової координації» упорядковується просторова онтологія, позначена публічно-приватними інтервенціями, спричиненими сучасними інформаційними технологіями, мережевими сервісами, соціальними медіа. При цьому, медіатизована просторовість організована у такий спосіб, що говорити про повноцінну приватність / публічність стає все більше складно. Ми згодні із З. Бауманом, котрий зауважив, що «все особисте тепер робиться по можливості публічно і потенційно доступно для публічного споживання»⁵. Як наслідок, «нові форми соціальних відносини, задані цифровими комунікаціями, виходять за межі <...>

¹ Тевено, Л. Какой дорогой идти? Моральная сложность «обустроенного» человечества. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2000. Т. III, № 3. С. 86, 102.

² Цит. за: Волков, В., Хархордин, О. Теория практик. СПб.: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2008. С. 238.

³ Тевено, Л. Указ. соч. С. 86.

⁴ Болтански, Л., Тевено, Л. Социология критической способности. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2000. Т. III, № 3. С. 69.

⁵ Бауман, З., Донскис, Л. Вказ. твір. С. 30.

у суто просторовому аспекті»¹. Отже, тепер у приватності і публічності не має фізичної локалізації (у звичному для нас аксіоматичному розумінні), не має фіксованого місця, їх просторова локація кожного разу може бути різною (дім, квартира, мережеві пабліки, міські простори). І тут ми скоріше солідарні з позицією Поля Вірілію, який стверджує, що в умовах сучасної технокультури саме поняття простору як фізичної перешкоди / межі пережило себе². Тотальна досяжність, здатність мас-медіа бути всюдисущими знецінили значення «місця» як просторового локусу, перевернули «звичні уявлення про «внутрішнє» і «зовнішнє»»³.

Тому в концептуальному полі соціально-гуманітарних наук все частіше можна почути заклик до необхідності перегляду «контейнерної» парадигми, де простір осмислюється як фізичне вмістилище «речей», на користь образно-сислової репрезентації якої-небудь території (місця, ландшафту)⁴. Вочевидь, у ситуації різкого, вибухового збільшення різноманітних мобільностей, коли акти індивідуальної і групової комунікації сприймаються і уявляються вже поза будь-якою жорсткою територіальністю, було б занадто просто зводити публічність і приватність до певного о-контуреного простору. Звідси напрошується логічний висновок: в умовах сучасного технокапіталізму кордони між приватним / публічним стають транспарентними, тобто легко проникними. Більш того, сама їх наявність часто опиняється під знаком питання, що, у свою чергу, ставить під сумнів саму можливість приватного досвіду як (від)диференційованого. Відтак, розуміння меж / кордонів у значенні того, що повинне «відділяти», «перешкоджати проникненню», «робити що-небудь непроникним для інших», за сутністю своєю є некоректним. На тлі тотальної медіатизації кордони, дистанції, особисті відносини, міське життя набувають нових – гібридизованих, амбівалентних конфігурацій, які виникають, за думкою С. Маккуайра, «коли аксіоматичний характер соціального простору усувається на користь активного формування гетерогенних просторових зв'язків, що з'єднують приватне з глобальним»⁵.

Отже, якщо розглядати публічний і приватний простори в категоріях «гетерогенності», «амбівалентності», «гібридності», слід визнати – ці формати життя перетворюються на «м'які», мобільні інституції, які можуть виника-

---

¹ Осборн, П. Простір мистецтва. *Рухливий простір. Міждисциплінарна онтологія* / за ред. К. Міщенко, С. Штретлінг. К.: Аванпост-Прим, 2018. С. 169.

² Вириліо, П. Информационная бомба. Стратегия обмана / пер. с фр. И. Окуневой. М.: «Гнозис», «Прагматика культуры», 2002. С. 18-19.

³ Там же. С. 20.

⁴ См.: Мусиездов, А. Территориальность современного общества. *Социологический журнал*. 2013. № 4. С. 23–29.

⁵ Маккуайр, С. Указ. соч. С. 8.

ти будь-де і коли завгодно, оскільки їх існування забезпечується і підтримується інформаційно-комунікативними технологіями. Як наслідок, публічність і приватність набувають складного, розмитого статусу. Це означає, що грань між приватним і публічним виявляється настільки умовною, що часом важко зрозуміти, чи ідеться про приватну практику у разі, коли вона являє себе у пізнаваних паттернах «публічно організованої події». І багато в чому саме ця двозначність визначає особливості сприйняття публічності і приватності, їх просторових образів, що у цілому свідчить про комплексний характер сучасного (пост)соціального життя.

Проте, слід зауважити, що теперішнє сьогоднішнє, перенасичене медіа-технологіями, не змінило самої суті феноменів публічності / приватності, втім змінило практики їх здійснення / переживання / відчуття. Приватність все також розуміється як «контроль над особистою інформацією (конфіденційність)», як «контроль фізичного доступу до людини», як «простір, у якому люди можуть будувати особисті стосунки окремо від інших, на підставі обмеженого доступу і довіри до тих, для кого цей доступ відкритий»¹. Відповідно, зберігає свій функціонал відкритості, доступності, прозорості, діалогічності (спів-присутності) й публічність. Коротше кажучи, приватні / публічні «об'єкти» (за логікою акторно-мережевої теорії) «зберігають свою ідентичність у процесі утворення нових відносин»², оскільки сталим залишається габітус, який, за П. Бурдьє, власне, і вписує індивідуальні й колективні тіла у відповідні просторові структури (топоси, «місця приживання»)³. Зазвичай, ми поділяємо думку С. Маккуайра, який бачить кореляційний зв'язок між просторовими мутаціями і змінами «суб'єктивного апарату» (системи мислення, прийняття, переживання простору), спричиненими медійними технологіями⁴, втім, це не відміння ефекту гістерезису просторового габітусу. Саме ефектом габітусу можна пояснити напруження, які відчуває людина у разі, коли не виконуються всі умови, «які простір негласно пред'являє своїм мешканцям»⁵.

Отже, ще раз підкреслимо: цифрові комунікації не змінили феноменальної природи публічності / приватності, однак змінили прагматику організації цих форматів життя, сповнених постійною циркуляцією приватно-публічної семантики. Яскраві емпіричні підтвердження тому можна знову ж таки знайти у нашій (пост)пандемічній дійсності, яка, з одного боку, продемонструвала залежність повсякдення від цифрової інфраструктури, а з друго-

---

¹ Miguel, C. Personal relationships and intimacy in the age of social media. L.: Palgrave Macmillan, 2018. P. 16.

² Ло, Дж. Указ. соч. С. 236.

³ См.: Бурдьє, П. Указ. соч. С. 35–52.

⁴ См.: Маккуайр, С. Указ. соч.

⁵ Бурдьє, П. Указ. соч. С. 48.

го – потребувала від нас активних практик публічної і приватної мобілізації (див. рис. 1.3).

Джерело: візуальні матеріали взято з пошукової системи на запит «“Праця на віддалені”: курйозні моменти».

Рис. 1.3. Публічно-приватні трансфери епохи карантину.

Зокрема, перебуваючи у приватності власного будинку, ми, проте, виявилися вкрай чутливими до публічних інтервенцій з боку цифрових сервісів на кшталт Zoom'а. Йдеться про те, що відеоконференції з наших домів / квартир відкрили можливість доступу до різноманітних граней нашого особистого життя усім. Приватний простір, таким чином, перестав бути тим місцем, «де можна розслабитися і відчувати себе невимушено, бути “не при параді”, відкинути личину самовдоволення, покликану справити враження на інших людей»¹. Навпаки, конструювання зони приватного відбувається в досить певної чуттєво-емоційної тональності постійної корекції «заднього плану» – як приховати / покращити / модифікувати те, що «за спиною». Тобто камера Zoom'а позбавила людей «куліс», активізувала їх рефлексивний настрій (що взагалі то не властиве стану «знаходження у приватності»), і як наслідок – потребувала радикального (пере)визначення самого розуміння приватного (де встановити кордони між внутрішнім і зовнішнім? як зберегти дистанцію між «Я» та іншими, присутність яких, по суті, «лишає мене закритого прихистку», місця «де-я-існую-для-себе»?).

Отож, коли ми усі «пішли у Zoom» / «Zoom прийшов до нас» виявилось, що приватність має значення (англ. *privacy matters*). Виявилось, що недобровільне, примусове саморозкриття «прайвесі» перед камерою Zoom'а не має нічого спільного з тим, як легко ми ділимося приватною інформацією у соціальних мережах передусім через те, що ми втрачаємо найважливіші маркери приватності – регулятивний контроль й свободу «входу / виходу» у той

¹ Дюби, Ж. Предисловие к «Истории частной жизни». *История частной жизни*: в 5 т. / под общ. ред. Ф. Арьеса, Ж. Дюби. Т. 1: От Римской империи до начала второго тысячелетия / пер. с фр. М.: Новое литературное обозрение, 2017. С. 5.

простір / стан / світ, який визначається нами як «приватний». Інакше кажучи, питання кордонів у випадку публічності / приватності, як і раніше, залишається основним у конститутивному аспекті. Однак принципово, що таке конституювання відбувається вже не за логікою бінарних опозицій, яку ми заперечуємо по відношенню до публічності / приватності, а в інструментальному горизонті розототожнення, различання. Основна проблема, що постає в такому разі – як дотриматись балансу між «зовнішнім» і «внутрішнім» світом, як зберегти свободи вибору контекстів репрезентації / розміщення індивідуальних і колективних тіл у відповідних екзистенційних топосах. Особливу природу медійно-сплєтених взаємовідносин між публічним і приватним вдало вловила Ірина Сіроткіна, говорячи про те, що «тілесний контакт, контакт за допомогою програмних засобів Skype і Zoom, фізична відсутність і віртуальне присутність, вторгнення іншого в твою особисту зону тіла і відновлення особистих кордонів – всі ці форми спілкування, в залежності від контексту, цілей і цінностей учасників, можуть і підтримувати близькість, і її руйнувати»¹. І дійсно, рухливість кордонів між приватним і публічним може бути силою, що визволяє й одночасно слугувати репресивним фактором.

Так чи інакше, але очевидно, що в умовах об'єкт-центрованої реальності, часткою якої є ми разом з «медійними апаратами», цифровими технологіями та іншими не-людськими об'єктами, відбуваються просторові і смислові зміщення «публічності» / «приватності», що у цілому свідчить про радикальне змінення колишньої топіки онтологічного впорядкування світу. Тому ми свідомо беремо відповідні терміни в лапки, оскільки в актуальних соціокультурних умовах вони втрачають автентичний сенс свого вживання. У нестабільній онтології (пост)сучасності публічність і приватність уявляються різновидом перформативної соціальної практики з рухливими, ситуативними, проникними межами між внутрішнім і зовнішнім, що призводить до безлічі перетинів і збігів їх образів. А отже, цифрова культура зробила можливим існування «гібридизованих» форм життя у вигляді різних проявів публізації приватності (приватного-в-суспільному) і де-приватизації (суспільного-у-приватному). Ці форми людського буття, що виникають у небачених раніше масштабах / модифікаціях / конфігураціях, відзначених гнучкістю, мінливістю, флюїдністю, рухливістю, плинністю, ситуативністю, руйнують топологію суспільства «твердого модерну», конституювану бінарною логікою «приватного – публічного».

---

¹ Сіроткіна, И. Тело снова в моде: корпоральность в эпоху пандемии. *Теория моды*. 2021. Т. 59 (1). URL: https://www.nlobooks.ru/magazines/teoriya_mody/tm_59_1_2021/article/23376/.

1.3

Соціокультурний простір сучасного міста: тенденції та особливості розвитку (Юрій Калиновський)

Сучасне місто як соціокультурний феномен уособлює цивілізаційний розвиток людства, позначає просторово-часові параметри існування народів й культур. Місто – це складний організм, у якому розгортаються екзистенційні коди та різновимірні простори буття людини, серед яких чільне місце посідає соціокультурний, який є квінтесенцією науки, релігії, мистецтва, літератури, архітектурних й історичних ландшафтів тощо. Соціокультурний простір міста має динамічний характер, досліджуючи який, ми можемо виявити тенденції та особливості розвитку цивілізаційних систем, окремих народів та різноманітних спільнот. Соціокультурний простір сучасного міста є полем самореалізації людини, в якому репрезентуються її творчі здібності, набуваються й реалізуються цінності, відбувається її становлення як особистості.

Аналізуючи особливості розвитку соціокультурного простору сучасного міста, зупинимось на загальних характеристиках поняття «соціокультурний простір». Так, узагальнюючи погляди науковців Оксана Алексєєва визначає три варіанти розуміння поняття «соціокультурний простір»¹:

- 1) цілеспрямовано організоване середовище, яке оточує окремого індивіда (Л. Новикова, М. Соколовський);
- 2) частина середовища, у якій домінує певний спосіб життя (Ю. Мануйлов);
- 3) динамічна мережа взаємопов'язаних подій, які створені зусиллями соціальних суб'єктів різного рівня (колективних та індивідуальних), яка є інтегрованою умовою особистісного розвитку (Д. Григор'єв).

На думку вищезначеної дослідниці, поняття «соціокультурний простір» має такі вектори:

- 1) людина як *homo activus* зі своїми індивідуальними особистісними характеристиками;
- 2) соціальна диференціація суспільства, способи й форми організації суспільної життєдіяльності;
- 3) фундаментальні матеріальні умови, які визначають, що та яким чином може робити людина для реалізації своїх потреб, цілей, інтересів, і вста-

---

¹ Алексєєва, О.Р. Роль соціокультурного простору освітнього закладу в соціалізації підлітків. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер.: Педагогічні науки.* 2016. Вип. 30. С. 117.

новлюють межі й форми самореалізації людини в певний історичний час. Зазначені характеристики акцентують нашу увагу на суб'єктах досліджуваного простору та його ресурсному забезпеченні.

З точки зору Вікторії Буяшенко, соціокультурний простір – це царина, в якій постійно знаходиться людина, царина в межах якої людина здійснює своє буття, царина, в межах якої людина може порозумітися з іншими людьми, царина, яка визначає межі активності й можливостей людини. Культурна компонента соціокультурного простору презентована світоглядними настановами, знаннями, нормами, цінностями, цілями, взірцями дії й поведінки, а також способами, формами й правилами самоорганізації та взаємодії людей, які утворюють певну спільність. Соціальна компонента – це сукупність відносин людей (економічних, соціальних, політичних, правових тощо), які реалізуються ними у взаємозв'язках і взаємодії у межах відповідної спільності. Головне покликання соціокультурного простору – забезпечення відтворення спільності, яка є його носієм як цілісної соціокультурної системи. Це покликання реалізується у таких функціях:

1) накопичення, систематизація і трансляція певного досвіду суспільної життєдіяльності;

2) актуалізація та збагачення накопиченого досвіду¹.

Таким чином, поняття «соціокультурний простір» ми можемо розуміти у декількох вимірах: антропологічному, онтологічному, соціальному, комунікативному, духовно-культурному та ін.

У контексті проблематики, що розглядається, ми проаналізуємо соціокультурний простір сучасного міста комплексно з урахуванням як традиційних (культура, цінності, історичний ландшафт), так і новітніх аспектів (комунікація, інформація, глобалізація) його існування.

Фахівці зазначають, що в наш час міста, як і раніше, залишаються важливими для соціальних контактів. У сучасному мегаполісі особистість має можливість зберегти свою культурну ідентичність, забезпечити собі та своїм близьким «дім душі». Культурний простір міста постає як освоєний людиною, в тих чи інших параметрах, значущий для неї ціннісно-смісловий світ. На сьогодні створюється нова топографія міста, яка виявляється через креативні комунікації, генерування нових ідей (інноваційні бізнес-моделі, винаходи, нові послуги, художні твори). Актуалізація креативної складової культурного ландшафту міста має відбуватись у двох вимірах: по-перше, особистісному (формування «креативного класу»); по-друге, соціальному (наявності своєрідних культурних форм спільного життя – публічного простору мешка-

---

¹ Буяшенко, В.В. Соціальне піклування і динаміка соціокультурного простору. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2011. Вип. 44. С. 174.

нців міст, можливостей для комунікації, різнобічного дозвілля й творчості)¹.

Сучасний соціокультурний простір міста є результатом діяльності низки суб'єктів, які вступаючи у взаємодію змінюють його «зовнішні» та «внутрішні» характеристики. Соціокультурний простір міста знаходиться у стані постійних перетворень, які можуть бути репрезентовані достатньо швидко, або лише з часом проявляться на зовні. Творцем цього простору може стати будь-який суб'єкт міста, який долучився до мистецької, наукової, літературної, комунікативно-креативної, управлінської та іншої діяльності, яка прямо чи опосередковано впливає на соціодуховне існування міського життя.

З точки зору Віктора Степанова, сучасний соціокультурний простір характеризується запереченням і переоцінкою колишніх цінностей, пошуку нових способів збереження і трансляції культурного досвіду, пов'язаних із занепадом традиційних і одночасним виникненням інших (можливо, й нових) соціокультурних структур, що спричиняє дослідження процесів і явищ, які відбуваються у сфері сучасної культури, актуальних культурологічних проблем².

У сучасному місті діє, як правило, комплекс чинників, що визначають характер та особливості існування його соціокультурного простору:

- творчий потенціал міста: культурні традиції, креативно-творчі спільноти, видатні особистості у сфері культури, науки та ін., освітні заклади, музеї, театри, архітектурні пам'ятки й сучасні архітектурні комплекси тощо;
- комунікаційно-логістична інфраструктура міста;
- інтенсивність міського культурного життя: періодичність та спрямованість проведення різноманітних акцій творчого, наукового, духовного характеру;
- економічна забезпеченість соціокультурних процесів;
- розвиток меценатства й благодійництва;
- підтримка місцевої влади.

Вплив кожного з цих факторів на соціокультурний простір сучасного міста потребує конкретизації у контексті особливостей існування певної урбанізованої спільноти, але у загальному розумінні лише гармонійне поєднання низки чинників сприятиме його поступальному розвитку.

Особливості соціокультурного простору міста напряму залежать від

---

¹ Див.: Фесенко, Г. Культурний простір сучасного міста як цивілізаційний вибір. *Пространство литературы, искусства и образования – путь к миру, согласию и сотрудничеству между славянскими народами*: сб. науч. тр.: по матер. VII Междунар. науч.-практич. конференции, 20 декабря 2012 г. / ред. А.Г. Романовский, Ю.И. Панфилов. Харьков: НТУ «ХПИ», 2013. С. 258-262.

² Степанов, В.Ю. Соціокультурний простір сучасності. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2014. Вип. 43. С. 110.

специфічних рис розвитку конкретної адміністративно-територіальної одиниці. Як відомо, урбаністична культура – зародилася і розквітла на теренах міста, в основі неї лежать соціальні практики мешканців міста, які вступають у відносини між собою в матеріальному та економічному сенсі. Проте, рівень культури залежить від особливостей міста: по-перше, від масштабу (в містах-мегаполісах, містах-столицях, промислових містах культура різноманітна); по-друге, впливає економічний статус (наприклад, культура малих промислових міст залежить від містоутворюючих підприємств, які спонсорують розвиток дозвілля, культурних центрів та ін.); по-третє, від типу міста: військові міста, текстильні міста, промислові, шахтарські, міста-мегаполіси, міста-столиці, університетські міста або «наукові містечка», міста-курорти, глобальні міста¹.

Незважаючи на відмінності, соціокультурний простір сучасного міста є організованим за просторовими, часовими, духовними, естетичними ознаками. Будь-яке місто має не тільки свої географічні кордони, але й характеризується усталеними духовними практиками, естетичною своєрідністю, певним архітектурним ландшафтом.

Так, використовуючи поняття К.-Г. Юнга «архетип», М. Гусев трактує соціокультурний простір міста через розуміння сакрально-символічного значення архітектурного простору. На його думку, базовим архетипом архітектурного простору є архетип центру. Історія містобудування свідчить про орієнтацію будь-якої форми поселення на сакральний центр, яким може бути храм або історичний центр. У сучасному мегаполісі центр також сакральний, ми маємо справу або з історичним ядром, архітектурним простором, який слугує базовим елементом національної ідентичності, або з бізнес-центром. Іншим базовим просторовим архетипом є архетип кордону. Архетип кордону включає в себе як просторові межі, так і соціальні. Кордон, що обмежує певний простір і розділяє його на внутрішнє й зовнішнє, мислиться як процес переходу – наприклад, деякі архітектурні об'єкти представляють собою відкритий громадський простір і слугують своєрідною межею світу реального міста й глобального світу. Для індивіда відвідування таких об'єктів є «вихід» за межі його соціокультурної моделі, а даний архітектурний об'єкт є свого роду межа, що розділяє два соціокультурні простори².

Подолання своєрідної соціокультурної межі може найбільш рельєфно спостерігатись у великих поліетнічних та полікультурних містах, де відвіду-

---

¹ Філіппова, Т.О. Антропологічний вимір міста. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 61. С. 155.

² Гусев, М.О. Архітектурний простір міста. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2016. Вип. 43 (1). С. 126-127.

вання людиною іншого району (вихід за місце постійного проживання), ознайомлення з культурою, архітектурними об'єктами іншої етнонаціональної спільноти стає екзистенційною, культурологічною й «просторовою» подією одночасно. Людина потрапляє в інший соціокультурний простір, який є частиною загального соціокультурного простору міста. Подорожуючи такими українськими містами як, наприклад, Одеса, Львів, Кам'янець-Подільський та інші, ми маємо можливість побачити існування різноманітних культурно-історичних просторів, які в той же час становлять неповторну єдність.

Символічним переходом у інший соціокультурний простір в межах сучасного міста може стати відвідування музею, виставкового центру (в якому представлена культура, традиції, релігія інших народів), ознайомлення з історичною спадщиною міста, участь у так званих історичних реконструкціях, створенні сучасних арт-об'єктів тощо.

Отже, сучасне місто з розвиненим соціокультурним простором надає людині нові можливості для духовного збагачення, проявів свободи вибору у творчій самореалізації, самопізнанні шляхом усвідомлення новітніх соціокультурних кодів.

Як слушно зауважує Євгенія Ємельяненко, модель самовизначення людини, що притаманна традиційним формам культури, перестає бути дієздатною та відходить на задній план. Для умов замкненості спільноти невеликих розмірів характерний вплив суспільної думки та взаємної відповідальності, і формування під цим впливом у людини первинної орієнтації на наслідування взірців поведінки, збереження фіксованого місця для кожного в соціальній структурі, що склалась. Так оформлювався певний тип свідомості: логіка людини була орієнтована на колективне, а не на індивідуальне, а сама людина проявляла мобільність, керуючись передусім традиціями, звичаями, інтересами родини і спільноти. Самовизначення людини було жорстко детерміноване. Подібні природні форми соціального існування були характерні і для міст до Нового часу. Однак після XVIII ст. культура міста поступово набуває інноваційного характеру. Збільшення розмаїття життя, нівелювання традиційних цінностей, розвінчування абсолютів і остаточне встановлення культури раціонального розрахунку та здорового глузду – ось ключові риси нової міської свідомості. Людина в умовах культури міста втрачає готові межі ціннісно-сміслових конструктів та опиняється в ситуації суцільного сумніву в світі без меж¹.

У той же час архітектурні споруди, на думку Зигмунта Баумана, вико-

---

¹ Ємельяненко, Є. Урбаністичні перспективи і свобода сучасної людини. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2015. № 3 (2). С. 63.

нують роль просторових й соціальних маркерів (меж) території міст, розділяючи її на окремі сегменти. Він стверджує, що нові, гордо рекламовані і такі, що призводять до появи безлічі наслідувачів і продовжувачів, будівлі представляють собою «обмежувальні простори», покликані перехоплювати, відштовхувати або фільтрувати потенційних користувачів. Очевидно, що мета «огороджувальних просторів» полягає в тому, щоб розділяти, сегрегувати і виключати, а не в тому, щоб наводити мости, створювати прості переходи і площі, полегшувати комунікацію й зближувати міських жителів. Архітектурні / урбаністичні винаходи, виділені, перераховані й визначені дослідником Стівеном Фласті, технічно представляють собою вдосконалені еквіваленти досучасних рвів, башт і амбразур в міських стінах; тільки замість захисту міста і всіх його мешканців від зовнішнього ворога, вони побудовані для того, щоб розділяти міських жителів і, оголошуючи їх противниками, захищати їх один від одного¹.

Продовжуючи вищеозначену логіку зазначимо, що об'єктивною реальністю сучасних міст є наявність так званих неблагополучних районів, які характеризуються одноманітністю архітектури, низьким рівнем життя переважної більшості мешканців, вищим рівнем злочинності, ніж загалом у місті, недостатньою кількістю або відсутністю соціокультурних об'єктів, наявністю більшої кількості асоціальних, маргінальних елементів, невирішеними екологічними та інфраструктурними проблемами тощо. Відповідно такі чинники негативно впливають на соціокультурний простір міста в цілому, шкодять його іміджу та знижують індекс туристичної привабливості.

Конкретизуючи вищеозначені тези, звернемось до дослідження Марини Препотенської «Буття людини мегаполісу (соціальні, культурні та екзистенціальні виміри)», яка визначає такі небезпечні райони в українських містах. На її думку, наявність небезпечних зон у мегаполісі псує осягнення міста, руйнує його цілісний образ і толерантну комунікацію містян. Так, район Одеси «Поскот» (поселення Котовського), який знаходиться на відстані 15 км від центра міста і є, по суті, містом у місті, забудовано п'ятиповерховими «хрущовками» наприкінці 50-х рр. ХХ ст. І з тих пір до сьогодні славиться криміногенною атмосферою. Одесити та гості міста зберігають сумні історії знайомства з «гопниками» Поскоту. У свою чергу, район ХТЗ у Харкові, який будувався як житловий масив для працівників Харківського тракторного заводу, після занепаду промислового виробництва перетворився у справжній розсадник злочинності, де відбуваються бійки з чужинцями району і безліч побутових конфліктів з причин безробіття, низького достатку, монотон-

---

¹ Бауман, З. Город страхов, город надежд. *Логос*. 2008. № 3 (66). С. 46.

ної архітектури та інфраструктури району. Проблемним районом у місті Дніпро є спальний район під назвою «Амур». Населення району переважно представлене пенсіонерами, робітниками заводів та особами без визначеного місця роботи. Наркаторгівля, вуличні пограбування – звичні явища для цієї території міста. Натомість, у Києві здавна не кращу славу мають райони ДВРЗ, Борщагівка і Троєщине. Поселення Дарницького вагоноремонтного заводу, що виникло в 30-х рр. ХХ ст. як відомче для працівників підприємства, згодом стало відзначатися безробіттям, порушенням правових норм життя, перетворилось в один з найбільш криміногенних місць столиці. Бічем Борщагівки, забудованої соціальним панельним житлом, протягом майже 50 років є наркаторгівля, яка особливо «розквітає» навколо 4-х ринків району. Львів також має осередок міського неблагополуччя у вигляді житлового масиву Сиховського району (Сихов). І тут за радянських часів було побудовано однотипне житло. В районі концентрується переважно люмпенізоване неблагополучне населення з приміських сіл, яке відзначається безробіттям, асоціальною поведінкою¹.

Можна констатувати, що у сучасних містах є архітектурні, історичні, культові, загальнокультурні споруди та інші просторові маркери територій, які фізично або символічно позначають межі «соціокультурних просторів» в межах міста. Таке «маркування» соціокультурного простору міста має як практичний, так і символічний характер, що дозволяє мешканцям (подорожуючим) розрізнити сприятливі або небезпечні для них території.

Соціокультурний простір сучасного міста пронизаний різноманітними символами, які можуть мати як традиційний, органічний характер, так і бути створені для тимчасових потреб (наприклад, комерційних). Цілком очевидно, що здійснюючи вибір у соціокультурному просторі, людина у сучасному місті може орієнтуватись не на смислове наповнення явищ й процесів, а на їх символічне відображення.

У цьому контексті Тетяна Філіппова підкреслює, що людина сприймає соціокультурний простір міста через сукупність візуальних «картинок», прочитання яких вимагає знання особливих символічних кодів і засновано на дії слабо усвідомлюваного людиною механізму просторового синтезу, пов'язаного зі здатністю образів уявляти інформацію в усьому обсязі й формі, що сприймається миттєво. На її думку, природа й сутність таких символів вдало описана П. Сорокіним. Він розглядав природу соціальних явищ і аналізував символічні форми, які дозволяють соціальним суб'єктам обмінюватися психічними переживаннями. Мислитель розумів під символом зовнішню ма-

---

¹ Препотенська, М.П. Буття людини мегаполісу (соціальні, культурні та екзистенціальні виміри): дис. ... д-ра філос. наук. К., 2015. С. 370-371.

теріальну оболонку внутрішніх свідомих і матеріальних актів. Для П. Сорокіна, емоції, переживання не можуть бути виражені в їх чисто психічному бутті, а можуть бути об'єктивовані лише через непсихічних посередників і провідників, якими виступають символи. Мислитель виділяє такі види символів: звукові (мова, спів, музика); світлові, колірні і просторові (залізнична сигналізація, картина, написи); предметні (прапори, герби, хрести та ін.); рухливі (міміка, жести)¹.

У соціокультурному просторі сучасного міста відбуваються різновекторні самоорганізаційні процеси, наслідком яких є продукування нових ідей, значень, символів, дій, що наповнюють життя міста неповторним змістом.

Очевидно, що організація і самоорганізація соціокультурного простору відіграє ключову роль у функціонуванні міста, оскільки він не лише пов'язує між собою розрізнені міські осередки, виконуючи логістичну функцію, а й відіграє соціальнозначущу роль інтеграції міського населення, забезпечує середовище для комунікації та взаємодії. Саме соціокультурний простір визначає суть міста, відображає його суспільний прояв, і за умов певної роз'єднаності жителів міста і відсутності сталих контактів інформації про інших жителів міста, інформаційним і комунікативним простором стають саме суспільні міські простори, де всі зустрічаються з усіма, вони дають змогу «знайти спільну мову тротуару», тим самим відіграючи важливу роль і в процесі інтеграції міського населення².

Вочевидь, соціокультурний простір міста виконує низку системоутворюючих для життєдіяльності людини функцій, а саме інтегративну, репрезентативну, комунікативну, ціннісно-духовну. У сучасних глобалізованих містах вищезначені функції можуть наповнюватись різноманітним змістом, переосмислюватись у контексті інтересів певної соціальної спільноти.

У зв'язку з цим Олена Кармазіна підкреслює, що для успішного самовизначення особистості в соціокультурному середовищі, що її оточує, необхідно забезпечити задоволення трьох ключових людських потреб: відчуття спільності, структури та осмисленості. А в сучасному місті сьогодні концепт життєвого шляху людини зрушується у протилежних напрямках:

- осмислюється як сегмент часу, відокремлений від життєвих циклів поколінь;

- відділяється від просторових характеристик;

---

¹ Філіппова, Т.О. Протилежність села і міста у контексті сучасної історичної антропології. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Філософія*. 2013. Вип. 40 (2). С. 181.

² Афанасьєва, Л.В. Роль соціокультурного середовища в модернізації сучасного українського міста. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер.: Соціологія. 2014. Т. 234, вип. 222. С. 72.

- самовизначення звільнюється від фіксованих та приписаних взаємозалежностей та зв'язків;
- соціальні ритуали, що визначали структуру і віхи смислу життя, стають просто питанням індивідуального вибору¹.

У соціокультурному просторі сучасного глобалізованого міста людина з одного боку отримує більшу свободу вибору, можливостей для самореалізації, а з другого – стикається з небезпекою втрати традиційних культурно-історичних підвалин буття. Світ сучасного міста просякнутий духом прагматизму, технократизму, швидкоплинності цінностей, збільшенням інформаційного контенту комерційного та споживацького характеру.

Наталія Хом'як, подовжуючи вищезначену логіку, зазначає, що характерною рисою жителів великих міст став технократизм усіх сторін життя, залежність від техніки. Міська людина стала заручником цивілізаційних благ: газопровід, електрика, водовідведення, громадський транспорт, пральні машини, холодильники, індивідуальні мобільний телефон, комп'ютер, планшет тощо. Міська людина живе під постійним прицілом відео-нагляду: банки, гіпермаркети, магазини. Протягом певного часу міська людина перебуває у замкненому просторі метро, нічних клубів, кінотеатрів, супермаркетів, де штучне освітлення спотворює відчуття часу. Стираються грані між днем і ніччю. Це призводить до певної замкнутості міської людини, до відчуження від реального часу, до її знервованості й заглибленості у віртуальну реальність. Саме соціальний, реальний світ, який не надто привабливий своєю жорстокістю та випробуваннями, зумовлює захоплення віртуальною реальністю².

У соціокультурному просторі міста людина для адаптації, творчого розвитку, саморепрезентації перманентно комунікує з іншими суб'єктами. Саме тому соціокультурний простір мегаполісу – це також й середовище комунікативної взаємодії.

Важливе значення під час комунікації має внутрішній стан комунікантів. Залежно від стану свого внутрішнього «Я» (культури, притаманної йому), комунікант починає сприймати або не сприймати свого «опонента». На стан сприйняття «чужої» культури (культури співрозмовника) впливає і намір кожного із комунікантів. За бажання порозумітися, індивіди шукають можливості, спрямовані «назустріч один одному», а за відсутності бажання порозумітися, таких пошуків немає. Не можна відкидати й мету контактування. Якщо вона цікава, чи, скажімо, має якесь особливе значення для однієї

---

¹ Кармазіна, Е.В. Философия свободы и проблема идентичности. Новосибирск: НГПУ, 2009. С. 105.

² Хом'як, Н.О. Буття людини в ландшафтах сучасного міста. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2016. № 66. С. 154-155.

(обох) сторін комунікативного акту, то такий пошук буде продовжено і він отримає певну активність і позитивне завершення, зрештою призведе до появи нового для комунікантів діалогу культур. Це теж регулює взаємовідносини людей під час комунікативної дії. Комунікація в соціокультурному просторі – це відображення міжкультурних зв'язків певних груп людей у певний історичний період його розвитку. Соціокультурний простір є багатовимірним і несталим. Саме багатовимірність (структура і система суспільства, належність до держави, національності, професії, конфесії, відповідний економічний статус тощо) створювала осі диференціації населення відповідно до стратифікацій, соціального складу та соціальних інститутів, що, у свою чергу, впливало на появу відповідних культур. Кожній культурі притаманні свої ціннісні орієнтації і норми поведінки, котрі зумовлювали характер комунікації у тому чи іншому суспільстві. В історичному часі соціокультурний простір трансформувалася, відбувалася певна соціокультурна еволюція – процес змін і розвитку людських суспільств, який полягає у загальних зсувах у сукупності існуючої культурної інформації, що свідчить про те, що соціокультурний простір повсякчас змінюється¹.

Досліджуючи динаміку соціокультурного простору сучасного міста, виникає слушне запитання про критерії його прогресивного розвитку. Так, проаналізувавши стан розвитку великих міст України за соціокультурною складовою, Сергій Покляцький запропонував декілька індексів, які прямо чи опосередковано стосуються гуманітарних й духовних аспектів їх розвитку:

- індекс віку великих міст (розраховано на основі дати утворення міста і свідчить про «зрілість» міста як такого, і «сформованість» міського соціокультурного середовища);

- індекс розвитку інфраструктури культури й туризму (розраховано на основі значущих саме для великих міст об'єктів соціокультурної сфери, яких мало або немає в інших типах поселень, – кількості театрів, готелів, музеїв у розрахунку на кількість населення);

- індекс потенціалу вищої освіти (розраховано на підставі кількості установ відповідного рівня та кількості студентів, характеризує «інтелектуальну» привабливість великих міст);

- індекс сімейного благополуччя (зведений на основі показників шлюбності й розлучуваності, на основі яких формується уявлення про психологічний стан соціуму, його репродуктивні перспективи, соціокультурні настанови тощо);

---

¹ Щербина, В.М. Міжкультурна комунікація у сучасному соціокультурному просторі. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 2. С. 74.

- індекс криміногенного стану (побудований на основі показника злочинності як результат прояву девіантної поведінки);
- індекс соціальної безпеки (сформований на основі показників поширеності соціально небезпечних хвороб, що є ознакою духовної несприятливості)¹.

На нашу думку, розвиток соціокультурного простору міста має органічно узгоджуватись з розвитком всієї інфраструктури міста як комфортного середовища існування людини. Високі показники за вищезначеними індексами можливі у тому випадку, коли соціокультурний простір міста органічно доповнений розвиненим економічним, екологічним, комунікаційним простором. Для комплексного розуміння даної проблеми варто зауважити, що у окремих наукових дослідженнях фахівці оперують поняттям «громадський простір міста» до якого відповідно відносять й соціокультурний простір. На сьогоднішній день, і громадський, і соціокультурний простори сучасних українських міст потребують модернізації при збереженні історико-культурної спадщини.

На переконання В. Полюги, для з'ясування подальшого вектору розвитку громадського простору важливіше визначити загальний напрям розвитку потенціалів міських просторів і створювати пов'язані між собою системи просторів міста з різним функціональним й естетичним потенціалом. Гармонізація міського громадського простору можлива за допомогою розробки форм, включених у поведінку міських «акторів», що передбачає не лише різноманітність форм і типів просторів, але і їх благоустрій відповідно до запитів представників різних субкультур та міських спільнот. Сучасне місто повинно утворювати простір для встановлення різноманітних соціальних комунікацій. Публічні простори покликані об'єднувати людей, бути місцями зустрічей для тих, чий «життєві маршрути» по-іншому ніяк не перетинаються. Відкриті громадські простори можуть слугувати своєрідними форумами, де люди різного віку, походження, доходів взаємодіють між собою. Ці «міські простори» не лише пропонують рівний доступ для відпочинку й перепочинку, а й забезпечують життєздатність міст загалом. За відсутності комфорту у взаємодії між простором і міським «актором» (городянином, туристом, перехожим, підприємцем) соціальна динаміка поведінки впливає на простір як такий – і в подальшому він стає нейтральним, некомфортним та «порожнім» з погляду смислів і культурних цінностей. Такий простір не сприймається цінним та випадає з загальної картини міського життя, а також може бути за-

---

¹ Покляцький, С.А. Умови життя населення великих міст України: суспільно-географічне дослідження. К.: Наук.-вироб. підприємство «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2016. С. 107-108.

хопленим і приватизованим маргінальними елементами міської спільноти або стихійними й неконтрольованими спільнотами¹.

На жаль, ставлення до культурних та історичних об'єктів, норми забудови в українських містах не завжди відповідають цивілізованим стандартам.

З точки зору М. Препотенської, вітчизняним містам притаманна візуальна еkleктика та одноманітність. Оскільки місто сприймається перш за все візуально, зазначимо специфіку українських мегаполісів з точки зору їхніх візуальних форм. Наявна стильова еkleктика міст, спричинена комерційним розрахунком. Меркантильний підхід до містобудування призводить до паплюження історичного обличчя мегаполісу за рахунок хаотичного зведення хмарочосів, безликих офісних споруд, руйнації історичних пам'яток та зелених зон міста. Вулиці українських мегаполісів вщент заповнені малими архітектурними формами (МАФ), які відрізняються низькою візуальною привабливістю, оскільки слугують суто торгівельній діяльності, що має інколи спонтанний характер з сумнівною якістю пропозицій. Ще одним фактором стильової еkleктики є чисельні самодіяльні перебудови елементів будинків міста, зроблені мешканцями задля власного комфорту на шкоду загальному обличчю міста. Зазначимо також надмірність рекламних повідомлень у вигляді масштабних багатокольорових біг-бордів на стінах будівель та вздовж транспортних магістралей мегаполісів. Усе це призводить до браку естетики і гармонії середовища в його візуальному сприйнятті, до надмірної візуальної «атаки міста». Подібні речі окрім усього породжують специфічний містечковий дух у великому місті, який часто сприймається як недоречна провінційність².

Безсумнівно, архітектурна еkleктика, знищення історичного «обличчя» міст, винищення зелених зон, нерозвинена не соціально-орієнтована інфраструктура міста негативно впливає на розвиток його соціокультурного простору. Наведемо приклади неефективних та вдалих стратегій розбудови соціокультурного простору окремих міст.

Так, звертаючись до особливостей розбудови соціокультурного простору Києва експерти вказують на низку системних недоліків. Зокрема, київський підхід до житлового будівництва ближчий за своїми стандартами до авторитарної Азії, аніж до Європи, – зазначає В. Зотов – міський планувальник та засновник бюро ініціативної архітектури «GA». На його думку, ми продовжуємо тиражувати спальні райони, замість розвивати повноцінну мі-

---

¹ Полюга, В. Феномен міського публічного простору (одна вулиця, два дні, місто-мільйонник: досвід соціального експерименту в місті Одеса). *Соціологічні студії*. 2016. № 2. С. 55.

² Препотенська, М.П. Вказ. твір. С. 367.

ську тканину: продовжуємо відтворювати мікрорайонні простори, перетворюючи їх у закритті гетто елітарного типу або у подвір'я, де переважають парковки. З цього приводу експерт О. Рак зауважує: «якщо ви порівняєте Київ та панораму Берліна, Парижа чи Варшави, ви побачите різочу відмінність. Тому що у нас велика кількість хаотичної, неансамблевої багатоповерхової забудови». Українська столиця за висотністю займає перше місце у Європі та восьме в світі. За даними Skyscraperpage.com у Києві 1 226 будівель вищих за 12 поверхів. Це майже стільки ж, скільки в Шанхаї, та в два рази більше ніж в Москві. За заторами Київ також в лідерах – третє місце в Європі після Москви й Стамбула та 12-те місце в світі. Водночас транспортної та соціальної інфраструктури в районах, які активно забудовуються, катастрофічно не вистачає¹.

Таким чином, хаотична забудова, втрата зелених зон, руйнування культурних пам'яток і не бажання міської влади їх зберігати поступово призводить до руйнування своєрідного соціокультурного простору української столиці.

Розмірковуючи про проблеми гармонізації соціокультурного простору столиці України, В. Глеба підкреслює, що межі різних історичних районів м. Києва відрізняються від сьогоденних адміністративно-територіальних меж і формуються за територіальними ознаками розвитку. Разом з тим, кожному історично сформованому району притаманний свій архетип, що має зовнішній візуальний прояв в об'єктах архітектури та геральдичних зображеннях. Оптимізація управлінських процесів міського розвитку має починатись з просторового та адміністративного районування з урахуванням історично обумовлених критеріїв розподілу територій для збереження того образу Києва, того спадку, який залишили нам предки. Сьогодні однією з найболючіших проблем розвитку міста є незбалансоване співвідношення капіталовкладень в охорону, захист, реконструкцію історичного Києва (об'єктів архітектурно-історичної спадщини) і нове будівництво. Глобалізаційні процеси «осучаснюють» місто під тиском нових бізнес-структур, вітчизняних та зарубіжних інвесторів, недалекоглядних корисливих політиків та хаотичності ринкових відносин трансформаційного розвитку².

Дещо краща, але також наповнена складними проблемами, є ситуація з розвитком соціокультурного простору у місті Львів. Культурне середовище

---

¹ Корба, Г. «Мій район перетворився на гетто»: що не так зі спальними районами Києва. *BBC News Україна*. 2020. 3 грудня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55066006>.

² Глеба, В.Ю. Формування планувальної структури міста Києва: соціокультурний контекст. *Державне управління: теорія та практика*. Електронне фахове видання. 2010. № 2. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10gvyksk.pdf>.

міста Львова як історичного центру державотворчих процесів та перехрестя культур та народів, характеризується щільними духовно-історичними та культурно-мистецькими зв'язками, що обумовлюються зосередженням у ньому багатьох релігійних святинь, культурно-мистецьких закладів (будинки опери, театри, галереї, музеї світового рівня) та проведенням вагомих суспільних подій та акцій (конгреси, фестивалі тощо). Завдяки присвоєнню (на основі експертних досліджень Державної служби туризму і курортів та «Ради з питань туризму і курортів») місту Львову статусу культурної столиці України та прогресивній активізації фестивального, художнього, літературного, музичного та театрального життя міста, Львів посідає у духовно-культурному вимірі провідні позиції міста-метрополії національного рангу. Місто Львів впродовж року приймає гостей на понад 100 фестивалів та мистецьких заходах, у місті функціонують 13 музеїв, 20 арт-галерей, 8 професійних театрів, більше сотні храмів різних конфесій. Місту Львову та області притаманний один із найвищих показників диверсифікованості музейної діяльності в Україні: кількість відділів і відокремлених підрозділів музейного показу 26-ти музеїв Львівщини складала 101 одиниця, поступаючись за даним показником лише м. Києву¹.

Закріпленню культурного статусу м. Львова сприяє креативна промоція мистецьких та гастрономічних фестивалів, театралізованих дійств та мистецьких акцій. Зокрема в межах України та закордоном відомими стали своєрідні «столичні» бренди міста: Львів – столиця моди («Lviv Fashion Week»), Львів – столиця Різдвяних феєрій (фестиваль «Велика коляда», фестиваль «Спалах Різдвяної зірки», Свято Пампуха), Львів – столиця шоколаду (Національне Свято шоколаду), Львів – столиця Великодніх святкувань (фестиваль Писанок, фестиваль «Велика Гаївка»), Львів – столиця джазу (фестиваль «Флюгери Львова», Alfa Jazz Fest), Львів – столиця музики (фестиваль музичного мистецтва «Віртуози», хорівий фестиваль «Співоче поле», фестиваль Давньої музики, фестиваль органної музики «Діапазон», фестиваль єврейської музики «Lviv Klez Fest», фольклорний фестиваль «Етновир», фестиваль духових оркестрів, фестиваль сучасної музики «Контрасти», фестиваль «Країна Мрій»), Львів – гастрономічна столиця (гастрономічний фестиваль «Львів на тарілці», фестиваль «На каву до Львова», Свято сиру і вина), Львів – столиця театрального мистецтва (театральний фестиваль «Золотий Лев на вулиці», фестиваль сучасної драматургії «Драма.UA», фестиваль вуличного

---

¹ Див.: Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2014 році [статистичний бюлетень]. К.: Державна служба статистики України, 2015. 94 с.

мистецтва Lviv Street Art)¹.

У той же час, у Львові також спостерігається недофінансування культури, руйнування історичних об'єктів, невирішеність інфраструктурних та соціальних проблем тощо.

Натомість, у багатьох країнах Європейського Союзу розроблені та успішно втілюються програми з гармонійного розвитку соціокультурного простору міст, містечок, окремих територій. У цьому процесі як правило задіяні декілька суб'єктів – громада та місцева влада, бізнес-структури, державні органи, які разом вирішують декілька взаємопов'язаних проблем: збереження історико-культурної спадщини й неповторності міст, пошук джерел фінансування для розбудови соціокультурної інфраструктури, створення комфортного середовища для проживання городян, підвищення туристичної та рекреаційної привабливості міста та ін.

Наприклад, культурне життя Барселони було і продовжує бути фундаментально громадянським – це означає пов'язаним із громадою міста. Культурне життя підтримується містом, це відбувається у формі ініціатив приватного сектору, місцевих чи регіональних адміністрацій, Женералітату (уряду Каталонії), однак ніколи із «центру» держави. Важко повірити, але в Барселоні, за винятком архіву Арагонської Корони, немає жодної культурної інституції, що якимось чином була б пов'язана із центральною владою (країни) – жодного театру, музею, концертної зали чи бібліотеки. Попри це, в Барселоні знаходяться визначні культурні установи, деякі з них приватні (Великий оперний театр Ліцео чи Палац музики), але всі вони підтримуються та існують завдяки участі громадських адміністрацій. Більшість цих культурних установ взагалі є результатом прямої ініціативи місцевих адміністрацій, як і майже всі музеї чи публічні бібліотеки. Тур музеями може прояснити і показати усі злети й падіння в історії Барселони: велич пізнього Середньовіччя; кризу та відносний занепад між XVI-XVIII ст.; пожвавлення життя під кінець XVIII ст.; вибух багатства і творчості кінця XIX – початку XX ст.; моральну та культурну мізерність періоду Франко; відродження, динамізм і творчий дух наших днів. У Каталонському музеї мистецтв зібрано найкращі колекції середньовічного мистецтва. Донедавна цей музей мав статус муніципального, подібно до Музею Пікассо – унікального музею, що існує тільки на приватні пожертви, починаючи від першого внеску самого художника. Фондація (Жана) Міро, Фондація (Антоніо) Тапіеса та Новий музей сучасного мистецтва – це також плоди співпраці і поєднання щедрості великих митців, політичної волі місцевих чи регіональних адміністрацій та приватного сектору. Резуль-

---

¹ Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації: монографія / наук. ред. М.І. Мельник. Львів: ПП «Арал», 2016. С. 118.

татом цього процесу є те, що Барселона, якщо поглянути на місто з погляду урбаністичної морфології та культурно-історичного спадку, постає втіленням трьох головних історичних моментів: періоду пізнього Середньовіччя, модернізму кінця XIX – початку XX ст. та періоду сучасних реновацій і експериментаторства¹.

Отже, міста, їх соціокультурний простір з одного боку мають розвиватись згідно вимогам сучасності – комфортність, уніфікованість послуг, динамізм у втіленні новацій, а з другого боку – мають «пручатись» негативним проявам глобалізації, яка «розмиває» національно-культурну своєрідність та традиції. Пошук балансу між цими тенденціями потребує виваженого наукового підходу, системного розгляду існуючих проблем на небезпек.

Як стверджує Донован Ріпкема, місто як складна соціально-економічна система влади й управління країни стає вирішальною для ефективного національного розвитку. Для успіху розвитку міст в умовах глобалізації варто враховувати п'ять принципів²:

1. Глобалізація сама по собі. Ігнорування глобалізації зробить місто жертвою цього процесу замість того, щоб отримувати переваги. Місто має визначити, яка (які) з його характеристик може бути цінною в глобальному розумінні (світовому масштабі), і на цю характеристику робити ставку в економічному та соціальному розвитку.

2. Локалізація. Головна характеристика (головні характеристики) розвитку мають базуватись на «внутрішніх коренях». Глобалізація економіки не повинна призвести до культурної глобалізації чи уніфікації, адже це означає втрату основної конкурентної переваги міста в глобальному світі, його власних унікальних характеристик. Тому саме місцеві активи (людські, природні, фізичні, функціональні, культурні тощо) мають бути визначені, збережені та розвинуті. Для їх вимірювання, можливо, потрібно буде вводити додаткові «сукупні» індикатори та параметри, оскільки в глобальному світі якісні критерії будуть переважати кількісні.

3. Диверсифікація. Біологи першими зрозуміли важливість диверсифікації для здоров'я системи, яку вони вивчають. Економічні дослідження, проведені на основі біологічних моделей, підтверджують, що для здорового розвитку економіки як системи характерна більшість з екологічних параметрів. І диверсифікація один з них. Концепція диверсифікації для економічних

---

¹ Місто й оновлення. Урбаністичні студії / Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні; редкол.: С. Шліпченко, В. Тимінський, А. Макаренко, Л. Малес, І. Тищенко. К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. С. 19-20.

² Rypkema, D. Globalization, urban heritage, and the 21st century economy. *Global Urban Development*. 2005. Vol. 1 (1). P. 1-8.

систем має три аспекти: 1) населення (особливо в містах) стає дедалі більш диверсифікованим за рівнем освіти, професією, спеціалізацією, світоглядом, релігією, культурними коріннями, традиціями тощо, це забезпечує місту потенціал для диверсифікації власної економічної системи, але призводить до появи певних проблем управління містом; 2) для успішного безпечного розвитку економіка міста має бути диверсифікованою з метою захисту від потенційної втрати економічної ніші через зміну внутрішніх чи зовнішніх обставин; 3) як наслідок глобалізації потенційні клієнти теж стають надзвичайно «диверсифікованими» – це представники різних (іноді полярних) релігій, традицій, культур тощо. Успішна економіка має бути орієнтована на задоволення цього виклику.

4. Сталість (сталий розвиток). Для міст цей принцип означає важливість сталого функціонування інфраструктури, фінансову стабільність місцевого бюджету, фізичну стабільність середовища проживання, стабільність місцевих культурних традицій, звичаїв, вмінь та навичок.

5. Відповідальність. Він передбачає використання для розвитку економіки міста збережених у більшості країн ресурсів регіонального, національного й інтернаціонального значення. Разом з тим використання ресурсів більш високого рівня накладає відповідальність на всіх гравців місцевого рівня (владу, бізнесменів, місцевих мешканців тощо).

Динамічний розвиток сучасного міського соціокультурного простору передбачає поєднання стратегічного планування щодо трансформацій у місті на користь городян, вдалих економічних та управлінських рішень в межах міської конгломерації, підтримання естетичного, екологічного, архітектурно-історичного, креативно-творчого середовищ міста на рівні світових стандартів та інше.

Для визначення рівня розвитку соціокультурного простору міста існує декілька методик з певними показниками. Зокрема методика вимірювання якості культурного середовища міста може ґрунтуватись на рекомендаціях ООН щодо виокремлення «культурних індикаторів розвитку» у таких напрямках:

- 1) економіка (рівень зайнятості в культурі, витрати на культуру в цілому);
- 2) культурна спадщина;
- 3) соціальна участь і соціальні зв'язки;
- 4) інституційне управління;
- 5) спілкування, комунікація;
- 6) освіта;

7) культурна різноманітність¹.

Цілком можна погодитись з думкою Г. Фесенко про те, що «мистецтво розвитку міст» передбачає: мистецтво розуміння людських потреб, мистецтво створення багатства, мистецтво організації руху та пересування, мистецтво здорового способу життя, мистецтво поєднання фізичних об'єктів у єдиний міський ландшафт, мистецтво створення святкової атмосфери, мистецтво рухатися у майбутнє, не забуваючи про минуле тощо. У підсумку місто має володіти «мистецтвом зростання вартості та людської цінності» від усього, чим займається. За допомогою культурних індустрій можна зробити місто потужнішим. З метою створення максимально можливої зручності для життєдіяльності у місті людей творчих професій, а також культурних організацій – формувати відповідний соціально-економічний простір, сприятливий для реалізації і споживання культурної продукції. Важливим аспектом культурного розвитку міст є також просторова зацікавленість їхніх мешканців (поки що мало виявлена в українських мегаполісах), що виявляється у турботі про своє оточення, потребі в комфорті не тільки своєї квартири, будинку, а й того, що зовні, за їх межами, потребі в комфортності міського середовища².

Таким чином, соціокультурний простір міста є відображенням як історичного поступу певних спільнот, так і сучасних тенденцій розвитку адміністративно-територіальних утворень. Міський соціокультурний простір розвивається за своєю особливою логікою, яка детермінована ментально-духовними, соціально-економічними, політико-правовими чинниками. Розвиток соціокультурного простору міста є з одного боку результатом системних інституційних впливів владних структур, а з другого боку – самоорганізаційних процесів у міській громаді. Сучасне міське соціокультурне середовище знаходиться під впливом двох базових протилежних тенденцій, а саме глобалізації (уніфікації) та глокалізації (локалізації культурного середовища, його збереження).

---

¹ Всемирный доклад по культуре 2000+. Культурное многообразие: конфликт и плюрализм / ЮНЕСКО. Париж; Москва: Магистр-Пресс, 2000. С. 28.

² Фесенко, Г.Г. Креативні трансформації культурного ландшафту мегаполісів. *Наукові записки НаУКМА. Теорія та історія культури*. 2013. Т. 140. С. 62-63.

РОЗДІЛ 2

Міський простір як локус публічності

2.1

Особливості трансформації міських публічних просторів в Україні (*Віталій Кривошеїн*)

2.1.1 Міські публічні простори в Україні: еволюція та сучасний стан

Розвиток міських публічних просторів в Україні безпосередньої пов'язаний з урбанізаційним процесом, який можна описати в категоріях стадійного підходу до урбанізації. При цьому урбанізацію (від лат. *urbanus* – міський) варто розглядати як позитивну тенденцію розвитку світу, як об'єктивний процес, пов'язаний із забезпеченням для все більшого числа жителів планети умов для більш зручного, комфортабельного, здорового життя, для більш повного розвитку здібностей. Проте урбанізація звісно пов'язана не лише з позитивними трансформаціями, що відбуваються в житті людей, але й з негативними змінами – зокрема, із забрудненням навколишнього середовища, перенаселенням території, збільшенням негативних суспільних явищ тощо.

Характеризуючи урбанізаційні процеси, варто підкреслити, що умови життя людини в місті значно відрізняються від умов життя в сільській місцевості. Соціальні умови міста мають більш розвинений характер. Якщо на по-

чаткових етапах урбаногенезу – у добу рабовласництва і феодалізму – село уособлювало в собі територіально-поселенський спосіб виробництва, а місто виступало як торгово-ремісниче поселення, то в подальшому – у добу капіталізму – спостерігається зворотній процес: разом з індустріалізацією й технізацією життя місто уособлює новий спосіб виробництва, а село перетворюється на поселення з напівфеодальним чи дрібнотоварним укладом, яке повною мірою підпорядковано місту.

У різні історичні епохи процес урбанізації мав істотні відмінності. Так, Джек Джиббс¹ виокремив п'ять стадій урбанізаційного процесу (див. рис. 2.1):

1. Міста ще замалі, тільки зароджуються; темпи зростання міст нижче, ніж у сіл («преурбанізація»).

2. Міста ростуть швидше сіл, зростання яких сповільнюється (початкова урбанізація).

3. Відбувається депопуляція сіл через відтік у міста; відбувається абсолютне скорочення сільського населення за рахунок міграції з села в місто і зростання міських агломерацій за рахунок міграції з малих міст у великі (класична урбанізація).

4. Апогей зростання великих міст – процес концентрації населення досягає кульмінації, але загальні темпи зростання міського населення сповільнюються (села і потім малі міста втрачають населення) (пізня урбанізація).

5. Темпи зростання поселень різного розміру вирівнюються (деконцентрація, її пізніше стали називати контрурбанізацією), розосередження в передмістя і міста-супутники, історичні міські «ядра» переходять в стан стагнації та занепаду.

Перехід від першої до другої стадії еволюції урбанізації відбувається на тлі і в результаті активної індустріалізації, яка є провідним містоутворюючим чинником. Найскладнішими системами є великі міста. Під час третьої стадії зростає агломераційний ефект розміщення. У передмістях великих міст з'являються міста-супутники виробничого профілю. До міських агломерацій стягуються основні економічні функції. Падає роль автономно розташованих невеликих міст. Міграції населення і розміщення господарства на другій і третій стадіях мають доцентровий характер. На четвертій стадії напрямок міграційних потоків у межах міських агломерацій набуває відцентрованого характеру. Нові функціональні типи центрів, у тому числі невиробничі, утворюються переважно в приміській зоні, де осідає доцентрові потік з неагломераційних районів і відцентровий з головних міст. П'ята стадія характеризує

---

¹ Gibbs, J.P. The evolution of population concentration. *Economic Geography*. 1963. Vol. 39. P. 119-129.

період суцільної ареальної урбанізації (інтегрованого сільсько-міського континууму або контурбанізації); переважання зрушень від центру до периферії всередині агломерацій і між агломераціями. Збільшуються радіуси розселення щодо місць прикладання праці. Знижується величина агломераційного ефекту в промисловості. Зростає різноманітність функціональних типів серед неагломераційних міст. Змінюється структура економіки: скорочується частка промисловості, зростає зайнятість у сфері послуг. Посилюються функціональні і соціальні контрасти всередині агломерацій.

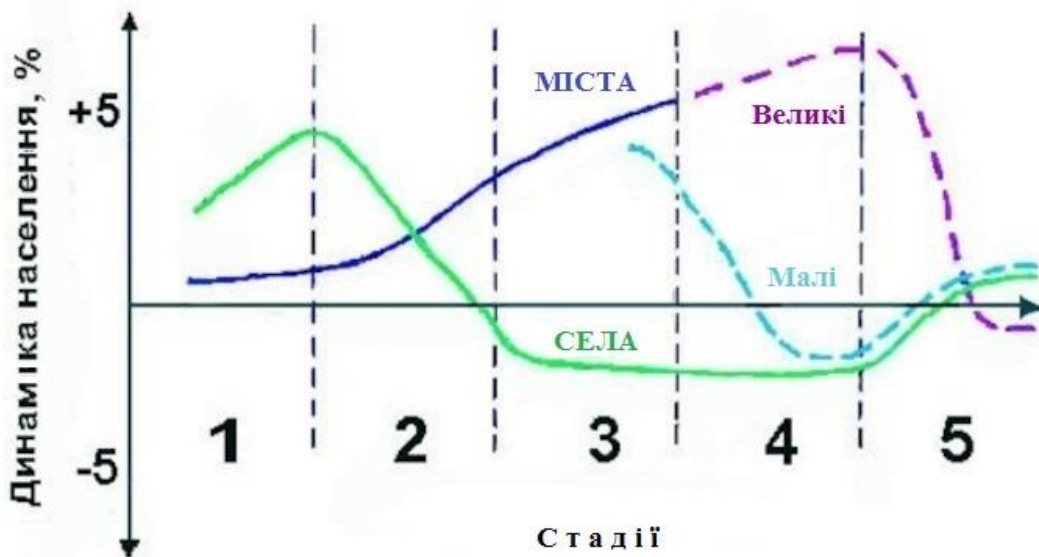

Рис. 2.1 Стадії урбанізації, за Дж. Джиббсом.

Розвиток міського середовища передбачає вдосконалення організації особистого досвіду, транспорту, всієї сфери обслуговування, що змінює структуру позаробочого часу населення й створює сприятливі можливості для змістовного використання вільного часу. Висока територіальна, соціально-професійна мобільність людей, формування розвинутої здатності до сприйняття нової і різноманітної інформації, адаптивність людини дає змогу повніше розвивати й реалізовувати її здібності та інтереси. З іншого боку, така «напруженість» життя створює низку соціальних та екологічних проблем¹.

Концепція Дж. Джиббса стала «революційною» щодо розуміння розвитку процесів урбанізації, при цьому враховувалася неоднорідність сучасного

¹ Омельченко, Н. Соціальний аспект феномену урбанізації. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки*. 2014. № 11. С. 87.

світу. Дж. Джиббс вказував на асинхронне протікання виділених ним стадій у регіонах з різним рівнем розвитку. Так, наприклад, в країнах, що розвиваються, переважає концентрація, а в розвинутих країнах – деконцентрація населення¹. І дійсно, процеси урбанізації в розвинених країнах і тих, що розвиваються, відрізняються не лише кількісними показниками, а й якісними характеристиками самого процесу. Показник частки міського населення в розвинених країнах останнім часом зростає повільно, а для окремих країн цієї групи навіть зменшується. Таке явище зумовлене наявною тенденцією до переселення міських жителів у передмістя, за його адміністративну межу у зв'язку з децентралізацією промисловості та прагненням до більш екологічно чистих умов проживання².

В Україні простежуються спільні із західноєвропейськими тенденції урбанізації, проте помітні й певні специфічні риси «української урбанізації».

На основі методологічних положень стадійної концепції урбанізаційного процесу Дж. Джиббса можна виокремити такі стадії «української урбанізації»³:

1) Преурбанізація – пов'язана із процесом містоутворення – першими містами, що були побудовані на українській території (не враховуючи грецькі античні міста) є Київ (482 р.), Коростень (705 р.), Ужгород (893 р.), Галич (898 р.), Полтава (899 р.), Переяслав-Хмельницький (907 р.), Чернігів (907 р.), Володимир-Волинський (988 р.), Хотин (1002 р.), Ніжин (1078 р.), Луцьк (1085 р.), Ромни (1096 р.), Тереховля (1097 р.) та ін.

У Середньовіччя міста починають відігравати важливу економічну роль, перетворюючись у крупні ремісницькі центри і набуваючи статус вільних міст, яким надавалося магдебурзьке право від литовських князів, польських королів, а пізніше – українських гетьманів. Першими такими вільними містами в Україні були Санок (1339 р.), Львів (1356 р.), Кам'янець (1374 р.), Луцьк (1432 р.), Київ (1497 р.); Станіслав (1663 р.) та ін.

2) Початкова урбанізація – розпочалася у другій половині ХІХ ст. із скасуванням кріпацтва в 1861 р. та проведенням низки масштабних реформ, що пришвидшило розвиток промисловості. Проте міське населення продовжувало складати незначну частку всього населення – за переписом 1897 р. міське населення в українських губерніях становило від 7,4 % у Подільській

---

¹ Мезенцев К., Гаврилюк О. Тестування моделі диференціальної урбанізації в Україні. *Економічна та соціальна географія*. 2015. Вип. 3 (73). С. 16.

² Омельченко, Н. Вказ. твір. С. 87-88.

³ Кривошеїн, В.В. Урбанізаційний процес в Україні: предикція стадіальної концепції Джека Джиббса. *Збірка матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 25 вересня 2020 р.)*. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2020. С. 45-47.

та 7,8 % у Волинській губерніях до 20 % у Таврійській та 28,9 % у Херсонській губерніях. Після форсованої індустріалізації частка міського населення суттєво зросла і за переписом 1939 р. становила 36,2 %.

В Україні будувалися нові міста, реконструювалися старі, зростала чисельність міського населення, в першу чергу за рахунок керованих міграцій сільського населення, що призводило до зростання робочого класу. У 1940 р. в Україні вже було 255 міст, у тому числі 79 – республіканського та обласного підпорядкування, 459 селищ міського типу.

3) Класична урбанізація – розпочалась після 1945 р. у зв'язку зі зростанням попиту промислових підприємств на робочу силу та ініціативою з масового будівництва житла, проголошеного радянським урядом. За переписом населення 1959 р. частка міського населення становила вже 45,7 %, а міських поселень нараховувалося 1 076, з них – 332 міста та 744 селища міського типу. При цьому, міст із населенням до 3 тисяч осіб нараховувалось 9, міст із населенням у 3-5 тисяч осіб – 25, міст із населенням від 5 до 10 тисяч осіб – 61, міст із населенням від 10 до 20 тисяч осіб – 98, міст із населенням від 20 до 50 тисяч осіб – 90, від 50 до 100 тисяч осіб – 25, від 100 до 500 тисяч осіб – 19, від 500 тисяч осіб – 5.

4) Пізня урбанізація – припадає на 1980-і – 2000-і роки і характеризується зростанням великих міст і початком метрополізації. За переписом 1989 р. міське населення України становило 66,7 %, а кількість міст зросла до 435 у 1989 р. і 437 у 1990 р., при цьому все більше ставало великих міст, а п'ять міст були мільйонниками, тривало формування і розвиток агломерацій, перш за все промислових.

В Україні було вже 19 міських агломерацій – моноцентричних, біцентричних і поліцентричних, з'явилися протоагломерації. Агломерації в Україні не стали адміністративними одиницями, а тільки категорією містобудування і повсякденного життя мешканців великих міст. В основі територіального зростання агломерацій було промислове, громадянське і житлове будівництво, що йшло майже до кінця 1980-х років.

Специфікою «української урбанізації» на стадії пізньої урбанізації була монофункціональність більшості міст, особливо на Сході республіки. У містобудуванні домінував підхід, заснований на економії на ефекті масштабу, вузькій спеціалізації окремих промислових міст, а також широкій кооперації між містами та приміськими територіями. У ході реалізації такого підходу чимало міст було збудовано там, де їх узагалі не повинно було бути. Наприклад, багато міст не мали навколишніх сіл, з яких можна було б організувати постачання харчової продукції, що поставило їх у залежність від постачання субсидованих товарів.

5) Контрурбанізація – цей процес в Україні тільки розпочинається, хоча вже наприкінці 1980-х років спостерігається зростання населених пунктів у приміських зонах (субурбанізація). Саме, користуючись положеннями концепції Дж. Джиббса, можна здійснити предикцію (від лат. *predictio* – передбачувати) урбанізаційного процесу в Україні.

Варто зазначити, що протягом останніх двох десятиріч зменшувалось як населення міських населених пунктів, так і сільської місцевості. Водночас, зменшення чисельності населення на селі відбувалося швидше, внаслідок чого тривало повільне зростання рівнів урбанізації. Проте доцільно розрізняти рівень урбанізації та частку населення, що мешкає в містах, оскільки останній показник – це пасивне число, яке залежить від загальної чисельності населення України. Так, у 1989-2001 роках сільське населення зменшилось із 17 млн осіб до 16 млн осіб (на 6 %), тоді як міське – з 34 млн осіб до 33 млн осіб (тобто на 4 %). Взаємодія цих тенденцій і призвела до підвищення коефіцієнту урбанізації України до 67 % у 2001 р. У 2001-2011 роках сільське населення зменшилось ще більше до 14 млн осіб (тобто на 10 %), тоді як міське – до 31 млн осіб (тобто на 4 %). Внаслідок цього коефіцієнт урбанізації у 2011 р. зріс до 68 %. У середньому рівень урбанізації невпинно зростав приблизно на 0,15 % на рік у період із 1989 р. Так, за переписом 2001 р. міське населення України становило 67,2 %, а у 2013 р. – 68,9 %¹.

Водночас, між регіонами протягом останніх двох десятиріч спостерігаються певні розбіжності в динаміці урбанізації. Так, рівень урбанізації Східного та Південного регіонів у 1989 р. вже був високим: у міських населених пунктах мешкало відповідно 84 % та 70 % населення цих регіонів. Протягом 1989-2011 років рівень урбанізації в цих регіонах залишався більш-менш стабільним, оскільки міське населення в них скорочувалося приблизно в тому ж темпі, що й сільське населення цих регіонів. А от Центральний і Західний регіони у 1989 р. були найменш урбанізованими: в міських населених пунктах мешкало відповідно 60 % та 45 % їх населення.

Разом з цим, рівень урбанізації в Західному регіоні залишився більш-менш незмінним, тоді як у Центральному регіоні урбанізація тривала й дійшла до рівня 67 % у 2011 р. (натомість у Західному регіоні рівень урбанізації залишається найнижчим серед усіх регіонів і становить 49 %). Це виявилось можливим через те, що міське населення Центрального регіону залишилось відносно незмінним, тоді як його сільське населення скорочувалося.

Попри те, що більшість міст України мають менш ніж 20 000 жителів, більшість міського населення мешкають у містах із населенням більше

---

¹ Україна. Огляд урбанізації / Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Світовий банк. К., 2015. С. 20.

100 000 жителів. Фактично, близько 34 % міського населення зосереджено у восьми містах (Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Донецьку, Запоріжжі, Львові та Кривому Рогу).

Крім того, кількість населення, що мешкає в функціональній приміській зоні цих восьми міст, становить більшу частку міського населення України (62 %), оскільки кожне з зазначених міст є ядром великої міської агломерації (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Структура міського населення в сучасній Україні

	Частка міст (у % до загальної кількості міст)	Населення міст (у % до загальної кількості міського населення)
Малі селища (до 10 тис.)	15	2
Середні селища (10-20 тис.)	35	8
Великі селища (20-50 тис.)	27	13
Малі міста (50-100 тис.)	12	11
Середні міста (100-500 тис.)	9	32
Великі міста (понад 500 тис.)	2	34

На сучасному етапі в Україні почали розвиватися і дезурбанізаційні процеси, найпомітнішими з яких є:

- зниження ролі міста як центру концентрації передових виробничих технологій, виробничих науково-дослідних установ, високопродуктивних підприємств;

- декваліфікація кадрового потенціалу, втрата досвіду висококваліфікованої праці;

- руйнування міських особливостей зайнятості населення, деформація міського способу життя;

- скорочення кількості міського населення (депопуляційні процеси), зворотна міграція у сільську місцевість, скорочення міських територій за рахунок адміністративно-територіальних реорганізацій¹.

Характеризуючи міські публічні простори в сучасній Україні, доцільно сфокусувати увагу на особливості міських трансформацій у радянський та пострадянський періоди (стадії пізньої урбанізації та контрурбанізації). У цілому, міський простір у радянський період не можна характеризувати у категоріях публічного життя. Це пояснюється тим, що за радянські часи не було

¹ Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро: монографія: в 2 т. / В.В. Кривошеїн, О.Ю. Висоцький, В.В. Ніколенко та ін.; за заг. ред. В.В. Кривошеїна. Т. 1. Дніпро: ЛізуновПрес, 2018. С. 37.

приватної власності на землю і приватного землекористування, всі міські простори були «публічними» за визначенням; держава при цьому здійснювала ретельний контроль і визначала можливості доступу і конвенційні типи громадської активності в публічному просторі. Як справедливо зауважує І. Тищенко, «радянські публічні простори були радше “спільними”, ніж публічними: формально вони належали всім, але в той же час державний контроль робив з них “негостинні” простори»¹. М. Ріттер вважає, що в СРСР існувала напівпублічна сфера, основою якої були різноманітні форми дисидентських гуртків².

У пострадянських суспільствах традиційні публічні простори зазнали певної трансформації, проте не зникли. Починаючи з кінця 1980-х років, економічна реструктуризація землекористування, масштабна приватизація державної і муніципальної власності і дерегуляція містобудування докорінно змінюють міський простір, проте і традиційні публічні простори історичного міського ядра, і нові післявоєнні модерністські публічні простори, у яких все ще відбивається, хоча і в архаїчному вигляді, радянське ідеологічне наповнення, перетворюються на «товар», який має бути економічно «ефективним». Відсутність справжнього місцевого самоврядування і ще не побудоване після радянського колективізму відчуття «спільного» у містах тільки сприяють процесам відчуження соціальної функції публічних просторів і приватизації «нічийної нерухомості». Як і в західних містах, приватизація має одним зі своїх наслідків сегрегацію і посилення контролю: потенційні споживачі в таких просторах ретельно відділяються від неспоживачів, а доступ «небажаних людей» унеможлиблюється. Залишаючись формально в комунальній власності, публічні простори швидко втрачають функцію вільної суспільної взаємодії, стають непривабливими і навіть ворожими. Комфорт і безпека небагатьох користувачів уможлиблюється за рахунок виключення символічно важливих публічних просторів з міста і перетворення їх на напівприватні анклави. Менш привабливі для подальшого розвитку простори на периферії міста часто потрапляють в тенета нерегульованої низової комерціалізації. Дуже небагатьом східноєвропейським містам вдається перетворитися на Open City, в якому публічні простори з вільним доступом є інтегральними елементами міської структури³.

---

¹ Тищенко, І. Що таке міський публічний простір? *MistoSite*. 2015. 18 лютого. URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/shcho-take-miskyi-publichnyi-prostir>.

² Ріттер, М. Политическая сфера как идеал политической культуры. *Граждане и власть: проблемы и подходы* / под ред. Г.М. Михалевой, С.И. Рыженкова. М.; СПб.: Летний сад, 2001. С. 14-15.

³ The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after Socialism / K. Stanilov (ed.). Dordrecht: Springer, 2007. P. 285-286.

У післявоєнний період радянське містобудування почало активно використовувати модерністські принципи, до яких відносяться такі: функціональне зонування, масова житлова забудова та орієнтація на автомобільний рух. Міські публічні простори ділились на три групи: систему суспільних центрів, систему магістралей і систему озеленення. При цьому публічні простори, залишаючись під ретельним контролем, широко використовувались для маніфестації радянської ідеології і заохочення до нормативної поведінки. Конвенційні типи активності в публічних просторах включали державні свята, партійні і військові паради тощо, при цьому будь-яке альтернативне використання цих просторів (для неофіційних маніфестацій, мітингів, протестів) не допускалось. І широка мережа закладів соціальної інфраструктури (медичних, культурних, спортивних, дитячих) і міські публічні простори, крім обслуговування населення і демонстрації ідеології, слугували в першу чергу нормалізації радянської людини, закріпленню і відтворенню радянського типу нормативності¹. За спостереженням багатьох дослідників, типами радянських публічних просторів, у яких ідеологічний контроль був слабкішим, були Парки культури і відпочинку та ринки.

Характеризуючи розвиток міських публічних просторів у пострадянській період, виокремлюють таку характерну особливість – т.зв. «зловживання публічністю», під якою розуміють ретельну охорону державою абстрактної «публічності» як монофункції центральних міських площ та інших громадських місць, завдяки чому ці простори залишаються зарезервованими для певних санкціонованих владою типів громадської активності: концертів, офіційних свят, карнавалів, демонстрацій, комерційних ярмарків тощо. Разом з цим право конкретних соціальних груп на апропріацію простору і вільне його використання повністю ігнорується і оголошується незаконним. Пострадянським містам також притаманні глобальні тенденції приватизації і комерціалізації публічних просторів, як і соціальних рухів їх повернення і апропріації².

У 1990-х роках відбулася своєрідна «приватизація» публічної сфери різними групами інтересів (проте основа роль належала великому бізнесу та державній бюрократії), внаслідок чого реальний зміст публічної сфери як арили самостійної політичної активності громадян позасистемними механізмами держави та приватної економіки було втрачено.

На сьогодні публічна сфера України характеризується: а) суттєвою деформацією під тиском корпоративних інтересів (зокрема, фактично всі впливові ЗМІ належать фінансово-політичним групам); б) відсутністю консолідації на загальнонаціональному та, відповідно, макрополітичному рівні; в) фу-

---

¹ Ibid. P. 287-290.

² Тищенко, І. Вказ. твір.

нкціонуванням у контексті державної, а не публічної політики (часто пріоритет віддається не стільки публічним інтересам суспільства, скільки інтересам окремих груп – великого капіталу, бюрократії тощо). Водночас для української публічної сфери від початку був характерний змагальний плюралізм, оскільки у боротьбі за громадську думку брали участь різні актори, які володіли різноманітними ресурсами. Спроби монополізувати доступ одним з акторів (фінансово-політичними групами, владою) наражалися на протидію з боку громадськості (2004-2005 рр., 2013-2014 рр.)¹.

Попри всі складнощі, публічна сфера в Україні поступово еволюціонує в бік демократизації, чому значною мірою сприяє, по-перше, розвиток соціальних медіа, по-друге, структуризація та модернізація громадянського суспільства, поява нових механізмів комунікації у трикутнику «держава – бізнес – суспільство». Нові інформаційні та комунікаційні технології суттєво розширили можливість представлення організацій громадянського суспільства та громадськості в цілому в публічній сфері. Інтерактивні технології розширюють можливості для інформування та мобілізації своїх прихильників, пошуку партнерів, вивчення потреб і думок цільових груп, організації лобістської діяльності організацій громадянського суспільства, упровадження механізмів адвокасі та навіть пошуку фінансування через соціальні мережі², що підтверджують результати соціологічних опитувань. Так, організації громадянського суспільства, які мають власну веб-сторінку (у 2002 р. таких було 13 %, у 2014 р. – 47 %) та активно користуються соціальними мережами (69 % опитаних організацій) мають значно вищу організаційну спроможність і можуть краще надавати послуги своїм клієнтам, представляти та захищати їхні інтереси³.

Події кінця 2013-2014 рр. яскраво продемонстрували роль соціальних мереж у розвитку публічної сфери в Україні, зокрема, саме соціальні мережі, надаючи рівні можливості для ідей та мереж односторонців, сприяючи швидкому поширенню інформації, стали основою формування волонтерського руху. Що стосується нових механізмів комунікації у трикутнику «держава – бізнес – суспільство», то одним із найбільш перспективних є Government Relations (зв'язки з урядовими структурами, зв'язки з державою) (далі – GR) – специфічний вид діяльності груп інтересів (неурядових організацій, структур бізнесу), спрямований на побудову ефективних та довгострокових взаємовідно-

¹ Рейтерович, І.В. Вказ. твір. С. 58-59.

² Стан та динаміка розвитку організацій громадянського суспільства України 2002-2013 роки: звіт за даними дослідження / упоряд. Л. Паливода. К.: БФ «Творчий центр ТЦК», 2014. С 57.

³ Там само. С 58.

син з органами державної влади всіх рівнів з метою отримання не лише взаємовигідного, а й суспільно корисного результату. Основними суб'єктами практики GR є організації бізнесу (окремі фінансово-промислові групи, транснаціональні корпорації, асоціації бізнесу, які іноді об'єднуються у так звані GR-коаліції – інституціоналізовані галузеві, регіональні або національні організації бізнесу, мета яких – відстоювання інтересів своїх членів під час діалогу з органами державної влади) та інститути громадянського суспільства (неурядові організації, різноманітні асоціації, фонди тощо)¹.

Сьогодні існують умови для запровадження різноманітних форм сервісних організацій, що забезпечують і значно вищу свободу оперування, і централізований стратегічний контроль. Ключовим питанням є те, як ці умови формуються політичним вибором і стратегіями, оскільки саме боротьба навколо цих питань визначатиме відносну вагу внутрішньої децентралізації порівняно із зовнішньою, де має існувати стратегічне керування (на локальному чи центральному рівні управління). Реформування публічних послуг, що відбувається нині в Україні, спрямоване на заміну складних бюрократій структурами з переданими (делегованими) послугами. Тим самим, замість ієрархії підрозділів виникає новий тип організації, в якому існує потужний, але не всевладний центр із зовнішнім кільцем підрозділів із надання переданих (делегованих) послуг.

Однією із найпоширеніших деліберативних практик, які активно запроваджуються і в Україні, є публічні обговорення. Останні розвивають і зміцнюють демократичний потенціал політико-владної взаємодії. Досліджуючи технології публічних обговорень, Ю. Габермас зазначав, що «ми повинні відрізнити процедурні обмеження публічного дискурсу від обмежень, які виникають внаслідок аранжування тем, відкритих для публічного дискурсу». При цьому толерантна версія принципу нейтральності означає, що «не лише неформальні, але й процедурно-регульовані процеси громадської думки та волевиявлення повинні бути відкриті для етично обґрунтованих питань щодо забезпеченого життя, колективної ідентичності та різних потреб». І далі він продовжує: «Ми повинні встановлювати розрізнення між публічними та приватними предметами обговорення в двох площинах: доступність і тематизація, з одного боку, регуляція влади та відповідальність — з іншого боку. Для того, щоб говорити про щось, треба розуміти, що не варто при обговоренні вдаватися до приватних справ іншої людини»². Отже, кожна справа, яка потребує політичної регуляції, має бути публічно обговорена, хоча не кожен

¹ Рейтерович, І.В. Вказ. твір. С 59-60.

² Habermas, J. *Between facts and norms: contribution to a discourse theory of law and democracy*. Boston: Massachusetts Institute of Technology, 1996. P. 313.

об'єкт публічної дискусії стає фактом політичної регуляції. І не кожна політична регуляція зачіпає приватну відповідальність.

У контексті публічних обговорень виділяють такі спеціальні форми безпосереднього волевиявлення громад, як загальні збори, місцеві ініціативи та громадські слухання.

Однією із найбільш масових форм публічних обговорень є загальні збори. Відповідно до Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні, яке затверджене Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 р.¹ загальні збори проводяться на рівні «мікро-громад», у межах окремих частин сіл, селищ, міст як адміністративно-територіальних одиниць (будинків, вулиць, кварталів, мікрорайонів тощо), а тому є формою участі окремих груп членів територіальної громади в обговоренні та вирішенні питань, що належать до відання місцевого самоврядування.

Загальні збори громадян проводяться для обговорення питань місцевого значення, інформування населення про діяльність органів і посадових осіб місцевого самоврядування, здійснення територіального громадського самоврядування. Збори громадян можуть приймати звернення до органів і посадових осіб місцевого самоврядування, а також обирати осіб, уповноважених представляти збори громадян у взаєминах з органами й посадовими особами місцевого самоврядування. Підсумки зборів громадян підлягають офіційному опублікуванню (оприлюдненню). Звернення, прийняті зборами громадян, підлягають обов'язковому розгляду органами й посадовими особами місцевого самоврядування, до компетенції яких віднесене вирішення питань, що містяться в зверненнях. На кожне звернення зборів громадян мають бути надані письмові відповіді.

Отже, загальні збори громадян є основною формою безпосередньої демократії на рівні громад – це пояснюється тим, що вони є найбільш доступними для громадян і є одним із найефективніших засобів їх самоорганізації. Загальні збори забезпечують громадянам реальну можливість поєднання колективного обговорення питань і прийняття рішень з їх особистою активністю та ініціативою, які виявляються в різних організаційних та організаційно-правових формах (запитаннях, виступах, участі в голосуванні тощо). Тому загальні збори відіграють важливу роль у системі місцевого самоврядування, є формою залучення громадян до здійснення найрізноманітніших управлінських функцій.

---

¹ Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні: Постанова Верховної Ради України від 17 грудня 1993 р. № 3748-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3748-12#Text>.

2.1.2 Міські публічні простори як підсилювачі міської ідентичності: кейс м. Дніпро

Важливу роль міські публічні простори відіграють в ідентифікаційному процесі, оскільки слугують своєрідними підсилювачами міської ідентичності. Справа в тому, що міська спільнота не характеризується єдністю норм, цінностей, уявлень, а отже, не має однозначної основи для ідентифікації. Також варто мати на увазі, що на формування та функціонування міської ідентичності істотно впливають умови постсучасного суспільства, за яких місто стає не стільки місцем індивідів, які у взаємодії виробляють спільний «міський спосіб життя», скільки сукупністю індивідуалізованих «незнайомців», які надають перевагу життю в автономних мережах однодумців, аніж спілкуванню з іншими, і формують ставлення до міста багато в чому на підставі медіаобразів, соціальних мереж. Оскільки умови постсучасного суспільства унеможливають існування міської спільноти як «моральної єдності», міську ідентичність не можна інтерпретувати в традиційному руслі як результат належності до спільноти. У цьому значенні постсучасне суспільство – це стан суспільства, що характеризується, насамперед, входженням у глобальну економіку, посиленням ролі культурних та інформаційно-технологічних складових у своєму функціонуванні.

За спостереженнями І. Тищенка, в постсучасному місті все рідше можна знайти такі конвенційні ознаки публічності, як вільний необмежений доступ, чітке розмежування публічного й приватного, вільна комунікація між громадянами. Класичні міські публічні простори стрімко занепадають і зникають¹. Ці процеси пов'язані здебільшого із занепадом публічного життя, зникненням самого феномену публічної людини та з розмиванням поняття місця (place) в сучасній культурі². Так, стрімке зростання мобільності сучасного міського населення (щоправда, це стосується лише міст умовного Заходу) та доступ до глобальних інформаційних мереж призводить до того, що місце як таке перестає сприйматись як щось статичне й цінне саме по собі. Традиційні міські публічні простори втрачають свою унікальну антропологічну складову – характерні для цього місця, соціуму й часу просторові соціальні практики. Це призводить до появи феномену, який французький антрополог Марк Оже запропонував називати «не-місцями» супермодерності, –

¹ Тищенко, І.М. Міський публічний простір: підходи до визначення. *Maricentrum*. 2015. Вип. 59. Культурологія. С. 31.

² Сеннет, Р. Падение публичного человека / пер. с англ. М.: Логос, 2002. 424 с.; Sennett, R. The public realm. *The Blackwell city reader* / G. Bridge, S. Watson (eds.). London: Wiley Blackwell, 2010. P. 261-273.

«неантропологічних» просторів без ідентичності та історії, місць транзиту, споживання й невизначеності, місць з дуже обмеженою «програмою». Найбільш характерні приклади – транспортні термінали та станції¹.

На нашу думку, в умовах постсучасного суспільства міську ідентичність доцільно інтерпретувати в категоріях концепції «уявленої спільноти» як таку, що має своїм ідентитетом саме місто. На думку автора цієї концепції Бенедикта Андерсона², будь-яку спільноту, в якій немає прямих контактів, можна збагнути за допомогою уявлень про дане співтовариство. Ці уявлення складаються в процесі комунікації (участь у святковому заході, зустрічі з родичами, читання публікації про історію вулиці, перегляд фотографій міста в соціальних мережах тощо), коли формуються міські смисли.

Тут особлива роль належить міським смислам, які мають автентичність: унікальні люди, традиції, міфи, завдяки яким відбувається ототожнення з містом. У зв'язку з цим, Наталя Федотова стверджує, що «ідентичність міста завжди автентична», тому міста прагнуть знайти і підкреслити свою винятковість через актуалізацію автентичності, тобто через імідж, бренд або впізнаваний образ, що дозволяє викликати позитивні аспекти у сприйнятті свого (або відвідуваного) міста. Ми спостерігаємо «тяжіння колективної свідомості сучасних міст до більш стійких і виразних для зовнішнього і внутрішнього сприйняття урбаністичних образів», що впливає на формування сприятливих вражень від міста і тим самим повертає соціальні, економічні та інші види ресурсів. Здебільшого прив'язаність до міста забезпечує самий міський простір, з яким щодня стикається мешканець міста (мости, річки, кафе, люди тощо). Дослідження візуального середовища міста іноді зосереджені в рамках концепції «genius loci», де геній (або дух) місця, якщо слідувати феноменології архітектурних особливостей міста, «дозволяє людині ідентифікувати себе з середовищем». У цьому випадку місто викликає в нас позитивні емоції, з'являється бажання жити в цьому місці, оскільки ми відчуваємо зв'язок з ним³.

У цілому, міська ідентичність містить три взаємопов'язані аспекти, що розкривають її формування та відтворення: осмислення міста з погляду забезпечення матеріальних потреб індивіда (функціональний аспект); інтерпретація міста з погляду його культурної визначеності в різних системах координат (культурний аспект); звичка до матеріальних і символічних умов місь-

---

¹ Auge, M. *Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London; New York: Verso, 1995. P. 75-79.

² Андерсон, Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. з англ. В. Морозова. К.: Критика, 2001. 272 с.

³ Федотова, Н. Формирование городской идентичности: факторный и институциональный аспекты. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2017. Т. 20, № 3. С. 32-49.

кого середовища (повсякденний аспект).

Міська ідентичність складається в ході символічного виробництва міських смислів, вона сконструйована з репертуару тих значень, з якими стикається людина. Тому ми уявляємо місто як певну сукупність образів людей, вулиць, дерев, звуків, смаків, подій через відбиток цього репертуару значень, через візуальні і вербальні сліди їх репрезентації. Для мешканців міста тією чи іншою мірою характерні: емоційна прив'язаність до міста, яка включає гордість за місто та локальний патріотизм; менталітет, який зазвичай означає певний спосіб або особливості мислення, ставлення до чогось, розуміння культурних кодів тощо – він формується внаслідок тривалого життя в місті, переважно в дитинстві; знання про місто, його історію, культурні особливості; «міська культура» як сукупність певних традицій, особливостей поведінки; відчуття відповідальності за місто, яке може проявлятися як наслідок відчуття себе частиною міської спільноти та/або міста як такого (певний простір, інфраструктура тощо) та спричиняти різного роду громадську активність¹.

Аналізуючи численні соціологічні дослідження, Надія Міхно доводить, що ядро міської ідентичності є більш стійким та міцним у порівнянні з регіональною – це пояснюється, перш за все, тим фактом, що простір міста є «ближчим» та «виразнішим» для сприйняття. З одного боку, чітка вираженість географічних кордонів міста у порівнянні з досить розмитими межами регіону як просторового утворення та з гранично широким переліком населених пунктів, які входять до меж області, але які є «чужими» для мешканців інших населених пунктів. Простір міста є простором повсякденних практик мешканців – він пов'язаний із сімейними, робочими, дружніми зв'язками, простором дозвілля, самореалізації та приватних контактів та на рівні сприйняття є більш «зрозумілим» та «близьким». Не менш важливим фактором є більш цілеспрямована політика ідентичності міської спільноти, виразні символи міста, традиційні міські практики, культурні та історичні міські постаті та події які можуть слугувати маркерами ідентифікації з територією, практики колективних дій у святковий та буденний час².

Зовнішнім проявом міської ідентичності є імідж міста, на який впливає цілий комплекс факторів – починаючи від чистоти вулиць і закінчуючи стабільною роботою підприємств та настроїв їхніх працівників. Отже, імідж міста розуміється як своєрідність, неповторність цього поселення, що його

¹ Мусієздов, О. Міська ідентичність у (пост)сучасному українському місті (приклад Харкова та Львова). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 3. С. 94-111.

² Міхно Н.К. Міська vs регіональна ідентичність: до питання характеру формування / актуалізації / протиставлення в умовах сучасного українського суспільства. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2020. Vol. 2 (23). P. 60.

відрізняє від інших подібних об'єктів.

У залежності від ступеня цілеспрямованої участі влади у формуванні іміджу міста виділяють два головні підходи щодо визначення цього поняття¹:

1. Природно сформований імідж міста, коли процес формування іміджу міста відбувається без участі (або майже без участі) влади. За цим підходом імідж міста (як і будь-якого місця) витлумачується як «спрощене узагальнення великої кількості асоціацій і фрагментів інформації, пов'язаної з даним місцем. Він є продуктом розуму, що намагається обробити й вибрати істотну інформацію»². Денис Візгалов визначає імідж міста як існуючу у свідомості сукупність стійких (але необов'язково системних і вірних) уявлень про міську територію. Складниками такого іміджу є: 1) характеристика міської території, що відображає об'єктивну дійсність; 2) особистий досвід, особисте уявлення про місто; 3) чужі думки, стереотипи та чутки про місто³. Георгій Почепцов визначає імідж міста як комплекс суб'єктивних уявлень у масовій свідомості щодо певної території. Це географічне положення, його культурна своєрідність, чистота в місті. Тобто, активну роль у формуванні іміджу міста відіграють географічні, кліматичні, національні та інші відмінності⁴.

2. Штучно сформований імідж міста, коли влади чинить цілеспрямований вплив на процес формування іміджу міста. Тут імідж міста визначається як суб'єктивне уявлення про місто, яке формується внаслідок безпосереднього особистого досвіду (наприклад, у результаті проживання на його території) або опосередковано (наприклад, зі слів очевидців, з матеріалів ЗМІ і т.д.). Тобто імідж міста є дуже різноплановим, емоційно-забарвленим, а інколи і штучно створюваним, найчастіше поверховим образом міста, що складається у свідомості людей. Цей образ спрямований на створення позитивного ставлення до міста з метою підвищення привабливості проживання в місті, залучення економічних ресурсів і збільшення валового міського продукту.

У цілому імідж міста – це своєрідний об'єкт, що має ім'я, певний статус, історію походження (легенду), вигляд і сформовані відносини споживачів іміджевої інформації, які засновані на експектаціях. Тут можна виділити такі вектори формування іміджу міста у різноманітних публічних просторах⁵:

1. Імідж міста як об'єкт інвестування – він орієнтований на потенцій-

---

¹ Кривошеїн, В.В. Імідж міста: соціально-політичний вимір. *Грані*. 2014. № 6 (110). С. 76-77.

² Котлер, Ф., Асплунд, К., Рейн, И., Хайдер Д. Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы. СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. С. 205.

³ Візгалов, Д. Маркетинг города. М.: Фонд «Ин-т экономики города», 2008. С. 49.

⁴ Почепцов, Г.Г. Имиджелогия. М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2001. С. 37.

⁵ Кривошеїн, В.В. Вказ. твір. С. 79.

них інвесторів, на пошук додаткових ресурсів як усередині поселення, так і за його межами. У контексті інвестиційної привабливості міста виділяють такі його складові: переваги в поведінці місцевих жителів і приїжджих; купівельна спроможність жителів і гостей міста; способи виробництва (ринкові уклади); вартість і якість послуг житлово-комунального господарства; транспортна та комунікаційна інфраструктура; екологія та екологічні стандарти; система побудови влади; участь влади (втручання) у розподіл ресурсів на ринку; компетентність усіх галузей влади; корумпованість влади; процедури і правила, ухвалені органами влади.

2. Імідж міста як «бренд визначних пам'яток» – він орієнтований на туристичну індустрію, коли поселення набуває інтересу для великої кількості туристів і мандрівників, а жителі міста беруть участь у забезпеченні злагодженої роботи цієї індустрії. У контексті туристичної привабливості міста виділяють такі його складові: наявність визначних пам'яток; наявність необхідної підтримуючої інфраструктури (кваліфіковані туроператори, компанії-перевізники, готелі, ресторанний бізнес); забезпеченість спокою та безпеки гостей; низький ризик стихійних лих, епідемій, політичних заворушень, страйків.

3. Імідж міста для населення – він розглядається як феномен створення власного «Я» жителів поселення, включаючи поняття невлесимого іміджу, емоційних зв'язків, а також як спосіб завоювання авторитету й довіри влади в очах населення. Складовими іміджу міста для населення є: комфортність проживання; якість життя (у тому числі, вартість життя); порівняльний образ із іншими поселеннями (у тому числі, житлова забезпеченість, матеріальна забезпеченість, можливості заробити); умови безпеки (у тому числі, забезпечення економічної безпеки як гарантії власності та впровадження механізмів із стимулювання інвестиційної діяльності, забезпечення екологічної безпеки, кримінальної безпеки, безпечного інформаційного середовища); можливості для самореалізації й самоідентифікації в міському просторі.

Враховуючи вищевикладені аспекти, варто говорити про візію мешканцями свого міста. У рамках щорічних всеукраїнських муніципальних опитувань, які проводилися Соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Центру аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту (США) у 2020-2021 рр.¹, цим аспектам приділяється певна увага.

---

¹ Шосте всеукраїнське муніципальне опитування, 25 січня – 17 лютого 2020 р. / Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/shestoy_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html; Сьоме всеукраїнське муніципальне опитування, 12 травня – 3 червня 2021 р. / Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/sedmoy_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html.

Так, у 2020 р. респондентам було поставлене запитання «Як Ви вважаєте, чи є Ваше місто важливим...?» і запропонували вісім візій: політичний центр, економічний центр, культурний центр, туристичний центр, аграрний центр, індустриальний центр, фінансовий центр і транспортний центр. Наприклад, мешканці м. Дніпро більшою мірою вважають своє місто важливим економічним, фінансовим, індустриальним, політичним, культурним центром і меншою мірою – важливим аграрним, туристичним, транспортним центром (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Розподіл відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, чи є Ваше місто важливим...?» (м. Дніпро, у %)

	Одно-значно так	Скоріше так	Скоріше ні	Одно-значно ні	Важко відповісти	Індекс*
політичний центр	13	41	32	4	11	54
економічний центр	14	46	26	4	10	60
культурний центр	12	42	32	4	11	54
туристичний центр	7	20	49	9	14	27
аграрний центр	17	7	15	46	14	24
індустриальний центр	13	43	29	4	11	56
фінансовий центр	11	46	25	4	12	57
транспортний центр	9	38	35	6	12	47

Примітка:

* Індекс вираховується як сума відповідей «Однозначно так» і «Скоріше так».

Джерело: ¹

¹ Шосте всеукраїнське муніципальне опитування...

У 2021 р. респондентам було поставлене запитання «Як би Ви оцінили своє місто відповідно до критерію...?» і запропонували дев'ять бінарних візій: красиве / не красиве; доглянуте / не доглянуте; радісне / депресивне; сучасне / не сучасне; розквітаюче / занепадаюче; унікальне / посереднє; тихе / шумне; економічно розвинене / економічно відстале; екологічно чисте / екологічно забруднене. Наприклад, мешканці м. Дніпро більшою мірою вважають своє місто красивим, сучасним, розквітаючим, доглянутим, радісним і меншою мірою – екологічно чистим, тихим, економічно розвинутим, унікальним (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3 – Розподіл відповідей на запитання «Як би Ви оцінили своє місто відповідно до критерію...?» (м. Дніпро, у %)

	Одно-значно так	Скоріше так	Рівною мірою так і ні	Скоріше ні	Одно-значно ні	Важко відповісти	Індекс*
красиве місто	19	49	27	4	1	1	81,5
доглянуте місто	6	33	43	16	3	1	60,5
радісне місто	6	35	36	17	4	3	59
сучасне місто	14	48	25	10	2	1	74,5
розквітаюче місто	8	42	30	14	2	4	65
унікальне місто	11	30	24	30	2	3	53
тихе місто	1	14	35	35	15	1	32,5
економічно розвинене місто	5	29	31	25	5	5	49,5
екологічно чисте місто	1	9	24	41	24	1	22

Примітка:

* Індекс вираховується як сума відповідей «Однозначно так», «Скоріше так» і половина «Рівною мірою так і ні».

Джерело: ¹

За участю автора у вересні 2020 р. було проведено опитування мешканців Дніпра (n=1604, 24-26 вересня 2020 р.) з широкого спектру питань соціально-політичного життя. Зокрема, респондентам було поставлене таке запитання «Яким Ви бачите місто Дніпро в майбутньому – як...» (пропонувалося обрати лише один варіант відповіді). Як і в загальнонаціональному дослід-

¹ Сьоме всеукраїнське муніципальне опитування...

дженні, в міському дослідженні домінуючої думки виявлено не було. Здебільшого мешканці Дніпра бачили своє місто як комфортне місто (19,8%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (18,5%), чисте місто (15,1%) і європейське місто (9,7%). Отже, можна виділити два критерію визначення перспективної візії Дніпро – лінія «комфорт – чистота (охайність)» (сумарний обсяг прихильників цієї моделі розвитку міста становить 34,9%) і лінія «гарний рівень у різних сферах діяльності – європейські стандарти життя» (сумарний обсяг прихильників цієї моделі розвитку міста становить 28,2%).

У соціально-демографічному розрізі зафіксовані деякі особливості. Так, чоловіки Дніпра бачать своє місто в майбутньому як місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (20%), комфортне місто (18,6%) чисте місто (13,9%) і європейське місто (10,3%), тоді як жінки перспективну візію Дніпра асоціюють як комфортне місто (20,8%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (17,2%), чисте місто (16,1%) і європейське місто (9,3%).

За віковими когортами відповіді розподілилися таким чином: молодь (18-29 років) бачать своє місто як місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (21,7%), комфортне місто (20,9%), розумне місто (SMART-city) (13,8%), європейське місто (9,9%) і чисте місто (9,5%); для людей у віці 30-39 років Дніпро асоціюється як місто як комфортне місто (18,1%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (17,8%), чисте місто (12,3%) і європейське місто (11,3%); люди у віці 40-49 років демонструють візію Дніпра в майбутньому як місто як комфортне місто (20,8%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (16,3%), чисте місто (12,8%) і європейське місто (11,2%); дніпряни у віці 50-59 років бачать своє місто в майбутньому як місто як комфортне місто (22,4%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (17,6%), чисте місто (16,9%) і європейське місто (13,2%); для людей похилого віку (60 років і старше) у майбутньому Дніпро – це чисте місто (20,9%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (19,1%), комфортне місто (18,2%), проте 13% обрали варіант «важко відповісти».

У найбільших соціально-професійних когортах зафіксовано такі особливості: робітники бачать місто Дніпро в майбутньому як комфортне місто (22,7%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (17,4%), чисте місто (13%) і європейське місто (11,2%); для підприємців Дніпро – це здебільшого комфортне місто (17,3%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (14,5%), європейське місто (12,7%), а також як чисте місто і місто-підприємець (по 10,9%); пенсіонери позиціо-

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія

нують Дніпро з чистим містом (20,6%), комфортне місто (19,1%), місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (19,1%), проте 11,7% обрали варіант «важко відповісти»; учні (студенти) бачать Дніпро в майбутньому як місто, де гарно жити, навчатися, працювати і займатися бізнесом (20,6%), розумне місто (SMART-city) (17,6%), комфортне місто (14,7%), європейське місто (9,8%), чисте місто (8,8%) і креативне місто (7,8%).

Тобто, у цілому мешканці м. Дніпро бачать стратегічний вектор розвитку міста в традиційному аксіологічному полі матеріалізму і лише молодь (включаючи студентство) частково включена в сучасне аксіологічне поле постматеріалізму, де значимими є візії Дніпра як розумне місто (SMART-city) і креативне місто.

2.2

Міські суспільні рухи як агенти с(від)творення публічного простору міста (Олеся Гудзенко)

Однією із характерних ознак трансформаційних зрушень у сучасному суспільстві є збільшення рівня низового активізму населення та формування різного роду суспільних рухів для збереження / підтримки / забезпечення реалізації закріплених громадянським суспільством прав. Як форма колективної дії, суспільний рух, є одним із основних агентів соціокультурних і структурних змін суспільства, оскільки забезпечує взаємодію макро- і мікрорівня соціальної реальності в діяльнісному та процесуальному контексті. Характерною рисою сучасних суспільних рухів є те, що вони виникають в рамках малих соціальних груп, поза поля політики та інститутами громадянського суспільства. Їх відрізняє неінституціональний, мережевий характер самоорганізації членів суспільств, сформованість / згуртованість з метою актуалізації уваги для вирішення нагальних соціальних проблем чи реалізації встановлених прав. Обумовлені розвитком інформаційних технологій інноваційні форми протестної активності (флешмоб, хепенінг, перформанс, наномітинг, hashtag action тощо) створюють нові практики залученості агентів у суспільні рухи та ймовірність автономії соціальної системи від системи влади.

Актуальним для соціологічного дискурсу з урбаністичних студій є звернення до проблематики формування та розвитку міських суспільних рухів та їх впливу на трансформацію публічного простору міста. Зародження міського активізму, перш за все, пов'язане з процесами урбанізації і з усвідомленням фактичного права мешканців міста користуватися публічним простом-

ром.

Ключовим концептом при дослідженні міських суспільних рухів є розуміння публічного простору міста як поля забезпечення та реалізації «права на місто». Так, «будь-які повсякденні практики, пов'язані з міським способом життя – використання міських благ поза межами власного помешкання, споживання, щоденна комунікація – є публічними і відбуваються у міському просторі»¹. На базовому рівні публічність простору визначається через протиставлення його приватності, що виражається зокрема у режимі володіння, управління і публічному доступі до об'єктів міста, санкціонованих видах індивідуальної і колективної поведінки, правилах користування, характері та обсягах соціальних інтеракцій, і, звісно, різноманітних формах ексклюзії і дискримінації. На практиці це означає, що місто позиціонується як просторовий ресурс постійної диференціації та зонування приватного і публічного. Британський соціолог Зигмунт Бауман у своїй роботі «Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства», визначає війну за простір як певний вид боротьби між державною владою, для якої простір міста повинен стати повністю зрозумілим, і споживачами цього простору. Важливим для влади є відсутність будь-яких інтерпретаційних ініціатив «знизу», «здатних наповнити фрагменти простору сенсом, невідомими й незрозумілими володарям світу сього, а значить – зробити ці фрагменти невразливими для контролю зверху»².

Дієвим механізмом забезпечення реалізації права на публічний міський простір – є низові міські соціальні рухи. Останніми роками спостерігається зростання урбаністичних ініціатив виключених з публічного простору спільнот, направлених на вирішення питань планування / створення / реновації простору міста. Численні протести серед містян, які вимагають змін у міській політиці, безпечних умов праці, доступності житла, збереження культурно-історичної спадщини та її доступності для мешканців, реалізації «права на місто» – це фактично є проявом міського низового активізму. Ці дії в деяких випадках призводять до структурних зрушень і трансформації публічного простору міста, однак такі дії це лише початок для створення партисипативних практик участі містян в міській політиці.

Водночас (і набагато частіше) публічні простори – це місця, як зазначає Ігор Тищенко, де «наділені владою економічні еліти за допомогою державних апаратів, ЗМІ і професійних «творців просторів» (девелоперів, архітекторів, дизайнерів, проектувальників, урбаністів, маркетологів) здійснюють по-

---

¹ Тищенко, І. Що таке міський публічний простір? *MistoSite*. 2015. 18 лютого. URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/shcho-take-miskyi-publichnyi-prostir>.

² Бауман, З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / пер. з англ. І. Андрущенко. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 29.

літичне, економічне і культурне домінування і контроль над іншими»¹. Тільки-но публічний простір стає місцем зібрань людей, відзначає Алла Петренко-Лисак, він стає способом їх мобілізації. «Простір, де є можливість зібратися і мобілізуватися стає ресурсом, за який може розпочатися боротьба, котра йтиме в різноманітний спосіб: чи то, за те аби ресурс залишався ресурсом чи навпаки, аби ресурс перестав бути ресурсом, тобто, щоб простір перестав бути ресурсом»². Організовані міські соціальні рухи відповідають на капіталізаційні стратегії еліти протестом і спротивом, «повертаючи» собі фактично володіння фізичним і дискурсивним простором і відвойовуючи своє «право на місто». Рух «Occupy Wall Street» (США, 2011), події Євромайдану в Києві та інших містах (Україна, 2014), так само можна і варто розглядати в термінах повернення публічного простору громадянам та здобуття права бути «видимими» політичними суб'єктами через активну репрезентацію в міському просторі³.

Дослідження міських суспільних рухів розпочалося на хвилі протестів та низового активізму в країнах Західної Європи та США в середині ХХ ст. Науковці надавали доволі втішні прогнози стосовно того, що протестні рухи кінця 1960-х рр. швидко закінчаться і що «звичайний бізнес», представлений політикою розбіжності інтересів між різними суспільними групами, значною мірою себе вичерпав. Однак, по-різному і з широким спектром цілей, мотивів, захисту прав і цінностей форми протесту продовжували з'являтися в суспільствах і в інший час. Більше того, на початку ХХІ ст. хвиля низової активності, охопчена всесвітнім виміром, як загальним рухом за справедливість, мала значний потенціал для глобального, узагальненого виклику, поєднавши теми, характерні для класових рухів, з темами, типовими для нових соціальних рухів⁴.

Наприкінці ХХ ст. науковий дискурс поповнився дослідженнями режимів взаємодії міської політики з різноманітними організаціями й групами громадського сектору. Для сучасної соціології характерний синтез наявних теоретичних підходів. Наприклад, американські вчені запропонували структурувати теорії соціальних рухів відповідно до трьох основних груп факторів, що впливають на появу і розвиток руху: 1) структури політичних можливостей (political opportunities structure); 2) мобілізаційні структури (mobilizing structures) і 3) процес формування загальної культурної ідентичності, цінніс-

¹ Тищенко, І. Вказ. твір.

² Петренко-Лисак, А.О. Соціальний простір у міждисциплінарному вимірі: Навч. посіб. К.: ВАДЕКС, 2013. С. 355.

³ Тищенко І. Вказ. твір.

⁴ Della Porta, D., Diani, M. Social Movements: An Introduction. 2nd ed. Malden: Blackwell Publishing, 2006. P. 52-62.

но-нормативних фреймів¹.

Серед визначних мислителів, які започаткували концептуальні засади дослідження суспільних рухів, є: М. Кастельс, Д. Гарві, П. Штомпка, Г. Блумер, Т. Тіллі, Н. Смелзер, Ю. Габермас. Більшість робіт пропонують детальний розгляд основних положень парадигм «колективної поведінки», «мобілізації ресурсів», «нових соціальних рухів». Тематиці формування суспільних рухів і визначення чинників, які мають вплив на них, в умовах сучасного суспільства присвячені роботи українських дослідників Л. Камінської, Т. Савельєвої, М. Мордовець, М. Головатого, В. Кулик, А. Кучуран, В. Шнайдер та ін.

Наукове обґрунтування активістських ініціатив та їх впливу на міську політику запропонував відомий дослідник Мануель Кастельс, який вперше використав самий термін «міські соціальні рухи» для визначення колективних протестних практик і надав їх ґрунтовний детальний опис у роботі «Місто і низи. Крос-культурна теорія міських соціальних рухів» (1983)². Для вивчення міського низового активізму та формування на його основі суспільних рухів ця праця є класичною. Звісно, що в ситуації сучасного інформаційного суспільства і процесів діджиталізації формування та функціонування міських суспільних рухів має відмінні риси в порівнянні з ХХ ст. Однак методологія вивчення міських рухів, запропонована М. Кастельсом, має вагомий дослідницький потенціал і досі використовується на практиці. Методологічні принципи дослідження суспільних рухів, запропоновані вченим, будуть застосовані при емпіричній фіксації практик низового міського активізму мешканців м. Дніпро.

Дослідники, які займаються проблемами міських рухів відзначають, що досить складно дати універсальне визначення для опису цього явища. Польський соціолог Пйотр Штомпка визначає соціальні рухи як «вільно організовані колективи, які діють сумісно в неінституціональній формі для того, щоб формувати соціальні перетворення в суспільстві»³. Зазначена дефініція окреслила вектори дослідження міських рухів, які традиційно і довгий час визначалися як певні типи колективної дії мешканців міста, які виникли локально і орієнтовані на соціоструктурні та соціокультурні зміни міського простору. Основними агентами таких суспільних дій виступали соціальні спільноти містян (робочі, студентські рухи тощо).

¹ Див.: Павлова, Т.В. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории. *Полис*. 2008. № 5. С. 113-124.

² Castells, M. *The City and the Grassroots. A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements* Berkeley: University of California Press, 1984. P. 18.

³ Штомпка, П. Социология социальных изменений / пер. с англ. под ред. В.А. Ядова. М.: Аспект Пресс, 1996. С. 399.

У своїх ранніх працях М. Кастельс зазначав, що міські рухи, взаємодіючи із профспілковими організаціями та політичними партіями, виступають агентами соціальних та політичних змін. Однак, кінець ХХ ст. ознаменувався посиленням та зростанням різних міських конфліктів, форм протесту і політичної мобілізації. Вчений переосмислює надане раніше визначення і зазначає, що міські рухи – це «орієнтована на місто мобілізація, яка впливає на структурні соціальні зміни і трансформує значення міста»¹.

Соціальні рухи в просторі міста є типом колективної конфліктної дії поза формальних інститутів. Такої думки притримуються відомі західні теоретики Донателло делла Порта і Маріо Діані, які в роботі «Соціальні рухи: Вступ» дають таку інтерпретацію концепту соціальні рухи: «(1) неформальні мережі, що базуються на (2) підтримуваних усіма цінностях і солідарності, мобілізують своїх учасників з приводу (3) конфліктних проблем за допомогою (4) регулярного використання різних форм протесту»².

Різноманітність визначення концепту «суспільні рухи» пов'язано не тільки з плюралізмом теоретичної соціології, а й з тим, що характер, структура та цілі міських рухів залежать від соціокультурного контексту, в якому вони діють. Саме за те, що М. Кастельс при вивченні соціальних рухів не враховував різноманітність соціокультурного контексту, його теорія піддавалася критиці.

Міські суспільні рухи на відмінну від рухів загальносуспільного (всього суспільства) рівня характеризуються локальним, подекуди не чітко сформованим, проявом можливості вирішення повсякденних проблем містян³. Так, Кріс Пікванс у 2003 році запропонував термін «міські рухи», виключивши із терміну соціальність, а саме слово «суспільні». Аналогічно екологічним чи то феміністським рухам, вчений зазначає, що будь-які «міські рухи» є формою колективних, суспільних дій, саме тому вони апріорі є «суспільними». Він наголошував також на важливості врахування контексту, стверджуючи, що контекст не є критерієм для визначення успішності чи провалу міських рухів, але він має вагомий вплив на сприйняття чи ускладнення досягнення цілей міських рухів⁴. Цю думку підтримали й інші дослідники, зокрема, Сьюзан Файнштейн і Кліффорд Гірст – ці автори вважають, що випадкові

¹ Castells, M. Op. cit. P. 18.

² Della Porta, D., Diani, M. Op. cit. P. 114-134.

³ Див.: Кучуран, А.М. Локальна політика та типи міських соціальних рухів. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія.* 2016. Вип. 16. С. 265-274.

⁴ Pickvance, Ch. From Urban Social Movements to Urban Movements: A Review and Introduction to a Symposium on Urban Movements. *International Journal of Urban and Regional Research.* 2003. Vol. 27 (1). P. 102-109.

фактори, які відрізняють міські соціальні рухи від одного місця до іншого, не менш важливо теоретично досліджувати, аніж спільноти, над чим працював М. Кастельс¹.

Досліджуючи міські суспільні рухи у Центрально-Східній Європі, Керстін Якобссон, зазначає, що «не менш важливими знаком трансформації постсоціалістичних громадянських суспільств та вуличної політики є підйом і розвиток міського низового активізму в містах по всьому східноєвропейському регіону»². У кількох країнах зазначеного регіону відбулися місцеві версії активізму у стилі «Occupy Wall Street» та «Права на місто». Хоча гасла й репертуари протесту схожі, позиції та функції місцевих рухів відрізняються, з огляду на довготривалі відмінності в розвитку місцевого середнього класу та його зв'язку з державою, а також особливості східноєвропейської політики, залежної від сильніших зовнішніх союзників³.

Низовий активізм розглядається, перш за все, як суспільна практика громадянської активності, пов'язана зі здійсненням громадянами соціальних функцій у тих сферах життя суспільства, котрі не можуть ефективно регулюватися державою. Виявом організованих, колективних форм громадських ініціатив і низової мобілізації є різноманітні соціальні рухи. Міський низовий активізм у Центральній та Східній Європі розвинувся як реакція на локальні проблеми та потреби, хоч і часто черпає натхнення в міських рухах по всьому світу. Досить часто це саме мобілізація проти нелегальної експлуатації міського публічного простору, на захист культурної спадщини, зелених зон або інших інтересів, пов'язаних із місцевим життєвим середовищем. «Цей тип локального, часто маломасштабного та неяскравого активізму, пов'язаного переважно з вирішенням повсякденних проблем, – зазначає К. Якобссон, – легко уникає уваги медіа, так само як і об'єктива дослідників суспільних рухів, що схильні зосереджуватися або на громадських та правозахисних організаціях, здатних ефективно лобіювати щось перед політиками, або на більш традиційних протестних подіях на кшталт масових демонстрацій»⁴.

Чеський дослідник Ондрей Цісар наводить чотири типи посткомуністичного активізму (англ. post-communist activism):

---

¹ Fainstein, S.S., Hirst, C. Urban social movements. Theories of Urban Politics / D. Judge, G. Stoker, H. Wolman (eds.). Thousand Oaks, Ca.: Sage, 1995. P. 181-204.

² Якобссон, К. Мобілізація міських суспільних рухів у Центрально-Східній Європі. *MistoSite*. 2015. 29 липня. URL: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/mobilizatsiia-miskykh-suspilnykh-rukhi-v-u-tsentralno-skhidnij-yevropi>.

³ Гадь, А., Мулявка, В. Як досліджувати суспільні рухи в Центральній і Східній Європі. *Спільне / Commons*. 2020. 19 лютого. URL: <https://commons.com.ua/ru/yak-doslidzhuvati-suspilni-ruhi-v-centralnij-i-shidnij-yevropi/>.

⁴ Якобссон, К. Вказ. твір.

1) Учасницький або партисипативний активізм (англ. *participatory activism*), який базується на членських організаціях, що мають можливості доступу до політичної системи;

2) Активізм взаємодії (англ. *transactional activism*), який здебільшого зосереджений на міжорганізаційній взаємодії, а не на прямій політичній мобілізації. Цей тип активізму стосується переважно невеликих правозахисних організацій чи рухів, які здебільшого діють у таких сферах, як охорона навколишнього середовища, захист прав людини, жінок; вони, як правило, підтримуються за рахунок міжнародної фінансової допомоги;

3) Радикальний активізм – активісти цього типу стикаються з політичною системою, яка повністю закрита до їхніх вимог. Їх здатність до формування мережі і співпраці є обмеженою. Вони мобілізують частіше, ніж «партисипативні активісти», але рідше, ніж «активісти взаємодії»;

4) Громадська самоорганізація (англ. *civic self-organization*) – активісти цього типу організуються без залучення якоїсь формальної організації чи неформальної групи¹.

Зазвичай, громадянську активність прийнято розглядати в контексті політичної залученості громадян в поле влади за допомогою соціального капіталу участі в недержавних суспільних рухах. Однак, такий підхід занадто вузький, оскільки низовий активізм має відношення не тільки до політики, а й до соціально-значимих дій і є вбудованим в повсякденне життя людини. Форми низової активності різноманітні: це і участь в мітингах, акціях протесту та демонстраціях, і волонтерська діяльність, нетворкінг, краудсорсінг і краундфандінг. Такий підхід дозволяє визначити низовий активізм як одну із форм соціальної активності, основною метою якої є реалізація соціально-значимих інтересів, спрямованих на залучення якомога більшої уваги громадськості, засобів масової інформації, владних структур до різного роду суспільних проблем.

Процес формування низового активізму може протікати стихійно, незалежно від діяльності тих чи інших соціальних інститутів, шляхом неінституціолізованих форм колективної самоорганізації громадян. Політичним партіям все складніше стає структурувати місцеву політику та мобілізувати виборців, оскільки фіксується падіння рівня довіри до політичних сил в цілому і конфлікт інтересів при здійсненні політичних рішень.

Так, за результатами соціологічного дослідження, представленого Центром Разумкова за 2020 р., найчастіше українці недовіряють ЗМІ Росії – 80% опитаних, державному апарату (чиновникам) – 78%, судам (судовій системі

---

¹ Čisář, O. Social Movements after Communism. *The Routledge Handbook of East European Politics* / A. Fagan, P. Kopecký (eds.). London: Routledge, 2017. P. 184-196.

загалом) – 77%, Верховній Раді України – 76%, Уряду України – 75%, комерційним банкам – 73%, політичним партіям – 72%, Вищому антикорупційному суду, Конституційному Суду України, Національному антикорупційному бюро України (НАБУ), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі, Прокуратурі, Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) – по 70% кожному із вище названих інститутів, Верховному Суду України – 68%, місцевим судам – 67%, Президенту України – 62%, Національному банку України – 61,5%, національній поліції – 52%, профспілкам – 52%, Службі безпеки України – 47%¹.

Найбільшою довірою серед українців, за результатами опитування громадської думки, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), користуються звичайні люди, які живуть поряд (68%), волонтери, які допомагають армії та переселенцям (63% та 61%), церква (51%), та збройні сили України (51%), а найменшою – уряд України (11%), Верховна рада України (8%)².

Показовим є той факт, що практично кожен п'ятий (18,8%) опитаний українець у 2020 році вважає, що жодним чином не впливає на те, що з ним відбувається. І хоча цей показник зменшився проти 1996 року, коли про це заявляла третина (32%) респондентів, такий результат все ще ставить Україну в кінець списку порівняно з іншими європейськими країнами³.

У ситуації недовіри до владних інституцій та інституційних впливів на неї зі сторони громадян – збільшується значення та роль неінституційних форм низової мобілізації та активності і формуванні різного роду низової активності суспільних рухів. У процесі соціальної взаємодії / колективних дій / практик саме містяни є агентами колективного споживання / використання та с(від)творення публічного простору міста. Свідченням того, що місто це сконструйована система, яка має динамічний, плинний характер і с(від)творюється містянами, є твердження М. Кастельса проте, що «міста це живі системи, створені, перетворені та пережиті людьми»⁴. Однією із форм цих колективних практик є міські суспільні рухи, які «свідомо спрямо-

¹ Україна-2020: невинуваті очікування, неочікувані виклики. Підсумки року у дзеркалі громадської думки (грудень 2020 р.). *Центр Разумкова*. 2020. 16 грудня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukraina2020-nevypravdani-ochikuvannia-neochikuvani-vyklyky-pidsumky-roku-u-dzerkali-gromadskoi-dumky-gruden-2020r>.

² Довіра соціальним інститутам, грудень 2018 р. *Київський міжнародний інститут соціології*. 2019. 29 січня. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817>.

³ В Україні традиційно нижче, ніж у Європі, зацікавлення політикою (Графіки). *Texty.org.ua*. 2020. 28 жовтня. URL: <https://texty.org.ua/fragments/102174/ukrayinci-prodemonstruvaly-rekordno-nyzke-zacikavlennya-politykoyu-grafiki/>.

⁴ Castells, M. Op. cit. P. 15.

вані на трансформацію соціальних інтересів та цінностей і історично вбудовані у форми та функції даного міста»¹.

Як вже зазначалося, для дослідження міського активізму ми будемо застосовувати твердження Мануеля Кастельса про те, що міські рухи формуються навколо трьох проблемних тем:

- 1) реалізація вимог колективного споживання;
- 2) дефіцит культурної ідентичності, зміцнення культурної самобутності і двосторонньої комунікації;
- 3) відношення до держави, просування місцевого самоврядування і автономії місцевих громад².

Розглянемо більш детально отриманні при проведенні соціологічного опитування результати стосовно першої проблемної теми – реалізації вимог колективного споживання.

У своїй книзі «Бунтівні міста. Від права на місто до міської революції» Девід Гарві наголошує, що місто завжди формувалося як колективний простір і час, саме тому приватизація простору та використання його для накопичення індивідуальними чи колективними агентами не може не викликати протиріччя серед інших суспільних груп³. Автор зазначає, що фактично капіталістична економіка «диктує власні умови: все – від житла до транспорту – має бути у приватній власності, має бути уніфікованим до “правильної” буденності. Тут і виникає конфлікт між різними прошарками суспільства та конкретними його представниками». Сучасне місто – це простір конфлікту за «право на місто»⁴.

Польський дослідник Павел Кубіцкі, проаналізувавши емпіричні дані стосовно різних причин формування міських рухів, вважає, що для мобілізації ресурсів створення міських рухів в Польщі мали вплив дві основні проблеми: 1) наростаюча емоція гніву і розчаруванням від антиурбанізму міської політики, яка призвела до розростання міст, просторово-естетичних деформацій простору, приватизації міських просторів, знищення цінних природних та історичних ресурсів тощо; 2) зростання обізнаності про місто, його культурну спадщину, міську ідентичність, а також політичний вимір міста⁵. Тобто емоційна складова є досить вагомим фактором для формування і створення міських рухів, особливо протестного і революційного характеру. Фактично ці дві проблеми вписуються в запропоновану Мануелем Кастельсом модель до-

---

¹ Ibid. P. 16.

² Ibid. P. 18-19.

³ Гарві, Д. Бунтівні міста: від права на місто до міської революції / пер. з англ. В. Циба. К.: Медуза, 2021. С. 49.

⁴ Там само.

⁵ Kubicki, P. Portret polskich ruchów miejskich. Poznań, 2020. 148 s.

слідження суспільних рухів.

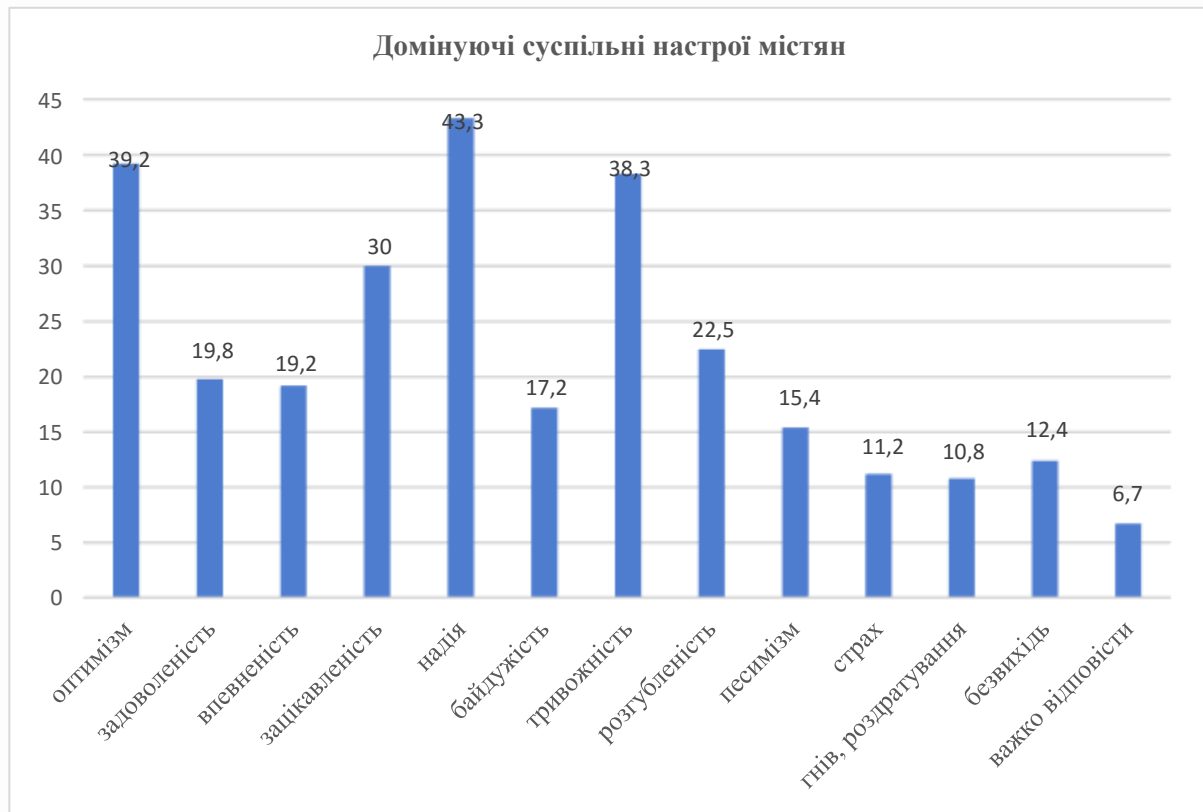
Першоджерелом виникнення низового протестного активізму, який можна зафіксувати емпірично, є емоційний стан респондентів і відчуття депривації та інших негативних почуттів. Розглянемо наступні дані і проаналізуємо які ж суспільні настрої є домінуючими серед населення м. Дніпро. Так, на запитання щодо оцінки зміни життя за останні півроку, відповіді містян розподілилися наступним чином (див. рис. 2.2).

Рис. 2.2. Розподіл відповідей респондентів щодо зміни життя за останні півроку, у %.

З отриманих даних можна зробити висновок, що майже 44% респондентів оцінюють зміни, які відбулися у них в житті як позитивні. Так, 10,2% відзначили, що життя в них суттєво покращилося, 33,7% обрали варіант – «поступово покращується», а 25,7% не відзначили вектор змін, тому для них все залишилося як і раніше. Незадоволені, у яких життєва ситуація «поступово погіршується» та «значно погіршилася» склали 16% і 7,8% відповідно. Можна сказати, що саме ця частка населення має більшу вірогідність протестних настроїв, однак ці показники не означають ще участі в низовій мобілізації.

На рис. 2.3 репрезентовані результати відповідей респондентів щодо домінуючих у них почуттів і настроїв. Серед позитивних настроїв переважають оптимізм – 39,2 % і надія – 43,3%, дещо менше відчувають зацікавленість – 30% і близько 20 % – задоволеність і впевненість. Протилежні за змістовним наповненням настрої – тривожності і розгубленості найбільш розповсюдженні – 38,3% і 22,5% відповідно песимістичний настрій і емоцію страху відчувають 15,4% і 11,2% містян.

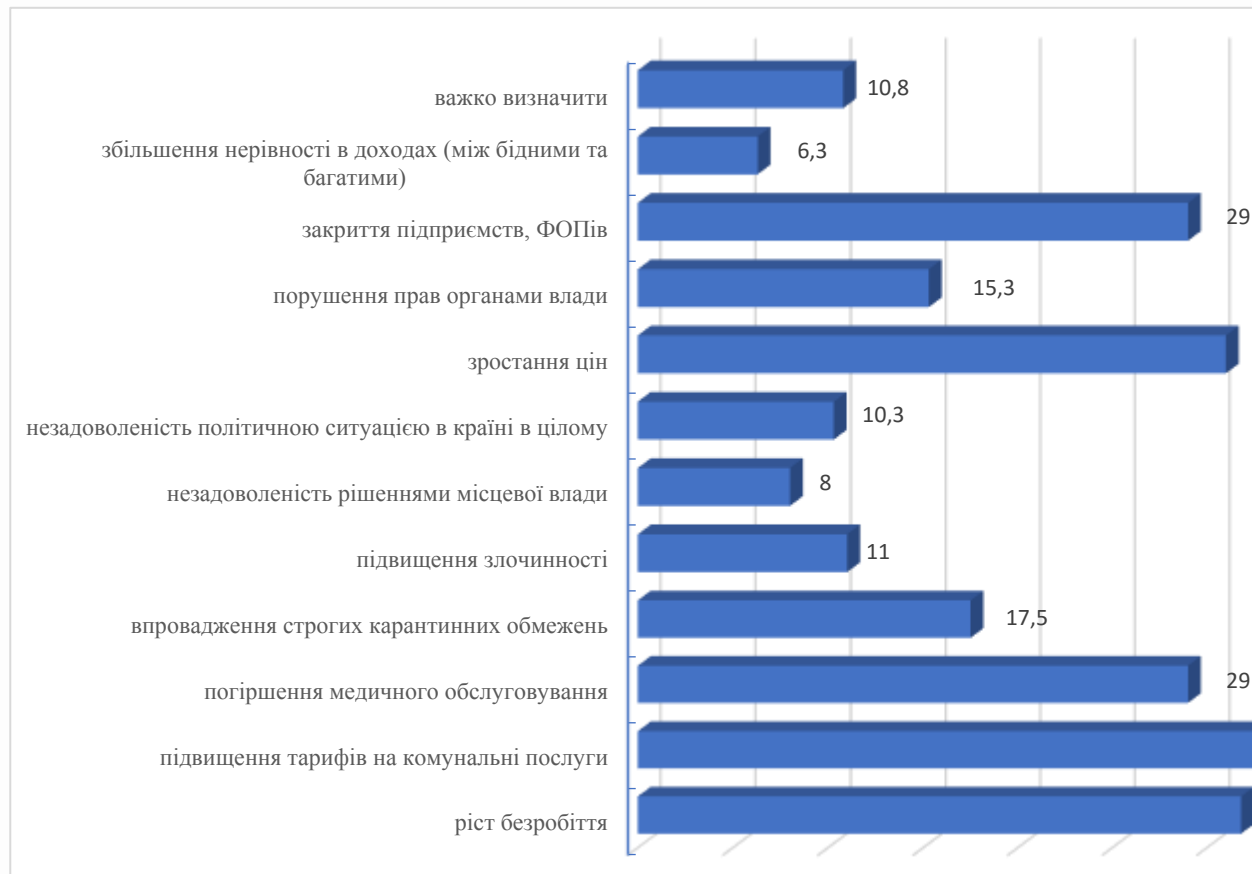

Рис. 2.3. Домінуючі суспільні настрої містян міста, у %.

У період пандемії дані настрої превалюють в цілому серед населення України. Результати опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг», зафіксували у респондентів зниження рівня ознак депресії, тривожності, та втоми. Відносно стабільними залишаються рівень паніки (показники були достатньо низькими від початку моніторингу) та розладів сну. У динаміці у порівнянні із весною 2020 року помітно зниження рівня усіх негативних емоційних станів серед молодшої вікової категорії (18-39 років) зазначають аналітики компанії Рейтинг. Серед тих, хто вважає, що вже перехворів, спостерігається вищий рівень негативних емоційних станів, особливо щодо втоми, розладів сну та тривоги. Також негативні психоемоційні стани яскраво виражені серед тих, хто боїться захворіти особисто, або ж переживає за здоров'я родичів. Чим більше людина боїться, тим більше в неї проявляються всі емоційні стани, особливо паніка¹.

Одним із завдань дослідження була фіксація мотивів формування масових протестів. На запитання, що саме може призвести до масових протестів у місті, відповіді респондентів розподілилися наступним чином (див. рис. 2.4).

¹ Психоемоційний стан українців на карантині: січень 2021. Соціологічна група «Рейтинг». 2021. 21 січня. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/psihoemocionalnoe_sostoyanie_ukraincev_na_karantine_14-16_yanvaryu.html.

Рис. 2.4. Розподіл відповідей щодо факторів, які можуть спровокувати формування протестних рухів, у %.

Як видно на рис. 2.4 найбільш вірогідним фактором для створення протестних дій є підвищення тарифів на комунальні послуги – 33,6%. Саме так звані «тарифні» акції протесту з перекриттям основних автомобільних магістралей спостерігалися взимку і навесні 2021 р. Основними вимогами протестувальників було ініціювання зниження ціни на газ і його розподіл. 31,8% – обрали серед зазначених факторів – зростання рівня безробіття, а збільшення цін на товари – 31%. Закриття підприємств і вимушене, в умовах карантину, закриття ФОПів – 29%. Соціально-економічні показники займають домінуюче місце серед визначених факторів соціальної напруженості. Незадоволеність політичною ситуацією в країні в цілому – 10,3% і 8% вказали, що незадоволеність рішеннями місцевої влади може також стати рушійним чинником для протестного руху. Щодо такого актуального для сьогодення фактору як впровадження строгих карантинних обмежень, то його зазначили – 17,5% респондентів. Погіршення медичного обслуговування також може спровокувати низову мобілізацію відзначили 29%.

Більшість низових мобілізацій є реактивними і формуються як відповідь на загрозу середовищу проживання або його відсутності взагалі. Так, за твердженням Віти Шнайдер, економічні наслідки пандемії SARS-CoV-2 заго-

стрили безліч проблем сучасних міст, однією з яких є доступність житла. Миттєвою низовою реакцією стали орендні страйки у США, Італії, Іспанії. Під час них люди об'єднувались у спілки, відмовлялися платити за оренду і визнавати пріоритет приватної власності над загальним благом. На такі радикальні дії їх нашттовхнула неочікувана і швидка криза. Проте існують люди, для яких ця криза є постійною, наприклад, біженки та біженці, бездомні люди. А також ті, хто свідомо відмовляються платити за базову потребу, зокрема, активісти (-ки) лівих і анархічних рухів¹.

Міський активізм, пов'язаний переважно з вирішенням повсякденних проблем жителів міста, тому низова мобілізація – це постійний контекст міського життя. Містяни систематично реагують на певні виклики – загрози комфортності проживання, їх «права на місто», реалізації можливостей участі в міській політиці тощо. Найбільш розповсюдженими є протести проти забудови міського простору, знищення рекреаційних місць, забруднення довкілля відходами виробництва, неякісного надання муніципальних послуг, міської мобільності, благоустрою «зверху»². Так, процес реновації міського простору, який є актуальним для багатьох міст України, спровокував посилення громадянської активності та участі містян в протестних акціях. В Україні, як стверджують Євгенія Корольова і Уляна Куповицька, майже 80% багатоквартирних будинків вимагають реконструкції чи реновації. Однак ефективного механізму вирішення даної проблеми держава не запропонувала³.

Сквотування є поширеною соціальною практикою міського активізму Західної Європи та США. Це спосіб вижити і заявити не тільки про незгоду з нерівномірним розподілом благ у суспільстві, а й про право на публічний простір міста. Однак, в українському медійному просторі сквотування іноді представляють, як екзотичну і субкультурну активність. Більше того, сенс практики сквотування можуть апропріювати представники (-ці) так званого «креативного класу». Наприклад, платформа комерційних онлайн-курсів Skvot використала відому емблему сквотер, які борються за право на житло і доступ до соціально-культурних центрів.

Голландський соціолог Ганс Прюс (Hans Pruijt) у своїй роботі «Сквотинг в Європі» виокремив п'ять основних видів цього явища, які можуть пе-

---

¹ Шнайдер, В. Сквоти в місті: житло, активізм, нерівність. *MistoSite*. 2020. 24 вересня. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/skvoty-v-misti-zhytlo-aktyvizm-nerivnist?locale=ru>.

² Гудзенко, О.З. Міські суспільні рухи: низова мобілізація та ефекти впливу на простір міста. *Збірка матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро, 4 жовтня 2019 року)* / відп. за випуск В.В. Кривошеїн. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2019. С. 36-38.

³ Королёва, Е., Купновицкая, У. Реновация по-украински. Что ждет устаревший жилой фонд. *Фокус*. 2020. 20 января. URL: <https://focus.ua/economics/448486-renovatsiya-v-kieve>.

ретинатися між собою¹.

1. Вимушений вид сквотингу концентрується лише на допомозі безхатченкам, іммігрантам, переселенцям та бідним верствам населення і має форму гуманітарного, соціального або релігійного активізму. Єдина умова, яку потрібно задовольнити, – це забезпечити житлом.

2. Як альтернативна незалежна житлова стратегія. Прихильники цього виду сквотингу не презентують себе як аутсайдерів, а навпаки – з гордістю позиціонують себе як самостійники. Як правило, це представники середнього класу, які не мають нагальної потреби у помешканні.

3. Як соціально-культурний центр. Сквот, на базі якого формується бар або кафе, магазин, галерея, майстерня з ремонту, духовний центр тощо.

4. Консерваційний вид сквотингу означає незаконне заселення, це своєрідна тактика протидії владі або власникам, які хочуть знести будівлю або нераціонально її використовують.

5. Політичний сквотинг, коли сквот стає революційною платформою.

Так, в Базі міських ініціатив України є каталог організацій та міських ініціатив міста Дніпро, діяльність яких спрямована на вирішення міських проблем (див. табл. 2.4). Серед офіційно зареєстрованих ініціатив домінуючими за напрямом діяльності – є «Мистецтво та культура» («Арт-вертеп» мистецька агенція, арт-галерея Ящірка, арт-центр Квартира, Засвет, Герць тощо), «Благоустрій» (А у нас у дворі, Сад поруч, Доступная среда Днепр) і «(Само)-управління» (БФ Місто Змін, ГО «Дніпро-місто змін», DniproSmartCity). Для м. Дніпро характерним є розвиток соціально-культурного сквотингу художників, арт-митців, творчої молоді (DniPRO ГогольFest), Арт-кафе «Неизвестный Петровский». Місцеві жителі формують такі організації, щоб ефективніше висувати вимоги місцевій владі.

Для більш ретельного дослідження процесу формування суспільних рухів стосовно реалізації вимог колективного споживання важливим є фіксація у містян відчуття спільних цінностей, солідарності, сумісних дій і колективної ідентичності. За визначенням Д. делла Порты і М. Діані, суспільний (соціальний) рух – це неформальні мережі, що базуються на поділюваних усіма їх учасниками цінностях та солідарності, що мобілізують своїх учасників з приводу конфліктних проблем за допомогою регулярного використання різних форм протесту².

---

¹ Pruijt, H. The Logic of Urban Squatting. *International journal of urban and regional research*. 2013. Vol. 37 (1). P. 19-45.

² Della Porta, D., Diani, M. Op. cit. P. 44.

Таблиця 2.4. – Організації та зареєстровані міські ініціативи м. Дніпро

Назва організації	Вид діяльності
DniproSmartCity	(Само)управління
Ksi Proştir	Мистецтво та культура
wayme	Інформаційна діяльність, Мистецтво та культура, Освітня та просвітницька діяльність
«Арт-вертеп» – мистецька агенція	Мистецтво та культура
арт-галерея Ящірка	Мистецтво та культура
арт-центр «Квартира»	Мистецтво та культура
БФ «Місто Змін»	(Само)управління
ГО «Дніпро – Місто Змін»	(Само)управління
Дніпропетровське УВП УТОС	Дискриміновані групи
Доступная Среда Днепр	Благоустрій
ЕкоДніпро	Захист довкілля та тварин
Засвет	Мистецтво та культура
Конструкція	Фестивалі та інші події
Культура Медіальна	Мистецтво та культура
Сад Поруч	Благоустрій
Сушка	Мистецтво та культура
Твори добро, Україна!	Благодійність
Тёмные пятна. Днепр	Ревіталізація
Школа авторской анимации «Линолеум»	Освітня та просвітницька діяльність
ГЕРЦЬ	Мистецтво та культура

Джерело: ¹

Основа ідентичності акторів нових суспільних рухів не класовий чи соціально-професійний статус, а спільні інтереси, цінності і уявлення. Як правило, активність учасників нових суспільних рухів направлена частіше не на зміну політичних інститутів, а на затвердження певних культурних цінностей, які суперечать домінуючим культурним патернам. Об'єднується населення навколо певної тематики, яка є для них або невирішеною, або потребує пильної уваги зі сторони держави, оскільки не реалізує право на місто. Це цілком доречною ситуацією для постіндустріального суспільства з домінуючими постматеріалістичними цінностями. Прихильність до цих цінностей корелює

¹ База міських ініціатив України. *MistoSite*. URL: <https://mistosite.org.ua/uk/initiatives>.

з підтримкою нових форм низової мобілізації¹.

Міська ідентичність формується в процесі інтеракцій між учасниками колективних дій і створює у них відчуття спільності, єдності і приналежності до спільного «ми». Так, на запитання, що об'єднує українців містяни відповіли, що це спільні труднощі життя (45,2%), віра в краще майбутнє (40,2%), невдоволеність владою (35,9%) і відчуття втрати нормального життя (31,8%). Однак, респонденти не дуже охочі до прагнення спільно долати труднощі життя – 7,8%. «Соціальна незахищеність», «страх перед майбутнім» та «незахищеність перед хворобами» серед визначених факторів солідаризації населення обирає майже кожний четвертий житель міста – 20,8%, 27,1% і 25,5% відповідно.

Щодо національних ідентитетів, то «національна ідея побудови української держави» – 14,5%, «патріотичні почуття до України як своєї Батьківщини» – 17,1% і «національна (етнічна) приналежність» – 8,4% є інтегруючими факторами майже для кожного п'ятого мешканця міста. Такі маркери єдності і солідаризації як мова спілкування і єдина релігія не є визначними, їх обирають – 10,2% і 6,2% опитаних. Однак, спільна історія і територія проживання є важливим інтеграційним фактором який обрали 20,5%.

В основі сприйняття образу міста та формування міської ідентичності особистості є змістовне розуміння концепту «рідне місто». Так, згідно з отриманими результатами близько 77% опитаних мешканців м. Дніпро вважають його рідним містом, 16% – відповіли «скоріше так, ніж ні», 4% – завагалися відповісти на це запитання, і 3% не відчувають особливої приналежності до міста, тому не вважають його рідним. Слід відмітити, що порівнюючи отриманні дані за 2021 р. і дані 2018 р. ми не виявили суттєвих розбіжностей в результатах. Майже всі показники знаходяться в діапазоні отриманих раніше даних, однак позиція «Так, згоден» в 2021 р. має на 3% менше, ніж в 2018 р.

Одним із важливішим компонентів міської ідентичності є відчуття гордості за місто. На запитання, «Чи відчуваєте Ви гордість, що є мешканцем міста Дніпро» респонденти відповіли наступним чином, 42% – мають відчуття гордості, 34% – скоріше мають, ніж ні, 14% – не змогли відповісти на це запитання і майже 10% обрали варіанти «скоріше не маю відчуття гордості, ніж маю» і «ні, не можу сказати, що горджуся своїм містом». Відчуття гордості за власне місто мають майже 80% опитаних – це досить репрезентативний маркер міської ідентичності і відчуття приналежності до міської спільноти. Згідно з результатами Шостого Всеукраїнського муніципального опитування

---

¹ Павлова, Т.В. Указ. соч.

за 2020 рік пишаються тим, що є мешканцями міста Дніпро близько 80-89% містян¹.

Можна зробити висновок, що мешканці міста не відчують дефіциту міської ідентичності і даний аспект фактично не є фактором, який спонукає громадян до низової мобілізації і створення суспільного руху в підтримку / захист / зміцнення культурної самобутності на рівні міста. Однак, практики мобілізації на захист культурної спадщини з активною залученістю істориків, митців і архітекторів є досить поширеними, особливо при процесах приватизації з комерційними цілями історико-культурних і архітектурних об'єктів. «Історична архітектура та традиційне міське середовище формує уявлення про гармонію та естетичні смаки багатьох поколінь, програмує життєвий уклад, традиції та світогляд майбутніх українців. Самоідентифікація нації спирається на історичні здобутки, сприймаючи, переосмислюючи та транслюючи їх у майбутнє, тим самим досягаючи безперервності і спадкоємності побутування країни, спільноти, родини»².

Українським законодавством передбачені юридичні механізми регулювання питань збереження культурної спадщини – це Закони України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», постанови Кабінету міністрів України та накази Міністерства культури України, регіональні програмами з розвитку культури («Програма з охорони культурної спадщини та збереження історичного середовища м. Дніпра на 2021-2025 роки» від 05.03.2020 р.). Однак, «українське законодавство практично не має відповіді на питання щодо узгодження пам'яткоохоронних вимог та права приватної власності. Країні бракує успішного досвіду приватної ініціативи або приватно-громадського партнерства у підтримці пам'яткоохоронної діяльності»³. Так, механізми співпраці між громадським та приватним сектором не є розробленими, ані на рівні законодавства, ані на рівні повсякденних практик.

Активність ініціативних та небайдужих мешканців часто є єдиним можливим шляхом зупинення руйнації та збереження архітектурного об'єкту, що має історико-культурну цінність. Для демонстрації ситуації відсутності законодавчої бази переходу історичної пам'ятки в приватну власність та фо-

---

¹ Шосте всеукраїнське муніципальне опитування, 25 січня – 17 лютого 2020 р. *Соціологічна група «Рейтинг»*. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/shestoy_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html.

² У пошуках нових підходів до збереження культурної спадщини: приватно-громадське партнерство. *Український центр культурних досліджень*. 2018. 22 серпня. URL: <https://uccs.org.ua/detsentralizatsiia/statti/u-poshukakh-novykh-pidkhodiv-do-zberezhennia-kulturnoi-spadshchyny-pryvatno-hromadske-parterstvo/>.

³ Там само.

рмування активістських ініціатив в сфері збереження культурної спадщини м. Дніпро, наведемо досить показовий приклад. Так, у Віснику небайдужих громадян «Дніпроград» за 03.03.2020 р. говориться, що «студенти та активісти Дніпра взяли під особистий контроль вирішення долі будівлі, що була збудована більше 120 років тому з унікальної катеринославської цеглини. Вона належить до переліку місцевих пам'яток архітектурної спадщини»¹.

Через судові рішення пам'ятка культури була виведена з переліку історичних пам'яток місцевого значення. Втрата статусу історичної та культурної пам'ятки, як вважають активісти, не заважатиме забудовнику зруйнувати її та побудувати черговий ТРЦ чи багатоповерхівку. Підкріплює даний конфлікт не тільки відсутність законодавчого регулювання питання передачі пам'ятки в приватну власність із збереженням її статусу, але й недовіра мешканців міста до приватних забудовників. «Проте такий підхід може гарантувати безпеку існування пам'ятки лише на короткий час. Декілька спроб конструктивного діалогу між недержавними організаціями, муніципальними та урядовими інституціями зазнали невдач через взаємну недовіру, розчарування та відсутність дієвого механізму співпраці з метою досягнення довготривалого стійкого розвитку історичних місць»².

Як підсумок, можливість збереження культурної спадщини, за відсутності дієвих правових механізмів передачі пам'яток культури в приватну власність із збереженням їх статусу – ще залишається проблемним питанням, навколо якого ми можемо спостерігати прояви низової активності.

І остання проблематика навколо якої, на думку М. Кастельса, може сформуватися міський суспільний рух – це відношення до держави, до місцевого самоврядування і автономії місцевих громад.

Формування місцевих соціальних рухів як форма прямої політичної участі населення є невід'ємною складовою політичного процесу в будь-якому суспільстві. В демократичній політичній системі громадяни мають можливість виступати проти дій влади та не погоджуватися з тим, що не відповідає їх інтересам і ціннісним орієнтаціям. З точки зору концепції Ч. Тіллі, соціальні рухи починають формуватися як засоби мобілізації групових ресурсів, у тому випадку коли у людей відсутні інституційні форми виразу громадської думки, чи коли влада виступає з прямим репресіями. Свобода мирних зібрань захищається ст. 11 Європейської Конвенції про захист прав лю-

---

¹ Активна молодь Дніпра бореться за збереження будівлі, що належить до пам'яток архітектурної спадщини. *Вісник небайдужих громадян «Дніпроград»*. 2020. 3 березня. URL: <https://dniprograd.org/2021/03/03/aktivna-molod-dnipra-boretsya-za-zberezhennya-budivli-shcho-e-mistsevoyu-pamyatkoyu-arkhitekturnoi-spadshchini> 87404.

² У пошуках нових підходів...

дини¹. На національному ж рівні свобода мирних зібрань гарантується ст. 39 Конституції України, яка стверджує: «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї й проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей»².

Результати соціологічних даних фіксують значне зниження участі громадян в політиці через традиційно інституційні форми, які були раніше звичними каналами громадянської мобілізації.

Загалом, за даними Світового дослідження цінностей, лише трохи більш ніж третина (34,6%) українців повідомила, що цікавиться політикою – йдеться про суму «дуже цікавлюся» та «скоріше цікавлюся». Незважаючи на те, що опитування проводилося під час передвиборчої кампанії місцевих виборів (25 жовтня 2020 р.), рівень зацікавлення політикою відповідає рівню 2011 р., коли жодних виборів не проводилось. Водночас третина опитаних у 2020 р. українців ніколи не обговорює політичних питань, коли збирається разом із друзями, й лише 7,8% заявили, що роблять це часто. Результати опитування підтвердились і на самих місцевих виборах – у середньому по виборчих дільницях явка виборців становила трохи більш ніж третину (близько 37%)³.

Відбувається заміна традиційних організацій колективної дії (участь у виборах, протестах у вигляді санкціонованих владою демонстрацій, пікетів та інших подібних акцій) новими практиками – соціальними рухами, транснаціональними політичними мережами, групами, що виникають з приводу якоїсь конкретної проблеми з використанням стратегії прямої дії. Відмовляючись від конвенційних форм участі в політиці, громадяни все частіше використовують неконвенційні форми колективних дій – підписання е-петицій, заборонені демонстрації та страйки, захоплення приміщень, перекриття доріг.

Так, результати дослідження, проведеного серед мешканців м. Дніпро, свідчать, що серед запропонованих механізмів впливу на місцеву владу, дієвими є участь у мітингах і демонстраціях – 13,9%, привернення уваги ЗМІ –

---

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Ратифікована 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

² Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

³ В Україні традиційно нижче, ніж у Європі, зацікавлення політикою...

12,7%, підписання е-петиції – 11,3% (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5 – Розподіл відповідей на запитання: «Які механізми впливу на місцеву владу, на Вашу думку, є дієвими...», у %

Форми участі	%
участь у виборах щоб підтримати опозиційні сили	4,1
пікетування державних установ	2,7
збройні дії	6,6
участь у мітингах і демонстраціях	13,9
перекриття траси/дороги	3,4
звернення до суду	2,7
підписання електронної петиції	11,3
негативні відгуки на офіційних сторінках	2,6
привернення уваги телебачення	12,7
приєднання до груп протесту в соціальних мережах	2,0
індивідуальне звернення до органів влади	3,2
не буду вдаватися до будь-яких акцій протесту	11,7

Одним із важливих завдань проведеного соціологічного дослідження були запитання щодо оцінки містянами вірогідності виникнення найближчим часом масових виступів (мітингів та демонстрацій) проти падіння рівня життя чи на захист своїх прав. Так, майже 80% респондентів сказали, що мітинги та демонстрації малоймовірні або цілком можливі. Варіант «дуже ймовірні» обрали 9,1% опитаних і 12,5% завагалися з відповіддю (див. рис. 2.5).

Рис. 2.5. Розподіл відповідей щодо ймовірності масових виступів, у %.

Якщо мітинги, демонстрації протесту відбудуться в місті, то знову ж близько 80% не брали би участь («однозначно не буду» – 38,9%, «скоріше за все, ні» – 40,9%), 13,9% – скоріше за все взяли би участь і 3,1% – обов'язково брали би участь. Отримане число 3,1% тих, хто взяв би однозначно участь, є досить показовим для «правила 3,5%».

Сутність цього феномену, який запропонувала на основі дослідження ненасильницьких акцій протесту дослідниця з Гарвардського університету Еріка Ченовет, полягає в тому, що «цифри мають значення для того, щоб рух набрав силу і став являти собою серйозний виклик або загрозу владній еліті чи окупантам. Не було жодної кампанії, яка б зазнала невдачі після того, як число її учасників на піку досягло 3,5% від всього населення»¹.

Мирні протести є кращим способом для суспільного руху заручитися широкою підтримкою суспільства. Як тільки в протестах починає брати активну участь близько 3,5% всього населення країни, успіх, по всій видимості, неминучий. Розглянувши сотні кампаній протесту ХХ ст., Е. Ченовет дійшла до висновку, що ненасильницькі з ймовірністю в два рази більшою досягали своїх цілей, ніж насильницькі. І під час Революції народної влади (1986 р., м. Маніла), і під час Співочої революції в Естонії (кінець 1980-х рр.), і під час Революції троянд в Грузії (2003 р.), в Алжирі та Судані був досягнутий саме цей поріг².

Щодо запитання про підтримку проведення масових протестних акцій на загальнонаціональному рівні відсоток тих, хто не підтримує становить – 54,3% і 1,1% – відповіли, що навіть будуть протидіяти/чинити опір мітингувальникам. Варіант відповіді «підтримую, але особисто не буду брати участь» обрали 17,4%. Готові особисто брати участь 7,0% опитаних і 20,2% не змогли відповісти на це запитання. В цілому отримані дані збігаються з аналогічними проведеними дослідженнями на рівні українського суспільства.

З метою зменшення протестної напруги міська політична влада намагається зробити муніципальну систему більш привабливою для містян, розширивши їх участь в місцевому політичному житті (участь громадському бюджеті, електронні петиції, запит публічної інформації тощо). Саме в цьому аспекті поняття політичної участі пов'язується з концепцією учасницької (партисипативної) демократії, головним ціннісним імперативом якої вважається залучення громадянина не лише до виборів органів влади, а й до підго-

¹ Робсон, Д. «Правило 3,5%»: как незначительное меньшинство может без насилия изменить мир. *BBC.news. Русская служба*. 2019. 10 августа. URL: https://www.bbc.com/russian/vert-fut-49292561?fbclid=IwAR0asZClbRRE-gvfoGpoC7ixvNzVCjAa_GTmXYG-8QrwQI5hjupeellbQJk.

² Там же.

товки та ухвалення політичних рішень, їх упровадження в життя, контролю за їх виконанням. Рівень політичної та громадської активності населення залишається досить низьким попри наявні актуальні партисипативні практики участі громадян в політиці.

Характеризуючи основні прояви міського активізму і суспільних рухів у м. Дніпро, доцільно застосовувати положення концепції М. Кастельса про формування міського активізму навколо трьох загальних тем – колективне споживання, зміцнення культурної самобутності та відношення до держави. На основі цих положень можна зробити висновок, що суспільні рухи міста мають схожість з подібного роду рухами на загальнонаціональному чи глобальному рівнях, формуються в умовах досить низького рівня довіри до владних інститутів, мають потенційну кількість активних діячів, здатних активізувати більшу частину населення до дій.

Однією із характерних рис сучасного міського активізму є його формування у віртуальному просторі – громадські групи активістів в соціальних мережах. Практики інтернет-активізму несуть перспективу трансформаційних змін в реалізації «права на місто» і допомагають формуванню ефективного діалогу між владою і суспільством. Слід також зауважити, що саме розвиток та функціонування локального міського активізму, з використанням партисипативних практик участі в політичній сфері, сприяє формуванню спільності, побудованої на суспільній довірі та співпраці і є необхідною умовою для подолання низького рівня інституційної довіри в суспільствах (пост)радянського режиму.

2.3

Права людей у місті та право на місто: Дніпровські візії (Алла Демичева)

Місто, тим більше велике, є простором, який одночасно і сприяє реалізації прав людини, надає можливості, проте й одночасно їх порушує. При розгляді публічної сфери міста варто зосередити увагу на взаємозв'язок між містом та правами людини, зокрема абсолютними. Під правами людини розуміють природні можливості індивіда, що забезпечують його життя, людську гідність і свободу діяльності у всіх сферах суспільного життя.

Сучасне розуміння прав людини склалося після Другої світової війни та знайшло втілення у ряді міжнародних документів, в першу чергу в «Загальній декларації прав людини», прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Традиційно до характеристики прав людини застосовують ге-

нераційний підхід та виокремлюють чотири покоління прав людини. Перше покоління прав (бере початок від XVII-XVIII ст.) включає традиційні ліберальні права і свободи: право на життя; свободу від тортур, поводження або покарання, що принижує людську гідність; особисту та сімейну таємницю; захист честі та доброго імені; право на свободу; право власності; свобода думки і совісті; свободи слова, релігії тощо. Це так звані абсолютні (базові) права, забезпечення яких є основною ознакою демократичності суспільства, їх обмеження чи припинення не допускається за жодних обставин. До другого покоління прав (поч. XIX ст.) належать соціальні, економічні, культурні права, пов'язані з добробутом людини, рівнем і якістю її життя. Третє покоління прав людини – це колективні права, сформульовані у другій половині XX ст., до яких відносять право народу на самовизначення, на мир, на самобутність, на достойне існування, на національну і міжнародну безпеку, на розвиток, право народу вільно розпоряджатися своїми природними ресурсами тощо. І у 90-х рр. XX ст. ряд науковців запропонували виокремлювати четверте покоління прав людини, відносячи до нього право на вільне розпорядження власним тілом (право на евтаназію, зміну статі, клонування та ін.), сексуальні та репродуктивні права, інформаційні права.

В Україні існує ряд документів, які визначають та захищають права людини, серед яких Конституція України, «Національна стратегія у сфері прав людини» (2015 р.), «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р.» (2015р.) та ін. Однак реальна ситуація з реалізацією цих нормативних актів є незадовільною, а дотримання прав людини в Україні дуже проблемним, що констатується в альтернативних звітах правозахисних громадських організацій. Друга хвиля загальнонаціонального соціологічного дослідження «Права людини в Україні», що була проведена у 2018 р. Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та «Юкрейніан соціолоджі сервіс» (вибірка склала 2002 особи) зафіксувала громадську думку щодо прав людини та їх реалізацію в Україні. Найбільш важливими для населення України є право на життя – 84,9%, право на соціальне забезпечення – 58,6%, право на справедливий суд – 58% опитаних¹. Оцінка дотримання культурних прав (з п'яти можливих) – 3; громадянських прав – 2,8; політичних прав – 2,79; екологічних – 2,41; соціальних та економічних – 2,34². Опитані відзначали багато різних ознак, за якими в Україні може відбуватися дискримінація, але найчастіше згадуваний чинник – вік (40% опитаних). Крім віку, найчастіше згадувалася дискримінація людей

¹ Колишко, С., Парашевін, М., Яворський, В. Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016-2018). Резюме дослідження / заг. ред. Т. Печончик. К., 2018. С. 24.

² Там само. С. 29.

із інвалідністю (32%), сексуальна орієнтація (24,9%), стан здоров'я (22,8%) та стать (22%)¹.

Для того, щоб зрозуміти позицію певної держави у сфері дотримання прав людини, створюються рейтинги, ренкінги, індекси з прав та свобод людини, які і є інструментами оцінки.

Так, міжнародною організацією World Justice Project (WJP) опубліковано рейтингову оцінку дотримання принципів верховенства права в країнах світу, яка проводиться із застосуванням комбінованого показника – Індексу верховенства права – 2020 (The Rule of Law Index – 2020). Індекс містить вісім індикаторів: обмеження інститутів влади, відсутність корупції, базові права, порядок та безпека, нормативне правозастосування, цивільне та кримінальне правосуддя. Для кожного з них є свій набір підіндикаторів. Загальною тенденцією, на думку авторів індексу, яка триває вже третій рік поспіль, є зниження показників практично всіх країн, що свідчить про зниження рівня дотримання принципу верховенства права. Україна займала 72 позицію серед 128 країн за індексом верховенства права, маючи загальний індекс 0,51, тоді як середній показник у світі 0,56².

Американська неполітична дослідницька організація Інститут Катона у 2020 р. випустила нове дослідження щодо свобод людини в різних країнах. Україна посіла 110-е місце в Індексі свободи людини з індексом 6,28³. Індекс ґрунтується на 12-х показниках: верховенство права; безпека та захищеність; свобода пересування; свобода віросповідання; розвиток громадянського суспільства; свобода слова та передачі інформації; ідентичність і відносини; розмір органів держуправління; правова система та права власності; доступ до стійкої валюти; свобода торгівлі на міжнародному рівні; регулювання кредитування, праці та бізнесу. Отже, міжнародні рейтинги фіксують досить низькі позиції України у сфері дотримання прав людини на національному рівні.

Окрім загальнонаціонального, важливим як у практичному сенсі, так і з точки зору обраної для розгляду теми, є фіксація місцевого рівня реалізації прав людини, для оцінки стану їх дотримання можуть застосовуватися різноманітні інструменти громадського моніторингу, серед яких потужним є Місцевий індекс прав людини (МІПЛ). МІПЛ є проектом Української Гельсінської спілки з прав людини, заснований для підтримки і ефективного впровадження реформи децентралізації в Україні. Моніторинг передбачає вистав-

---

¹ Там само. С. 41.

² WJP Rule of Law Index 2020. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2020>.

³ Human-freedom-index-2020. URL: <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/2020-12/human-freedom-index-2020.pdf>.

лення бальної та відсоткової оцінки зусиллям місцевої влади з забезпечення прав людини у кожному напрямку оцінювання¹. Для цього проводиться аналіз відкритих джерел, опрацьовуються місцеві програми, системні заходи, отримуються розгорнуті пояснення відповідальних працівників органів місцевого самоврядування в режимі доступу до публічної інформації. Оцінці підлягають безпека громади, навколишнє природне середовище, охорона здоров'я, гідний рівень життя, освіта і культурний розвиток, соціальний захист вразливих категорій, праця та умови її реалізації, інформаційні права, добре врядування. МІПЛ включає декілька аспектів, перший з яких це наявні програми, інститути, механізми, фахівці, що дозволяє говорити про формальний рівень забезпечення прав людини у певній сфері. По-друге, доступність програм, інститутів, послуг, що забезпечують права людини, для кожного мешканця громади. Доступність, зокрема включає фізичну доступність (зручне розташування, врахування потреб та інтересів груп, що потерпають від дискримінації під час користування ними основними послугами); економічна доступність (відсутність додаткових та необґрунтованих витрат одних мешканців громади, порівняно з іншими). По-третє, оцінка якості через належне планування та реалізацію місцевої політики, фаховість персоналу, ефективність запровадження ними заходів, залучення громади до здійснення місцевої політики. При цьому, МІПЛ може застосовуватися для аналізу локацій будь якого рівня: від обласних центрів до селищ.

Щодо застосування методики МІПЛ у Дніпропетровській області, то оцінка була здійснена лише у м. Дніпро (2018 р.) та лише за одним показником моніторингу, зокрема дотримання права на достойний життєвий рівень, а саме виявлення та підтримка сімей, що опинились у складних життєвих умовах, чи надається допомога органами місцевого самоврядування в отриманні житла, наскільки дієвою є програма подолання бідності. За результатами дослідження, Дніпро набрало 7 балів з 8 можливих, індекс за цією позицією становив 87². Якщо порівняти за цим показником, то у м. Львів – 80 балів, Рівне – 70 балів, Маріуполь – 100 балів, Суми – 87 балів. У якості позитивних аспектів у звіті відзначається досить відкрита і готова до взаємодії з представниками громадськості міська рада та її виконавчі органи; впроваджено достатньо програм щодо забезпечення базових прав людини, зокрема гідного рівня життя; опіка забезпеченням житлом та встановлення додаткових пільг з його оплати для деяких категорій, щомісячна адресна та інші види матеріальної допомоги; модернізація за власний бюджет соціальних та житлових

---

¹ Місцевий Індекс прав людини / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <http://hro.org.ua/index.php?r=8>.

² Там само.

об'єктів; підтримка учасників АТО та членів їх родин, внутрішньо переміщених осіб¹. Однак зазначається невдале планування програм з подолання бідності у м. Дніпро, недостатність дієвих та системних заходів виявлення та підтримки сімей / осіб, що опинилися у складних життєвих обставинах, що свідчить про певну декларативність програм.

Вважаємо, що важливим доповненням до механізмів створення МППЛ стали б масові опитування містян з метою виявлення громадської думки щодо дотримання / порушення прав людини на локальному рівні. Так, наприклад, у рамках дослідження соціального самопочуття жителів м. Дніпро, проведеного кафедрою соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара у квітні 2018 р. за участю авторки, респондентам було поставлено запитання: *«Чи погоджуєтесь Ви з тим, що наше місто – це місто рівних можливостей для всіх»* та було отримано наступні відповіді: цілком згоден – 9,6%, скоріше згоден – 18,1%, скоріше не згоден – 39,4%, зовсім не згоден – 26,3%, ускладнилися з відповіддю 6,6 %. Тобто майже дві третини містян оцінюють Дніпро як місто нерівних можливостей, що свідчить про проблемність реалізації прав людини у місті. В першу чергу, це стосується малоресурсних соціальних груп, зокрема людей з інвалідністю, людей похилого віку, представників ЛГБТІ спільноти, безхатченків тощо та певних соціальних груп, наприклад, дівчат чи вагітних жінок.

Як зазначалося вище, базовими (абсолютними) правами людини є право на життя, безпеку, здоров'я, честь, гідність, особисту недоторканність, освіту, працю, гендерну рівність, особисту реалізацію, в тому числі людей з інвалідністю (сучасний підхід базується на визнанні інвалідності як наслідку взаємодії між здоров'ям людини та іншими особистими факторами та соціальним і фізичним середовищем, в якому вони виявляються) та ін. Розглянемо ці аспекти, коли сам простір міста є джерелом порушення прав людини. Наведемо зведену таблицю ступеню задоволеності жителів м. Дніпро певними аспектами міського простору та якості життя в ньому, що безпосередньо пов'язані з реалізацією основних прав людини та яка складена на підставі аналізу результатів Шостого всеукраїнського муніципального опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у період з 25 січня по 17 лютого 2020 р. (N=19 200, похибка для кожного міста не перевищує $\pm 3,5\%$) (див. табл. 2.6).

---

¹ Там само.

Таблиця 2.6 – Ступінь задоволеності жителів м. Дніпро певними аспектами міського простору та якості життя в ньому (у %)

Оцініть у вашому місті...	Відмінно	Добре	Середньо	Погано	Жахливо	Важко відповісти
Можливість вільно пересуватися частинами міста (індекс 3,8)	7	72	11	5	1	4
Вільно реалізувати духовні потреби (індекс 3,7)	7	56	14	9	2	12
Вуличне освітлення (індекс 3,5)	5	56	25	11	3	0
Публічні парки та сквери (індекс 3,2)	3	43	25	17	6	6
Включатися у процес формування рішень (індекс 3,1)	3	31	15	23	3	24
Транспорт (індекс 3,1)	2	36	30	18	9	5
Діяльність поліції (індекс 2,7)	2	17	25	22	11	23
Тротуари (індекс 2,4)	1	10	43	30	16	0
Медичні заклади (індекс 2,2)	0	11	22	28	28	11
Доступ для людей з інвалідністю (індекс 2,0)	0	6	15	42	25	11

Джерело: ¹

Зазначимо, по-перше, що максимальний індекс складає 5 балів, і за жодним показником м. Дніпро не отримало таку оцінку. По-друге, м. Дніпро має низькі оцінки доступності міста, рівня медицини (як реалізації права на життя), якості тротуарів та діяльність поліції (право на безпеку). По-третє,

¹ Шосте всеукраїнське муніципальне опитування...

маємо індекс вище середнього щодо освітлення міста (право на безпеку), можливість вільно реалізовувати духовні потреби та пересуватися частинами міста.

Право на доступність та безбар'єрний міський простір стосується, в першу чергу, людей з інвалідністю, чиє життя напряду залежить від якості міського середовища. У дослідженні кафедри соціології ДНУ ім. Олесь Гончара, яке вже згадувалося, відповіді на запитання «Чи згодні Ви, що м. Дніпро пристосоване для пересування ним людьми з інвалідністю» розподілилися наступним чином: зовсім не згоден – 42,8%, скоріше не згоден – 23,8%, скоріше згоден – 22,8%, важко відповісти – 10,6%. Тобто дві третини опитаних городян не вважають м. Дніпро дружнім до людей з інвалідністю. Сьогодні в Україні кількість людей з інвалідністю складає понад 10% від населення країни, це приблизно 3 мільйони чоловік, у Дніпрі їх біля 50 тисяч, і вихід за межі будинку / квартири для них є значно проблематизованим, особливо для малорухливих людей.

Сучасний світ намагається стати інклюзивним, тобто відкритим, доступним для усіх категорій громадян. Звернемо увагу на концепцію універсального дизайну, розробленою людиною з інвалідністю Рональдом Мейсом. У 1997 р. в університеті Північної Кароліни (США) було сформульовано принципи універсального дизайну: рівність та доступність використання; гнучкість використання; простота й інтуїтивне використання; доступно викладена інформація; терпимість до помилок; малі фізичні зусилля; наявність необхідного розміру, місця, простору. До речі, універсальний дизайн зручний не лише для осіб з інвалідністю. Наприклад, плоский вхід в будівлю також допомагає пересуванню людей з дитячими колясками або тим, хто переносе великі речі в приміщення¹. Принципи універсального дизайну застосовують при будівництві нових споруд, у випадку колись побудованих об'єктів необхідно застосовувати принцип доступності та розумного пристосування, який полягає в їх адаптації до потреб людей.

З 1 квітня 2019 р. набрали чинності державні будівельні норми ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд», які засновано на європейських стандартах та сучасних підходах з питань забезпечення комфорту та безпеки життєвого простору для людей з інвалідністю. Сьогодні ці ДБН, які розписані детально на сімдесят сторінок, є базовим документом з питань створення інклюзивного життєвого простору та містять комплекс архітектурно-планувальних, інженерно-технічних, ергономічних, конструкційних і організаційних заходів для забезпечення доступності будівель і споруд; детальні

---

¹ Принципи універсального дизайну. *Універсальний дизайн*. URL: <https://ud.org.ua/publikatsiji/11-printsipi-universalnogo-dizajnu>.

вимоги організації міського простору для людей з проблемами зору та слуху, яким до цього часу увага практично не приділялась¹. Мається на увазі прописані вимоги до пандусів, ліфтів, використання систем звукопідсилення для людей з порушеннями слуху (озвучування світлофорів, зупинок у громадському транспорті, прибуття номерів транспорту на зупинках), спеціальних підйомників, плитки для незрячих, відсутність бордюрів та багато іншого. Тобто створення реального безбар'єрного простору для людей з інвалідністю та інших маломобільних груп. Це стосується різних просторів міста: і публічних місць, і державних закладів, і житла тощо. Наприклад, за новими вимогами, всі кафе повинні зробити посадкові місця, зручні для користування людьми з інвалідністю; спроектувати універсальні туалетні кабінки; зробити інклюзивними вхід та інші елементи приміщення, що використовують відвідувачі.

У м. Дніпро в останні роки створені спеціальні підвищені трамвайні платформи (поки в незадовільній кількості, але це вже полегшує вхід до транспорту людям похилого віку, людям з інвалідністю, вагітним, малим дітям). У місті працює служба «Соціальне таксі», яка безкоштовно надає транспортні послуги особам, хоча скористатися нею можна лише чотири рази на місяць та наразі в Дніпрі працюють лише п'ять авто. Але проблемою є відсутність «комплексної доступності», тобто є у місті створені за всіма вимогами інклюзивний дитячий парк чи новий сквер «Прибережний», проте дістатися до цих об'єктів малорухомий людині дуже складно; встановлюються світлофори зі звуком, проте не прибираються бордюри та ін. Згадаємо ще про пандуси та тактильні смуги, які були зроблені лише, щоб «перерізати стрічку»; про артикуляцію питання безбар'єрного міста зазвичай під час святкувань чи пам'ятних дат. Отже, міський простір має бути с(пере)творений за принципами універсального дизайну та базуватися на житловій, вуличній, транспортній доступності.

Групами, реалізація чийх права на вільне пересування є ускладненими у міському середовищі, є велосипедисти та пішоходи. Кількість автомобілів в Україні значно нижча, ніж в Європі, але затори на дорогах величезні, громадський транспорт не є зручним для городян, що впливає на відчуття дискомфорту містян. Уелі Вебер, консультант проєктів транспортної інфраструктури і процесів планування трафіку у кантоні Берн (Швейцарія), в лекції, яка була прочитана в Києві на літній школі «Дизайн вулиць для якісного міського середовища та мобільності» у 2018 р., назвав п'ятдесят причин збільшення пішохідних вулиць у місті, серед яких такі, як здоров'я містян; можливість

---

¹ Про основні зміни та нововведення в ДБН. Міністерство розвитку громад та територій України. 2020. 24 січня. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/pro-osnovni-zmini-ta-novovvedennya-v-dbn/>.

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія

контролювати вулиці не лише за рахунок відеоспостереження, а й за рахунок великої кількості пішоходів на вулиці; зменшення злочинності та ДТП; збільшення відчуття приналежності до міста; посилення інтеграційних процесів та соціальної взаємодії; стимулювання розвитку економіки за рахунок того, що пішоходи витрачають набагато більше грошей, ніж водії; заохочення туристів, місцевого бізнесу, залучення інвестицій, розвиток креативного класу; зменшення витрат на охорону здоров'я, на невідновлювану енергію, на витрати на затори; покращення екології; розвиток інфраструктури, громадського транспорту; заохочення міського активізму та ін.¹ Тобто відповідальність місцевої влади – скорочення автотранспорту та пріоритет велосипедистам та пішоходам.

На відміну від розуміння середини ХХ ст., коли містопланувальники виходили в першу чергу з потреб автомобілістів, розширюючи дороги та збільшуючи швидкість руху, зараз міста, що посідають перші рядки в Індексі безпекових міст, скорочують автомобільну зону. Інститут політики в галузі транспорту і розвитку (ITDP) у звіті за 2020 р. визначив Копенгаген, Амстердам та Утрехт найбільш дружніми до велосипедистів містами у світі. ITDP у дослідженні пішохідних міст світу назвав найрозвинутішими Лондон, Париж, Боготу і Гонконг. Достатньо високі місця мають також Берлін, Барселона, Мельбурн, Сідней. Згідно зі звітом, великі міста США знаходяться на низьких позиціях пішохідної доступності, а найнезручним для пішоходів містом названий Індіанаполіс². Отже, пішоходи, велосипедисти, а не автомобілісти мають пріоритет у сучасному безбар'єрному місті. На цьому у своїй лекції «Місто, зручне для пішоходів» наголошував урбаніст Джефф Спек, називаючи автомобілі «протезами, що отруюють викидами повітря, забирають наш час і загрожують нашому життю»³.

Аналіз результатів Шостого всеукраїнського муніципального опитування дозволив визначити оцінку дніпрянами зручності міста для особливих груп містян (див. табл. 2.7).

---

¹ Троянов, С. Урбаністика: 50 причин, чому в місті має бути більше пішохідних вулиць. *Na chasi*. 2020. 16 вересня. URL: <https://nachasi.com/2020/09/16/50-reasons-walkable-roads/>.

² Yanocha, D. Getting to cycle-friendly: Prioritizing Actions to Improve Urban Cycling. *ITDP*. 2020. February 27. URL: <https://www.itdp.org/wp-content/uploads/2020/01/ITDP-Grow-Cycling-Toolkit-Webinar-Presentation.pdf>.

³ Спек, Дж. Місто, зручне для пішоходів. URL: https://www.ted.com/talks/jeffspeck_the_walkable_city?language=uk&fbclid=IwAR3sZqvVPCVJG87G7cKbQNnatHj7QonoGq9-uXmchiC39ij_dvJqeH8T-K8#t-999317.

Таблиця 2.7 – Оцінка дніпрянами зручності міста для особливих груп містян (у %)

Наскільки місто є зручним для...	Відмінно	Добре	Середньо	Погано	Жахливо	Важко відповісти
пішоходів (індекс 3)	1	31	37	25	5	1
пасажирів громадського транспорту (індекс 2,9)	1	28	33	26	7	4
велосипедистів (індекс 2,1)	1	8	16	43	20	12
людей з дитячими візочками (індекс 2,1)	0	6	17	48	19	10
людей з інвалідністю (індекс 2,0)	0	5	10	50	24	12

Джерело: ¹

Зафіксовано, що жителі м. Дніпро досить низько оцінюють зручність міста для людей з інвалідністю, з дитячими візками, велосипедистів.

Безпека – це одна з базових потреб людини, а її забезпечення пов'язане з реалізацією цілого комплексу прав людини – на життя, на свободу совісті, мирне зібрання, недоторканість, гідність тощо. Дослідники Деві Рісдіана та Тоні Сусанто проаналізували змістовне наповнення конструкту «безпекове місто», яке зустрічається у західній науковій літературі, та виокремили декілька провідних ідей щодо безпекового міста:

- воно фокусується на проблемі злочинності в міських районах;
- це місто, яке завдяки інтеграції технологій та природного середовища підвищує ефективність процесів у галузі безпеки, щоб зменшити загрозу злочинності та терору, дозволити своїм громадянам життя в здоровому середовищі та мати простий доступ до медичної допомоги;
- концепція безпекового міста полягає також у створенні єдиного плану реагування на надзвичайні ситуації;
- визначальним чинником такого міста є соціальна взаємодія;

¹ Шосте всеукраїнське муніципальне опитування...

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія

- це безпековий, екологічно зелений та ефективний міський центр майбутнього з розвиненими інфраструктурами, такими як датчики, електроніка та мережі, що стимулюють стійке економічне зростання та високу якість життя;

- це місто, у якому городяни поінформовані про небезпеки у місті та ін.¹

Щодо українського суспільства, то у нас під безпековим містом розуміється перш за все місто, що насичене камерами спостереження та поліцейськими патрулями. Безумовно, цей аспект входить до створення безпекового міста. Так, у м. Дніпро діє програма «Безпечне місто», яка забезпечує відеофіксацію транспортного і пішохідного трафіку, дозволяє моніторити та управляти діяльністю комунальних служб, поліції, ДСНС в місті. Один з ракурсів фактичної безпеки можна проілюструвати за таким показником, як рівень злочинності в місті. За даними європейського Crime Index by City 2020, до якого потрапили п'ять українських міст, Одеса має індекс злочинності 53,89, відповідно індекс безпеки 47,11 (120-е місце в Індексі); *Дніпро* – 51,41 та 48,59 відповідно (115-е місце); Харків – 47,6 та 52,34 (109-те місце); Київ – 47,11 та 52,83 (108-е місце); Львів – 42,47 та 57,53 (83-е місце)². За даними 2021 р. м. Дніпро має індекс злочинності 52,52, та 47,48 індекс безпеки, що свідчить про незначне погіршення позицій міста³.

За цим рейтингом можна визначити певні показники відносно злочинності у м. Дніпро: рівень злочинності – 56,59 (помірний), злочинність зростає за останні 3 роки – 67,20 (високий), рівень турботи про проникнення у житло та пограбування – 51,07 (помірний), рівень турботи про можливе пограбування – 47,52 (помірний), рівень турботи про можливість викрадення машини – 49,99 (помірний), рівень турботи про можливе викрадення речей із автомобіля – 65,44 (високий), рівень турботи про можливий напад – 48,65 (помірний), рівень турботи про можливу образу від незнайомих – 44,60 (помірний), рівень турботи про фізичну атаку через колір шкіри, етнічне походження, стать чи релігію – 23,01 (низький), проблемні люди, які вживають наркотики або займаються ними – 49,72 (помірний), майнові злочини, такі як вандалізм та крадіжки – 59,94 (помірний), проблема насильницьких злочинів, таких як напади та збройні пограбування – 42,74 (помірний), корупція та хабарництво

¹ Демичева, А.В. Безпекові міста: світовий та український вимір. *Молодий вчений*. 2020. № 11 (87). С. 269.

² Europe: Crime Index by City 2020. URL: https://www.numbeo.com/crime/region_rankings.jsp?title=2020&region=150.

³ Europe: Crime Index by City 2021. URL: <https://www.numbeo.com/crime/>.

– 91,90 (дуже високий)¹.

Тобто у рейтингу злочинності відносно м. Дніпра першу позицію займає корупція та хабарництво з найвищим рівнем, далі йде зростання злочинності за останні 3 роки та рівень турботи про можливе викрадення речей із автомобіля з високим рейтингом. У Дніпрі високий рівень безпеки прогулянок містом вдень (70,42) та низький вночі (38,31). Цей рейтинг створюється на підставі суб'єктивних оцінок. Щоб зрозуміти об'єктивну картину злочинності у Дніпрі використовуємо статистику злочинності в місті за 2019 р. Так, найбільше кримінальних правопорушень зареєстровано в Новокодацькому (4 332), Соборному (3 843), Шевченківському (3 653), Центральному (2 999), Чечелівському (2 920) районах міста Дніпро. У структурі кримінальних правопорушень більшу половину (62,2%) становлять правопорушення проти власності. У 2019 р. у Дніпрі скоєно особливо тяжких кримінальних правопорушень 317, у розрізі області – це 32,1%².

Насичення міста камерами чи його повне освітлення впливають на рівень та відчуття безпеки в місті, однак цього замало. Мова повинна йти про взаємодію міської влади, поліції та активної територіальної громади. Одним з механізмів, який створює умови існування безпекового міста, є Community Policing (CP). Цей термін означає постійну взаємодію поліції та городян заради створення безпекового середовища, причому слово «постійна» є дуже суттєвим, оскільки CP – це не певний захід чи проєкт, а філософія / стратегія співіснування акторів міста. CP – це підхід у щоденній роботі поліції, побудований на принципах постійної комунікації, де поліція та місцева громада відчують спільну відповідальність за безпеку; поліція реагує на місцеві потреби, які визначає громада³. Місцева поліція, існуючи у даній стратегії, враховує думку населення з питань безпеки та формує місцеві програми безпеки. Головна задача класичного поліцейського – реагувати на вже скоєні злочини, мета ж офіцерів CP разом із громадою створювати та підтримувати безпечне середовище. Місто Дніпро реалізує ідею / проєкт Community Policing.

Деякий час в Україні впроваджується програма «Сусідська варта», яка вже десятки років працює у Канаді, Сполучених Штатах Америки, а також в Молдові, Естонії тощо. Перша програма «Сусідської варти» була прийнята у США ще у 1972 р. Базується ця програма на взаємодії громад, місцевої влади

---

¹ Crime rates in Dnipro, Ukraine, 2021. URL: <https://www.numbeo.com/crime/in/Dnipropetrovsk>.

² Інформація про результати роботи органів прокуратури Дніпропетровської області та стан законності на території області у 2019 році. URL: https://dnipr.gov.ua/ua/dnepdoc.html?_m=publications&t=rec&id=265783.

³ Див.: Шадська, У. Безпека громади: пошук спільних рішень. К.: Експертний центр з прав людини, 2018. 154 с.

і поліції, коли жителі з представником поліції слідкують за порядком разом. Громадянам надається інформація про підозрілі місця, на які необхідно звернути увагу, або місця, де систематично порушують закон, де є незаконний обіг наркотиків. Також, для того, щоб інформувати громадян щодо осіб / автомобілів / речей, які перебувають у розшуку, створюються спільні чати у месенджерах.

Місто Дніпро, хоч і намагається поступово зробити пішохідним центральний каркас мегаполісу, має значний транспортний трафік через / у місті, тому безпека на дорогах є актуальним питанням. Серед основних завдань – модернізація та вдосконалення дорожньо-транспортної інфраструктури. Так, у Дніпрі встановлюють металеві бар'єрні огороження на магістралях, замінюють та встановлюють додаткові дорожні знаки, наносять довгостійку розмітку, будують та реконструюють світлофорні об'єкти, модернізують зовнішнє освітлення вулиць та встановлюють колесовідбійний брус європейського зразка. Кожна зупинка обладнана спеціальними стовпчиками та урнами-відбійниками. Такі бар'єри не дозволяють автівкам потрапити на зупинки та покалічити людей, їх встановлюють у місті з 2017 року, наразі їх вже близько 160. Тобто, роль влади та органів місцевого самоврядування полягає у забезпеченні матеріальних умов життєдіяльності міста – освітлення, нормальних доріг, ремонт аварійних будинків тощо, безпечної інфраструктури.

Окрім фактичної, іншим ракурсом безпекового міста є відчувана безпека, яка полягає у відчутті безпеки на суб'єктивному рівні. Мова йде про те, що певні місця у місті можуть викликати побоювання / страх – деякі райони, житлові масиви, промислові зони, будь-які місця у темний час тощо. Соціологічна група «Рейтинг» в своєму моніторингу «Муніципальне дослідження» протягом шості хвиль опитування намагалася зафіксувати рівень відчуття безпеки жителями обласних центрів, поставивши респондентам запитання «*Чи відчуваєте Ви себе в безпеці, ідучи сам/сама додому після настання темряви у Вашому районі?*». Жителі Дніпра на це запитання протягом шостої (2020 р.) хвилі моніторингу відповіли: так, відчуваюся цілком безпечно – 15%, швидше безпечно – 39%, відчуваюся швидше в небезпеці – 30%, повністю в небезпеці – 12%, ускладнилися з відповіддю 4%¹. Отже, майже однакова кількість городян відчувається як безпечно, так і небезпечно, ідучи на самоті додому у темряві. Також згадаємо дослідження «*Безпека людини: оцінка та очікування мешканців та мешканок чотирьох областей України*», проведеного у період з 18 липня по 11 серпня 2020 р. Українським центром вивчення

---

¹ Шосте всеукраїнське муніципальне опитування, 25 січня – 17 лютого 2020 р. / Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/shestoy_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html.

громадської думки «Соціоінформ» на замовлення Фонду імені Гайнріха Бьоля (N=1 000, похибка для масиву загалом не перевищує $\pm 3,1\%$)¹. На жаль, Дніпропетровська область не потрапила до вибірки, проте опитування надає інформацію щодо розуміння жителями Херсонської, Луганської, Донецької та Запорізької областей безпеки як такої та її складових, зокрема фізичної безпеки. За результатами проведеного дослідження біля 60% вважають простір власного населеного пункту в цілому безпечним².

Безпека, ідентифікація з громадою, взаємодія та захищеність найбільш актуалізована для маргінальних груп городян, в тому числі і ЛГБТ+ спільноти, чия присутність у просторі міста достатньо латентна. Отар Довженко, розглядаючи питання про ЛГБТ+ у місті відзначає, що ЛГБТК-спільноти змінили середовище міст Північної Америки та Західної Європи. Так звані гей-райони (першим з яких у 1920-х рр. був берлінський Шенеберг) ставали в містах західного світу осередками креативних індустрій, боротьби за права людини і духу свободи. Цей процес навіть назвали «ЛГБТ урбанізацією», він пов'язаний із мистецьким життям, авангардною культурою, урбаністичними експериментами³. Згодом вони перетворилися на туристичні центри, елітні житлові й розважальні райони, що ознаменувало поступове вимирання гей-місць у міському середовищі. Це не значить, що існування закладів, які відкрито називають себе гей-клубами, абсолютно безпеково в західному світі, часто поліція докладає багато зусиль, щоб відвідувачі відчували себе комфортно та не зазнавали нападів. У СРСР, і у пострадянських країнах ЛГБТ+ ніколи не були відкрито представлені у місті, проте мали місця для зустрічей, які називалися плішками (наприклад, у Дніпропетровську така була у колишньому сквері Леніна). В Дніпрі протягом 2000-х років було декілька клубів, які позиціонували себе як гей-клуби («Кристал», «Буржуй»), однак на зараз у міському просторі є дві найвідоміші плішки – пляж на Монастирському острові та нудистський пляж на ж/м Перемога. Однак, за результатами біоповедінкового дослідження серед чоловіків, що практикують секс із чоловіками в Україні, на плішках знайомиться лише 2% з опитаних дніпрян, у розважаль-

---

¹ Безпека людини: оцінка та очікування мешканців та мешканок чотирьох областей України (Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської). К.: Фонд імені Гайнріха Бьоля, 2020. URL: <https://ua.boell.org/sites/default/files/2020-11/Human%20Security%20Report%20-%20UKR%20%28UPD%2009-11-2020%29.pdf>.

² Там само.

³ Довженко, О. ЛГБТК у місті: вітрини толерантності й зони невидимості. *Mistosite*. 2020. 12 березня. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/lhbt-k-u-misti-vitryny-tolerantnosti-i-zony-nevydymosti?locale=uk>.

них закладах 8%, перевага віддається інтернету та рекомендації друзів¹.

Іншим аспектом доступного та безбар'єрного міста є його гендерна симетрія (гендерний мейнстрім). За визначенням Експертної Ради Європи, це є комплексний підхід до проблеми гендерного рівноправ'я, яке повинно бути послідовно реалізовано в усіх практичних діях, тобто реалізація будь-якої дії на всіх рівнях влади повинна оцінюватися з погляду її подальшого впливу на становище чоловіків і жінок. У міському просторі гендерний мейнстрімінг можна трактувати як підхід до (пере)планування, який ставить на перше місце особливі потреби уразливих груп із увагою до їх статі, віку, фізичного стану.

Група архітекторок на чолі з Евою Кайл намагалися зрозуміти, як зробити міста справедливими для жінок, виходячи з того, що маршрут жінок у місті більш мозаїчний, ніж у чоловіків, вони частіше залежать від громадського транспорту, саме на жінку негативно впливають неосвітлені місця, відсутність місць для відпочинку на вулиці (що особливо актуально для матусей з маленькими дітьми). У брошурі «Як спроектувати справедливе місто? 8 коротких історій про справедливе міське планування в повсякденному житті» зазначені певні кроки, які можуть сприяти створенню справедливого, доступного міста. Наприклад, перепланування ігрових майданчиків, щоб зробити їх більш доступними для дівчат; зміни в проектуванні публічних місць (їх освітлення, розширення проходів та ін.); кроки зі створення фізичного безбар'єрного простору (облаштування пандусів, ліфтів); встановлення більшої кількості місць для сидіння; застосування засобів для «заспокоєння» руху у жвавих пішохідних зонах, особливо в місцях, де є багато дітей; дорожнє / тротуарне покриття, яке не ковзає та ін.². Тобто розумне (пере)планування може зробити місто більш доступним, комфортним, безпековим.

В Україні започатковуються практики гендерної оцінки міського простору, так у рамках реалізації гендерної ініціативи «Гендерний аудит міського простору» (2020 р.) розроблені принципи комплексного гендерного аудиту (КГА) міста, тобто аудит є таким інструментом, що дає можливість виявити та зафіксувати різноманітні бар'єри, що ускладнюють / обмежують / унеможливають доступ жінок до міських інфраструктури та благ, зменшують їх присутність в місті. Хоча були і більш ранні спроби такого аналізу, зокрема проекти «Аудит безпеки територій “Безпечно для жінки – безпечно для

---

¹ Сазонова, Я., Дукач, Ю. Звіт за результатами біоповедінкового дослідження серед чоловіків, що практикують секс із чоловіками в Україні. К.: МБФ «Альянс громадського здоров'я», 2019. С. 84.

² Як спроектувати справедливе місто? 8 коротких історій про справедливе міське планування в повсякденному житті. URL: https://ua.boell.org/sites/default/files/komix_a5_ua_out_web-compressed.pdf.

всіх» (2011 р.); «Гендерний аудит міського простору» (2013 р., Харків); візуальний проєкт «Місто, дружнє до людини» (2016 р.); «Гендерний аудит доступності» (2017 р.)¹. Ознаками гендерно чутливого міста, на думку авторів проєкту, є доступність міського простору та всіх його складових для всіх незалежно від статі, віку, фізичного стану та стану здоров'я; безбар'єрність на пішохідних шляхах та пішохідних переходах; безперешкодність переміщення всередині будинків і споруд; безпека шляхів руху (у тому числі евакуаційних); наявність системи отримання повноцінної і якісної інформації, яка дозволяє орієнтуватися в просторі; можливість користуватися обладнанням (у тому числі для самообслуговування); зручність і комфорт середовища життєдіяльності; відсутність у міському просторі візуальних зображень, висловів та реклами з ознаками сексизму та мови ворожнечі². Отже, даний інструментарій може бути застосований для проведення гендерного аудиту м. Дніпро. І це важливо як з точки зору позиціювання Дніпра як «міста для людей», так і з точки зору приєднання України у вересні 2020 р. до «Партнерства Біарріц», яке сформовано у 2019 р. у Франції в місті Біарріц, де на саміті країн «Великої сімки» була представлена доповідь Консультативної ради з питань гендерної рівності та започатковано «Biarritz partnership for gender equality» («Партнерство Біарріц за гендерну рівність»). Приєднання до партнерства означає ратифікацію всіх стандартів гендерної рівності, в тому числі у сфері запобігання насильству та в розвитку безбар'єрного публічного простору.

Особливою (не)видимою групою в місті є безхатченки, ставлення до яких досить неоднозначно. У просторі м. Дніпро є їх певна локалізація: так, сквер перед залізничним вокзалом у теплий час перетворюється у справжнє квазімісто таких людей. Займаються й недобудовані та покинуті споруди. Ця проблема загострюється взимку та під час пандемії. Міський центр соціальної допомоги розрахований лише на 60 осіб, максимальний термін проживання – пів року. Питання про притулки для людей, які опинилися у надзвичайних ситуаціях (шелтери), розглядалося на платформі «Український урбаністичний форум – 2020» Катериною Бабич. Дослідниця визначає чотири головні ознаки шелтерів (до них можна швидко дістатися, вони є безкоштовними, в них можна жити протягом фіксованого нетривалого часу, шелтери надають комплексну допомогу) та робить висновок про те, що в українських містах майже немає шелтерів, які би повністю відповідали цим ознакам. Хоча

---

¹ Методика проведення комплексного гендерного аудиту міського простору. Методичний посібник. *Центр гендерної культури*. 2020. URL: <https://www.Genderculturecentre.org/wp-content/uploads/2020/11/METHODS-OF-CONDUCTING-A-COMPREHENSIVE-GENDER-AUDIT-SPACE.pdf>.

² Там само.

є кризові центри, будинки соціального піклування, центри обліку та нічного перебування бездомних, центри ресоціалізації, притулки для жінок жертв насильства¹. Ситуація значно ускладнилася під час карантину в умовах пандемії. У тематичній доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини про вплив COVID-19 на права людини в Україні (2020 р.) зазначається, що пандемія ще більше обмежила доступ бездомних чоловіків і жінок до послуг з охорони здоров'я, вони часто не мали доступу до захисних масок та дезінфікуючих засобів; через карантин стикались з додатковими обмеженнями у доступі до притулків, їжі, води і засобів гігієни. Під час жорсткіших карантинних заходів навесні 2020 р. джерела доходів для бездомних осіб скоротилися внаслідок закриття ринків, пунктів прийому вторинної сировини, тоді як закриття залізничних та автобусних станцій обмежило доступ до води для задоволення питних та гігієнічних потреб². Безумовно, питання дестигматизації та ресоціалізації людей, що не мають постійного місця проживання, потрібно вирішувати як міській владі, так і громадським організаціям, але однозначно, що на даний час в м. Дніпро немає стратегії щодо роботи з безпритульними людьми. При цьому, бездомність є крайнім порушенням прав на належне житло та недискримінацію, прав на життя, безпеку людини, здоров'я, захист домівки та сім'ї й свободи від жорстокого та нелюдського поводження. Влада ігнорує питання про те, що безхатченки також є носіями прав людини, немає статистики щодо цієї групи.

Окремими сегрегованими просторами міста, закритими для громадськості, є так звані місця несвободи. Під «місцем несвободи» розуміють будь-яке місце, де особа утримується чи може утримуватися за наказом судового, адміністративного чи іншого органу чи за його вказівкою, з його відома чи мовчазної згоди, під вартою, в ув'язненні чи під опікою. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, який був ратифікований Україною 21.07.2006 р., підкреслює, що це може бути будь-яка форма утримання під вартою чи тюремного ув'язнення або поміщення особи в державне чи приватне місце утримання під вартою, яке ця особа не має права залишити за власним бажанням. Перелік місць несвободи представлений у Законі України «Про уповноваженого верховної Ради з прав людини»,

---

¹ Бабич, К. Залишайтеся в безпеці: як працює система шелтерів в Україні. *Mistosite*. 2020. 16 липня. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/zalyshaitesia-v-bezpetsi-iak-pratsiuie-systema-shelteriv-v-ukraini>.

² Вплив COVID-19 на права людини в Україні: тематична доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, грудень, 2020 р. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_COVID-19_HR_impact_UA.pdf.

він включає біля 5 000 закладів різного підпорядкування. У м. Дніпро розташовано декілька установ виконання покарань, зокрема, державні установи: Дніпровська установа виконання покарань (№ 4) – один з найбільших та найстаріших в країні слідчих ізоляторів; Дніпровська виправна колонія (№ 89) – виправна колонія середнього рівня безпеки для чоловіків, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі; Ігреньський виправний центр (№ 133); Відділ охорони Української психіатричної лікарні з суворим наглядом. Ці заклади завжди є об'єктом пильної уваги як Омбудсмена, так і громадських організацій, як небезпечні з точки зору дотримання прав людини, до того ж, ситуація значно погіршилась у часи пандемії. Так, у щорічному Звіті Омбудсмена про дотримання прав людини в Україні за 2020 р. зазначається, що кількість повідомлень про факти катувань від громадян в місцях несвободи або їхніх родичів збільшилась з 43 у 2019 р. до 165 у 2020 р., причому 75% з цих звернень про порушення прав людини в установах ДКВС¹. До місць несвободи відносяться також психоневрологічні інтернати та лікарні, навчально-реабілітаційні центри (наприклад, Дніпропетровський навчально-реабілітаційний центр № 1), дитячі будинки, будинки-інтернати (Дніпропетровський дитячий будинок-інтернат та ін.), будинки для людей похилого віку та осіб з інвалідністю (Дніпропетровський геріатричний пансіонат, а також значна кількість таких будинків, що знаходяться у приватній власності) та ін. Артикулюють питання про права людей в м. Дніпро по-перше, регіональне представництво Уповноваженого з прав людини в Дніпропетровській області, по-друге, громадські організації із захисту прав людини (Правозахисна Група «СІЧ» (УГСПЛ), «Центр захисту прав людини та протидії корупції» та ін.).

Як зазначає відомий урбаніст Йен Гел, кожна група містян і містянок має свої потреби та проблеми. Вирішити їх можна лише поглянувши на ситуацію через призму цієї групи². Підхід, за якого місто повинно бути однаково зручним для всіх, називається *fair-sharedcities*, тобто справедливо поділені міста. Це означає, що міський простір повинен належати всім групам мешканців і мешканок. Є два основних моменти, коли ми кажемо про життя в місті: по-перше, комфортність (у широкому сенсі) життя в місті, задоволеність, відчуття причетності до міста та впливу на його існування, розвиток; по-друге, «видимість» різноманітних груп у місті, їх можливість взагалі «бути почутим». При цьому простір міста пронизаний владними відносинами, структу-

¹ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні – 2020 рік. К., 2021. С. 246.

² Див.: Гел, Й. Міста для людей / пер. з англ. О. Любарської. К.: Основи, 2018. 278 с.

рованою нерівністю. Проте існує можливість створити таке місто, в якому ні влада, ні крупні корпорації, на забудовники не будуть порушувати право громадян на життя саме у справедливому місті. Мова йде про набуття права на місто, що належить до одного з колективних прав людства, яке сформувалося на підставі одного з абсолютних прав людини права на громадянський протест, що розвивалося як право на незалежність громадян від влади, що і зафіксовано і у ст. 39 Конституції України¹.

Розробка проблематики колективних прав отримала розвиток лише після Другої світової війни, коли в європейських конституціях почали з'являтися положення про деякі права колективів². Тобто йдеться про третє покоління прав людини, до якого зазвичай відносять колективні права, засновані на солідарності, так звані «права солідарності» – право на розвиток, на інформацію, на гуманітарну допомогу, здорове навколишнє середовище, на загальну спадщину людства та ін. Колективні права (право народу, право нації, право спільності, асоціації) не є природними, вони формуються в міру становлення інтересів тієї чи іншої спільноти чи колективу, і як інші права, вони порушуються та виборюються. До одного з таких колективних прав можна віднести «право на місто», про яке в останні роки пише багато соціологів, в тому числі й українських.

«Право на місто», як концепт, який пояснює можливість участі громадян у створенні міського простору та користуванні ним, запровадив Анрі Лефевр. Він стверджував, що звичайні громадяни частково виключені з міської реальності, і щоб увійти в цю реальність повністю та мати змогу її контролювати, вони мають вибороти своє «право на місто». Коментуючи ідеї А. Лефевра, американський соціогеограф Марк Перселл виокремлює два виміри права на місто: «право на участь» та «право на привласнення». Право на участь передбачає, що громадяни мають можливість / повинні приймати рішення щодо будь-яких питань, пов'язаних з містом; право на привласнення реалізується через можливість доступу до міських об'єктів / простору в цілому та їх використання відповідно до потреб чи уявлень містян. Тобто, вимір права на місто – це доступ громадян до ресурсів і можливостей міста.

Девід Харві, характеризуючи право на місто, відзначав, що право на зміни у місті – це не абстрактне право, а таке, що вкорінене у повсякденні практики громадян³. Воно «... є чимось значно більшим, ніж індивідуальна свобода доступу до міських ресурсів: це право змінювати себе, змінюючи мі-

---

¹ Конституція України...

² Див.: Римаренко, С.Ю. Індивідуальні та колективні права: компаративний аналіз. *Університетські наукові записки*. 2007. Вип. 2. С. 35-46.

³ Харві, Д. Право на город. *Логос*. 2008. № 3. С. 82.

сто. Більш того, це колективне, а не індивідуальне право, адже ці трансформації неминуче залежать від здійснення колективних повноважень формувати процеси урбанізації... свобода творити і перетворювати наші міста і нас самих є одним з найцінніших, але водночас найбільш знехтуваних прав людини»¹. Отже, за Д. Гарві, право на місто виявляється не лише у праві доступу до того, що вже існує, а й у праві на активне перетворення як міста, так і, на підставі цих змін, власної повсякденності.

На думку Дона Мітчелла, право на місто включає в себе право на проживання в місті та право користування публічним простором. При цьому публічні простори (як і у А. Лефевра) – це такі простори, де право на місто «можна побачити та почути». Вони не створюються штучно, хоча для їх організації потрібні і інфраструктурні умови, а виникають внаслідок «захоплення» простору певною групою, яка і робить його публічним. Отже, Д. Мітчелл називає головний метод боротьби городян за свої права – це фізична окупація простору, а право на місто включає такі моменти, як наявність громадянських прав, добровільна участь у публічному просторі, безпека перебування у місті². Взагалі в останні роки в урбаністиці, в тому разі й українській, активно обговорюється тематика, пов'язана з публічними просторами міст. Наприклад, у 2017 р. вийшла збірка статей «Урбаністичні студії – «(Не)Задоволення публічними просторами»³, що була присвячена певним вимірам публічних місць у сучасних містах. Кожна міська група повинна мати доступ до публічних просторів та право на його переформатування. Головна проблема публічних просторів сучасних міст, яку виділяють дослідники, це зменшення доступності. Ця тенденція має кілька конкретних аспектів, про деякі з яких вже зазначалося вище: відсутність універсального дизайну, відсутність велодоріжок, автомобілізація, комерціалізація. Загальним для зазначених підходів є розуміння важливості права на місто як колективного права, антикапіталістична (неомарксистська) спрямованість, акцент на вразливих групах містян, чиє право на місто майже знецінено.

При цьому у більшості спостерігаємо ототожнення конструктів «публічне» та «громадське» місце, що, на наш погляд, є не зовсім коректним. Публічні простори породжуються розумінням міста як сцени, як особливої форми публічності («хіпстерський урбанізм» Я. Гейла та ін.). Тобто, під публічним простором зазвичай розуміється місце, яке:

---

¹ Там же. С. 92-93.

² See: Mitchell, D. *The Right to the City: social Justice and the Fight for Public Space*. N.Y.: The Guilford Press, 2003. 270 p.

³ (Не)Задоволення публічними просторами. Урбаністичні Студії III / С. Шліпченко, І. Тищенко. (упор.). К.: Всесвіт, 2017. 340 с.

- забезпечує неформальну, неструктуровану комунікацію городян;
- виступає центром неформального публічного життя міста;
- є майданчиком для різноманітних подій;
- є місцем, доступним для різноманітних груп.

Дискурс про громадський простір – це дискурс лівого урбанізму в дусі Д. Гарві, А. Лефевра, Дж. Джекобса та ін. Під громадським простором розуміється «простір солідаризації» (В. Вахштайн)¹, який, як правило, має протестний характер. Тут приймаються важливі рішення і основною ідеєю тут вже є ідея громадськості, спільноти. Даний конструкт можна вживати в контексті розмов про «право на місто» чи політичні / громадські / соціальні події.

На сьогодні прикладами таких громадських місць можуть бути міська площа чи певні вулиці, простори біля адміністративних будинків тощо, на яких відбувається політична / громадська активність городян. І міська площа є тут не лише важливим елементом міського дизайну, а тим місцем, де городяни маніфестують себе, артикулюють та презентують вимоги чи погляди. В м. Дніпро довгий час центральна площа (зараз носить назву героїв Майдана) представляє собою розділений шосе простір, перетворений на велике паркувальне місце, яке неможливо використовувати для протестів. Тому рідкі у Дніпрі мітинги протестів часто відбуваються під Облдержадміністрацією чи спорудою Міськвиконкому.

Таким чином, коли ми кажемо про реалізацію прав людей у місті та право городян на місто, ми ведемо річ про справедливе місто, тобто таке, що орієнтується в першу чергу на потреби малоресурсних / незахищених груп, а в цілому – на всіх городян. Такими можуть бути як малі діти, так і люди поважного віку, як представники ЛГБТІ спільноти, так і люди з інвалідністю, безхатченки тощо. Й. Гел зазначає певні маркери такого справедливого міста: менше автомобілів, більше велосипедних доріжок та розвиток велокультури у місті, заохочення ходіння пішки та можливості міста для цього, багатогранна вулична міська активність. Презентуючи книгу у Києві у 2018 р., Й. Гел виокремив декілька проблем, характерних для столиці України², однак можна побачити їх і у Дніпрі також: це панування автомобілів, незаконна забудівля, огорожені простори (як публічні, так і житлові).

Сучасний американський урбаніст Вільям Вайт дав чітке означення містам, які вимирають. Це такі міста, «де зручні пішохідні зони, громадські па-

¹ См.: Вахштайн, В. Пересборка города: между языком и пространством. *Социология власти*. 2014. № 2. С. 1-30.

² Хенгістов, В. Йен Гел: «Забудова скверів чи житлових дворів – нонсенс для європейського міста». *Хмарочос*. 2018. 22 квітня. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2018/04/22/yen-gel-zabudova-skveriv-chi-zhitlovih-dvoriv-nonsens-dlya-yevropeyskogo-mista>.

рки і площі, квартали старої забудови центрів із локальними спільнотами поступаються місцем автострадам, парковкам, корпоративним офісним центрам із контролем доступу та одноманітній комерційній забудові. І навпаки, “живими” є міста з численними інклюзивними та багатофункціональними публічними просторами, що забезпечують можливості для дозвілля і комунікації для всіх представників спільноти»¹.

Інклюзія у місті поєднує у собі не лише фізичний доступ до об'єктів дозвілля, інфраструктури, а й зручність, безпеку, захищеність різних груп містян, в першу чергу маргіналізованих. Права в місті та право на місто можуть здобуватися через активну міську громаду, міські ком'юніті, громадські організації, через партисипативні практики участі городян, через протести тощо. Справедливе місто, розвиток безбар'єрного публічного міського простору вписується у Цілі розвитку (зокрема, ціль 10 скорочення нерівності; ціль 11 забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст) та є одним із зобов'язань України в межах «Партнерства Біарріц». Четвертий Український урбаністичний форум «Після Завтра» (2021) буде присвячений саме концепції права на місто і міркуванням про те, який вигляд матиме це право післязавтра. Безумовно, потребує аналізу реалізація соціальних, культурних, економічних, політичних прав городян м. Дніпра, що буде предметом подальших міркувань.

2.4

Свято як (екс)територіальність: можливе, бажане, реальне (Сергій Лєгеца)

2.4.1 Місто як простір просторів

Людина як соціальна істота приречена на створення та відтворення ознак і систем соціальних і культурних символів, які полегшують співіснування соціальних суб'єктів у загальному (і узагальненому) просторі взаємодії. Символізація та парціалізація простору та часу (як головних вимірів соціального співіснування людей) – те, на що людина, здається, приречена самою сутністю свого існування. Встановлені для архаїчних та традиційних культур закономірності в розподіленні територіальних (але й – часових та соціальних)

---

¹ Котис, О. Право на місто. Луцьк проти публічних просторів. *Хроніки ЛЮБАРТА*. 2017. 23 березня. URL: <https://www.hroniky.com/articles/view/206-pravo-na-misto-lutsk-proty-publichnykh-prostoriv>.

координат на «своє» та «чуже», засвоєне та дике, окультурене та природне – складають, схоже, близький до універсального базис позиціонування просторів людського існування¹.

Міський простір – і як буквальна фізична територія, і як сукупність символічних (чи й символізованих – через свідоме зусилля соціальних суб'єктів, які тут проживають) координат – стає ускладненим варіантом такого сприйняття світу. На відміну від простору, що засвоюється людиною архаїчного чи сільськоцентричного суспільства, територія міста завжди означала принципове ускладнення символічних координат, перехід їх, так би мовити, від «двовірної» до «багатомірної» моделі.

Логіка сприйняття простору в умовах, наприклад, сільського ладу традиційного феодалного суспільства (про що нам говорять дослідження такого важливого напрямку в сучасній історіографії, як «Школа “Анналів”»²) – здебільшого дуальна: своє / чуже, окультурене / дике; але це, одночасно, завжди буквально зосередження уваги на «культурному» як «засвоєному», позитивному, а відтак «відомому». Простір специфічно-людського в традиційних сільських поселеннях – це не лише *sacrum*; він максимально прозорий та зрозумілий для внутрішнього спостерігача, бо він – відомий, зміряний та прозорий в системі своїх зв'язків.

Міський простір – це завжди ускладнення: як топологічне (в сенсі буквального розростання в просторі та створення непрозорих анклавів людського існування), так і символічне. Цілісність міста може постулюватися лише при погляді ззовні: невключений спостерігач сприймає його в якості цілісного утворення (навіть «суб'єкта», не «об'єкта»). Ця логіка «зовнішнього погляду» зберігається до актуального для нас часу, залишаючись максимально впізнавальною та відновлюваною: достатньо згадати логіку зображення міста в європейській літературі другої половини ХІХ ст., або ж в українській прозі «розстріляного Відродження». «Місто-звір», «місто-бездушна-машина» – в будь-якій з цих версій місто суб'єктивується, стає окремим (і непрозорим для погляду ззовні) утворенням, що протистоїть людині.

Загалом, треба пам'ятати, що схожа концепція міста залишалася актуальною й за часів побуту міста як переважно промислового центру: в цьому, правда, випадку (й історія Катеринослава / Дніпропетровська / Дніпра є цьому прикладом) воно отримує додаткову суб'єктність як «місто-трудівник»; а в умовах індустріалізації на теренах СРСР доволі часто – як таке, що виникає для вирішення суто утилітарних вузькопрофільних завдань, пов'язаних із ви-

¹ См.: Гуревич, А.Я. Категории средневековой культуры. М.: Искусство, 1984. 350 с.

² См.: Ле Гофф, Ж. Цивилизация средневекового Запада. М.: Изд. группа Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. 376 с.

добуванням ресурсів чи виробленням кінцевого продукту (як це було із містами Брежнев / Набережні Челни чи Магнітка). Чи то, суб'єктність радянському місту надає – із рівною імовірністю – або структура виробництва (як, наприклад, низка «містоутворюючих підприємств» для Дніпропетровська часів СРСР), або ж видатні події історії, пов'язані з даним міським простором – доволі часто новітньої (як своєрідний «міф Ленінграда» – «колиски трьох революцій») – протягом всього існування Радянського Союзу).

Втім, такого роду конструювання міста «ззовні» чи не з самого початку містобудівництва стикалося із зворотнім поглядом на міський простір як на складне співвідношення окремих локусів, змінних за своїм символічним значенням. Місто «зсередини» частіше за все стає – для містян, що в ньому проживають, – сукупністю взаємопов'язаних локусів. Причому взаємозв'язок цих територій рідко коли являє собою струнку та ієрархічну систему: символізація окремих локусів може змінюватися в залежності від актуальної позиції даного соціального суб'єкта. Від середньовічного цехового устрою до сучасного багаторівневого районування місто раз-у-раз стає складною грою територіально-символічних значень. «Своїми» для міського жителя стають – в різних ситуаціях – максимально різні локуси: від будинку, де людина мешкає, до центральної площі чи символічної споруди, яка стає визначальною для містянина в його спробах самоідентифікації. І ці ж самі споруди/місця можуть виявитися «чужими», тільки-но спостерігач змінює свою позицію: територіальну чи символічну.

Більш того, такого роду «парціалізація» міста залишається рухливою та залежною не лише від локусу, в якому перебуває спостерігач, але й від системи соціальних контактів, в яку він занурений. Одна і та ж сама людина бачить місто по-різному в залежності від соціальних ситуацій, актуальних для його «тут-і-зараз», чи від системи соціальних ролей, в яку вона вплетена й поміж позиціями якої переміщується через змінність своїх соціальних контактів. Один і той самий містянин актуалізує для себе специфічний візерунок міста в залежності від того, якого роду соціальну роль він виконує в точці свого буття: «робітник-на-праці», «син-із-батьками» та «фанат-вболівальник-напередодні-матчу» кожного разу актуалізують для себе новий образ міста – навіть якщо всі ці ролі реалізує одна конкретна людина.

Не треба забувати й про те, що на плинність символізацій міського простору впливають позаособові фактори: сильні чи слабкі позиції тих чи інших локусів у просторі міста, наявність чи відсутність у них зв'язків із системами влади чи із історичною / культурною пам'яттю, змінність міських пейзажів в умовах розгортання міського будівництва, дистанція в сприйнятті міських територій (а відтак – і актуальних картин міста) у різних поколіннях мі-

стян тощо.

Нарешті, останній важливий момент, на який треба звернути увагу, це ті глобальні зміни, що відбуваються в міському просторі під впливом загальних культурних змін в актуальній проективності соціальних систем. Якщо індустріальне місто (як «промислове») безумовно має цілісну суб'єктність – принаймні, коли «точкою збірки» виступає загальна (і єдина чи хоча б домінуюча) ідеологічна система, то сучасне місто дедалі більше розпадається на сукупність «внутрішніх описів», стає набором «атракцій», поєднанням низки об'єктів, які уособлюють сутність міста для зовнішнього зацікавленого погляду, – а відтак стає залежним від конструювання вже не рефлекторного, а цілком притомного, спланованого.

Втім, навіть при такій оптиці в міській часопростір вбудовані події та дієвості, які покликані кардинальним чином міняти перспективу сприйняття символічної парціалізації міських локусів.

Ми говоримо про явище свята.

2.4.2 Свято обмежене та за межами: від цілісності до дискретності

З того часу, як у 1965 році була опублікована робота Михайла Бахтіна «Франсуа Рабле та народна сміхова культура Середньовіччя та Ренесансу»¹ (яка написана, що важливо, на тридцять років раніше), без згадування теорії карнавалізації не обходиться жодне дослідження святочного простору. В цьому, безсумнівно, є цілком зрозуміла логіка: М. Бахтін, по суті, створив доволі атракційну для науковців модель свята як специфічної культурної та соціальної події; ця модель, будучи, по суті, доволі локальною візією, закріпленою в конкретній історичній епосі, одночасно дала можливість для принципово широких експлікацій самої суті «святочності». Зовсім недаремно дослідники творчості М. Бахтіна часто зауважують, що «Бахтін, говорячи про карнавал, має на увазі не стільки свято, скільки “карнавальну культуру”: обрядово-видовищні форми»².

Відома схема складових форм сміхової культури, як вони презентовані у М. Бахтіна, виглядає наступним чином: 1) обрядово-видовищні форми (свята карнавального типу, вуличні сміхові дійства тощо); 2) словесні сміхові

---

¹ Бахтин, М.М. Франсуа Рабле и народная смеховая культура Средневековья и Ренессанса. М.: Художественная литература, 1965. 543 с.

² Касимов, Р. Поэтика карнавала и переходных ритуалов. *Диалог. Карнавал. Хронотоп*. 1995. № 3. С. 6.

твори різного роду (враховуючи тут і пародійні); 3) форми та жанри фамільярно-вуличної мови¹. Втім, дослідники звертають увагу на те, що М. Бахтін не намагався чітко розподілити ці форми, створюючи узагальнену картину «подієвості» свята як такого, із вільним переходом між елементами по мірі розгортання події².

Характерною ж рисою святочного часу як певної універсалії в дослідженнях свята після роботи М. Бахтіна стало уявлення про його бінарний характер: свято немов ділить універсум на дві частини: повсякденності та трансцендентності. Відповідно, свято фіксується як свого роду розрив в повсякденності, вихід за її межі – і це уявлення залишається активним в гуманітаристиці до теперішнього моменту.

Звернемо також увагу на принаймні два характерні напрямки, за якими останні десятиліття велася критика концепції М. Бахтіна. Ці напрямки, як здається, не є рівномірними в сенсі як приналежності самих критиків до окремих напрямків соціально-гуманітарних наук, так і певного патосу та наслідків, які мають на увазі такою критикою.

По-перше, це уточнення – у формі критики позитивної (розширювальної щодо проблеми) та негативної (такої, що ставить під сумнів самі концепти Бахтіна) – історичних чи культурних основ та фактографії «карнавальної» (чи й ширше – сміхової) культури. Представником такого роду критичного погляду був, наприклад, Арон Гуревич, із його переконаністю, що теорія М. Бахтіна, як вона викладена у «Франсуа Рабле та народна сміхова культура», є однобічною – чи то певним чином звуженою, а подальша робота в цьому напрямку означає постійне розширення як матеріалу, так і контексту говоріння про народну сміхову культуру³.

По-друге, це інтерпретативний підхід до концепції карнавалу та сміхової культури: з погляду авторів, які тримаються цієї точки зору, М. Бахтін, начебто, говорив не стільки про середньовіччя та Ренесанс, скільки алегорично створював – свідомо або несвідомо – концепцію, яка б віддзеркалювала взаємини між владою та народними масами в Радянському Союзі, а відтак теорія карнавалізації повинна розглядатися як критична теорія по відношенню до радянської сучасності автора⁴.

І саме до цього другого напрямку, як здається, долучаються дослідники

---

¹ Бахтин, М.М. Указ. соч. С. 8-9.

² См., напр.: Choi Jin Seok. Смысл праздника как карнавализации в трудах М.М. Бахтина. URL: <https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/jcrees/2013Osaka/55ChoiJinSeok.pdf>.

³ См.: Гуревич, А.Я. Смех в народной культуре Средневековья. *Вопросы литературы*. 1966. № 6. С. 207-212.

⁴ См.: Эмерсон, К. Карнавал: тела, оставшиеся неоформленными. *Диалог. Карнавал. Хронотоп*. 1997. № 2. С. 51-55.

та публіцисти, які максимально модернізують уже не стільки теоретичні викладки М. Бахтіна, скільки можливості їхнього застосування до аналізу соціальних та політичних процесів, що відбуваються в сучасному світі. «Карнавалом» у цьому випадку стає вся низка масових (зокрема, протестних) рухів – а відтак, ті не можуть зберігати власну ідентичність, перетворюються в події, що мають святочно-амбівалентний – а тому зрежисований зовнішніми акторами характер.

Втім, при всій методологічній складності перенесення постбахтінської теорії на дослідження феноменів сучасного суспільства, певні базові установи її, здається, цілком можуть використовуватися як інструментарій дослідження свята в умовах великого міста. Перш за все, йдеться про звичайне для опису святкового часопростору розподілення його по осі «святочне / повсякденне» – із амбівалентним характером святочності. Амбівалентність же така надається давно відміченим дослідниками поєднанням в точках святочності «місць влади» та своєрідних часових розривів, переходів до «утопічності» – як визволення від системи нав'язаних суспільством своїм членам чітких ціннісно-нормативних характеристик.

Але коли ми говоримо про можливості дослідження радянської та пострадянської святочності, є необхідність зафіксувати певні особливості.

Радянська соціальність – глибоко ідеологічна, така, при якій ідеологія ця виходить за суто зовнішні контури системних утворень державної структурності, є зануреною в простір повсякденності. Відповідно, в якості ідеологічного інструментарію тут активним чином використовується затверджена «зверху» система свят та святкових подій – у переважній більшості такого штибу, які допомагали б створювати (а потім і відтворювати) ідеологічно марковані пункти на стрічці річного циклу; кожна ж з цих точок/свят вже самим формулюванням («День міжнародної солідарності трудящих» чи «Свято Великої Жовтневої соціалістичної революції», наприклад) відтворюють у свідомості громадян цілісну систему ціннісних орієнтирів та ідеологоцентричних подій у межах спрощених схем радянського погляду на історію та теперішній побут¹.

Важливою в радянському «святочному році» стає система свят – «великих» (чи то «червоних дат», тих, які мають вираження у визначенні на державному рівні неробочих днів) чи малих (наприклад, тих, які відтворюють усталену систему професій, важливих з точки зору держави – здебільшо-

---

¹ Про становлення системи свят, пов'язаних із перервою робочого циклу, див., напр.: Єфіменко, Г. «День фактичного перевороту» та інші неробочі дні радянської України. *ЛІКБЕЗ. Історичний фронт*. 2017. 22 лютого. URL: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-den-fakticheskago-perevorota-ta-inshi-nerobochi-dni-radyanskoyi-ukrayini.html>.

го, тих, що відносяться до «робочих професій», як от День робітника торгівлі чи День металурга – аж до саркастичних реплік, які з'являлися наприкінці Радянського Союзу в літературному просторі – як у оповіданні В. Пелевіна «День бульдозериста»¹). Система свят, по суті, сама по собі є цілком чітким висловлюванням та повідомленням – і в сенсі генералізації ідеологем для всієї спільноти «радянських людей», і в сенсі можливостей, що відкриваються для самоідентифікації (але – і для усталення систем горизонтальних зв'язків) у представників окремих професійних груп.

Більш того, оскільки ідеологія за радянських часів глибоко просякає будь-який рівень повсякденності радянської людини – від повсякденності офіційної до сфери персонального життя, – то навіть після кінця політичної та соціальної системи СРСР, після безпосереднього розпаду радянського державності, саме символічні фігури залишилися важливими для «народжених в СРСР» – аж до представників поколінь, які народилися, принаймні, до початку 1980-х, і чия ідеологічна індоктринація відбувалася у межах офіційного радянського дискурсу (в тому числі в просторі таких важливих агентів соціалізації, якими були школа та система освіти). Рости та жити в просторі радянської ідеології – означало засвоювати базову систему погляду на світ, у тому числі крізь призму системи свят. Більш того, оскільки система офіційних свят завжди означала не лише *сенси*, засвоєння яких пропонувалося для потенційного учасника, але й *дії*, в яких він міг (а інколи – і був приречений) брати участь, то вбудовування «радянської людини» в систему державних свят означало не лише індоктринацію, але й, так би мовити, ексекутивність, безпосередню – фізичну – участь в діях та подіях, пов'язаних із святом. Сьоме листопада та перше травня – це дати, коли більшість громадян (передусім – містян, маючи на увазі їхні можливості по реалізації такого роду програмних дій) приймали участь у публічних урочистостях безпосередньо, та на дев'яте травня – опосередковано, вже не як учасники парадів, але як спостерігачі (знову ж таки – або безпосередні, або опосередковані, як телеглядачі). Відповідно, святочність в радянському просторі виявлялася вписана в тілесні, речові практики, тоталізуючи такого роду досвід.

Одночасно із офіційною ексекутивністю як тотальною необхідністю приймати участь в офіційних святочних подіях, в радянському просторі розгортається те, що можна було б назвати приватною ко-ексекутивністю практик свята. Окрім представницьких офіційних подій навколо простору розгортання свята, формуються стійкі (щоб не сказати: озвичаєні) дії на рівні приватних практик окремих громадян, із перенесенням святочної подієвості на

---

¹ Пелевін, В. День бульдозериста. *Синий фонарь*. М.: Текст, 1991. С. 183-205.

локальний рівень сімейного чи подружнього кола. Це відноситься як до свят, що дуже швидко стали родинно-орієнтованими (наприклад, Новий рік), так і до тих, які мали базовий сенс саме в якості публічно-орієнтованих державних свят («довгі» травневі вихідні, які в останні десятиліття Радянського Союзу переростали в такі собі деполітизовані «маївки-із-шашликами», що максимально вихолощувало їхній політичний контекст).

І саме ці два моменти – можливості ідеологічної пластичності, переозначування свята та становлення й закріплення ко-екзекутивних практик навколо них на приватному рівні – стали найважливішими векторами трансформації святочного простору після розпаду СРСР.

Характерним чином, із кінцем радянського не зникають окремі свята – але розвалюється цілісна система святочності. Дезінтеграція підтримуваного на державному рівні ідеологічного контуру призводить до специфічної селекції свят – актуальними тут залишаються насамперед ті, що актуалізовані або в змінному політичному полі, або в межах індивідуалізованих практик. Негативний відбір перш за все торкнувся тих свят, чия ідеологічна значимість не змогла трансформуватися відповідно до соціально-політичних змін на пострадянському просторі – найхарактернішим прикладом, здається, стали зміни та зникнення святкування (офіційного – а потім й неофіційного, такого, що мало певний сенс в локально-політичному значенні) дня Жовтневої революції.

Центральне свято радянського річного циклу – і найбільш офіційне серед них, на пострадянському просторі воно доволі швидко втрачає саме офіційний статус: так, в Україні, залишаючись вихідним днем, воно було майже відразу виведене за межі списку свят, які відзначаються на державному рівні – з 2001 року. В Росії свято як таке зберігалось до 2004 року, але отримало (з 1996 року) назву «День примирення та згоди», а врешті-решт змінилося Днем народної єдності, що відзначається 4 листопада (і в офіційному дискурсі пов'язується із днем визволення Москви від поляків за часів Смути у 1612 році).

Одночасно, вихід свята з офіційного циклу дозволив приватизувати його лівими політичними партіями на всьому пострадянському просторі – і кожного разу 7 листопада ставало формальним приводом такого роду партіям заявити про себе в площі політичної боротьби (в українському контексті останнім гучним приводом нагадування про дане свято стали події 2010 року, коли КПУ, що була на той час парламентською партією, намагалася відродити дане свято на загальнодержавному рівні¹). Характерно – маючи на увазі

---

¹ Коваленко, Н., Лашенко, О. День більшовицької революції – свято в незалежній Україні? *Радіо Свобода*. 2010. 12 жовтня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2188428.html>.

специфічні міські локуси, закріплені (або призначені) за певними святами, – що місцем проведення напівофіційних партійних заходів, присвячених святкуванню Дня жовтневої революції залишалися звичайні для радянського простору центральні площі міст поблизу від пам'ятників Леніну. Саме це місце (колишня площа Леніна, зараз – площа Героїв Майдану) було закріплене за практиками КПУ в Дніпрі / Дніпропетровську аж до 2012-13 років.

Подібна приватизація колишніх державних свят могла йти навіть не за політичною ознакою, але за ознакою професійною: низка свят, що були успадковані від радянського святочного річного циклу професійними спільнотами, залишилися закріпленими за ними на рівні озвичаєння – навіть якщо дане професійне свято було закріплене в Україні за іншою датою (особливо, коли йшлося про «свята-із-традицією», де практики їхнього святкування закріплені у міжпоколінних комунікаціях).

2.4.3 Свято як «локус»: традиційна модернізованість

Свято в межах постбахтінського погляду на нього, окрім бінарності (знаходження поміж офіційністю та зламанням такої з боку амбівалентної народної сміхової культури) має ще одну стійку рису: його територіальність, своєрідну «локативність». Свято завжди відбувається *десь*: і це «десь» завжди закріплено в публічному сприйнятті свята – через ритуальність і повторювальність дій і подій, зв'язаних із процесами святкування. Треба пам'ятати і про те, що в міському просторі місце свята – не є спеціалізованим увесь час свого існування: поза «часом свята» цей простір повертає собі свої, так би мовити, профанні якості. Поза святковим хронолокусом цей простір стає *лише* частиною загальної інфраструктури міста, ніяк не пов'язаною із виходом поза межі повсякденності (що є первинно-необхідною ознакою свята).

Одночасно, для традиційної міської святочності – від середньовічного міста до просторів міста радянського – місця, пов'язані із проведенням свята, повинні мати набір специфічних ознак. Так, для базових радянських свят (наприклад, 1 травня, 7 листопада тощо) важливими стає суміщення проспектів та локацій, які могли б використовуватися управлінськими структурами для створення «місць влади» (наприклад, трибун, з яких перші персони приймають парад трудящих). Це повинні бути місця, доступ до яких з одного боку полегшений (оскільки свято має на увазі не лише безпосередніх учасників параду, але й широке коло глядачів), а з іншого – піддаватися доволі жорсткому контролю органами правопорядку. Ці місця повинні сприйматися си-

мволічними центрами, причому достатньо часто – специфічно пов'язаними із характером самого свята. Для Дніпра / Дніпропетровська, наприклад, для державного свята в часи СРСР таким центром ставала площа Леніна (тепер – площа Героїв Майдану) із пам'ятником Леніна; для свят же умовно-сімейного циклу – як от Новий рік – центром ставав парк ім. Чкалова (зараз – парк ім. Глоби), що вважався містянами центральним дитячим парком Дніпропетровська: саме там від радянських до теперішніх часів встановлювалася новорічна ялинка (єдина в просторі радянському – та лише одна з пропонованих міською владою на теперішній час).

Ця локативність залишається принципово важливою саме для тих свят, які в сучасній Україні (і в міському просторі Дніпра) пов'язані з радянською системою. Наприклад, єдине свято радянського святочного року, актуалізоване по теперішній час логікою політичного та ідеологічного протистояння в сучасній Україні – а саме 9 травня (як «День Перемоги») – раз у раз потребує від представників політичних сил, орієнтованих на прорадянський дискурс свята (нещодавно – Партія Регіонів та КПУ, тепер – ОП(ЗЖ)) починати щорічну ходу (яка по факту пародує – хоча в логіці партійної роботи «наслідує» – радянський парад) від символічного міста – Монумента Слави (початок колишнього проспекту Карла Маркса, зараз – проспекту Дмитра Яворницького). При цьому не можна не звернути увагу на те, що цей акт є символом другого порядку, символом символу (чи то – «міфом» за Р. Бартом¹): він не є місцем поховання воїнів Радянської армії, які визволяли Дніпро під час Другої світової – і він побудований доволі недавно, у 1967 році, ставши ознакою вже нової меморіальної пам'яті, яка не стільки зберігала, скільки міфологізувала досвід війни за часів Застою.

Звертає на себе увагу і той факт, що така специфічна локативність традиційних «місць свята» в (пост)радянському просторі робить їх ексклюзивними в обох сенсах цього слова. По-перше, вони є специфічними, стаючи «точками зборки» радянського свята: вони насичені святковою символікою, що пояснює сутність подій, що тут відбуваються, і одночасно є центром тяжіння для містян на святі – саме сюди ведуть логічні для даного свята маршрути. По-друге, ці місця, при цьому, стають максимально автономними одиницями, які ставлять між собою та містянами символічні (а подеколи й реальні – коли мова йде про «місця влади» на святах) бар'єри. В чомусь, здається, це зберігається і логікою, характерною для найбільш традиційних свят в сучасному річному циклі свят в Україні – із релігійними святами: принаймні в Дніпрі вони зосереджені у власних специфічних локусах, в церквах, що

---

¹ Барт, Р. Мифологии / пер. с фр. М.: Академический Проект, 2008. С. 265-324.

становлять автономні та замкнені символічні простори в міських топосах.

Це – логіка закритого простору – який, одночасно, є максимально контрольованим з боку владних інституцій, відповідальних за свято. І це – логіка присвоєння: на час свята певна група (перш за все та, яка уособлює собою владу) робить цей локус екстериторіальним, за-своюючи та при-своюючи його в цій його обмеженій окремоті.

Із розпадом єдиної системи свят – а саме це відбувається із занепадом радянської ідеології та крахом СРСР, – змінюється і логіка святочних локусів. Пострадянські країни – наприклад, Україна за часів незалежності – довгий час не знають *системи* свят (як загальноприйнятої та – що важніше – актуалізованої для більшості громадян). Скоріше, довгий час ми мали не стільки послідовність, скільки *низку* автономізованих свят. Кожна з важливих дат була (а подекуди і досі є) важливою сама по собі, при цьому не сплітаючись у цілісний річний ритм. Свято на пострадянському просторі є екстермінальним.

До наслідків такої розірваності святочного циклу ми ще повернемося, поки що ж є сенс зафіксувати, яким чином такий стан речей відбивається на суто просторових локусах міської територіальності свята.

Існування системності в офіційному святочному річному циклі означає привнесену логічність та передбачуваність заміщення повсякденної територіальності – святковою. Перетворення локусів напередодні свят згідно з централізованими практиками є ознакою наближення дат святкування для міської громади. На теперішній час в міському просторі це цілком зберігається напередодні, наприклад, Нового року – із роботою комунальних служб по благоустрою майбутніх місць святкування, встановленням ялинок тощо.

Одночасно, відсутність цезури, яка б означувала передбачувану послідовність дій в умовах святочного простору та святочної подієвості – а така відсутність залишається характерною рисою для теперішнього моменту, – надає можливість для куди більшої свободи фрагментації та парціалізації простору свята. Якщо ми вже говоримо про сучасне суспільство як про «суспільство вражень», то для проведення / сприйняття свята в ньому важливим стає саме новизна отримуваної інформації, а не принципова повторювальність (а відтак і передбачуваність в сенсі актуальної емоційності) святочних структур. Кожне – навіть повторювальне – свято (і в тому числі ті, що за останні кілька років стали важливими в сенсі державницької політики – як-от День незалежності України) відтворюється щороку начебто «з нуля». Святочний простір повинен мати як головні ознаки «яскравість» та «неповсякденність» – і це завжди яскравість нового дня, безпосередніх вражень, які соціальні суб'єкти переживають у режимі «тут-і-зараз».

Більш того, ці динамічність просторових координат та івент-насиченості свят, що є характерними для теперішнього моменту, стають важливою – та очікуваною – свідомою політикою по плануванню проведення свят. Ідеологічна змінність та подієва динаміка свята стають свого роду повідомленням, спрямованим від структур, що таке свято проводять, до потенційних його спостерігачів. Достатньо згадати зміни у форматі заходів в межах проведення Дня незалежності в останні роки – і зчитування їх як політичного повідомлення громадянами України¹.

Але повідомленням – причому, унікальним, а не повторювальним – стає на сьогодні будь-який святковий захід: як регулярні свята з річного циклу, так і події, які поєднують в собі унікальність і повторювальний характер – кажімо, всілякого роду фестивалі та ярмарки. Так, наприклад, в останні роки кожен із заходів у межах реалізації культурної політики (книжкові фестивалі та ярмарки) не просто має специфічний девіз як своєрідне мотто, дотепний вислів, що слугує тільки для кращої ідентифікації заходу потенційними учасниками – навпаки, навколо сутності цього девізу будується більшість івент-заходів фестивалів².

Ще одна загальна змінність, що впливає зокрема і на святочний простір: центральні частини міста в сучасних умовах все більше змінюються, переходячи від логіки виключної функціональності до створення великого числа відкритих рекреаційних зон. В м. Дніпро за останні роки з'являються принаймні два різновиди специфічних просторів, призначених для свята. По-перше, це закриті зони креативності та відпочинку (від спеціалізованих місць для проведення культурних івентів – таких, як численні коворкінги чи креативний арт-простір «Фабрика» (вул. Барикадна) – до нічних клубів чи танц-полів). По-друге, це території вулиць міста, відкритий простір, вийнятий з обігу транспортної мережі та перетворений в пішохідні зони (в м. Дніпро це Європейська площа, Катеринославський бульвар тощо).

Головна ж проблемність таких територій з погляду формування святочного простору в тому, що подібні локуси включаються в систему символічних просторів на рівні окремих «соціальних / культурних подій», але частіше за все виявляються виключеними зі святочної територіальності на рівні програмної діяльності акторів свята. Вони стають не стільки зонами офіційної маніфестації святочного порядку, скільки зонами нескінченного (чи то – позачасового) відпочинку.

---

¹ Серета, С. День Незалежності 2020: промова Зеленського, «Шльопки» та Марш Захисників. *Радіо Свобода*. 2020. 24 серпня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30800106.html>.

² Фестиваль 2019. *Мистецький арсенал*. 2019. URL: <https://artarsenal.in.ua/knyzhkovyj-arsenal/festyval-2019/>.

Одночасно, такого роду території в міському просторі – особливо зважаючи на їхній транзитивний характер та легкість у доступі – є максимально цікавими для святочних подій, так би мовити, другого порядку (чи то – тих, які мають разовий чи періодичний характер, але не містяться в святочному році – ані в офіційному, ані в неофіційному).

Доволі показовим прикладом, характерним для м. Дніпро, можна вважати особливості обрання локусів для проведення книжкового фестивалю «Book Space», який проводиться в місті, починаючи з 2018 року. Остання сесія фестивалю, «Book Space – 2020», проводилася переважно онлайн через ситуацію із епідемією COVID-19, але перші два роки він відбувався безпосередньо на території міста. На відміну від інших значимих подій такого напрямку (таких, як «Форум видавців» (м. Львів) чи «Книжковий Арсенал» (м. Київ)), дніпровський «Book Space» проводиться просто неба, розміщуючись саме на «нових» рекреаційних територіях, на пішохідних транзитивних зонах поблизу від місць традиційного відпочинку – паркових чи пляжних зон.

Так, для проведення фестивалю у 2019 році було обрано локус Набережної Дніпра поблизу від Фестивального причалу. Розміщення павільйонів фестивалю на цій території, на думку організаторів, надавало можливість залучення нових зацікавлених містян, які б в іншому разі могли навіть не чути про такого роду захід (фестиваль проводився на території, максимально наближеною до місця відпочинку та прогулянок містян, в транзитній зоні, що поєднує простір набережної та рекреаційної території Монастирського острова, де містяться міські пляжі). Під час проведення фестивалю «Book Space – 2019», за домовленістю із організаторами заходу, кафедрою соціології Дніпровського національного університету імена Олеся Гончара було проведено соціологічне опитування (N=394), яке мало на увазі фіксацію ступеню знань містян про фестиваль, зокрема, їхні думку щодо зручності місця його проведення.

Опитувані в переважній більшості (86%) відмітили, що вони повністю, чи в цілому (співвідношення, відповідно, 58% до 28%) задоволені місцем проведення фестивалю – причому, ті, хто мав можливість бути присутнім на заходах «Book Space – 2018» (а той проводився в іншій локації, віддаленій від р. Дніпро та наближеній до паркової зони) лише в незначній кількості оцінювали нове місце нижче, ніж торік. Різниця тут склала приблизно 6%, а відтак, скоріше, фіксує тенденції до озвичаєння щодо «локусу фестивалю».

Навіть якщо порівнювати, так би мовити, «досвідчених» (тих, в кого є досвід відвідування інших заходів такого роду) та «неофітів» (для яких «Book Space» став єдиним книжковим фестивалем), загальна кількість тих,

кого місце розташування фестивалю цілком влаштовує – співставима («неофіти»), щоправда – це цілком логічно – із більшою впевненістю підкреслювали свою задоволеність локусом свята: відповідно, 64% до 46% «досвідчених», які також обирали варіант безумовної згоди щодо цього питання). Відмітимо, до речі, й те, що перенесення заходів «Book Space – 2019» на Набережну Дніпра привело до збільшення кількості відвідувачів (так, кожен другий з опитуваних не мав минулорічного для себе досвіду присутності на такому фестивалі).

2.4.4 «Свято, що завжди з тобою»

Ще однією важливою, як на нашу думку, проблемою сьогодення в «місті-що-святкує» є заміщення свята святковістю: зміна системи щорічних свят, які відбуваються в чітко встановлені строки, системою спонтанної святочності, свого роду святковою івент-індустрією. Містянам тепер зовсім немає сенсу на довгострокове планування щодо розгортання свята: в справі святкування важливим стає його неочікуваність – а відтак повсякчасне перебування поряд із нами.

Свято, так би мовити, індивідуалізується, переходить на рівень малих соціальних груп – і відривається від цілісної міської спільноти. Воно начебто існує в окремих просторово-часових координатах *буквально*: до нього можна долучатися по мірі необхідності, але настільки ж просто можна проходити повз, незважаючи на існування цієї локальної святочності. До того ж, таке свято звертається не так до наших узагальнених уявлень про важливість конкретних дат для підтримання узагальненої картини культурної чи соціальної цілісності міського простору, скільки до емоційності нашого сприйняття навколишнього світу. Більш того: якщо традиційні форми святочності мають на увазі розрядку емоцій, спрямованість їх назовні, в святочний простір (цілком згідно із логікою теорії М. Бахтіна), то свято індивідуалізоване, скоріше, прикликане накопичувати емоції, заряджатися ними через присутність суб'єкта в святочному просторі.

Прикладом, як на нас, міг би бути вже формат оголошення подій у такому святковому популярно-розважальному івенті, як «Ніч музеїв». Тут передбачено два формати відвідування акції для відвідувачів, ідея обох форматів – безпосереднє залучення відвідувачів до взаємодії. З 18:00 до 20:00 передбачено відвідування акції груповим супроводом. Відвідувачі, потрапляючи до залів, відчують максимальне занурення у епоху, стають учасниками

подій. У кожній залі їх зустрічає супроводжуючий (персонаж епохи), який стає провідником цієї епохи та стрижнем, навколо якого будуть вибудовуватися інтерактивні та театралізовані атракції зали.

Це поєднання в святочному просторі індивідуального та загально-символічного привертають нашу увагу і до ще однієї особливості побуту святочності в сучасному місті.

Ми вже згадували про те, що справа брендування міст на теперішній час доволі послідовно наголошує на важливості зміни мови (само)опису міста: від радянського центрування на індустріальній та промисловій ідентичності, які дозволяли позиціонувати місто в якості носія цілісної суб'єктності, важливої для самих містян, до своєрідної символічної диверсифікації його. Місто в цих умовах здебільшого стає сукупністю «зон проживання», де сума зовнішніх та внутрішніх факторів (таких як ступінь розвитку інфраструктури, доступність транспортних та логістичних потоків, престижність, насиченість «місцями влади» чи символічними об'єктами), скоріше, різнить, ніж об'єднує окремі локуси в міському просторі.

Одночасно, специфікою «зовнішнього», спрямованого на нерезидента міського простору, місто намагається створити цілісний – але «атракційний» – опис. Місто, в такому випадку, стає носієм не стільки ідентичності, скільки «брендовості».

Втім, такого роду «атракційність» починає спрямовуватися не лише назовні, на нерезидентів і туристів, але й на містян: місто стає низкою «прихованих місць», які можуть проголосити для тих, хто тут живе, нову його історію, раз у раз робитися точками не стільки «збірки», скільки «перезбирання», мозаїчною яскравістю нової комеморіальної пам'яті.

Свого часу німецький дослідник Ян Ассман, досліджуючи механізми та прояви культурної пам'яті¹, наголошував на необхідності розрізняти принаймні дві конструкції, що входять в такого роду феномени, а саме: «культурну пам'ять» і «комунікативну пам'ять». У межах запропонованої їм концепції, культурна пам'ять має куди більшу стійкість та дистанційованість від актуальної повсякденності – вона посилається на усталені об'єктивації щодо образів та подій минулого. Натомість пам'ять комунікативна інтегрує історичний досвід у межах індивідуальних біографій неспецифічних носіїв, на рівні повсякденної інтеракції (у тому числі – символічної).

Але, здається, такого роду чітка дефінітивність можлива перш за все по відношенню до періодів із стійкими ідеологізованими уявленнями про актуа-

---

¹ Ассман, Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / пер. с нем. М.: Языки славянской культуры, 2004. С. 58-59.

льний для даного суспільства «горизонт подій»; і ситуація завжди ускладнюється, коли ми маємо справу із епохами та станами рухливості, змінності ідеологічної рамки, яка, з одного боку, робить елементи «культурної пам'яті» доволі пливкими, а з іншого – призводить до згущення «комунікативної пам'яті», до її певної міфологізації (як це – раз у раз – можна побачити із сприйняттям, наприклад, 9 травня як Дня Перемоги в російськоцентричному просторі на пострадянських ландшафтах).

Політика пам'яті – є змінною, що неодноразово підкреслювалося дослідниками цього явища¹. Міський простір в цих умовах стає одним з «ландшафтів пам'яті», із якими є потреба працювати для «згущення» актуальних уявлень про контури історії міста та набір дат, явищ і прізвищ, які зосереджують в собі актуальну «історичну міфологію» даного міста. Перехід від радянської моделі позиціонування Катеринослава / Дніпр(опетровськ)а означав, окрім іншого, довгий період специфічної «історичної аномії», коли радянська система знаків та символів, що описували місто Дніпро в якості поля подій, ба й історичного суб'єкта, пережила інфляцію сенсів, деактивацію цілого ряду ідеологічних конструкцій². Одночасно до такого роду інфляції історичної символізації, довгий час для дніпрян були відкриті конкурентні образи «Дніпра-як-історії» – і саме через активацію не стільки культурної пам'яті (в термінології Я. Ассмана), скільки пам'яті комунікативної – суб'єктивно пережитий досвід поколінь міських резидентів-за-стажем створював образи міста, куди більш цілісні, ніж ті, що пропонувала для споживання політика міської влади.

До певної міри, така ситуація могла б пояснюватися й відсутністю загальноприйнятої для України усталеної картини минулого, яка могла б актуалізуватися й на місцевому рівні (оскільки саме так це відбувалося за часів Радянського Союзу: міф Дніпр(опетровськ)а як «міста-трудівника» абсолютно вписувався в радянську модель історії й підкреслювався усіма пам'ятними об'єктами в міському просторі – де навіть елементи архітектури попередньої для СРСР епохи проходили символічне переозначування та перекодування для потреб радянської ідеології³.

Навряд чи було б помилкою сказати, що на рівні управлінських рішень

---

¹ Див.: Киридон, А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. К.: Ніка-Центр, 2016. 320 с.

² Див.: Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро: монографія: в 2 т. / В.В. Кривошеїн, О.Ю. Висоцький, В.В. Ніколенко та ін.; за заг. ред. В.В. Кривошеїна. Т. 1. Дніпро: ЛізуновПрес, 2018. С. 167-191.

³ Див.: Легеза, С.В. Сучасне місто як символічний простір: «місце», «знаки», «зв'язок часів» (на прикладі міста Дніпропетровська). *Соціологія міста*: навч. посіб. / за заг. ред. О.К. Міхеєвої. Донецьк: ДонДУУ, 2010. С. 446-452.

на теперішній момент багато що в політиці культурної пам'яті міста Дніпра, як вона створюється та відтворюється діями міської влади, визначається двома фактами актуального минулого: символічним спротивом в умовах російської агресії після 2014 року – та офіційною політикою декомунізації, яка дала формальний поштовх для пошуків нової актуальної ідентичності в міському просторі Дніпра. Обидва ці фактори дали безпосередній привід для пошуку офіційного контуру нової самоідентифікації містян у форматі «ми, дніпряни» – як на рівні актуалізації візуальних образів міста, так і на рівні специфічних просторових координат (реновація сенсів фонду пам'ятників та пам'яток, номінації топографічних об'єктів тощо).

На рівні святочного простору міста, це призвело (і призводить, бо такого роду процеси треба розглядати як в їхній реалізованості, так і в їхній реалізації, як усталені та такі, що такого роду усталеності піддаються регулярно) до переформатуванню локусів, символічні святочні ритуали в яких унормовують нові картини актуального минулого, що покладені в основу створюваного образу міста. Так само, як ритуали покладення квітів до пам'ятника Слави на 9 травня мобілізує радянськоцентричний образ історії Другої світової війни, ритуали, в які включені пам'ятники Д. Яворницькому або О. Полю¹, реактуалізують нові моделі історії міста.

Але на сьогоднішній день ситуація, як ми вже вказували на початку підрозділу, ускладнюється диверсифікацією цілісної системи святочності, заміщення «свята» – «святковістю». Так само, як цілісна система святочного року розпадається на рівні користувачів на низку персоналізовано важливих дат (які не обов'язково мають референси до узагальненої картини державних, або навіть загальноприйнятих свят), система «пам'ятників» заміщується в міському просторі набором «пам'яток».

Можна було б сформулювати проблемну ситуацію наступним чином: пам'ятники – як уособлення офіційного бачення історичних подій, важливих для країни в цілому чи міста зокрема, – завжди становлять елемент узагальненої та офіційної історичної / культурної пам'яті, вони звертаються до «містян» як до «громадян», до їхньої збірної колективної суб'єктності. Саме таким чином в місті Дніпро функціонувала система радянських пам'ятників та пам'ятних знаків: кожен з них створював собою елемент цілісної мозаїки радянського бачення історії.

На протилежність цьому, пам'ятки – навіть якщо вони мають формальний вигляд пам'ятників, елементів ідеологічно сприйнятої історичної послі-

---

¹ Див.: Програма святкових заходів з нагоди визначення дня міста в 2020 році. URL: <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/40192/programa-svyatkovih-zahodiv-z-nagodi-vidznachennya-dnya-mista-v-2020-roci>.

довності – завжди звертаються до суб'єкта; більш того, вони закорінені в міському середовищі, є елементом перш за все засвоєння міста – як напрацювання методів роботи зі знаками історичного минулого міського простору на рівні індивідуалізованих практик. Більш того: чим менш монументальними стають такого роду знаки міста, тим більше вони мають відношення не так до «історичних об'єктів», як до «практик екстраординарності», того самого перериву повсякденності, наявність якого становить доволі чітку ознаку святкового часу-та-простору.

Одночасно практики за-своєння та при-своєння такого роду пам'яток носять характер, підкреслено наближений до святкового. Для пояснення, наведемо два приклади. По-перше, звернемо увагу на один з трендів в рамках «пізнавальних івентів» у міському просторі: маршрутні сюжетні екскурсії в міському просторі, чиє завдання – розкрити «невідомий Дніпро / Київ / Харків...». Здебільшого, такого роду події є авторськими – чи то, залежать не від інституції, а від персони гіда / провідника – і звертаються не стільки до громади, скільки до індивідів, до персонального вибору конкретних зацікавлених осіб, які й забезпечують існування такого роду подій. У таких умовах, здається, об'єкти міського простору, які вводяться в активний індивідуальний побут, стають елементами комунікативної пам'яті суб'єктів та груп, отримують персональний емоційний вимір. Одночасно, такого роду екскурсійні туру по місту в пошуках його індивідуалізованої історико-ментальної мапи, набувають сенсу як події, по суті, святкові: вони беззаперечно є перервою звичної повсякденності, розбудовуючись в якості екстраординарних подій. Це – свого роду індивідуалізоване свято.

По-друге, нових сенсів, як на наш погляд, набуває й система міських пам'яток (яка, нагадаємо, на протилежність до пам'ятників звертається до окремих суб'єктів, а не до міської спільноти, як до носія цілісної культурної пам'яті). Але окрім цього, референтної щодо встановленої в місті політики пам'яті символічності, міські пам'ятки несуть ще й елемент святочного світосприйняття. Прикладом, скажімо, могло б бути введення в міський простір – та в практики його засвоєння – малих пам'ятних знаків, які активним чином поширюються останні десятиліття країнами Європи (цілком показовою, наприклад, є польська міська політика: розміщення мініскульптур гномів у Вроцлаві чи фавнів у Зеленій Гурі¹. В останній рік у місті Дніпро почали з'являтися пам'ятки саме такого роду, які потроху вибудовуються в свого роду туристичні маршрути. Однак, звертає на себе увагу, що референси, які

---

¹ Wrocław rodzinie: 10 krasnoludków, które warto spotkać we Wrocławiu. URL: <https://visitwroclaw.eu/wroclaw-rodzinnie-10-krasnoludkow-ktore-warto-spotkac-we-wroclawiu>.

маються на увазі в наративі навколо такого роду пам'яток: більшість з восьми мініскульптур, встановлених в місті, фіксують не стільки місце чи суб'єкта, скільки подієвість, активний – а почасти й екстраординарний – триб міського життя¹.

Комеморіальна пам'ять стає елементом гри та розваги – засвоєння її (як і розміщення в актуальній комунікативній пам'яті містян такого роду об'єктів) напряду пов'язано із (по)дієвістю – а відтак, із безпосередньою участю як із виходом за межі буденного повсякденного досвіду, змінюючи самі межі (та обмеження) святочного часу та простору.

---

¹ Див., напр., описи та пояснення навколо скульптур «Марафонець Дніпра», «Фанат “Дніпра”» чи «Залікова книжка»: Портал «Відчуй Дніпро». URL: <https://vidchuy.dp.ua/>.

РОЗДІЛ 3

Публічна сфера міста: практики конституювання

3.1

Сучасні практики публічного муніципального управління: перспективи для України (Юрій Кальниш)

3.1.1 Проблеми муніципального управління в сучасній Україні

Сучасний соціум з характерним для нього високим темпом соціокультурних змін ставить перед теоретичною й емпіричною соціологією низку нових проблем. Зокрема, соціологія управління стикається з новими теоретичними та практичними завданнями. У зв'язку з цим все більш актуальним стає соціологічне переосмислення ролі соціального управління, в тому числі, самоврядування як однієї з його форм. Самоврядування розвивається сьогодні практично у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Воно нерозривно пов'язане з процесами оновлення, модернізації соціального життя і є однією з необхідних форм управлінської діяльності, тобто свідомого і систематично перетворюючого впливу на спільність людей з метою вдосконалення і розвитку суспільства.

Осмилення ролі соціального управління, в тому числі самоврядування, представляється особливо актуальним в тих випадках, коли науковий аналіз

стикається з проявами бюрократизації структур інституційної влади. Управлінська діяльність професійної бюрократії стає одним з характерних ознак сучасного складного соціуму. Соціологія управління, аналізує, з одного боку, ефективність функціонування професійної бюрократії та вивчає питання становлення нової державності, з іншого боку, вона не може не спиратися на актуальні дослідження ролі місцевого самоврядування, що координує вирішення поточних питань у повсякденному житті й забезпечує узгодження інтересів конкретних людей зі загальнодержавними завданнями в рамках руху до підвищення рівня і якості життя в муніципальних утвореннях. У зв'язку з цим соціологічне вивчення ролі місцевого самоврядування набуває фундаментальне значення для наукової оцінки управлінської ефективності всіх рівнів влади (загальнодержавного, регіонального, муніципального).

Актуальним представляється і концептуальне осмислення різноманітних форм й етапів історичного розвитку місцевого самоврядування. Вивчення соціальної практики місцевого самоврядування, соціологічне узагальнення його історичної конкретики, аналіз специфічних рис, можливостей розвитку, які перебувають в залежності від історичних і соціальних передумов, сприяють оновленню загального соціологічного знання і уточненню окремих соціологічних теорій, що інтерпретують проблеми соціального регулювання.

Для сучасної України актуальним залишається і науковий аналіз ситуації протиріччя між об'єктивною необхідністю подальшого розвитку місцевого самоврядування та низьким рівнем соціальної активності населення. Розробка комплексних заходів, які дозволять стимулювати активність пересічних жителів, підвищити ступінь їх участі в соціальному регулюванні муніципального рівня, – є складовою частиною наукового підходу до вирішення широкого спектра соціально-економічних, соціально-політичних і культурних проблем сучасного українського суспільства.

Дослідження місцевого самоврядування як соціального інституту і соціально-історичного явища має міцні наукові традиції. Систематичне вивчення практик місцевого управління почали французькі просвітителі і англійські ліберали в XVIII – першій половині XIX ст., а також їх послідовники в інших західноєвропейських країнах в XIX – початку XX ст. (А. Токвіль, Дж. Ст. Мілль, Дж. Локк, О. Лабанд, О. Гірке, А. Шеффле, Р. Гнейст, Л. Штейн, Г. Еллінек)¹.

Аналіз форм і практик місцевого самоврядування в розвинених європейських країнах XX ст., спроби визначити сферу його діяльності, закономірності та принципи його функціонування, розмежувати повноваження і ком-

---

¹ See: Blaug, M. *Great Economists since Keynes: An Introduction to the Lives and Works of One Hundred Modern Economists*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 1998. 328 p.

петенцію державної влади, з одного боку, і місцевого самоврядування, з іншого, знайшли своє відображення в працях: Лоуренса Шарпа, Сімона Дункана та Марка Гудвіна, Нейла Бреннера, Геррі Стокера, Майкла Голдсмита та Едварда Пейджа, Джеймса Чандлера та інших¹. У межах сучасної вітчизняної державно-управлінської науки проблеми місцевого самоврядування стали об'єктом дослідження багатьох науковців, насамперед: Михайла Баймуратова, Петра Ворони, Ігоря Дробота, Ігоря Козюра, Оксани Лазор і Олега Лазора, Валентини Мамонової, Сергія Саханенка, Юрія Шарова та інших².

Критичний аналіз наукового доробку зарубіжних та вітчизняних дослідників дозволяє виділити низку специфічних рис, притаманних сучасному соціальному стану місцевого самоврядування, насамперед:

1. Теоретичний аналіз західних концепцій інституційної місцевої влади дозволяє виділити два підходи до осмислення її структури і функцій. В рамках першого (основного) підходу місцеве управління утворює самостійний інститут, що формується населенням території, і носить мережевий, неієрархічний характер. В рамках другого підходу (державної теорії самоврядування) органи місцевого самоврядування є представниками центральної влади та включені в єдину ієрархію владних структур.

2. Місцеве самоврядування є первинною практикою соціального регулювання і може бути засноване як на формальному (інституціональному) управлінні, так і на неформальній (соціальної) влади локальних еліт. Соціологічне узагальнення історичних форм місцевого самоврядування в Україні до-

---

¹ Sharpe, L.J. Theories and Values of Local Government. *Political Studies*. 1970. Vol. 18. P. 153-174; Duncan, S. Goodwin, M. The Local State and Uneven Development. Cambridge: Polity, 1988. 300 p.; Brenner, N. The Urban Question as a Scale Question: Reflections on Henri Lefebvre, Urban Theory and the Politics of Scale. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2000. Vol. 24 (2). P. 361-378; Stoker, G. The Comparative Study Of Local Governance: Towards A Global Approach. *Politica y Sociedad*. 2010. Vol. 47 (3). P. 207-218; Goldsmith, M.J., Page, E.C. Changing Government Relations in Europe: From Localism to Intergovernmentalism. London: Routledge, 2010. 304 p.; Chandler, J.A. Local Government Today. Manchester. Manchester University Press, 2001. 240 p.

² Баймуратов, М. Феноменологія муніципальних прав людини. *Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні*. 2013. № 1. С. 52-56; Ворона, П. Місцеве самоврядування і політичні партії в Україні: монографія. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. 184 с.; Він же. Місцеве самоврядування України в контексті розвитку представницької влади: монографія. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2012. 341 с.; Дробот, І. Гарантування місцевого самоврядування: теоретико-методологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2006. 252 с.; Козюра, І. Інституційний розвиток місцевого самоврядування в Україні в умовах державно-управлінських реформ. К.: НАДУ, 2013. 52 с.; Лазор, О.Д., Лазор, О.Я. Місцеве самоврядування. Вітчизняний та зарубіжний досвід: Навч. посіб. К.: Дакор, 2004. 560 с.; Мамонова, В. Методологія управління територіальним розвитком: монографія. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. 196 с.; Саханенко, С. Політичне управління містом в умовах самоврядування: монографія. Одеса: Вид-во ОФ УАДУ, 2001. 380 с.; Шаров, Ю. Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: концептуальні аспекти: монографія. К.: Вид-во УАДУ, 2001. 302 с.

зволяє виділити два ідеальних типи формальної (інституційної) влади місцевого рівня: розподільчо-демократичний і центристсько-авторитарний.

3. Модернізація процесів місцевого самоврядування пов'язана з посиленням неформальній (соціальної) влади місцевих еліт і переходом від центристського до розподільного типу інституційного самоврядування. Подібні трансформації каталізуються інформатизацією соціального середовища локальних спільнот. Модернізація місцевого самоврядування в умовах інформатизації соціального середовища локальних спільнот передбачає розвиток, якісне вдосконалення, радикальне посилення за допомогою сучасних інформаційно-технологічних засобів когнітивних соціальних структур і процесів. Одним з можливих напрямів модернізації місцевого самоврядування є розвиток on-line комунікації з метою підвищення кореляції між макрорівнем прийняття державних рішень і макрорівнем локальних взаємодій.

4. Соціальна активність населення стає одним з ключових чинників соціально-ефективної діяльності інституту місцевого самоврядування і безпосередньо впливає на вирішення соціально значущих завдань у муніципальних утвореннях. З точки зору реальної участі людей у вирішенні соціальних проблем локального співтовариства, соціальна активність населення може бути диференційована на орієнтований і виконавський рівні. На орієнтованому рівні відбувається процес формування установки на особисту участь у вирішенні соціальних питань місцевої громади. На виконавському рівні фіксується участь у місцевому самоврядуванні. Ступінь активності населення служить показником ефективності місцевого самоврядування, успішності соціального регулювання, формування соціального капіталу локальних спільнот.

5. Саме накопичення соціального капіталу місцевих спільнот є специфічною функцією місцевого самоврядування. Тут варто розрізняти два типи соціального капіталу – когнітивний і структурний. Когнітивний тип включає в себе довіру, взаємовідповідальність, солідарність – найважливіші цінності, властиві членам локального співтовариства. Структурний соціальний капітал локальних спільнот об'єднує композицію і практику інститутів локального рівня, які є інструментами розвитку місцевих громад. Зокрема, соціологічне дослідження соціального капіталу місцевих громад включає в себе вимір наступних показників: рівня життя населення, якості життя населення, готовності місцевого населення до самоврядування і самоорганізації, участі населення в управлінні.

6. Розвиток формального і неформального місцевого самоврядування є ефективним інструментом модернізації суспільства. Зміна для суб'єкта логіки управління на інтерсуб'єктивності характер мережевої взаємодії в процесі соціального регулювання і вирішення соціальних і господарських питань ло-

кального рівня стає необхідним фактором підвищення ефективності місцевого самоврядування в умовах інформатизації соціального середовища. З метою оптимізації соціальної активності населення ініціюються процеси соціального управління проектними видами діяльності, а також формується цифрова електронна демократія.

Вітчизняні практики місцевого самоврядування вважають: «Соціально-економічну модернізацію регіонів України неможливо здійснити без впровадження заходів, зорієнтованих на забезпечення сталого розвитку міст. Адже майже 70% населення України проживає у містах. Необхідно також враховувати, що населенню міст, як правило, притаманний вищий рівень громадянської активності, тому умови та якість життя міського населення можуть розглядатися як один з потужних чинників впливу на рівень соціальної напруженості та довіри до держави та її політики. Проте, у сфері забезпечення розвитку міст існує багато труднощів, пов'язаних з нагромадженням хронічних соціальних, економічних та екологічних проблем, які суттєво впливають на якість та безпеку життя людей у містах України»¹.

Основними такими труднощами є наступне:

1. Спостерігається неузгодженість загальнодержавних, регіональних та місцевих концепцій, стратегій та програм, зорієнтованих на сталий розвиток міст (територій). В Україні чинними є десятки програм та стратегій загальнодержавного, регіонального та місцевого значення, що прямо чи опосередковано стосуються розвитку територій, проте їх результативність є дуже низькою.

2. Неналежним є стан житлово-комунального господарства міст (насамперед – малих міст), недостатніми є обсяги капітальних вкладень у розвиток житлово-комунального господарства. Домінування природних монополій у галузі ЖКГ призвело до того, що комунальні підприємства, здебільшого, неспроможні надавати споживачам якісні послуги у сфері ЖКГ.

3. Спостерігається низький рівень благоустрою міст, незадовільною залишається ситуація зі збиранням та утилізацією (знешкодженням) твердих побутових відходів. Одним із викликів щодо забезпечення розвитку міст є нагальна проблема забезпечити екологічну безпеку життєдіяльності населення.

4. Хронічною проблемою для міст України залишається функціонуван-

---

¹ Дейнека, Ю. Розвиток міст в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах» та I Міжнародного студентського наукового форуму «Креативна економіка очима молоді», 29-31 березня 2018 року. Т. 1. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2018. С. 14–15.*

ня промислових підприємств, «промислових зон», що розташовані у межах міст. Це суттєво впливає на погіршення екологічної ситуації, однак органи місцевого самоврядування не мають достатньо важелів впливу на вирішення цієї проблеми.

5. Спостерігається слабка диверсифікація економіки міста (особливо це стосується малих міст), відсутність значної кількості новостворених робочих місць. Слабко розвинена сфера послуг. Застарілою є соціальна інфраструктура міст України. Досить низьким є показник залучення інвестицій. Невідповідним є рівень оплати праці. Все це ускладнює ситуацію на ринку праці, спричинює трудову міграцію з прилеглих територій до великих міст, з малих міст до обласних центрів та до м. Києва. Протягом останніх років суттєвою є трудова міграція населення до країн Європейського Союзу.

6. Незавершеність в Україні реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади не дає можливості органам місцевого самоврядування сформувати необхідні управлінські та фінансові ресурси для розвитку територій.

Нарешті, слід зазначити, що ефективність діяльності органів місцевого самоврядування багато в чому визначається якістю їх кадрового складу, його здатністю і готовністю до вирішення завдань муніципального управління в умовах реформування системи місцевої влади як самостійного рівня управління, що постійно змінюються і ускладнюються. Наразі в Україні спостерігається дефіцит кваліфікованих і компетентних кадрів органів місцевого самоврядування. Натомість, формування високопрофесійного і компетентного кадрового корпусу муніципальної служби з відповідним кадровим потенціалом, оптимізація управління його розвитком представляється принципово важливою умовою успішної реалізації реформи місцевого самоврядування та вирішення питань місцевого значення. Тому, система підготовки кадрів повинна бути комплексною, перспективною, обов'язковою для всіх працівників органів місцевого самоврядування.

3.1.2 Особливості взаємодії державного і муніципального управління на локальному рівні: сучасний зарубіжний досвід

У вітчизняній соціально-управлінській науці, в цілому, склалося два підходи до розуміння сутності місцевого самоврядування та оцінки його ролі у державотворчому процесі. Прихильники першого підходу наполягають на повному ізолюванні місцевого самоврядування від держави, що виключає

будь-яке втручання державної влади в організацію і діяльність місцевого самоврядування. Прихильники другого підходу, яких наразі більшість, відстоюють погляди на місцеве самоврядування як на продовження державної влади на місцях, вбудовування його в загальну вертикаль влади і здійснення ним, певною мірою, функцій державного управління. Даний підхід знайшов своє реальне втілення і в історичному досвіді розвитку місцевого самоврядування в сучасній Україні. Крім того, і державна влада, і місцеве самоврядування повинні бути спрямовані на вирішення загального завдання – служіння народу. У зв'язку з цим, вкрай актуальною бачиться проблема досягнення балансу між інтересами державної влади та місцевого самоврядування, їх взаємодії. Що з безперечною очевидністю свідчать про необхідність наукового обґрунтування нового алгоритму взаємин держави і місцевого самоврядування. Тому доцільно розглядати деякі зразки зарубіжних муніципальних систем, в першу чергу країн Західної Європи, в силу наступних причин:

по-перше, історія муніципального управління в Західній Європі налічує багато століть. За цей час накопичено величезний досвід взаємодії влади різного рівня, організації ефективної та результативної діяльності місцевої влади, розвитку демократичних засад місцевого політичного процесу, відображення в роботі місцевих органів інтересів і потреб місцевої громади та окремих її членів;

по-друге, заявлена в Конституції України орієнтація на демократичні засади організації суспільного життя, на поєднання правового і соціального принципів у вітчизняній державності, знаходить своє найбільш повне втілення саме в країнах Західної Європи;

по-третє, асоційоване членство України в Європейському Союзі досить чітко визначило європейську орієнтацію нашої країни, що включає в себе, і готовність дотримуватися принципи, і норми, що панують в більшості європейських держав.

Взаємодія державної й муніципальної влади у Франції. Правові системи України і Франції входять у романо-германську групу, законодавчо-правова логіка обох країн має значну схожість. Правові системи зазначеної групи відрізняються особливостями політичних систем і ступенем централізації систем управління. Відповідно розрізняються і структури органів місцевого самоврядування, а також їх політико-правова база.

Французьке муніципальне управління – явище фундаментальне, що представляє інтерес у багатьох відношеннях. Аналіз деяких актуальних наукових джерел¹ дозволяє зробити певні узагальнення щодо сучасного стану

---

¹ Див.: Prévost, P. Le gouvernement municipal en questions. Montréal: Éditions JFD, 2017. 175 р.; Lacaile, Ph., Garreau, F. L' élu municipal: Statut de l' élu et fonctionnement du conseil

взаємодії центральної та муніципальної влади у Франції:

У сучасному вигляді система місцевих органів влади у Франції склалася, в основному, в результаті муніципальних реформ XVIII-XX ст. У результаті сталося тісне переплетення двох систем територіальної організації та взаємодію між префектом і народними обранцями. Наступні реформи до 30-х рр. XX ст. у сфері муніципального управління зводилися до послаблення адміністративної опіки і розширення повноважень місцевих органів (фінансовий режим департаментів, вплив територіальних колективів у питаннях містобудування тощо). Названі реформи подальшого розвитку не отримали, але з'явилися орієнтиром у визначенні напряму підвищення ефективності місцевого управління.

З позицій інституціональної системи і розгляду місцевого управління як частини цілого (з урахуванням взаємодії і співвідношення між собою різних органів управління та виконуваних ними функцій), муніципальне управління у Франції відноситься до моноцентричного типу розподілу функцій, орієнтованого за своєю природою на концентрацію одноосібної політичної влади. Тобто, значна частина цих функцій сконцентрована в рамках одного органу управління, інші органи місцевого самоуправління виявляються похідними (залежними) від нього або підлеглими йому і не грають самостійної ролі в прийнятті рішень.

У Франції поряд з формальним принципом загальної компетенції існує сфера фактично виконуваної компетенції, зміст якої варіюється між різними рівнями влади внаслідок різниці фінансових і організаційних можливостей. З формальної точки зору реформа по децентралізації здійснила не перерозподіл компетенцій, а розподіл тих компетенцій, які передані місцевій владі державою. Реформатори виходили з двох основних посилок: по-перше, необхідно передати кожному рівню влади ті повноваження, які максимально відповідають (і можуть бути ефективно організовані) саме цього рівня. По-друге, компетенції повинні бути об'єднані в блоки, з тим, щоб забезпечити їх порівняльну однорідність і згруповані, а також мінімум ясності в розмежування сфер діяльності.

Діяльність будь-якого органу влади в рамках принципу загальної компетенції не може зачіпати сфери повноважень, законодавчо закріплені за іншим рівнем влади, будь то місцева громада або держава. Ряд компетенцій,

---

municipal. Laval: Berger levrault, 2020. 258 p.; Грובהва, В.П. Система місцевого самоврядування Франції: досвід для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право*. 2015. Вип. 32, т. 1. С. 108-111.; Фелонюк, Т.А. Місцеве самоврядування у Французькій Республіці: еволюція становлення та розвитку. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 30. С. 167-174.; Ганущак, Ю.І., Чипенко, І.І. Префекти: уроки Франції для України. К.: ІКЦ «Легальний статус», 2015. 44 с.

перш за все передані державою, є обов'язковими для виконання, і, отже, повинні обов'язково бути присутнім в бюджеті і відбиватися в структурі адміністративних служб місцевої громади. Нарешті, деякі компетенції можуть бути законодавчо визнані факультативними компетенціями місцевої влади. Законодавче визнання в даному випадку не носить дозвільного характеру, оскільки ці та інші компетенції теоретично вважаються дозволеними, не будучи забороненими. Однак, юридичне оформлення будь-якої компетенції регламентує її, встановлюючи межі дозволеного. З іншого боку, при виконанні запропонованих нормативним актом умов місцеве співтовариство може розраховувати на організаційну, інформаційну та фінансову підтримку держави в даній області.

Фінансово-економічна складова муніципального управління у Франції характеризується наступними особливостями: висока залежність стану місцевих бюджетів від економічних умов; висока фінансова гнучкість місцевих бюджетів (навіть в умовах поступового зменшення можливостей маневрування прибутковою частиною); значна самостійність у галузі управління бюджетами; стабільна, передбачувана політика щодо залучення інвестицій, а також наявність вбудованих механізмів контролю, що знижують ризик низької якості управління. Фінансова самостійність французьких муніципалітетів, що виражається у відсутності обмежень на запозичення, в наявності достатньо стабільних і передбачуваних державних трансфертів, поєднується з бюджетним контролем за територіальними утвореннями, які здійснюються префектами і регіональними рахунковими палатами.

Носіями поліцейської влади в системі французького муніципального управління є мер, голова генеральної ради і префект, кожен з яких має строго визначеним у законі колом повноважень в поліцейській сфері. Муніципальна поліція у Франції представляє собою формування в рамках комун з чисельністю населення менше 10 тисяч жителів, спрямоване на забезпечення громадського порядку, спокою і безпеки в суворо визначених законом формах, фінансоване за рахунок коштів місцевого бюджету, підпорядковане меру і таким, що є резервом національної поліції й національної жандармерії Франції в контексті здійснення функцій кримінальної поліції.

Класична схема «представницька влада – виконавча влада» не відображає повною мірою всю складність територіальної організації існуючої системи муніципального управління Франції. Територіальні спільноти різного рівня можуть формувати об'єднання для спільного виконання тих чи інших компетенцій. У Франції під виразом «міжмуніципальна взаємодія» розуміються, перш за все, різні форми співпраці, які існують між комунами. Міжмуніципальна взаємодія дозволяє комунам об'єднуватися в одне громадське

підприємство, або для забезпечення деяких послуг або для розробки проектів економічного розвитку, благоустрою або містобудування. При цьому, на відміну від територіальних утворень, структури міжмуніципального взаємодії мають обмежені повноваження. Крім того, співпраця між територіальними колективами не закінчується їх об'єднанням, існують також й інші форми взаємодії, де в якості партнерів виступають або територіальні колективи різних рівнів, або департаменти або регіони. Однак об'єднання, що виникають таким чином, не мають статусу самоврядних спільнот, це об'єднання компетенції, але не території.

Франція належить до числа держав, які зробили особливо вагомий внесок у розвиток місцевого самоврядування, в його теорію і практику. Принцип «правління народу, через народ і для народу» – основний політико-правовий принцип Французької Республіки.

Нове локальне урядування Великобританії. За останні десятиліття у Великобританії відбулися великі перетворення в області державного устрою, особливо в системі органів публічної влади. Важливе місце серед них займає реорганізація влади на місцях, яка була пов'язана з необхідністю адаптації до мінливих умов і потреб сучасного світу, а також проголошенням нової політики державного управління.

Організація місцевого самоврядування у Великобританії завжди була предметом пильного вивчення зарубіжних та вітчизняних дослідників¹, які вважають, що саме в цій країні воно отримало найбільше значення і розвиток.

Основною рисою, що відрізняє британське локальне урядування² від країн континентальної Європи є відсутність загальної компетенції і дію правила *ultra vires* (лат. – за межами). Поряд з цим, можливість нормативного регулювання шляхом приватних актів веде до значного різноманітності в розподілі повноважень між місцевими органами влади. Теоретично, різноманітності немає меж, причому список конкретних повноважень даного ради формується з його участю – через звернення до Парламенту з відповідним

---

¹ Haider-Markel, D.P. The Oxford Handbook of State and Local Government. Oxford: Oxford University Press, 2014. 1502 p.; Watson, D.J., Hassett, W.L. Local Government Management: Current Issues and Best Practices. London: Taylor & Francis, 2003. 440 p.; Тимків, В.М. Тенденції та механізми удосконалення місцевого самоврядування Великої Британії у контексті євроінтеграції: наук.-практ. посіб. К.: НАДУ, 2008. 60 с.; Ковбасюк, Ю.В. Система державного управління Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії: досвід для України. К.: НАДУ, 2011. 48 с.

² Варто одразу зазначити певну семантичну особливість, що має місце в англосаксонській правовій системі: аналогом німецькомовного «Selbstverwaltung», франкомовного «Autonomie Municipale» та відповідного україномовного «місцеве самоврядування» в англійській мові є «Local Government».

запитом. На практиці місцеві органи управління – як і в багатьох інших країнах – прагнуть сконцентрувати в своїх руках максимум повноважень. Це веде до своєї коригування теоретичного різноманітності: незважаючи на те, що немає двох рад з ідентичним списком реалізованих компетенцій, загальні риси незмінні на всій території Великобританії. Нарешті, все частіше на національному рівні приймаються загальні нормативні акти, які стосуються функціонування місцевої влади, також сприяють уніфікації.

Традиційно співпраця органів локального урядування у Великобританії відбувалася по вертикалі. В рамках конкуруючих компетенцій графства і знаходяться на їх території округу створюють спільні комісії (комітети), укладення яких проводяться в життя рішеннями відповідних рад. Те ж стосується і відносин між муніципіями (округами і парафіями), з тією лише застереженням, що діяльність низових одиниць локального управління фінансується з окружного бюджету і тільки окружна рада може дати необхідне розпорядження про витрати.

Проте, у 90-х рр. ХХ ст. у Великобританії здійснювалися великомасштабні реформи локального урядування, в результаті яких склалася його нова структура і були закладені нові тенденції подальшого розвитку одного з найважливіших інститутів публічної влади. В ході цих муніципальних реформ була істотно змінена внутрішня організація місцевих органів влади, значним чином змінила діяльність органів місцевого самоврядування, в результаті чого була створена «гібридна» (змішана) муніципальна система з одночасним перерозподілом більшості функцій між різними рівнями і органами місцевого самоврядування, що відповідає вимогам сьогодення, в якій більшість муніципальних утворень відмовилися від традиційної структури внутрішньої організації.

У результаті муніципальних реформ, що здійснювалися в рамках переходу від державного управління до «нового державного адміністрування», відбулося становлення нової моделі локального урядування, орієнтованої перш за все на цивільне населення, на ефективність процесів, і вдосконалення діяльності. Відбулося переосмислення ролі та функцій місцевих органів влади, в результаті чого змінився спосіб виконання органами локального урядування своїх безпосередніх функцій, що полягає в переході від надання всіляких послуг населенню безпосередньо місцевою владою до їх надання на договірній основі або виконання своїх функцій у співпраці з іншими органами і організаціями.

Втрата місцевими органами влади можливості самостійно виробляти суспільно корисні послуги з'явилася наймасштабнішою перебудовою системи місцевого самоврядування в ХХ ст., оскільки усувався важливий елемент

структури державного управління, успадкований від попередніх століть. Таким чином, британське локальне урядування, яке традиційно розглядалося як продовження і невід'ємна складова загальнодержавного урядування, більшою мірою наблизилося до сучасної моделі західноєвропейського місцевого самоврядування. Зокрема, специфічною особливістю перебудови муніципальної системи є збільшення компетенції муніципальних органів на місцях, в результаті чого відбулася зміна ролі і скорочення сфери компетенції органів локального урядування в усій державі. Впровадження нових принципів державного управління, спрямованих на поділ політико-управлінських та виконавчих функцій призвело до витіснення місцевих органів влади з системи надання послуг населенню та заміни їх напівавтономними неурядовими структурами, до яких перейшла частина компетенції місцевої влади.

У ході економічної муніципальної реформи було здійснено перерозподіл функцій органів місцевого самоврядування, і муніципалітети стали більшою мірою органами, які не надають послуги в сфері соціального обслуговування, а вирішальними їх надання приватним організаціям. Проведена реформа сприяла підвищенню якості соціальних послуг та зменшення їх вартості. При цьому владні повноваження не були передані приватним постачальникам соціального обслуговування, а залишилися у муніципалітетів, з належним фінансовим контролем з боку центральної влади. Наприклад, у результаті муніципальних реформ місцеві органи влади припинили здійснювати керівництво власними муніципальними поліцейськими формуваннями, втративши можливість безпосередньо впливати на їх діяльність.

У Великобританії не існує спеціального органу, що займається контролем за законністю прийнятих місцевою владою рішень. Такий контроль здійснюється зацікавленими особами та організаціями шляхом звернення до суду в разі незаконності того чи іншого рішення. Однак існує величезна кількість спеціалізованих галузевих органів контролю, підпорядкованих уряду – шкільні інспектори, інспектори пожежної та лісової охорони тощо. Оскільки контрольовані ними предмети ведення входять в сферу діяльності місцевих рад, мова йде, по суті, про галузевий контроль за діяльністю органів локального урядування. В рамках кожної галузі відповідний департамент може здійснювати разові інспекційні перевірки, направляються з Лондона.

Корпоративна модель самоврядування в Канаді. Канадська модель публічного управління, в силу історичних та інших обставин, хоча й відноситься значною мірою до англосаксонської моделі управління, також запозичила чимало особливостей європейської континентальної моделі, чим і обу-

мовлений науковий інтерес до її дослідження¹.

Інститут місцевого самоврядування в Канаді і супутні йому форми вирішення питань місцевого значення в даний час, так само як і в багатьох країнах, знаходяться в стадії швидкого розвитку і змін. Дана динаміка детермінована багато в чому схожими процесами і проблемами – зростанням чисельності міського населення і пов'язаної з цим недостатністю матеріальної інфраструктури, фінансовими труднощами муніципалітетів в умовах зростання витрат на рішення місцевих питань, складнощами в налагодженні ефективного механізму муніципального управління в умовах збільшення функціонального навантаження на органи місцевого самоврядування.

Насамперед, варто уточнити, що в канадському контексті означають такі поняття, як «муніципалітет», «міське самоврядування» та «міський регіон». Муніципалітет є політичною і правову одиницю, керуючу якоїсь територією. Управлінські функції в муніципалітеті здійснюють виборний рада та професійна, політично нейтральна адміністрація. У сучасній Канаді близько 4 тисяч муніципалітетів. Що стосується місцевого самоврядування, то в його склад входять не тільки муніципальні ради і адміністрації, а й безліч автономних установ, контролюючих окремі сфери суспільного життя – правопорядок, охорону природи, водопостачання тощо. Нарешті, міські регіони можуть включати в себе кілька муніципалітетів, в процесі історичного розвитку склалися в єдиний соціальний організм. Іноді їх число досить значно. Наприклад, в місті Ванкувері є 21 муніципалітет, а в Монреалі їх понад 100.

Діяльність органів місцевого управління, їх права та обов'язки регулюються серією законодавчих актів, прийнятих кожною із десяти провінцій країни. Таким чином, особливості місцевих умов кожної провінції визначають характер і зміст місцевих законів і обумовлюють широке розмаїття в застосуванні всього арсеналу засобів управління і правового регулювання.

Звичайна форма місцевого міського самоврядування, згідно із законодавством провінцій, передбачає наявність мерів і міських рад, які обираються прямими виборами. Головними органами місцевого самоврядування в більшості великих міст є центральні міські ради, в яких представлені окремі муніципальні округу, що входять до складу міста. Ці округу, в свою чергу, мають певну самостійність, однак деякі функції, наприклад, утримання міської поліції і міське планування, здійснюються міською радою. Деякі дрібні муніципальні округу управляються безпосередньо представником міської адміні-

---

¹ Sancton, A., Young, R.A. Foundations of Governance: Municipal Government in Canada's Provinces. Toronto: University of Toronto Press, 2009. 544 p.; Козюра, І.В. Становлення і розвиток місцевого самоврядування в Канаді. К.: Вид-во НАДУ, 2004. 332 с.; Максимова, О.І. Система державного управління Канади: досвід для України. К.: НАДУ, 2010. 60 с.

страції.

У цілому свою внутрішню структуру муніципалітети визначають самостійно. В окремих районах зустрічаються система самоврядування, при якій мер здійснює загальнополітичний керівництво муніципалітетом, а його повсякденну адміністративну діяльність очолює розпорядник, який призначається і контролюється муніципалітетом. Місцями існує практика виділення зі складу муніципальної ради вужчого органу – виконавчого комітету. Обидва ці варіанти не отримали, проте, в Канаді широкого поширення як такі, що несуть небезпеку двовладдя всередині муніципалітету і приведення повноважень обраних населенням представників до дорадчих функцій. Переважною залишається перенесена з Великобританії і Франції система одноступінчастої муніципальної ради на чолі з мером.

У силу сформованих у Канаді традицій місцевої ініціативи та децентралізації влади канадські муніципалітети, при їх загальної підпорядкованості провінціям і відомої фінансової залежності від них, мають значну автономію. Вони проводять самостійну податкову політику, вводячи, скасовуючи і змінюючи місцеві податки відповідно до обстановки. Їм підпорядковані поліцейські сили в містах. У переважній юрисдикції муніципалітетів знаходяться комунальні послуги, громадський транспорт, сфера відпочинку і розваг. Вони проводять в життя провінційну політику в галузі шкільної освіти, природокористування, охорони здоров'я, допомоги безробітним, знову-таки узгоджуючись при цьому з потребами місцевого населення.

Муніципалітети мають у своєму розпорядженні власними джерелами доходів, які не можуть бути відчужені на користь інших рівнів влади. Такий порядок речей служить фундаментом відносної самостійності місцевих органів влади в управлінському механізмі Канади. Канадські муніципалітети мають три базових джерела фінансування: податок на власність, плата населення за муніципальні послуги, фінансова підтримка з боку провінційних урядів.

Перший з них є основним. Ставки податку на власність встановлюються місцевою радою. Виходячи з цих цифр, муніципальна адміністрація розраховує проект місцевого бюджету, який потім виноситься на розгляд ради. Іншим джерелом доходів для муніципалітетів є платежі за різного роду ліцензії та разові дозволи. Наприклад, на виробництво або продаж тих чи інших товарів, за оренду і концесію, комунальні послуги – електро-, водо-, газопостачання, а також стягування штрафів. Інша частина коштів, що надходять до місцевих бюджетів припадає на субсидії, що надаються провінціями і центральним урядом. Такі субсидії носять, головним чином, цільовий характер – вони виділяються муніципалітетам для фінансування середньої шкільної освіти і деяких програм соціального забезпечення (при цьому більшість та-

ких програм здійснюються владою провінцій і центральним урядом).

Узагальнення сучасного досвіду муніципального реформування Франції, Великобританії та Канади, а на думку багатьох дослідників¹ й інших провідних країн світу, в цілому засвідчує загальну тенденцію до різних форм децентралізації місцевого самоврядування, що є характерним і для сучасної України.

3.1.3 Перспективи розвитку муніципального управління в Україні

Підвищення якості муніципального управління. Започаткована наразі в нашій країні реформа децентралізації, насправді не дарма ініційована саме центральною державною владою. Це багато в чому свідчить про те, що в області місцевого самоврядування накопичилося безліч проблем, які не можуть бути вирішені тільки на загальнодержавному рівні.

Але при цьому, недостатньо уваги приділяється муніципальному управлінню і його ролі в розвитку місцевого самоврядування. Адже основна робота по задоволенню потреб і узгодженню інтересів населення виконується, перш за все, органами муніципального управління за рахунок місцевих ресурсів. Муніципальне управління як діяльність органів місцевого самоврядування виступає своєрідним сполучним елементом між державним управлінням і самоврядуванням. І від того, наскільки місцеві органи влади у своїй діяльності керуватимуться інформацією про реальні потреби, інтереси та цінності більшості населення, що проживає в муніципальному утворенні, наскільки активно вони сприятимуть становленню його самостійності, враховуючи обґрунтовані вимоги, і відстоювати свої інтереси у взаєминах з державою та бізнесом, й буде залежати подальший розвиток місцевого самоврядування в Україні.

Пошук нових шляхів вдосконалення діяльності органів муніципального управління, формування нових принципів взаємодії суб'єктів муніципального управління між собою і між населенням актуалізує проблему якості муніципального управління. І хоча взаємозв'язок між якістю муніципального уп-

---

¹ Бориславська, О.М. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України: К.: Софія, 2012. 128 с.; Примуш, М.В., Коваль, Ю.О. Трансформація місцевого самоврядування в Україні у контексті зарубіжного досвіду: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2014. 219 с.; Місцеве самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні: монографія / за заг. ред. Р.М. Плюща. К.: Рідна мова, 2016. 744 с.; Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. Аналітична доповідь / за наук. ред. Я.А. Жаліла. К.: НІСД, 2019. 115 с.

равління та якістю життя населення муніципального утворення очевидний, він до цих пір лишається маловивченою проблемою і вимагає поглибленого дослідження, в тому числі соціологічного. Відзначимо, що останнім часом дослідники більше уваги звертають на проблеми управління якістю¹, ніж на проблеми якості управління.

Якість муніципального управління – це здатність органів місцевого самоврядування організувати та координувати взаємодії між собою і органами державної влади (адміністрація регіону, територіальні представництва центральних органів виконавчої влади тощо), самоорганізованим населенням (господарюючі суб'єкти та їх об'єднання, громадські організації, територіальне громадське самоврядування, товариства власників житла тощо), а також всередині себе (адміністрація, збори представників, контролюючий орган) таким чином, щоб задовольняти встановлені й передбачувані потреби більшості населення, реалізовувати їх інтереси з метою сталого розвитку місцевої громади. Разом з тим, необхідно враховувати й інтереси меншини, оскільки ця частина населення більш активна. Якість муніципального управління залежить від соціальних умов і соціальних характеристик процесу взаємодії всіх суб'єктів муніципального управління між собою і між населенням. Удосконалення цих соціальних умов і характеристик є основною метою виконавчих органів муніципального управління.

Якість муніципального управління та якість життя населення муніципального утворення знаходяться в діалектичному взаємозв'язку. При поліпшенні якості управлінської діяльності органів муніципального управління відбувається підвищення якості життя населення муніципального утворення. У свою чергу, при підвищенні якості життя, населення починає пред'являти більш високі вимоги до якості муніципального управління, приймати на виборах більш обгрунтовані рішення, більш активно бере участь у вирішенні питань місцевого значення тощо, підвищуючи, таким чином, якість муніципального управління. Відбувається розвиток муніципального утворення, що в свою чергу позитивно позначається на розвитку всього українського суспільства.

Реалізація даної мети по-новому ставить питання про визначення зміс-

---

¹ Brown, A., Kristiansen, A. Urban policies and the right to the city: rights, responsibilities and citizenship. København: The Danish institute for human rights, 2009. 56 p.; Tindal, C.R. Guide to Good Municipal Governance (Municipal Knowledge Series). St. Thomas, ON: Municipal World Inc., 2007. 137 p.; Лахижа, М.І. Система управління якістю в органах влади (вітчизняний та зарубіжний досвід): монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 131 с.; Маматова, Т.В. Управління на основі якості: методологічні засади для органів державного контролю: монографія. Дніпропетровськ: Свідлер А.Л., 2009. 326 с.; She Ben Ming Yi. Municipal construction project management. Bijing: China Building Industry Press, 2000. 540 p.

ту якості муніципального управління, суб'єктами якого є органи місцевого самоврядування, які одночасно виступають в ролі економічних суб'єктів, що обумовлює відмінності в якості адміністрування (орієнтованого на підвищення ефективності), і в якості територіального управління (орієнтованого на досягнення цілей суспільного розвитку).

У даний час підвищення якості адміністрування за рахунок упорядкування та розмежування повноважень між рівнями влади, зниження адміністративних бар'єрів, скорочення дублюючих функцій і розробки адміністративних регламентів ще не забезпечило досягнення позитивних результатів на муніципальному рівні.

В основі сучасних підходів до дослідження муніципального управління лежать ключові положення концепцій нового публічного управління та загального управління якістю, серед яких виділяються три найважливіші аспекти: орієнтованість на результат; внутрішня організація управлінських процесів; взаємодія з громадянським суспільством, що повинно знайти відображення у визначенні нової філософії і змісту якості діяльності органів муніципального управління. Разом з тим, в Україні досі існує неузгодженість між основними складовими якості локального суспільного блага, наданого органами місцевої влади у формі товарів, послуг і виконуваних функцій: можливістю надання; потребою в споживанні; задоволеністю споживачів; градацією рівня якості за ступенем переваги, класу, категорії.

Це породжує низку проблем і протиріч у забезпеченні якості адміністративних послуг: брак можливостей вибору; відсутність широких можливостей надання; обмеженість конкуренції тощо.

Вирішення цих проблем і усунення протиріч можливо при розгляді якості як процесу досягнення узгодженості між основними складовими якості управлінських послуг і самого управління.

Моделі підвищення ефективності діяльності адміністрацій муніципальних утворень, які впроваджуються в даний час в Україні, досі не містять дієвого механізму забезпечення якості муніципального управління. Застосовувані в муніципальній практиці методики оцінки діяльності муніципальних органів містять критерії та індикатори, розроблені виключно вищими інститутами влади і далеко не повністю відображають інтереси розвитку місцевої громади, а також їх диференціацію на муніципальному рівні. У зв'язку з цим необхідно розрізняти визначення змісту якості муніципального управління у вузькому і широкому сенсі. Слід диференціювати:

1. Якість адміністрування, орієнтованого на внутрішню організацію діяльності муніципальних органів (відкритість системи адміністративного управління, професіоналізм муніципальних службовців, регламентація процесів

виконання функцій, ефективні організаційні схеми і механізми тощо);

2. Якість муніципального управління, орієнтованого на взаємодію муніципальних органів з бізнесом і населенням в задоволенні суспільних інтересів і досягнення цілей розвитку місцевої громади.

Механізм забезпечення якості муніципального управління, повинен включати:

1. Цілепокладання суспільного розвитку шляхом формування політики якості управління ресурсами загального доступу, стратегічного планування на основі виявлення майбутніх суспільних потреб.

2. Організацію надання муніципальними органами в рамках питань місцевого значення адміністративних послуг на основі оцінки їх якості безпосередньо самими громадянами, проведення самооцінки і незалежного зовнішнього аудиту адміністративних процесів, а також регулярний моніторинг рівня задоволеності одержувачів послуг їх якістю та доступністю.

3. Взаємодію на основі партнерства місцевої влади, бізнесу і населення шляхом використання технологій аутсорсингу, надання преференцій, оренди муніципальної власності, створення приватно-громадського партнерства, що дозволить системно використовувати комплекс методик оцінки, моделей, інструментів і технологій забезпечення якості, результативності та ефективності діяльності адміністрацій муніципальних утворень.

Алгоритм моніторингу формування та реалізації політики якості муніципального управління повинен: базуватися на стратегічних цілях соціально-економічного розвитку муніципалітету; орієнтуватися на споживача, на якість послуг, на результативність і ефективність виконуваних функцій (якість адміністрування), а також на взаємодію владних структур з місцевим співтовариством (бізнесом і населенням) з метою суспільного розвитку (якість муніципального управління) на основі партнерства місцевої влади, бізнесу та населення, що дозволить забезпечити ефективне управління ресурсами загального доступу.

Організаційна схема оцінки якості діяльності адміністрацій муніципальних утворень повинна орієнтуватися на оцінку якості муніципального управління місцевим співтовариством, а не вищим органом влади, що передбачає внутрішній і зовнішній аудит. Це дозволить забезпечити відповідальність муніципальних органів перед представницьким органом місцевого самоврядування і місцевими громадами в цілому.

Система індикаторів оцінки якості діяльності муніципальних органів, заснована на принципах менеджменту якості муніципального управління повинна включати:

- ступінь взаємодії з місцевою громадою (громадська оцінка муніципа-

льних органів, рівень розвитку свободи інформації, індекс інституційного середовища, рівень розвитку партнерства місцевої влади з бізнесом і населенням тощо);

- цілі та результати (вибір цілей в області якості, стійкість стратегічного планування, рівень управління за результатами, інституційна ефективність, сталість тощо);

- рівень внутрішньої організації адміністративно-управлінських процесів (використання моделей забезпечення якості, ступінь професіоналізму муніципальних службовців, встановлення вимог до якості процесів, оптимізація функцій, проведення незалежної експертизи та зовнішнього аудиту, оцінка рівня задоволеності населення і бізнес-структур якістю діяльності владних структур з використанням ІТ-технологій тощо). Що дозволяє застосовувати кваліметричну оцінку якості діяльності адміністрацій муніципальних утворень в системі державного управління і контролю.

Забезпечення якості муніципальних послуг. Забезпечення доступності та якості муніципальних послуг, що надаються органами місцевого самоврядування, комунальними установами та організаціями, є однією з невід'ємних завдань реформування місцевого самоврядування в Україні та має реалізовуватися не тільки із застосуванням організаційно-правових та фінансово-економічних заходів, але і супроводжуватися формуванням нової інформаційно-комунікативної системи забезпечення цього напрямку діяльності на основі маркетингових технологій. Сучасна маркетингова інформаційно-комунікаційна система забезпечення муніципальних послуг виступає як цілісна сукупність підсистем інформаційно-консультативного забезпечення, нормативно-правової та довідкової інформації, ідентифікації суб'єктів отримання і надання муніципальних послуг в електронній формі, електронних платежів, моніторингу, контролю і оцінки, забезпечення надання муніципальних послуг.

У даний час органами муніципального управління (в основному у великих містах) впроваджено ряд інформаційних систем і технологій в сферу надання муніципальних послуг для забезпечення окремих складових діяльності, зокрема:

- інформування громадян;
- забезпечення електронних розрахунків в процесі надання послуг;
- ведення нормативно-правової та довідкової документації;
- частково – в процес здійснення моніторингу і контролю.

Однак, з методичний точки зору, визначення потреб населення й вибір інформаційно-комунікаційного інструментарію підвищення ефективності надання муніципальних послуг передбачає, що:

- для визначення потреб населення в муніципальних послугах актуальним є створення відповідної інформаційно-аналітичної системи, яка дозволить підвищити ефективність витрат ресурсів усіх зацікавлених суб'єктів на надання і отримання муніципальних послуг;

- для підвищення ефективності надання муніципальних послуг та поточного прогнозування потреб населення в муніципальних послугах необхідне застосування маркетингового інформаційно-комунікаційного інструментарію з використанням мобільного електронного цифрового підпису;

- для перспективного прогнозування потреб населення в муніципальних послугах доцільно використовувати інформаційно-аналітичну систему, яка б ґрунтувалася на принципах роботи систем бізнес-аналітики.

Актуальною є необхідність подальшого правового унормування питань, пов'язаних з розширенням сфери електронної взаємодії суб'єктів надання та отримання муніципальних послуг за принципом «Єдине вікно».

Перспективними напрямками розвитку нормативно-правової бази в сфері надання муніципальних послуг в електронній формі є: маркетингова інформаційно-комунікаційна система забезпечення муніципальних послуг у фізичній формі (зокрема: нормування питань електронного оскарження управлінських рішень, з питань надання муніципальних послуг), а також онлайн-ідентифікація фізичних і юридичних осіб як суб'єктів отримання муніципальних послуг, в тому числі за допомогою мобільного електронного цифрового підпису.

Соціальна техніко-технологічна концепція маркетингової інформаційно-комунікаційної системи забезпечення муніципальних послуг передбачає:

- створення єдиної загальнонаціональної інформаційно-комунікаційної інфраструктури, заснованої на державних центральному та регіональних центрах обробки даних (далі – ЦОД), з'єднаних високошвидкісними лініями зв'язку;

- підключення всіх центрів муніципальних послуг органів місцевого самоврядування до загальнодержавної інформаційної системи через відповідний регіональний ЦОД;

- організацію інформаційно-комунікаційної взаємодії комунальних підприємств, організацій і установ, що знаходяться в сфері управління муніципальних органів, з місцевим і регіональним центрами муніципальних послуг, а також між собою через відповідний регіональний ЦОД;

- роботу громадян і підприємців в інформаційній системі надання муніципальних послуг за принципом «єдиного вікна» через Інтернет за допомогою веб-браузера; наповнення інформаційної системи про громадян на базі єдиної загальнодержавної інформаційно-комунікаційної інфраструктури;

- розробку типових рішень «Центр муніципальних послуг» для регіонального та місцевого рівнів.

Комплексний механізм впровадження системи інформаційного забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування з надання муніципальних послуг в Україні передбачає поетапне, узгоджене і цілеспрямоване застосування окремих політичних, правових, організаційних, економічних, соціальних та інформаційних механізмів, завдяки чому в межах окремих територіальних утворень повинно відбуватися:

- прояв політичної волі керівництвом органів місцевого самоврядування та її громадської підтримки для впровадження інновацій, пов'язаних з удосконаленням системи інформаційного забезпечення діяльності з надання муніципальних послуг;

- забезпечення дотримання визначених законом прав осіб, яким надаються послуги, і встановлених процедур цієї діяльності, в рамках діючої нормативно-правової бази і паралельне ініціювання необхідних змін в законодавстві;

- модернізація системи інформаційного забезпечення діяльності з надання муніципальних послуг; зміна функцій і структури органів місцевого самоврядування та комунальних організацій і підприємств, пов'язаних з введенням в дію даної системи;

- застосування регуляторних, фінансових заходів, які б дозволили сформувати доцільні інформаційні ресурси, отримати необхідні інформаційні технології, побудувати або розвинути існуючу інформаційно-комунікаційну інфраструктуру;

- широка освітня та роз'яснювальна робота з посадовими особами, які надають послуги, і членами територіального утворення з метою максимально ефективного використання системи інформаційного забезпечення діяльності з надання муніципальних послуг усіма зацікавленими суб'єктами.

Соціальне проектування в системі муніципального управління. Проблеми муніципального управління в сучасних умовах пов'язані з обмеженістю ресурсів держави та місцевих бюджетів для реалізації соціальної політики, складністю соціально-економічних проблем, неможливістю постійно збільшувати чисельність апарату управління, наростаючим прагненням громадян брати участь у вирішенні багатьох проблем, що вимагає інноваційних форм, моделей та інструментів муніципального управління.

Сьогодні існує безліч різних планів і проектів, нереалізованих через нечітке виявлення проблеми. При проектуванні мають місце неправильна постановка цілей, неоптимальне використання ресурсів, погана організація взаємодій учасників проекту, слабкі навички проектного управління, відсутність

єдиного підходу і методології реалізації проектів. Найбільші складності в сучасних умовах виникають на етапі підготовки проектів в зв'язку з недостатньою розробленою ідей, відсутністю навичок їх генерації, при визначенні джерел ресурсного забезпечення.

Сучасний підхід до розвитку муніципальних утворень шляхом децентралізації повноважень, регламентований законодавством України, наразі не є достатнім, оскільки в умовах подальшого розвитку громадянського суспільства, обмеженості економічних і соціальних ресурсів та необхідності врахування соціально-психологічних факторів, у розвитку територій та місцевих громад беруть участь або можуть брати участь як органи державного і муніципального управління, так і громадські організації, комерційні підприємства, бюджетні організації, нарешті, окремі громадяни.

За таких умов соціальне проектування, як спеціально організована діяльність стосовно актуалізації потенціалу саморозвитку спільноти, може бути основою управління муніципальним утворенням, оскільки являє собою форму розвитку партнерських відносин муніципальної влади з бізнес-структурами та громадськістю і залучення додаткових ресурсів.

Однак, соціальний проект в системі муніципального управління повинен пройти процедури громадського обговорення і прийняття органами муніципальної влади, тому що тільки в цьому випадку, з'являється можливість:

по-перше, використовувати інтелектуальний і організаційний потенціал населення муніципального утворення;

по-друге, забезпечити стійкість проекту в часі та незалежність від зміни виконавчої влади;

по-третє, створити умови для участі всіх представників муніципального утворення в його розробці та виконанні, і, тим самим, сприяти розвитку системи місцевого самоврядування.

Як засіб оптимізації процесу соціального проектування на муніципальному рівні в сучасній літературі¹ розглядається модель, яка являє собою таку послідовність етапів, при якій:

- виконання кожного наступного передбачає використання результатів

---

¹ Arabjad, S.M., Shirouyehzad, H. Improving Project Management Process in Municipality Based on SWOT Analysis. *International Journal of Engineering and Technology*. 2012. Vol. 4 (5). URL: https://www.researchgate.net/publication/264236509_Improving_Project_Management_Process_in_Municipality_Based_on_SWOT_Analysis; Khan, Z., Morshed, M. Implementing formal project management to local government projects. *Paper presented at PMI Global Congress*. 2012. URL: <https://www.pmi.org/learning/library/formal-pm-local-government-projects-6006>; Шаров, Ю. Вказ. твір.; Чикаренко, І.А. Формування системи управління інноваційним розвитком територіальних громад: монографія. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2014. 338 с.

попереднього;

- передбачає врахування суспільних потреб та завдань муніципального управління при формулюванні цілей соціального проектування;

- дозволяє залучити інтелектуальні, організаційні, кадрові, фінансові, матеріальні ресурси всього муніципального співтовариства в процес розробки і реалізації проекту, тобто використовувати методологію соціального партнерства.

Така організація роботи є умовою досягнення цілей соціального проектування і тим самим сприяє підвищенню ефективності муніципального управління. Ця модель є динамічною і передбачає постійне оновлення відповідно до зміни системи муніципального управління, пов'язаних з процесом децентралізації повноважень і подальшим розвитком громадянського суспільства.

Однак, існують зовнішні фактори, які впливають на впровадження моделі соціального проектування в місцевому самоврядуванні, зокрема:

- загальна соціально-економічна ситуація в країні;

- політика держави в галузі розвитку місцевого самоврядування її законодавчі акти;

- діяльність господарюючих суб'єктів на території муніципального утворення;

- ступінь розвитку громадянського сектора;

- результати реалізації попередніх проектів;

- рівень активності й громадянської зрілості населення, розуміння ним своєї соціальної відповідальності та ролі в підвищенні якості спільного життя і добробуту;

- економічні та соціальні умови життя людей тощо.

Партиципаторне бюджетування. Однією з найважливіших завдань становлення дієвої моделі функціонування місцевих фінансів в Україні є залучення населення до взаємодії з органами місцевого самоврядування в процесі формування місцевих бюджетів в контексті дієвого механізму громадського контролю їх ефективного виконання. Окрім того, в сучасних умовах великого значення набуває необхідність побудови ефективної організації розподілу взаємин між державним і місцевим рівнями в питаннях фінансування бюджетних організацій з урахуванням особливостей їх діяльності.

Світовий досвід застосування різних підходів і форм участі громадян у суспільних процесах і взаємодія з органами місцевої влади у формуванні та розподілі фінансових ресурсів ґрунтується на демократичних принципах. За-рубіжна практика застосування окремими містами форм прямої демократії (прямої участі, демократії співучасті) вказує на рівномірний розподіл публіч-

них ресурсів, високу якість життя, прозорість і відкритість органів державної влади, більш активну участь громадян (особливо соціальних маргіналів) в суспільному житті¹.

В умовах проведення децентралізації місцевих бюджетів забезпечення взаємодії органів влади з громадськістю могло б сприяти широке впровадження в практику сучасних інноваційних демократичних інструментів участі громадян в процес формування і виконання місцевих бюджетів на основі партиципаторного бюджетування. Основною метою партиципаторного бюджетування є залучення громадян до процесу управління містом (регіоном), а також використання в цих моментах елемента обговорення, завдяки чому з'являється можливість більш ефективного використання коштів місцевого бюджету та побудови вивірених відносин з місцевою громадою. Таким чином, партиципаторний бюджет – демократичний процес дискусії і прийняття рішень, в якому кожен житель населеного пункту вирішує, яким способом витратити частину муніципального бюджету.

Механізм участі громадськості в бюджетному процесі передбачає:

- участь в заходах, що проводяться місцевою радою, його комісіями і комітетами;
- надання письмових пропозицій та запитів щодо формування місцевого бюджету та використання бюджетних коштів;
- передача письмових запитів місцевим радам, їх виконавчим органам, місцевим фінансовим органам, розпорядникам бюджетних коштів;
- здійснення громадського моніторингу використання бюджетних коштів;
- участь в оцінці ефективності бюджетних програм;
- громадські бюджетні слухання.

Формування партиципаторного бюджету має бути не одноразовим подією, а мати циклічний характер. Воно повинно стати частиною стандартного циклу роботи органів місцевого самоврядування – починаючи з моменту визначення потреб і обговорення пріоритетів на наступний рік, вибору проектів для реалізації та обліку їх в бюджеті на наступний рік і завершуючи реалізацією проектів, які були обрані в рамках даної процедури.

Застосування партиципаторного бюджетування дозволить забезпечити

---

¹ Gilman, H.R. Participatory Budgeting and Civic Tech: The Revival of Citizen Engagement (Georgetown Digital Shorts). Georgetown: Georgetown University Press, 2016. 400 p.; Anwar Shah. Participatory Budgeting. Washington, DC: World Bank Publications, 2007. 269 p.; Кириленко, О. Перспективи запровадження бюджету участі в Україні на основі зарубіжного досвіду. *Вісник ТНЕУ*. 2015. № 2. С. 86-100.; Возняк, Г.В. Бюджетна політика розвитку регіонів України в умовах фінансової децентралізації: концептуальні підходи до формування. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. № 1. С. 237-243.

підвищення відповідальності за свою діяльність і жителям, і владі на основі чітко визначених повноважень та довірі. Зняття секретності з бюджетного процесу має супроводжуватися поліпшенням загального розуміння громадянами бюджетних питань, здатності ними застосовувати вартісний аналіз у впровадженні власних ідей, визначаючи користь і доцільність впровадження конкретного проекту, а потім і усвідомлювати співучасть в житті територіальної громади.

Таким чином, впровадження партиципаторного бюджетування в Україні дозволить:

- якомога більше залучати громадян та представників громадських організацій до участі у використанні бюджетних коштів, тобто зміцнювати у мешканців муніципалітету почуття того, що саме вони є «співвласниками» даного процесу – при збереженні загальної відповідальності за процес з боку органів влади. Громадські організації можуть проводити різноманітні інформаційно-освітні заходи, а також долучатися до обговорення бюджету і пропозицій проектів в місцевих середовищах і групах мешканців;

- підвищити взаємну довіру населення і влади, що будується, зокрема, на чіткості і прозорості процедур та положень, відкритості процесу і залучення до нього мешканців як на стадії організації процесу, так і в процесі обговорення форм процедури;

- стати партиципаторному бюджету інструментом стратегічного мислення при проведенні діагнозу різних аспектів функціонування міста, зокрема, стратегії розвитку суспільства;

- збільшити достовірність інформації про фінансовий стан при виділенні коштів на впровадження даного процесу, а також обґрунтувати для мешканців можливі процедурні обмеження.

Але насамперед, для муніципалітетів партиципаторне бюджетування може стати ефективним інструментом розподілу суспільних ресурсів, завдяки чому знизиться рівень корупції в місті, підвищиться довіра населення до дій представників міської влади, буде сприяти розвитку і підтримці демократії на місцевому рівні, отримання суспільного визнання.

3.2

Політика пам'яті в публічній сфері міста (Ірина Ковальська-Павелко)

У сучасній Україні політика пам'яті постає як одна з найбільш актуальних проблем суспільного розвитку, оскільки історія як пам'ять суспільства є не тільки дискурсивною практикою, а й виконує важливі завдання легітимації політичного режиму, «узаконюючи» державність, націю, інтереси груп та спільнот тощо як на загальнонаціональному, так і на регіональному (локальному) рівнях.

Концепт «політика пам'яті» (який часто ототожнюють з поняттями «політика минулого», «історична політика» та ін.) започатковано в Західній Німеччині в зв'язку з процесами, що здобули назву «подолання минулого». Зокрема, в 1986–1987 рр. у Німеччині в колі професійних істориків точилася дискусія стосовно здійснених нацистами злочинів у часи Третього Рейху. У ході цього дискутування, за твердженням Ютти Шеррер, було вироблено нове поняття «історична політика», під якою почали розуміти можливість впливу історичних інтерпретацій на політичні дебати¹. На думку Марека Чи-хоцькі, політика пам'яті (тобто історична політика) – це безперервне стимулювання обговорення минулого через різні форми його інституціоналізації. За його словами, «ми не можемо залишити історію історикам, і пам'ять повинна залишатися живою субстанцією будь-якої політики. Політика щодо минулого є політикою щодо сучасності»². Роберт Траба визначає політику пам'яті як будь-які навмисні і формально легітимні дії політиків і чиновників, які спрямовані на закріплення, видалення або зміну окремих фрагментів суспільної пам'яті³.

Серед українських вчених також є різноманітні погляди на політику пам'яті. Так, Лідія Венгринюк вважає, що політика пам'яті – це процес конструювання співзвучних настроям епохи (і певним політичним силам) образів минулого. Саме у цій інформаційно-символічній сфері відбувається й так звана «битва за минуле» із гострим зіткненням інтересів різних суспільних верств і політичних акторів. Політика пам'яті включає в себе як матеріальні залишки минулого, так і відповідні символи, міфи, історіографічні уявлення⁴.

¹ Шеррер, Ю. Германия и Франция: проработка прошлого. *Pro et Contra*. 2009. Т. 13, № 3-4 (май-август). С. 95-96.

² Cichoński, M. A. *Władza i pamięć. O politycznej funkcji historii*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2005. S. 5.

³ Траба, Р. Польские споры об истории в XXI в. *Pro et Contra*. 2009. Т. 13, № 3-4 (май-август). С. 59.

⁴ Венгринюк, Л. Я. Політика пам'яті в сучасній Україні: поняття, характеристики, прояви

На думку Вадима Бондаря, політика пам'яті (яку він ототожнює з історичною політикою) – це передача різного роду спогадів і досвіду, а також забутих фактів; тематика наукових досліджень з метою пошуку відповідей на питання про те, як історичні інтерпретації перетворюються в політичну боротьбу, хто і з якою метою це робить і які наслідки цього. Політика пам'яті намагається конструювати культурну пам'ять і формувати певну модель політичного бачення національного минулого; вона спрямована на формування суспільно значущих історичних образів і образів ідентичності, які реалізуються в ритуалах і дискурсі¹.

З позицій спільного загальногромадянського інтересу політика пам'яті розглядається як різновид активності держави в публічній сфері, що спрямована на підтримання у суспільстві осмисленого бачення відносин у ланцюгу «минуле – сучасне – майбутнє», збалансованого ставлення до традицій та інновацій, розуміння важливості охорони культурної спадщини². Політика пам'яті завжди спрямована на створення «потрібного» синтезу теперішнього з минулим. З цієї точки зору має сенс говорити про державну політику пам'яті, яку можна визначити як систему цілей і заходів, здійснюваних суб'єктом цієї політики задля створення таких умов, за яких особа ідентифікувала би себе з національною державою та / або з відповідним наддержавним утворенням³.

Суб'єктами політики пам'яті виступає, з одного боку, держава та її органи (президент, парламент, уряд), а також Академія наук та інші державні інституції (наприклад, Український інститут національної пам'яті), а з іншого – громадянське суспільство, яке репрезентоване різними об'єднаннями й організаціями, в тому числі конфесійними, а також незалежними засобами масової інформації. Відповідно, у горизонтальному вимірі можна говорити про державну і громадянську (різних суспільних інституцій) політику пам'яті; у вертикальному вимірі пам'ять як сфера смислотворення формується в різних практиках, що розгортаються в декількох площинах – родинна пам'ять, локальна чи регіональна пам'ять, загальнонаціональна (офіційна) пам'ять, ретрансляторами якої виступають система освіти, загальнонаціональні практики комеморації, художні образи, що сукупно формують націона-

---

на регіональному рівні. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. 2012. Вип. 9. С. 34.

¹ Бондар, В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990-2000-х рр.: основні тенденції. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2013. Вип. 23. С. 379-380.

² Нагорна, Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 117.

³ Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь / за заг. ред. В. М. Яблонського. К.: НІСД, 2019. С. 20.

льне або регіональне культурне поле¹. Тобто інституційне наповнення політики пам'яті може відбуватися як на державному (загальнонаціональному), так і на локальних (зокрема, регіональних (обласних і районних) та місцевих (міських, селищних, сільських)) рівнях. Наприклад, на місцевому рівні реалізується топонімічна політика органів місцевого самоврядування, за допомогою якої можна вирішувати низку завдань політики пам'яті, а саме: зберігати та популяризувати історію населеного пункту (міста, селища міського типу, села) і регіону як серед мешканців, так і гостей; виховувати підростаюче покоління на конкретних прикладах, гідних поваги і наслідування тощо². Також політика пам'яті, яка реалізується місцевим самоврядуванням, продукує символічні структури дискурсів про минуле, які втілюються у комеморативних практиках і місцях пам'яті, через які на місцеву громаду проектується різні моделі історичної пам'яті – офіційний історичний гранднаратив, альтернативні історичні дискурси, створені інститутами громадянського суспільства.

У цілому, феномен пам'яті набуває цілеспрямованого характеру, оскільки конструюється державою та її відповідними структурами, відображуючи тим самим певний владний інтерес. Тобто формування домінуючої (офіційної) моделі (матриці) пам'яті вирішальною мірою залежить від діяльності державних інститутів, спрямованої на формування лояльного до чинної влади громадянина. Через політику пам'яті держава нав'язує пересічній людині певні рамки (фрейми) сприйняття, розуміння та запам'ятовування, тобто ті форми мислення, що необхідні для найповнішого контролю над населенням.

У силу своєї специфіки у політиці пам'яті центральне місце посідає держава. Отже, державна політика пам'яті є сукупністю офіційних репрезентацій історичного минулого, комеморативних стратегій та практик, орієнтованих на формування історичної пам'яті етнонаціональної спільноти³. Алла Киридон зауважує, що державна політика пам'яті трансформується під впливом зміни ідеології, політичного режиму, а це, в свою чергу, впливає на вписування індивідуальної пам'яті в матриці інституційні (державні). Зміна оціночних формулювань та ставлення до подій минулого з конкретною метою є сутнісною характеристикою інституційної версії пам'яті⁴.

---

¹ Див.: Половинчак, Ю. М. Комеморативні практики в сучасному інформаційному просторі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 2. С. 94-100.

² Меляков, А. В. Топонімічна політика органів місцевого самоврядування в Україні. *Теорія і практика державного управління*. 2012. Вип. 2 (37). С. 311.

³ Симоненко, І. Концептуальні засади державної політики пам'яті. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2010. 26 січня. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/269>.

⁴ Киридон, А. «Маски пам'яті» в умовах суспільних зламів. *Київська старовина*. 2011. № 2. С. 166.

Інструментарій державної політики пам'яті включає законотворчість, юридичні санкції, меморіалізацію, освітні ресурси, медійні проекти та низку інших засобів конструювання образів історичного минулого та суспільної пам'яті про нього. У цілому, державна політика пам'яті має три основні складові:

- підручник, який для більшості громадян є єдиною книгою про минуле їхнього народу, тому він мусить містити в собі ті ключові події, які найяскравіше відображають головні ідеї історичної пам'яті, формуючи таким чином національну свідомість;

- місця пам'яті, до яких відносяться окремі споруди, пам'ятники, музеї, заповідники, меморіали, топоніміка – вони є своєрідними «маркерами простору», що створюють певну атмосферу та стають місцями комемораційних заходів;

- історичний календар, який актуалізує для населення найважливіші історичні події¹.

На думку Вікторії Середи і Олега Мазурика, політика пам'яті як однієї зі складових державної політики покликана контролювати моделі історичного минулого, які артикулюються у рамках тих чи інших сфер їх владних повноважень, зокрема:

- в організації масової історичної освіти (держзамовлення на підручники, в яких викладено офіційний курс історії для навчальних закладів);

- фінансувати інформаційні повідомлення на історичну тематику у медіа (такі повідомлення можуть містити селективно підібрану інформацію і оціночні судження, що є відображенням цінностей автора і режиму, який прагне легітимізувати себе через історію);

- організовувати певні культурні (створення музейних експозицій, архівних баз, творів літератури та мистецтва, кінопродукції, театральних вистав на історичну тематику) і комеморативні (відзначення державних свят, пропаганда певної історичної символіки та ритуалів) заходи;

- символічно маркувати простір (монументальна пропаганда, зміна топонімічних назв (перейменування населених пунктів, вулиць тощо))².

Політика пам'яті покликана ретранслювати історичну пам'ять. При цьому під історичною пам'яттю у широкому значенні розуміють сукупність

---

¹ В'ятрович, В. Якою повинна бути політика національної пам'яті? Три складові. *Gazeta.ua*. 2011. 19 листопада. URL: http://gazeta.ua/articles/volodimir-v-yatrovich/_yakoyu-povinna-buti-politika-nacionalnoji-pam-yati-tri-skladovi/410462.

² Середи, В. В., Мазурик, О. В. Політика пам'яті в Україні: між загальнонаціональним та регіональними рівнями. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2013. № 1045, вип. 30. С. 102.

уявлень етнічної чи національної спільноти про своє минуле у формі знань, вірувань, переконань, культурних стереотипів, цінностей, норм, символів та міфів. Слід розрізняти історичну пам'ять, яка є пам'яттю про конкретні історичні події, і соціальну пам'ять, яка включає значно ширше коло явищ соціального характеру, серед яких можемо виокремити: особливості повсякденного життя і свят, стиль та якість життя, настроїв і психічний стан людей, образ міст і інших локусів перебування, стан соціальних інститутів, вдачі людей і таке інше¹. Олена Дудок, Мар'яна Школяр звертають увагу на те, що в історичній та соціологічній науках розрізняють також історичну складову соціальної пам'яті та соціальну структуру історичної пам'яті. Загалом соціальна пам'ять містить, по-перше, пам'ять про минуле як компонент соціальної свідомості цілої спільноти і, по-друге, соціальну пам'ять окремого суб'єкта про його минулі враження, дії, вчинки. Якщо ця пам'ять стосується винятково історичних подій та їх інтерпретацій, можемо її віднести до історичної пам'яті; якщо містить ще інформацію про психологічний, емоційний стан людини, про особливості комунікації, устрою, про процеси урбанізації, емансипації, трансформації суспільних цінностей у сукупності з досвідом участі у війні, революції і т.п. – це історична компонента соціальної пам'яті².

Варто відзначити, що соціальна структура історичної пам'яті формується лише у тому випадку, коли її елементи входять у структуру соціальної свідомості певної соціальної спільноти, визнаються або заперечуються нею. Не всі історичні факти та події входять в історичну пам'ять, а лише ті, які актуалізувалися в ментальності нації, у свідомості суспільства. Мова йде про рефлексію соціальної спільноти на певний історичний досвід, його інтерпретацію, збереження та передачу наступним поколінням³. Історична пам'ять – це пам'ять про історичні факти та процеси, інформація про які передається з покоління в покоління у різних інтерпретаціях. Отже, найважливішою властивістю історичної пам'яті є її соціальний характер. На думку Патріка Гаттона, колективна пам'ять є складною мережею суспільних звичаїв, цінностей та ідеалів, що визначає кордони нашої уяви у відповідності до позицій тих соціальних груп, до яких ми належимо⁴. Тому лише у соціальному контексті

---

¹ Позднякова-Кирбят'єва, Е. Г. Концептуалізація поняття і явища соціальної пам'яті. *Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія: Соціологічні науки*. 2012. Т. 15, № 1–2. С. 17.

² Дудок, О., Школяр, М. Актуалізація історичної пам'яті в контексті національної ідентичності. *Грані*. 2019. Т. 22, № 8. С. 8.

³ Savka, V., Stavkova, S. Memory Revitalization of the Ukrainian Post War Immigrants from Poland: Current status and Prospects. *Sieć pamięci. Cyfrowe postaci pamięci społecznej*. Krakow: NOMOS, 2015. P. 165.

⁴ Хаттон, П. История как искусство памяти. СПб.: Владимир Даль, 2003. С. 200.

створюються та продукуються уявлення і знання про історичне минуле, надається їм оціночна характеристика, конструюється смислове та ціннісне забарвлення певних подій та їх наслідків.

Важливими рисами історичної пам'яті є її зв'язок з простором і часом, з символікою нації, традиціями, обрядами, ритуалами, наділення історичної пам'яті сакральним змістом та ін.¹ Ці властивості характеризують історичну пам'ять як етнокультурне явище, яке може конструюватися в текстах (літописах, книгах, міфах і т.п.), у візуальних образах і смислах (мистецтво, культура), у слухових (музика), у тілесних практиках (те, що П. Коннертон називає «звичками тіла»²) та ін. У контексті сучасного суспільства ефекти конструювання історичної пам'яті через масову культуру, кіно, рекламу, пропаганду та ін. підсилюються засобами масової інформації як цілеспрямовано (навмисне розповсюдження та втілення певної ідеології окремими агентами впливу), так і спонтанно.

Варто відзначити, що в Україні історична пам'ять здебільшого формується в протиставленні і взаємовпливі різних дискурсивних моделей історичного минулого. У цій боротьбі центральна влада через свої офіційні метанаративи намагається нейтралізувати чи маргіналізувати ті елементи історичного дискурсу, які не відповідають її моделі національного минулого, а регіональні / локальні владні структури, навпаки, прагнуть просунути свої контрнаративи і закріпити своє бачення минулого як загальноприйняте. Отже, в рамках українського соціуму циркулюють різні (часто взаємовиключні) моделі національного минулого на різних рівнях презентації – центральному, регіональному і локальному.

Така ситуація обумовлена тим, що різні регіони країни протягом своєї історії перебували в неоднакових політичних, соціокультурних обставинах, які визначають зміст та ціннісне наповнення тієї чи іншої моделі колективної пам'яті, що формується в свідомості мешканців регіону. Зазначене явище саме по собі є природним і може не нести суттєвих загроз. Однак у такому стані колективна пам'ять схильна до політизації і може виступати дезінтегративним чинником, особливо коли ці відмінні інтерпретації історії навмисно конструюються та підсилюються в свідомості громадян зацікавленими агентами політики шляхом пропаганди³.

На сьогодні в Україні політика пам'яті здійснюється переважно у таких діях, як створення пам'ятників, найменування (перейменування) вулиць, міст

---

¹ Див.: Зерній, Ю. О. Як суспільства пам'ятають: властивості та механізми функціонування історичної пам'яті. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 4 (9). С. 35–43.

² Див.: Коннертон, П. Як суспільства пам'ятають. К.: Ніка-Центр, 2004. 184 с.

³ Дудок, О., Школяр, М. Вказ. твір. С. 8.

на честь героїв (подій), святкування дат днів народження (наприклад, 9 березня – Шевченків день та ін.), вшанування пам'яті загиблих (наприклад, героїв Крут, Небесної Сотні та ін.), внесення історичних імен у шкільні підручники, літературу тощо. Політика пам'яті тяжіє до героїзації, адже герої впливають на формування ідентичності та національної свідомості тощо. Одночасно, в Україні можемо спостерігати наступну ситуацію, пов'язану із політикою пам'яті: по-перше, агенти формування та реалізації політики пам'яті мають різне бачення щодо способів консолідації українського суспільства; по-друге, існують суперечності в інтересах різних етнічних та регіональних груп у поглядах на історичне спільне минуле; по-третє, історична пам'ять використовується з певною політичною метою (як засіб політичної та ідеологічної маніпуляції людською свідомістю); по-четверте, українська політична еліта не має цілісного бачення щодо системного впровадження дій, спрямованих на формування загальнонаціональної моделі історичної пам'яті. Важливим моментом, на який також слід звернути увагу, є те, що знання про історію рідного краю, оперування фактами та критичне мислення є важливими факторами у формуванні такої історичної пам'яті, яка покликана об'єднати українців в єдину політичну націю¹.

У контексті публічного простору міста продуктивною є думка В. Середи і О. Мазурика стосовно того, що «взаємовідносини у пострадянських міських спільнотах вибудовуються найчастіше за триполюсною схемою: “державна (центральний уряд) – органи місцевого самоврядування та інституції громадянського суспільства – населення”. Адже у демократичній державі правляча еліта не може просто замінити старі історичні символи новими, не маючи хоча б деякої підтримки своєї діяльності з боку громадськості. Тому у сферу публічних дискусій потрапляють питання: яким символам слід надавати перевагу та хто має право приймати відповідні рішення»². Отже, процес символічного маркування міського публічного простору як складова політики пам'яті не може бути нав'язана прямо чи виключно державною владою. Центральна влада пропонує певні ініціативи, а міські громади мають свободу їх відхилити. І навпаки, міські спільноти часто висувають пропозиції стосовно того, що саме слід відзначати, і їх пропозиції можуть включати до державних чи міських планів розвитку.

У сучасній Україні в системі владних відносин, пов'язаних із політикою символічного маркування міського простору, органи місцевого самоврядування займають проміжну позицію. З одного боку, вони є речником офіційної державної позиції (і реципієнтом державного фінансування), а з іншо-

¹ Там само. С. 11.

² Середи, В. В., Мазурик, О. В. Вказ. твір. С. 102-103.

го – належать також і до громадянського суспільства, оскільки їх представники обираються місцевою спільнотою і покликані репрезентувати її потреби та настрої. Тому органи місцевого самоврядування, за підтримки місцевих жителів та недержавних організацій, можуть чинити опір спробам центральної влади впливати на локальний простір.

На рівні локальних громад за наявності хоча б часткової підтримки з боку місцевих мешканців міська влада може чинити опір (що часто трапляється) офіційному метанаративу, оскільки наразі не існує чітких механізмів та структур впровадження державної політики пам'яті на місцях. З огляду на панівні дискурси, продуковані місцевими та національними елітами, слід також ставити питання про те, наскільки їх підтримують та інтерналізують місцеві мешканці. Особливо цікавим це питання є тоді, коли існує конфлікт щодо політики пам'яті між національним та регіональним рівнями.

На думку Оксани Олійник, українські міста завжди були своєрідними центрами, які, з одного боку, акумулюють в собі найкращі соціокультурні здобутки, а з іншого – найбільш яскраво віддзеркалюють ті проблеми і виклики, які постають перед всім суспільством. Відтак, місто можна вважати своєрідним барометром, адже його життєдіяльність засвідчує основні тенденції та трансформації, на які варто орієнтуватися та керуватися у розбудові сучасного соціокультурного і комунікативного простору, що особливо актуально в умовах значних соціокультурних, економічних та політичних змін, які відбуваються в Україні¹.

Важливість політики пам'яті обумовлюється її включеністю в ідентифікаційну систему суспільства в цілому і місцевої громади зокрема. Так, Олексій Мусієздов вибудовує уявлення про міську ідентичність на основі категорії пам'яті та концепції «уявленої спільноти», яка має своїм ідентитетом саме місто: оскільки умови постсучасного суспільства унеможливають існування міської спільноти як «моральної єдності», міська ідентичність не може інтерпретуватися в традиційному ключі як результат приналежності до спільноти. Тобто пам'ять як уявлення про минуле з погляду ідентичності є конститутивним елементом².

Соціальний простір сучасного міста – це культурно-комунікаційне поле зіткнення різних процесів як глобального, так і локального характеру. Традиції і цінності етнічної культури в умовах хаотизації комунікацій у соціокуль-

---

¹ Олійник, О. М. Місто та ідентичність: у пошуках самовизначення. *Мистецтвознавчі записки*. 2019. Вип. 35. С. 60.

² Мусієздов, О. О. Пам'ять та міська ідентичність: спроба поєднання у контексті концепції уявлених спільнот. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. Вип. 9. С. 58.

турному просторі міста суттєво трансформувалися під різновекторним впливом безлічі нових культурних форм та їх представників, інтереси яких часто суперечливі. На ці процеси, вважає О. Мусієздов, нашаровуються глобалізаційні тенденції, пов'язані з вестернізацією, уніфікацією, інтеграцією, акультурацією, мультикультуралізмом та ін. Відтак, стрімкі глобалізаційні процеси, уніфікація та стандартизація, модернізуючи комунікації сучасного культурного ландшафту міста, розмивають його індивідуальність, порушують проблеми ідентифікації. Міста втрачають самотність, родову пам'ять, культурно-історичне та архітектурне обличчя¹.

І хоча глобальна інформаційно-комунікаційна система сучасного міста кардинально змінила умови для культурного обміну і міжособистісного спілкування, успішно розмиває просторові, часові, соціальні, мовні та інші бар'єри, проте ці процеси призводять до вироблення специфічних патернів поведінки, стереотипів тощо і тим самим призводять до становлення особливої форми культури – міської, а також до формування особливого типу людини – містянина. Так, Мерілін Гемілтон² констатує, що інтегральне місто динамічне, адаптивне і чуттєве як щодо своїх внутрішніх, так і щодо зовнішніх життєвих умов. Як природна система воно зіштовхується з тими ж проблемами і викликами, які впливають на концентрацію життя в інших контекстах: підтримка потоків інформації, матерії та енергії для виживання людського життя. Незважаючи на те, що місто – це простір відмінностей у цілях, інтересах і преференціях людей, вони у його межах здатні навчитися адаптуватися і більш ефективно співналаштовувати свої енергії і устремління, щоб виробляти більш узгоджений, цілісний, такий, що еволюційно розвивається, досвід життя для всіх жителів.

Історична пам'ять набуває надзвичайно високої емоційної насиченості завдяки такій своїй властивості, як її міфологічність. Суспільства намагаються увіковічнити певні образи свого минулого у міфічних образах, героях чи антигероях. Колективні уявлення значною мірою є суб'єктивними. Історична пам'ять за своєю природою є ірраціональною, керується не стільки принципами логіки, раціональності, достовірності, скільки інтуїтивності, асоціативності, емоційності, спільними переживаннями і т.п. Тобто неодмінною ознакою історичної пам'яті є створення героїв та антигероїв. Упродовж усієї історії герої змінювалися; були ті, хто залишався, незважаючи на соціально-політичні режими в Україні; були й такі, героїзм яких штучно приховувався і з часом викорінювався з історичної пам'яті нації.

---

¹ Там само. С. 63.

² См.: Хэмилтон, М. Интегральный город: эволюционные интеллекты человеческого улья. М.: Ориенталия, 2013. 685 с.

У травні 2012 р. соціологічною групою «Рейтинг» було проведено опитування серед громадян України віком старше 18-ти років (було опитано 2 000 осіб, помилка репрезентативності дослідження становить не більше 2,2 %), за результатами якого серед найбільш видатних українців всіх часів респонденти згадували Тараса Шевченка (58,7%), Лесю Українку (22,5%), Богдана Хмельницького (20,1%), а також Івана Франка (12,7%), Віталія Кличка (10,8%), Михайла Грушевського (7,7%), Григорія Сковороду (5,7%), Івана Мазепу (5,6%), Степана Бандеру (4,3%) та Ярослава Мудрого (3,8%).¹

У післямайданний період ставлення українців до історичних постатей дещо змінилося. Так, за результатами опитування, проведеного у квітні 2015 р. соціологічною групою «Рейтинг» серед громадян України віком старше 18-ти років (було опитано 2 000 осіб, помилка репрезентативності дослідження становить не більше 2,2 %), серед найбільш видатних українців всіх часів респонденти згадували Тараса Шевченка (62,9%), Богдана Хмельницького (23,5%), Лесю Українку (19,0%), Михайла Грушевського (12,7%), а також Івана Франка (9,4%), Івана Мазепу (9,3%), Степана Бандеру (8,3%), В'ячеслава Чорновіла (7,6%), Григорія Сковороду (4,7%) та Ярослава Мудрого (4,4%)². Тобто список історичних постатей, які є знаковими для українців, залишився майже незмінним (за виключенням того, що замість В. Кличка в ТОП-10 увійшов В. Чорновіл).

У територіальному розрізі маємо такі особливості:

Захід:

у 2012 р.: Т. Шевченко (65%), Л. Українка (27%), І. Франко (25%), С. Бандера (16%), Б. Хмельницький (14%), В. Кличко (12%), М. Грушевський (10%), І. Мазепа (7%), В. Чорновіл (6%);

у 2015 р.: Т. Шевченко (65%), С. Бандера (26%), Б. Хмельницький (24%), В. Чорновіл (20%), Л. Українка (17%), М. Грушевський (16%), І. Франко (16%), І. Мазепа (15%), Г. Сковорода (5%);

Центр:

у 2012 р.: Т. Шевченко (57%), Б. Хмельницький (26%), Л. Українка (20%), М. Грушевський (15%), В. Кличко (14%), І. Франко (9%), Ю. Тимошенко (8%), Г. Сковорода (6%), І. Мазепа (5%);

у 2015 р.: Т. Шевченко (64%), Б. Хмельницький (26%), Л. Українка (18%), М. Грушевський (15%), В. Чорновіл (8%), Г. Сковорода (8%), І. Мазепа (7%), В. Великий (7%), С. Бандера (5%), І. Франко (5%), В. Кличко (5%);

¹ Видатні українці усіх часів. Соціологічна група «Рейтинг». 2012. 28 травня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/vydayuschiesya_ukraincy_vseh_vremen.html.

² Найвидатніші українці. Соціологічна група «Рейтинг». 2015. 21 травня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/vydayuschiesya_ukraincy.html.

Північ:

у 2012 р.: Т. Шевченко (59%), Л. Українка (25%), Б. Хмельницький (22%), І. Франко (15%), В. Кличко (13%), Г. Сковорода (10%), М. Грушевський (9%), І. Мазепа (5%);

у 2015 р.: Т. Шевченко (67%), Л. Українка (29%), Б. Хмельницький (28%), М. Грушевський (19%), І. Мазепа (10%), І. Франко (10%), В. Чорновіл (8%), Г. Сковорода (5%), С. Бандера (5%), Я. Мудрий (5%);

Південь:

у 2012 р.: Т. Шевченко (57%), Б. Хмельницький (19%), Л. Українка (17%), Віталій Кличко (16%), І. Франко (7%), М. Амосов (6%), Володимир Кличко (6%), М. Грушевський (5%), Г. Сковорода (5%), С. Корольов (5%), М. Гоголь (5%);

у 2015 р.: Т. Шевченко (61%), Л. Українка (20%), Б. Хмельницький (18%), І. Франко (13%), М. Грушевський (7%), І. Мазепа (4%), М. Гоголь (4%), В. Великий (4%);

Схід:

у 2012 р.: Т. Шевченко (56%), Л. Українка (25%), Б. Хмельницький (22%), І. Франко (13%), В. Кличко (7%), Г. Сковорода (7%), Я. Мудрий (7%), М. Амосов (5%), М. Грушевський (5%), І. Мазепа (5%);

у 2015 р.: Т. Шевченко (66%), Б. Хмельницький (23%), Л. Українка (17%), І. Мазепа (10%), М. Грушевський (8%), І. Франко (7%), М. Гоголь (5%), В. Кличко (5%), Г. Сковорода (4%), Я. Мудрий (4%);

Донбас:

у 2012 р.: Т. Шевченко (57%), Л. Українка (19%), Б. Хмельницький (19%), І. Мазепа (7%), І. Франко (4%), М. Грушевський (4%), Г. Сковорода (4%);

у 2015 р.: Т. Шевченко (52%), Б. Хмельницький (20%), Л. Українка (12%), М. Грушевський (8%), Я. Мудрий (7%), І. Мазепа (5%), І. Франко (4%), М. Гоголь (4%).

Історична пам'ять у різних регіонах України має свої особливості: одні регіони популяризують певних історичних та культурних діячів, відносячи їх до числа героїв, інші – зневажають або навіть бояться їх; певні історичні події в одних регіонах вважаються значущими для розвитку України, а інші – сприймаються як нищівний удар для процесу державотворення. Так, за результатами загальноукраїнського опитування, проведеного у квітні 2021 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова (опитано 2021 особу віком від 18 років, теоретична похибка вибірки – 2,3%), контраверсійними постатями / подіями в істо-

ричній пам'яті сучасної України є такі¹.

41% громадян України вважає, що Україна має відзначати обидві дати – і День пам'яті та примирення 8 травня, і День перемоги над нацизмом 9 травня. Ще 31% вважає, що Україна має відзначати лише День перемоги над нацизмом 9 травня. Близько 9%, навпаки, підтримують ідею відзначати лише День пам'яті та примирення 8 травня, ще 10% респондентів байдуже. Відзначення лише 8 травня найбільше підтримують у Західному регіоні (22%), а на Сході та Півдні більше тих, хто вважає, що відзначати треба лише 9 травня (42% та 48% відповідно).

До рішення української влади про визнання воїнів Української повстанської армії (УПА) борцями за незалежність України позитивно ставляться 46% українців, негативно – 29%, байдуже – 9%, не визначилися – 16%. Більшість підтримує це рішення у Західному та Центральному регіонах (80% та 47% відповідно), а у Південному та Східному регіонах підтримують це рішення лише по 20–25%. Також у Центральному, Південному та Східному регіонах є близько по 20% тих, хто поки не визначилися зі своїм ставленням, але ці люди не висловлюють негативного ставлення до визнання воїнів УПА борцями за незалежність України.

62% українців вважають діяльність Йосипа Сталіна як історичного діяча негативною для України. З цим погоджується більшість мешканців у всіх регіонах: на Заході та в Центрі так вважають 78% та 69% громадян, на Півдні та в Центрі – по 45%. У Південному та Східному регіонах дещо більше (близько 35% вважають діяльність Сталіна наскільки позитивною, настільки й негативною). Переважно позитивно його діяльність вважають 12% жителів Сходу, а в інших регіонах – ще менше.

Діяльність Степана Бандери як історичної постаті позитивною для України вважають 32% громадян, стільки ж вважають його діяльність негативною. Ще 21% – наскільки позитивною, настільки й негативною. Позитивне ставлення переважає у Західному регіоні (70%). У Центральному регіоні по 27% вважають його діяльність позитивною чи негативною, і також ще 27% – наскільки позитивною, настільки й негативною. Негативне ставлення переважає у Південному та Східному регіонах, тут діяльність Степана Бандери вважають негативною для України 54% та 48% відповідно, а позитивною – по 11% в обох регіонах. Істотна частка мешканців Півдня та Сходу вважають діяльність Бандери наскільки позитивною, настільки й негативною (15% та

---

¹ День Перемоги і його місце в історичній пам'яті українців: який сенс громадяни вкладають у цю дату? Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2021. 7 травня. URL: <https://dif.org.ua/article/den-peremogi-i-yogo-mistse-v-istorichniy-pamyati-ukraintsi-v-yakiy-sens-gromadyani-vkladayut-u-tsyu-datu>.

25% відповідно).

Стосовно таких контраверсійних постатей, як Й. Сталін і С. Бандера, які є своєрідними маркерами історичної пам'яті, спостерігається відповідно негативна і позитивна динаміка, проте регіональна специфіка все ще зберігається. Так, за результатами за результатами опитування, проведеного у квітні 2014 р. соціологічною групою «Рейтинг» серед громадян України віком старше 18-ти років (було опитано 2 000 осіб, помилка репрезентативності дослідження становить не більше 2,2 %), 20% опитаних позитивно ставляться до Й. Сталіна, 70% – негативно (у 2012 р. таких було 62%), тоді до С. Бандери позитивно ставляться 31% опитаних (у 2012 р. таких було 22%), а негативно – 48%. У регіональному розрізі більш позитивно постать Й. Сталіна оцінюють на Донбасі (36%) і Півдні (32%) країни, а постать С. Бандери більш позитивно оцінюють на Заході (76%) і вдвічі гірше – в Центрі та Півночі країни¹.

У листопаді 2016 р. соціологічною групою «Рейтинг» було проведено опитування серед громадян України віком старше 18-ти років (було опитано 2 000 осіб, помилка репрезентативності дослідження становить не більше 2,2 %), за результатами якого ця тенденція підтвердилася: кількість прихильників Й. Сталіна і С. Бандери практично залишилася незмінною (відповідно 24% і 35%)². Подібну тенденцію спостерігаємо і в жовтні 2018 р. – за результатами опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг» опитуванні серед громадян України віком старше 18-ти років (було опитано 2 000 осіб, помилка репрезентативності дослідження становить не більше 2,2 %), до С. Бандери позитивно ставляться 36% (негативно – 34%), а до Й. Сталіна – 21% позитивно, 58% негативно³.

Більшу гомогенність демонструють українці стосовно центрального міфотвірного сюжету державної політики пам'яті стосовно Голодомору. Згідно з результатами дослідження, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у жовтні-листопаді 2019 року, більшість опитаних (82 %) погоджуються з твердженням, що Голодомор 1932-1933 років був геноцидом Українського народу, не погодились з цим 11 %, не визначились – 7 %⁴. Ця тенденція

---

¹ Ностальгія за СРСР та ставлення до окремих постатей. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2014. 05 травня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nostalgija_po_ssr_i_otnoshenie_k_otdelnym_lichnostyam.html.

² Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2016. 17 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizacii_v_ukraine.html.

³ Динаміка ставлення до Голодомору. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2018. 20 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_1932-33_gg_noyabr_2018.html.

⁴ Динаміка ставлення до Голодомору 1932-33 рр. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2019.

спостерігається і в попередні роки – у 2018 році кількість тих, хто визнає Голодомор геноцидом, становило 69 %¹, а у 2017, 2016 і 2015 роках – відповідно 77 %², 72 %³ і 80 %⁴.

У територіальному розрізі твердження, що Голодомор 1932–1933 років був геноцидом Українського народу, поділяє 95 % мешканців Заходу країни, 87 % – Центру, 72 % – Півдня і 61 % – Сходу⁵.

Вшанування жертв Голодомору 1932–1933 років міцно закріпилося у українському суспільстві як комеморативна практика. Згідно з результатами дослідження, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у жовтні-листопаді 2019 року, 73 % опитаних зазначили, що планують запалювати свічку у День пам'яті жертв Голодомору в пам'ять про загиблих від голоду, а 20 % відзначили, що не будуть цього робити. У територіальному розрізі маємо такі особливості: ініціатива запалити свічку пам'яті знаходить дещо більшу підтримку на Заході та у Центрі (87 % та 74 % відповідно), тоді як на Півдні (68 %) та Сході (54 %) частка тих, хто має намір взяти участь у цій комеморації, дещо нижча, проте все ще значима⁶.

Своєрідним маркером успішної політики пам'яті є відчуття гордості за свою країну, свій регіон, своє місто. У листопаді-грудні 2018 р. соціологічною групою «Рейтинг» в рамках проєкту «Портрети регіонів» було проведено опитування серед громадян України віком старше 18-ти років в усіх областях України та м. Києві (за виключенням окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим). Загалом у дослідженні методом особистого інтерв'ю було опитано 40 000 респондентів (по 1 600 респондентів у кожній області). Вибірка репрезентативна за типом поселення, віковою та гендерною структурою кожної області. Похибка на рівні кожної окремої області

---

19 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_1932-33_gg.html.

¹ Динаміка ставлення до Голодомору. Соціологічна група «Рейтинг». 2018. 20 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_1932-33_gg_noyabr_2018.html.

² Динаміка ставлення до Голодомору: листопад 2017. Соціологічна група «Рейтинг». 2017. 20 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_noyabr_2017.html.

³ Динаміка ставлення до Голодомору. Соціологічна група «Рейтинг». 2016. 22 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru.html.

⁴ Динаміка ставлення до Голодомору. Листопад 2015. Соціологічна група «Рейтинг». 2015. 24 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_noyabr_2015.html.

⁵ Динаміка ставлення до Голодомору 1932-33 рр. Соціологічна група «Рейтинг». 2019. 19 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_1932-33_gg.html.

⁶ Там само.

становить не більше 2,4 %, на рівні України – не більше 0,5 %.

За результатами цього дослідження, більшість опитаних відчують гордість за те, що вони є громадянами України (69 %), мешканцями своєї області (74 %) та свого міста/села (78 %). Водночас близько третини опитаних у Донецькій, Луганській, Харківській, Полтавській, Запорізькій та Одеській областях не мають почуття гордості за те, що вони є громадянами України.

Найчастіше предметом гордості за свій регіон опитані обирали його природу (43 %) та історію (40 %). Традиціями свого краю пишаються 27 %, культурою і мистецтвом – 26 %, місцевими мешканцями – 22 %, визначними пам'ятками – 18 %, природними ресурсами – 14 %, визначними людьми – 12 %, спортивними досягненнями та кухнею – по 11 %.

Частіше за інших про гордість природою говорили на Київщині, Хмельниччині, Чернігівщині, Волині, Житомирщині, Івано-Франківщині та Закарпаття. Щодо історії краю – на Львівщині, Запоріжжі та Києві, традицій регіону – Івано-Франківщині та Львівщині, культури та мистецтва – Київщині та Львівщині. Місцевими мешканцями найбільше пишаються на Одещині, а також у Чернігівській, Харківській, Донецькій, Житомирській та Закарпатській областях. Визначними пам'ятками найбільше пишаються на Запоріжжі, у Києві, на Харківщині, Львівщині, Одещині та Вінниччині. Природними ресурсами – на Донеччині, Київщині, Харківщині, визначними людьми регіону – на Черкащині та Донеччині, спортивними досягненнями – на Донеччині. Кухнею та кулінарією найбільше пишаються на Закарпатті, Київщині, Одещині та у столиці, сільським господарством – на Чернігівщині та Кіровоградщині, промисловістю – на Дніпропетровщині та Донеччині, наукою та освітою – на Харківщині¹.

Зокрема, серед мешканців Дніпропетровської області 67 % опитаних відчують гордість за те, що вони є громадянами України, 72 % пишаються тим, що вони є мешканцями своєї області, і 74 % пишаються тим, що вони є мешканцями свого міста/села. Соціологи відмічають, що чим старше за віком респонденти, тим більш високий рівень гордості притаманний респондентам. Частіше за все предметом гордості за свій регіон опитані обирали природу (35 %) та історію свого краю (31 %); промисловістю пишаються 21 %, місцевими мешканцями – 18 %, природними ресурсами – 16 %, культурою та спортивними досягненнями – по 14 %, визначними пам'ятками – 13 %, традиціями регіону – 12 %².

---

¹ «Портрети регіонів»: підсумки. Зведені дані, порівняльний аналіз між областями. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2018. 26 грудня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/portrety_regionov_itogi_svodnye_dannye_sravnitelnyy_analiz_mezhdu_oblastyami.html.

² «Портреты регионов». Днепропетровская область. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2018.

Отже, і на загальнонаціональному, і регіональному рівні головним предметом гордості виступає історія, проте історична пам'ять населення в різних регіонах, зокрема на Заході та Сході, характеризується певними відмінностями. Соціологи звертають увагу на рівень міцності радянської ідентичності на теренах сучасної України. Так, за даними соціологічного дослідження «Динаміка патріотичних настроїв», проведеного в серпні 2014 р. соціологічною групою «Рейтинг», понад 60 % мешканців Донбасу сумують за СРСР. При цьому, якщо в Центрі, на Сході і Півдні впродовж 2013–2014 рр. кількість прихильників СРСР зменшилася, то на Донбасі – зросла. Серед етнічних росіян кількість тих, хто досі шкодує за втратою СРСР, за рік зросла з 55 % до 60 %. Серед етнічних українців цей показник зменшився з 38 % до 29 %¹. Для жителів Донбасу та етнічних росіян період з 2013–2014 рр. став переломним, адже політичні орієнтації, сформовані під впливом багаторічної російської пропаганди та відсутності політики об'єднання в єдину українську політичну націю зі сторони української влади стали тими чинниками, які підсилили формування радянського типу ідентичності на базі історичної пам'яті, що продукувалася в СРСР і продукується в сучасній РФ.

Починаючи з 2014 р. «синдром радянської людини» серед етнічних українців почав зникати і вже в 2018 р. тих, хто ідентифікує себе з «радянською людиною», у всіх регіонах України було зафіксовано 6 % (більше жителі південного та східного регіонів, а також переважно люди старшого віку), однаково як і тих, хто вважає себе «європейцем» (більше жителі західного та центрального регіонів, а також молодь)².

Крім радянської ідентичності в українському соціумі визначальними ідентифікуючими чинниками виступають регіональні типи ідентичності. У листопаді 2016 р. Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова було проведено соціологічне дослідження «Особливості ідентичності громадян України, проблеми та перспективи консолідації суспільства» (опитано 2 015 респондентів віком від 18 років в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей; теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3 %). Відповідаючи на запитання «Чи відчуваєте Ви спільність (історичну, культурну, спільні перспективи) з жителями інших регіонів України?», лише 39 % дали

---

13 грудня. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/portrety_regionov_dnepropetrovskaya_oblast.html.

¹ Динаміка патріотичних настроїв. Соціологічна група «Рейтинг». 2014. 15 серпня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy.html.

² Динаміка патріотичних настроїв українців. Соціологічна група «Рейтинг». 2018. 21 серпня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2018.html.

однозначно ствердну відповідь, 40 % обрали варіант «не з усіма, лише з деякими з них», і лише 11 % дали однозначно негативну відповідь. При цьому найбільшою мірою відчуття спільності демонструють жителі Заходу (51 % відчувають спільність із жителями інших регіонів), найменшою – жителі Південного регіону (24 %) та Донбасу (26 %). Хоча в усіх регіонах частка тих, хто однозначно не відчуває такої спільності, є невисокою (від 4 % у Західному регіоні до 20 % на Донбасі)¹.

Отже, історична пам'ять і, відповідно, політика пам'яті, покликана зберігати, накопичувати та відображати колективні уявлення нації про себе, свою культуру, мову, історію, цінності, ідеологію; допомагає нації бачити свою неповторність і неподібність серед інших, тобто чітко диференціювати «своїх» та «чужих», усвідомлювати національну спільність. Якщо ж окремі суспільні групи мають різні, а інколи й протилежні погляди на спільне минуле, історична пам'ять може стати за певних умов (наприклад, несприятлива соціально-політична, економічна ситуація в країні, пропаганда з метою розпалювання ненависті на основі «інакшості» з боку різних політичних агентів і т.п.) дезінтегрувальним чинником, джерелом протистоянь і конфліктів, продукувати у громадян протилежні, аж до несумісності, погляди на перспективи держави й нації. Відмінні уявлення історичного минулого є суттєвими факторами, які впливають на особливості формування нових ідентичностей, а також багато в чому визначають вектори потенційних конфліктів і готовність до компромісу з тих чи інших питань. Тому зв'язок історичної пам'яті (політики пам'яті) й ідентифікаційним процесом є надзвичайно важливим. Власне історична пам'ять є водночас і складовою, і підґрунтям формування національної (суспільної) ідентичності.

Зрозуміло, що трактування історичної пам'яті і як елемента, і як чинника формування національної ідентичності є досить умовним. З одного боку, національна ідентичність, одним із елементів якої є історична пам'ять, володіє такими характеристиками, як цілісність, стійкість, інтегрованість етнокультурних та політичних компонентів. З іншого боку, історична пам'ять як чинник формування національної ідентичності підсилює роль останньої у консолідації суспільства на базі спільних уявлень про історичне минуле та послабленні тенденцій до неоднозначності та антагонізму або, як зазначалось вище, сприяє формуванню відверто суперечливих типів ідентичності у жителів різних регіонів країни, підсилюючи конфліктогенність на основі різних

---

¹ Особливості ідентичності громадян України, проблеми та перспективи консолідації суспільства (Результати соціологічного дослідження). *Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р.* К.: Центр Разумкова, 2016. С. 14.

моделей чи опцій історичної пам'яті. Відповідно, надзвичайно гостро постає питання формування політики пам'яті на рівні держави, яка повинна вибудуватись, перш за все, на тих історичних фактах, подіях, персоналіях, символах, які громадяни України вважають важливими в контексті державотворення незалежно від регіону проживання, історичного, політичного, соціального контексту, у полі якого формувалась їх модель історичної пам'яті.

3.3

Еволюція основних парадигм брендингу та їх значення для сталого розвитку суспільства (Вадим Ніколенко)

Сьогодні питання теоретичного осмислення і емпіричного вивчення бізнесу, антрепренерства, маркетингу, брендингу успішно вирішують широкий корпус економістів, маркетологів, психологів, соціологів, істориків і представників інших соціально-гуманітарних дисциплін. Проте, зважаючи на евристичний потенціал сучасної соціологічної думки, все ще залишаються питання узагальнюючої концептуалізації означених феноменів. Відомий український соціолог Віль Бакіров справедливо зазначає: «Суспільство як таке, і тим більше сучасне суспільство, не може обійтися без такої прагматики знання, завдяки якій воно забезпечує потреби цивілізаційного розвитку, глибокого розуміння самого себе і природи, збереження і посилення гуманістичного потенціалу, наповнення діяльності й життя людини смислами і цінностями. Таку прагматику знання можна назвати трансцендентною, оскільки йдеться про знання, яке генерується прагненням подолати власні межі, знаходити нові закони, смисли і цінності»¹. З огляду на це, з одного боку, надзвичайно вагомим постає питання вивчення соціокультурних особливостей легітимації бізнесу, підприємницької ініціативи, брендингу заважаючи на дослідницький потенціал сучасного соціального пізнання. А з іншого, – прикметні особливості трансформації глобального суспільства протягом ХХ ст. можна евристично досліджувати крізь призму процесів еволюції приватної ділової ініціативи, основних парадигм брендингу (раціональної, емоційної, соціально відповідального бізнесу), які виявилися доволі чутливими на тлі системоутворюваних змін загальнопланетарного характеру, а можливо, й самі їх певною

---

¹ Бакіров, В.С. Суспільство знань та трансформація вищої освіти. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу суспільства*: Збірник наукових праць. У 2-х т. Т. 1. Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2006. С. 353.

мірою зумовили.

На нашу думку, доцільно хоча б в узагальненому вигляді визначити певні релевантні феномени (їх дефініції все ще зумовлюють дискусії), які ми будемо застосовувати у подальшому, а саме: маркетинг подій і соціальне підприємництво. Маркетинг подій – публічний, емоційно привабливий «івент», явище, що є наслідком прагнення збільшити ступень продажів певної товарної категорії чи надання конкретної послуги або створення сприятливого образу окремого об'єкта чи суб'єкта, який має бути максимально резонансним у масовій свідомості суспільства. Водночас соціальне підприємництво – громадянські ініціативи, певні нововведення представників різноманітних професійних, демографічних груп, пов'язані з вирішенням важливої проблеми, щонайменше приверненням до неї суспільної уваги. На нашу думку, окремі проекти соціально відповідального бізнесу можна вважати конкретними виявами соціального підприємництва, яке є ширшим за власним функціональним діапазоном.

Загалом передумови активного застосування маркетингу подій слід шукати, зважаючи на загальну логіку еволюції споживчої поведінки та основних парадигм брендингу. Американський науковець Абрахам Маслоу у 40 рр. ХХ ст., працюючи у коледжі Брукліна (США), розробив евристичну «піраміду потреб», яка доволі точно відобразила істотні зміни споживчих практик населення країн постматеріалістичного світу наприкінці минулого століття. Так, сьогодні у суспільствах «золотого мільярда» спостерігається порівняно висока платоспроможність їх чисельного середнього класу, на відміну від низького рівня життя попередніх генерацій. Тому значна частина консюмерів західного світу вже не стільки опікується вирішенням питань власного матеріального добробуту, скільки шукає задоволення соціальних потреб вищого рівня, передусім у належності, самореалізації, самоповазі, визнанні з боку інших тощо. Саме подібні прагнення створили передумови для виникнення третьої парадигми брендингу – соціально відповідального бізнесу і релевантних рекламних проєктів.

Зокрема, після Другої світової війни можна доволі рельєфно простежити виникнення і прикметні зміни зазначених парадигм від «раціональної» з основним постулатом «Unique Selling Proposition» (USP) Россера Рівза через «емоційну» – «Emotional Selling Proposition» (ESP) Б.Б. Хегарті – до формування «відповідального корпоративного громадянина», тобто такого бізнесу, представники якого б активно й щиро опікувалися вирішенням проблем локального та соціетального масштабів, зокрема, застосовуючи ефективну логі-

ку маркетингу подій¹.

Основні підходи раціональної школи брендингу викладено у книзі Р. Рівза «Reality in Advertising» (1961)². Зміст цієї парадигми передбачає надання споживачеві релевантної інформації про унікальну торгівельну пропозицію і спонукання його до відповідного придбання. Зокрема, згідно з ідеями батьків-засновників означеного підходу кожен товар повинен мати конкретну технологічну вигоду, ексклюзивні характеристики, резонансні переваги над виробами конкурентів. Фахівці зауважують, що застосування раціональної реклами особливо корисно тоді, коли споживач перебуває у режимі придбання. Саме тоді він прискіпливо дивиться, скажімо, на відсоткову ставку позики у місцевому банку, для решти це буде, напевно, найнуднішою інформацією³. З огляду на це, маркетологи радять зауважувати наявні переваги певного товару, акцентувати здебільшого на функціональному змісті виробів, різноманітних інноваціях, тобто «knowhow» або щонайменше уважно ставитися до власних клієнтів. Такі раціональні «родзинки» можна з легкістю знайти серед рекламних кампаній найуспішніших брендів світу. До того ж з метою комерційного успіху рекламодавці наполегливо рекомендують узагальнити та представити споживачеві певну унікальну торгову пропозицію лише в одному реченні. Це має бути не стільки традиційний рекламний слоган кампанії, скільки відображення сутності конкретного бізнесу. Приміром, «Apple» – «Beautyoutside, Beastinside», «M&M's» – «Meltsinyourmouth, notinyourhand», «Head&Shoulders» – «Clinically provent ore ducedandruff», «Avis» – «Wearenumbertwo. Wetryharder»⁴.

Із-поміж відомих теоретиків раціональної школи виокремлюють також американського вченого Клода Хопкінса. У своїй книзі «Моє життя у рекламному бізнесі» (1927)⁵ він дає таке визначення: реклама – це вічний двигун торгівельної діяльності, що здатен докорінно змінювати звички споживачів. До речі, її ефективність маркетолог слушно вимірював падінням або зростанням «кривої» продажів. Прикметно, що К. Хопкінс активно користувався багатьма товарами, які сам безпосередньо рекламував, зокрема, був одним із невтормних популяризаторів щоденних практик чищення зубів. Крім того, виступав активним прихильником принципів прямого маркетингу, заснованого на тонкому стимулюванні таких людських властивостей, як допитливість, за-

---

¹ Див.: Прингл, Х., Томпсон, М. Энергия торговой марки / пер. с англ. под ред. И.В. Крылова. СПб: Питер, 2001. С. 82-105.

² Reeves, R. Reality in Advertising. Chester, PA :Widener Classics, 2015. 170 p.

³ Прингл, Х., Томпсон, М. Указ. соч. С. 88-89.

⁴ Після такого маркетингового ходу їх ринок збільшився втричі.

⁵ Hopkins, C.C. My Life in Advertising and Scientific Advertising. Lincolnwood, IL: NTC Business Books, 1990. 318 p.

цікавленість, прагнення до плекання радужних надій. Водночас дослідник наголошував, що, наприклад, жіноча реклама має фокусуватися на експлуатації мотивів конструювання естетичної зовнішності, прагнення жінок до побутового комфорту. К. Хопкінс справедливо вважав, що в ефективному промисленні товару завжди надзвичайно важливим стає створення навколо нього приємної соціально-психологічної атмосфери.

Англійця Девіда Огілві теж вважають одним із найвідоміших теоретиків раціональної школи та прихильником прямого маркетингу. Деякий час він працював в Інституті дослідження аудиторії Д. Геллапа (Нью-Джерсі). Крім того, заснував популярну рекламну агенцію «Ogilvy&Mather». Серед найвизначніших його праць варто згадати насамперед «Сповідь людини-рекламодавця» (1963)¹, де фахівець виокремлює щонайменше чотири системоутворювальні принципи, які забезпечили комерційний успіх його власній рекламній агенції:

- 1) збалансований креатив;
- 2) опора на ґрунтовні наукові дослідження;
- 3) наявність відчутного фінансового результату для клієнта;
- 4) суворе та неухильне дотримання професійної дисципліни.

Д. Огілві особливу увагу приділяв дослідженню звичок споживачів за допомогою потужного арсеналу ретельно розроблених наукових методів. Наполягав, що у рекламних сюжетах обов'язково слід застосовувати слова «новий» і «вільний» та постійно закликав ставитися до клієнта з максимально можливою увагою. Він обґрунтовано вважав, що нові клієнти обов'язково з'являться, якщо не втрачати попередніх і водночас також зазначав, що ефективність рекламних ідей безпосередньо вимірюється збільшенням чи зменшенням товарних продажів.

У контексті раціональної школи окремо варто згадати підхід британця Т. Деланея, що зауважував важливість висвітлення у рекламних повідомленнях інформаційного меседжу «Як це робимо ми»². У творчому тандемі з Р. Легасом вони створили відоме рекламне агентство «Legas Delaney». До слова, дослідники консультували такі високодохідні бренди як «Harrods», «Sony», «Adidas», «Patek Philippe», «BBC» тощо.

Отже, у межах раціональної школи брендингу прийнято акцентувати увагу на утилітарних якостях товару, важливих насамперед для задоволення фізичного комфорту споживача. Нерідко подібна реклама була представлена у вигляді сюжету, наприклад, коли одна домогосподарка пропонує іншій

---

¹ Ogilvy, D. Confessions of an Advertising Man. London: Southbank Publishing, 2012. 192 p.

² Прингл, Х., Томпсон, М. Указ. соч. С. 85.

скористатися новим товаром, нахваляючи його утилітарні якості¹. Проте очевидно, що у перманентних рекламних кампаніях далеко не завжди можна ефективно скористатись ідеями раціональної школи, оскільки для цього необхідно постійно вигадувати щось нове, корисне з раціонального погляду. А це виявляється доволі складним завданням, що потребує чогось новаторського, разом з постійним проведенням різноманітних експериментів і організацією конструкторських робіт тощо. Однак комерційній структурі, щоб не розчинитись у конкурентному світі, нагадувати про себе вкрай важливо, навіть життєво необхідно. Слід зазначити, що окремі керівники та співробітники дослідних відділів у створюваних ними рекламних сюжетах подекуди намагаються застосовувати ідеї лише однієї школи, наприклад, раціональної. Незважаючи на це, існують цікаві приклади творчих комбінацій інформаційних меседжів, узятих із різних маркетингових стратегій².

Так, згідно з пірамідою засновника гуманістичної психології – А. Маслоу, після задоволення фізичних потреб актуалізуються прагнення вищого порядку, скажімо, у виокремленні й підкресленні власного стилю життя. Тож на допомогу приходить евристичний потенціал другої парадигми брендингу. Ідеться про емоційну школу або «Emotional Selling Proposition» (Б.Б. Хегарті). Одна з головних ідей полягає у тому, що реклама має впливати на підсвідомість споживача, яка більшою мірою детермінує поведінку пересічної людини. Зважаючи на це, фахівець запропонував активніше застосовувати музику та яскраві елементи моди. Він вважав подібні референти ефективним емоційним підтекстом, що збільшує продуктивність реклами. Представники цієї школи слушно зауважують, що емоції є важливою частиною прийняття споживачем остаточного рішення, оскільки надають атрактивну персоналізацію та потужну енергію будь-якій товарній категорії.

Доцільно зазначити, що теоретичний фундамент цієї школи закладено у наукових працях канадського філософа і публіциста Маршалла Маклюена «Розуміння медіа: зовнішнє розширення людини» (1964)³ та американського журналіста і соціального критика Венса Паккарда «Приховані перекочувачі» (1957)⁴ та «Оголене суспільство» (1964)⁵. Сам М. Маклюен достатньо продуктивно застосовував мозаїчний підхід до написання багатьох дослідницьких робіт, які зрештою стали класикою жанру, зокрема, у межах соціології засобів масової комунікації (ЗМК). На його думку, суспільство формується та

---

¹ Там же. С. 83.

² См.: там же. С. 82-105.

³ McLuhan, M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill, 1964. 318 p.

⁴ Packard, V. *Hidden Persuaders*. New York: Ig Publishing, 2007. 240 p.

⁵ Packard, V. *The Naked Society*. New York: David McKay Publications, 1964. xii, 369 p.

безпосередньо віддзеркалюється через актуальні мас-медіа, засновники яких здатні напрочуд уміло маніпулювати поведінкою людини. Зокрема, науковець вважав, що аналіз доміантних засобів масової комунікації може надати критичний коментар стосовно специфіки соціальних відносин і доміантної культури певного суспільства.

Після виходу вже згадуваної праці «Розуміння медіа: зовнішнє розширення людини» канадський філософ став не лише авторитетною персоною в експертній спільноті, але й у публічному медійному дискурсі. До речі, М. Маклюен відомий ще цілою низкою резонансних досліджень, зокрема: «Сутність комунікації в її засобах: створюючи ефекти» (1967)¹, «Війна і мир у глобальному селі» (1968)², «Від кліше до архетипу» (1970)³. Симптоматично, що вчений увів у науковий обіг доволі популярний термін «глобальне село», під яким розумів світову спільноту без інформаційних та економічних кордонів, де ЗМК сприяють трансформації індивідуалістської культури у напрямі до створення колективної ідентичності, якою набагато легше маніпулювати. Тож у творчості М. Маклюена термін «глобальне село», який науковець почав активно популяризувати задовго до того, як сам Інтернет став масовим явищем, має очевидно негативну конотацію. Після «глобального села», на його думку, мусить з'явитися «світовий театр» або «театральне суспільство». До речі, один із найпопулярніших соціологів ХХ ст. – Е. Гофман – теж фіксував означені соціальні зміни у дослідженні «Презентація себе іншим у повсякденному житті» (1959)⁴. Зокрема, він вказував на створення релевантних «театральному суспільству» нових сфер економіки, характерних професій, соціальних інститутів і beauty-практик, які мають відповідати насамперед інтересам так званого пересічного «імпресаріо власної зовнішності». Йдеться про такі професії, як маркетологи, бренд-менеджери, іміджмейкери, косметологи, пластичні хірурги, дієтологи, фахівці з управління репутацією тощо.

Ще раз варто зауважити, що контроверсійні питання функціонування ЗМК є лейтмотивом більшості дослідницьких робіт М. Маклюена. Так, у праці «Галактика Гутенберга: створення типографської людини» (1962)⁵ ав-

---

¹ McLuhan, M., Fiore, Q. *The Medium is the Massage: An Inventory of Effects*. London: Penguin Books, 1967. 157 p.

² McLuhan, M., Fiore Q. *War and Peace in the Global Village*. Berkeley, CA: Ginko Press, 2001. 192 p.

³ McLuhan, M., Watson, W. *From Clishe to Archetype*. Berkeley, CA: Ginko Press, 2011. 171 p.

⁴ Goffman, E. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, N.Y.: Doubleday, 1959. 259 p.

⁵ McLuhan, M. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press, 2011. 336 p.

тор аналізує винахід Гутенберга та його вплив на актуальну культуру, свідомість людини і траєкторії подальшого розвитку ЗМК. Канадський теоретик медіа зауважує, що саме винайдення друкарського верстата свого часу зумовило виникнення доленосних суспільних явищ: індивідуалізму, демократії, протестантизму, капіталізму і націоналізму. Крім того, друковане слово як засіб масової комунікації, на думку науковця, має потенціал детрайбалізувати і деколективізувати життєдіяльність людини. Загалом він виокремлює щонайменше чотири історичні епохи з огляду на зміну системоутворювальних принципів ЗМК: 1) усна культура; 2) писемна культура; 3) «галактика Гутенберга»; 4) електронне суспільство. Відсутність цілісного розуміння основних причин і наслідків функціонування комунікативних технологій, вважає М. Маклюен, призводить до виникнення різноманітних соціальних проблем. Зокрема, учений підкреслював наявність контрасту між усною культурою і цивілізацією друкованого слова. Остання спонукає, з одного боку, до створення централізованої держави, поширення загальної освіти, а з іншого – продукує підстави для консолідованого масового протесту. Наприклад, на думку М. Маклюена, французька й американська революції відбулися саме під тиском «друкованого верстата», тоді як у Британії сильна усна культура запобігла подібним суспільним ефектам. Отже, пророка електронної революції справедливо вважають одним із найяскравіших прихильників комунікативно-технологічного детермінізму.

Питання деструктивного впливу масової культури і характерної реклами на життєдіяльність суспільства особливо рельєфно автор висвітлює у роботі «Механічна наречена: фольклор промислової людини» (1951)¹. Зокрема, він критикує рекламну індустрію за злиття сексу і маніпулятивних технологій. Вважає, що стереотипи масової культури перебувають під прямим впливом олігополій, як наслідок, сучасних маніпулятивних методів із відповідним нав'язливим маркетингом. Усе це типізує соціальну поведінку людини, насамперед в інтересах окремих представників великого капіталу.

Своєю чергою американський журналіст і соціальний критик В. Паккард також невтомно засуджував маніпулятивний складник консюмеристського суспільства. У праці «Приховані переконувачі» (1957), що стала тоді бестселером середнього класу, він виокремлює низку потреб, які рекламодавці штучно створюють і намагаються у маніпулятивний спосіб їх задовольнити. В. Паккард ставить під сумнів моральний аспект використання подібних підходів, передусім у політичній й економічній сферах. У дослідженні «Оголене суспільство» (1964) автор особливо рельєфно зауважує важливість захисту

---

¹ McLuhan, M. The Mechanical Bribe: Folklore of Industrial Man. New York: The Vanguard Press, 1951. 157 p.

приватного світу людини від нав'язливої реклами та прямого маркетингу.

Варто пригадати у контексті методології школи «Emotional Selling Proposition» найрезонансніші сюжети відповідної реклами. Наприклад, раніше на Заході промовляли: «Якщо ви не бажаєте придбати «Cadillac», отже, з вами щось не гаразд». Нагадаємо, що «Cadillac» – це марка «luxury» сегмента автомобільної промисловості, на відміну, скажімо, від одних із перших машин Г. Форда, які на світанку їх виробництва позиціонували як автомобілі радше для середнього класу. Згодом серед окремих споживачів, що бажали підкреслити високу якість певного товару, стало поширеним висловлювання, що це, мовляв, «Cadillac» з-поміж холодильників або комп'ютерів. Також можна пригадати релевантну рекламу Д. Огілві та його колег стосовно емоційних переваг автомобіля елітарної марки «Rolls-Royce». У відповідних інформаційних повідомленнях відносно нещодавно можна було почути щось на кшталт: «Коли Ви заводите «Rolls-Royce», машина працює настільки тихо, що Ви зможете почути цокотіння годинника на консолі її керування», або «Якщо Ви заведете «Rolls-Royce» і поставите монету ребром на консоль керування, як правило, монета не впаде»¹. У такий спосіб на розсуд громадськості активно пропонували емоційно забарвлену рекламу насамперед актуального стилю життя, а також певні алгоритми підвищення власного соціального статусу. Причому така реклама мала б не стільки бути наслідком прямого маркетингу, скільки мусила стати максимально публічною, щоб її побачила якомога більша частина суспільства, а не лише типові представники високозабезпечених категорій населення. Адже про «luxury»-переваги того самого «Rolls-Royce» мали б дізнатися не лише його потенційні споживачі, але й решта населення, хто не може дозволити собі такого придбання. Інакше кажучи, реклама товарів класу «люкс» має бути якомога публічною, щоб усе суспільство відчувало переваги виробів коштовної індустрії і розуміло високий статус володарів елітарних предметів.

Саме у межах другої парадигми дослідники, з одного боку, починають евристично застосовувати творчий підхід, зокрема, практикують використання гумору, шарад, сюрреалізму, а з іншого – досліджують і враховують іміджеві, емоційні, статусні, позасвідомі атрибутивні прагнення споживача. Скажімо, у релевантних рекламних сюжетах на розсуд громадськості інколи пропонується певне зашифроване повідомлення, яке кожен, доклавши щонайменші зусилля, здатен розгадати й повністю зрозуміти його зміст². З огляду на це, у межах маркетингу територій можна згадати вже класичну рекламу міста Нью-Йорк: «Я♥Нью-Йорк». Водночас, якщо у межах першої па-

¹ Прингл, Х., Томпсон, М. Указ. соч. С. 85.

² Там же. С. 93.

радиґми широкоживаним був і залишається кількісний підхід збору аналітичних даних за допомогою масових опитувань, то у межах другої акцентовано на доцільності застосування якісних методів, тобто проведенні фокус-групових досліджень, передусім із метою дізнатись якомога більше про невідомі мотиви придбання певного товару чи послуги. Зазвичай модератори подібних фокус-груп професійні психологи і соціологи, пропонують респондентам такі запитання: «Якби наш товар був машиною, то з якою маркою Ви б його асоціювали?»; «Якби наш бренд ожив, якою б відомою особистістю він зміг би стати?». Або «Схарактеризуйте означену торгову марку, яка вона: дружня, комунікативна, товариська або холодна, неприязна, відразлива?»¹. До того ж маркетологи активно працюють над тим, щоб будь-яке комерційне повідомлення було зрозумілим, цікавим і конкретним. Так, популярний бренд не може обійтись без впізнаваного слогана. Наприклад, «Nike» – «Justdoit», «McDonalds» – «Iamlovingit», «Coca-Cola» – «Enjoyyourself», «Adidas» – «Impossibleisnothing», «Apple» – «Think Different». Безумовно, масовий успіх певного бренду є результатом і раціонально обґрунтованих, привабливих характеристик, що формують його унікальний образ. Зокрема, автомобілі «Volvo» відомі надійністю та безпекою, «BMW» – відмінними ходовими якостями, «VW» – тим, що здатні підкреслювати вашу індивідуальність².

Попри це, на сучасному етапі споживачі вже не лише уважно шукають товар із раціональними якостями або такий, що пасує саме їм. Вони намагаються знайти і зрозуміти духовний вимір марки, усвідомити, у які саме соціальні цінності вірить фірма, підприємство. Реалізація означених прагнень надає сучасним консюмерам відчуття суспільної значущості, формує тривалу прихильність до конкретного бренду. Зважаючи на це, стають у пригоді саме методи маркетингу подій, зокрема, ідеться про його прямий зв'язок з ініціативами соціально відповідального бізнесу. Загалом парадигма духовного бізнесу важлива й з огляду на ту обставину, що у сучасному різноманітті телевізійних каналів, на тлі активної рекламної діяльності конкурентів досить важко виокремити власну торгову марку і сформувати її неповторний образ. Безумовно, класичні традиційні прийоми, наприклад, антропоморфізм та анімізм у рекламі, розміщення логотипів торгової марки у телевізійних серіалах, залучення до участі у рекламних кампаніях відомих особистостей, спрацьовують уже не так ефективно. Сучасні споживчі на тлі топових позицій аксіологічного профілю постматеріалістичної цивілізації, згідно з пірамідою потреб А. Маслоу, починають наполегливіше шукати духовні цінності брен-

---

¹ Там же. С. 92.

² Там же. С. 112.

ду, які б надавали можливість відчутти себе соціально корисними, долучитися до вирішення важливих суспільних питань.

Прикметно, що утопіста, реформатора, засновника соціалістичного руху Роберта Оуена, вважають одним із перших ініціаторів соціального підприємництва або соціально відповідального бізнесу. Варто зауважити, що валлійський філософ був інвестором і менеджером великого текстильного заводу в Шотландії. Він любив читати, пропагував прогресивні соціально-економічні ідеї, був активним винахідником. Моральні погляди відомого підприємця, насамперед стосовно вирішення різноманітних соціально-економічних, побутових питань тогочасних робітників, часто перетиналися з думками Платона, Дені Дідро, Клода Гельвеція, Джона Локка, Джеремі Бен-тама. Тож зовсім не випадково його підходи подекуди знаходили відгук серед найпрогресивніших постатей тієї епохи. У 1813 р. валлієць опублікував працю «Новий погляд на суспільство, або Нариси про принципи формування людського характеру», де наголошував, що успіх людини здебільшого залежить від життєвих обставин, тому її соціальну поведінку можна суттєво змінювати, впливаючи насамперед на соціальні умови навколо неї. Р. Оуен абсолютно не сприймав жалюгідного стану життєдіяльності найманих робітників. З огляду на це одним із перших почав піклуватися про створення комфортних умов виробництва, приділяти більше уваги їх соціальному самопочуттю, стану здоров'я, якості повсякденного життя тощо. Водночас виступав за створення профспілкового руху, ініціював прийняття законів про відкриття безкоштовних освітніх закладів, заборону дитячої праці. Для того часу соціально-побутові умови, які Р. Оуен намагався створити для своїх підлеглих, були новаторськими та майже ідилічними. Природньо, що означені прогресивні думки, нововведення, певні його прагнення позитивно відобразились на продуктивності праці підприємств валлійця.

Доцільно згадати й інші приклади, які прямо чи опосередковано розкривають окремі аспекти історії становлення соціально відповідального підприємництва, точніше бізнесу насамперед в його індивідуальному вимірі. Так, американський промисловець, меценат, популяризатор англійської мови Е. Карнегі заснував мережу бібліотек – декілька тисяч у всьому світі, а також фінансував будівництво Карнегі-хол (Нью-Йорк). До слова, фінансовий магнат товаришував із Гербертом Спенсером, активно пропагував ліберальні цінності, принципи вільної економіки, поширення масової освіти, розвиток профспілкового руху. У 1889 р. він написав статтю з промовистою назвою «Wealth» для червневого номера «North American Review», де зазначав, що ключ до гідного життя полягає щонайменше у двох речах: зароблянні грошей та доброчинності. До слова, не лише науковці, капітани індустрії, але й відо-

мі митці, письменники яскраво висвітлювали негативні аспекти абсолютизації фінансового інтересу, нехтування універсальними цінностями, соціетальними проблемами. Тут можна пригадати хоча б Чарльза Дікенса та його класичне оповідання «Christmascarol».

Шукаючи додаткові виміри теоретичного обґрунтування означеного концепту, варто згадати дослідження американського економіста Говарда Боуена «Соціальна відповідальність бізнесмена» (1953)¹. У ньому учений послідовно розкриває методологію нормативного підходу для дослідження підприємництва, капіталізму, водночас підкреслює важливість урахування у бізнес-діяльності широкого спектра потреб, інтересів, цінностей, різноманіття структурних складників суспільної системи.

Сьогодні фахівці виокремлюють деякі з подібних управлінських рішень та ідей у прагненнях найбільш далекоглядних топ-менеджерів створити на локальному рівні своєрідне «щасливе підприємство». По суті, сучасні маркетологи пропонують будувати класичне «щасливе підприємство» за такими магістральними напрямками:

- 1) фізичний комфорт (створення сприятливих умов праці);
- 2) інтелектуальний (розвиток творчих здібностей особистості);
- 3) соціальний (прагнення керівників сприймати підлеглих як партнерів);
- 4) духовний («teambuilding»; відвідування театрів тощо).

Очевидно, що сьогодні світ живе в режимі «онлайн», перетворюється на абсолютно прозоре суспільство, де інформація поширюється зі швидкістю шквального вітра. Менеджери все більших торговельних марок переходять від звичайних рекламних кампаній до спонсорства у форматі «public relations», інтернет-маркетингу, інших новітніх способів стимулювання збуту. Більше того, успішні комерційні бренди прагнуть будувати тривалі відносини зі своїми клієнтами, задовольняючи їх іміджеві потреби найвищого порядку. Саме на цьому тлі соціально відповідальне підприємництво (бізнес) є надзвичайно дієвим підходом, який, окрім формування лояльності до окремого бренду з боку споживачів, створює сприятливі підстави для ефективної інтеграції суспільства. Адже у глобальному світі довіра до традиційних соціальних інститутів деякою мірою зменшується, але до брендів успішних комерційних компаній, які займаються суспільно відповідальною діяльністю, навпаки, зростає. Варто зауважити, що означена парадигма маркетингу не перетворюється на чистий тип філантропії або милосердя, оскільки у своїй основі має потужний економічний інтерес. Проте він реалізується із взаєм-

---

¹ Bowen, H.R. Social Responsibilities of the Businessman. URL: <http://www.uiowapress.org/books/2013-fall/social-responsibilities-businessman.htm>.

ною вигодою як для торгівельної компанії, так і для всього суспільства.

Варто також наголосити, що на сучасному етапі деякі проблеми гуманітарного, екологічного, фінансового, медичного характеру набувають загрозливого глобального масштабу і стрімко наближаються до непоправних. З огляду на це дедалі актуальнішою стає означена парадигма соціальної відповідальності загалом та бізнесу, великих комерційних компаній зокрема. Існує експертна думка, що парадигма соціально відповідального бізнесу, або корпоративної соціальної відповідальності, подекуди більш ефективна у розв'язанні певних контраверсій сталого розвитку, ніж усе ще доволі інертні державні структури. Зазначимо, що це здебільшого стосується країн, що розвиваються. Так, із-поміж резонансних проблем, які мають перебувати у фокусі сильних світу цього, експерти насамперед наголошують на процесах прискорення зміни клімату, а саме його стрімкого потепління. Навіть зазначають, що сьогодні означений процес стає небезпечнішим, ніж поширення нових інфекцій. В основі таких трансформацій – цілком відомі причини: нестримне споживання, забруднення атмосфери загалом, збільшення «carbon footprint» промисловими гігантами, а також засмічення рік, замулення водоймищ, вирубування лісів тощо. Симптоматично, що температура на поверхні Землі збільшилася на 1,5°C порівняно з доіндустріальним періодом і ситуація продовжує погіршуватися. Найтепліші за всю історію метеоспостережень – 2015, 2016, 2017, 2018 і 2020 рр. Крім того, за даними фахівців ООН, кожного року наша планета втрачає 1,6 млн гектарів лісів. За останні 50 років популяція диких тварин і рослин у світі скоротилася приблизно на 60%.

Варто також зазначити, що на зміну клімату негативно впливають і на перший погляд латентні, начебто ірелевантні чинники. Серед них, зокрема, – зловживання «fastfashion», коли окрема частина здебільшого забезпеченої молоді купує й носить нове вбрання лише декілька разів для того, щоб бути «instagramable», а потім забуває про нього. Зараз у фокусі уваги науковців усе частіше перебуває проблематика виробництва та споживання червоного м'яса і відповідних викидів небезпечних речовин у повітря. Отже, навіть зміст нашої дієти впливає на стан довкілля та подальшу зміну клімату. Крім того, доцільно зауважити нехтування окремими країнами, що розвиваються, можливостями економіки замкнутого циклу – «circulareconomy», коли відпрацьовані товари не переробляють для максимального продовження терміну їхнього застосування. У результаті збільшуються накопичення та небезпечні викиди забруднювальних речовин в атмосферу. Усе це явні та приховані передумови, так би мовити, «triggers» загрозливих, негативних змін клімату, що у повний зріст порушують екзистенційні питання. Зокрема, чи існуватиме людство у майбутньому? А сьогодні подальше зволікання призводить до сти-

хійних лих, пожеж, затоплень, поширення інфекцій, хвороб, погіршення стану здоров'я населення загалом. І список подібних небезпечних прикладів, на жаль, можна легко продовжити. Тож сучасні експерти підкреслюють, якщо не змінити ставлення до навколишнього середовища, свого способу життя, то може відбутися переломний момент («tippingpoint»), що призведе до незворотних змін планетарного масштабу («domino effect»).

Означені та багато інших соціальних, економічних, екологічних протиріч усе ще можна вирішити спільними зусиллями – насамперед представників уряду, політикуму, бізнесу, науки, громадянського суспільства, лідерам громадської думки тощо. Зважаючи на це, доцільно зазначити як проведення глобальних форумів представниками країн-лідерів сучасного світу, так і активну роль у забезпеченні сталого розвитку, вирішенні актуальних соціально-економічних питань органів державної, муніципальної влади окремих розвинутих країн. Наприклад, у Великобританії створено Державний фонд для підтримки самозайнятих і найманих працівників, які втратили роботу через світову пандемію SARS-Covid-19. Загалом уряди країн авангарду фінансово допомагають багатьом соціальним групам пережити труднощі локдауну з найменшими втратами. Крім того, муніципальна влада у світових столицях, великих міських центрах намагається мінімізувати шкідливі викиди у повітря для загального оздоровлення населення, оскільки на сучасному етапі згадуване раніше твердження, що здорова, щаслива людина і працює краще, і живе довше, набуло аксіоматичного значення. Таку проблемну ситуацію можна цілком ефективно розв'язати, застосовуючи комплексні заходи, серед яких – створення «Low Emission Zone» або «Clean Air Zone». Релевантні ініціативи особливо активно реалізує місцева влада Лондона, Бірмінгема, Лідса, Глазго, Пекіна, Парижа, Берліна, Цюріха, Женеви, Мадрида та інших всесвітньо відомих міст. Водночас суспільну увагу зосереджено на подальшому зменшенні викидів в атмосферу від дизельних і бензинових автівок. Зокрема, у Великобританії мають намір до 2040 року повністю заборонити використання таких автівок і максимально перейти на застосування електрокарів.

Коли йдеться про діяльність представників громадянського суспільства, зокрема екологічних рухів, часто згадують їхні справедливі вимоги щодо насамперед обмеження деякими промисловими гігантами шкідливих викидів у довкілля, у тому числі зменшення їхніх «carbonfootprint». Водночас на тлі високих цінностей соціальної відповідальності слід згадати практики релевантного підприємництва, передусім конкретні проєкти для запобігання поширенню небезпечної субкультури бідності. Наразі стосовно визначення соціального підприємництва все ще тривають дискусії, ми порушували це питання на початку цього нариса. Ще раз зауважимо, що згідно одного із узагальню-

ючих підходів до його маркування – це реалізація підприємницької ініціативи до розв'язання актуальних проблем сталого розвитку суспільства. Видатним соціальним підприємцем є Нобелівський лауреат премії миру 2006 р., професор Мухаммад Юнус, який у 70-х рр. ХХ ст. започаткував мікрофінансування та мікрокредитування бідних домогосподарств Бангладеш, що виявилось цілком економічно та соціально обґрунтованою практикою. Прикметно, що експерти вважали такі ініціативи заздалегідь провальними, оскільки побутує думка, якщо взяти гроші у багатих та роздати їх бідним, фінансові ресурси згодом повернуться до своїх попередніх господарів, тобто бідні з коштами поводитимуться безпорадно. Натомість реальна практика виявилася набагато складнішою за представлену закономірність, оскільки банк, заснований М. Юнусом, надав кредитів на мільярди доларів і цілком успішно працює нині. До слова, вагома частина реципієнтів таких кредитних послуг – це жінки. Отже, представники уряду, громадські організації, соціальні підприємці намагаються внести свою лепту у вирішення доленосних питань сталого суспільного розвитку.

Крім того, починаючи із 70-80 рр. ХХ століття на тлі екологічних рухів, вибудовування концепції сталого розвитку суспільства ініціатором позитивних соціальних змін у країнах авангарду дедалі більше стає корпоративний бізнес, не в останню чергу зважаючи й на його фінансовий інтерес. Якщо не враховувати останній, популярність таких конструктивних зрушень із-поміж комерційних брендів свідчить про натяки на певний прогрес людства, хоча знову ж таки справжня соціально-економічна реальність інколи йде всупереч бажаним суспільним проектам. Так, для формування збалансованішої позиції слід зауважити, що у глобальному світі все ще зростає соціальна нерівність, на адресу окремих ТНК лунають закиди у фінансовому егоїзмі. Зважаючи на це, деякі інтелектуали зазначають, що для капіталізму разом з очевидними перевагами досяжницької цивілізації та поширенням інтернального локусу самоконтролю особистості подекуди характерні й відчутні недоліки, оскільки немає у цьому світі нічого абсолютного. Сьогодні у глобальному масштабі все частіше згадують про хитке становище прекаріату¹. Крім того, певні алармістські настрої щодо небезпеки викривлених форм капіталізму виявляються у різноманітних контекстах інколи доволі несподіваних. На цьому тлі доцільно згадати звинувачення на адресу засудженого голлівудського продюсера Г. Ванштейна – його ганебні вчинки щодо жінок подекуди асоціюється із

---

¹ Прекаріат (з англ. precarious – нестабільний) – соціальний клас, який працює без впевненості у майбутньому, тобто немає визначеності, насамперед, що їх робота залишиться і вони не опиняться на узбіччі. Як правило, представники прекаріату частково уражені у соціально-економічних правах і відчужені від результатів власної праці.

вседозволеністю багатства, влади, топових позицій соціальної ієрархії тощо. Останні інколи все ще есплікуються як темні плями викривленої капіталістичної системи та навіть місцями приводять до виникнення масових соціальних рухів протесту, зокрема жіночих, із промовистою назвою #MeToo.

Імануїл Валлерстайн підкреслює маятникову природу глобальних соціально-економічних процесів в історичному масштабі, де ліберальний капіталізм та його більш соціалізовані парадигми за чергою змінюють одна одну. Куди хитнеться маятник? На яких шальках терезів опиниться перевага: егоцентричного бізнесу, гіперболізованого капіталізму чи соціально відповідальної досяжницької цивілізації з урахуванням інтересів більшості глобального суспільства? Досі залишається більше запитань, аніж конкретних відповідей. Утім прогресивний світ, насамперед представники громадськості, пасіонарні вчені, популярні письменники, державні діячі з превентивним стилем мислення, очевидно віддають перевагу суспільно етичному бізнесу. Для поширення практик соціальної відповідальності у затребуваних форматах, передусім екологічного маркетингу, зеленої / аква- та срібної економік, морального підприємництва, соціального антрепренерства, високої корпоративної етики та справедливого соціального контракту, доцільно приділяти якнайбільше уваги саме означеній парадигмі, де враховуються як суто господарські, так і насамперед позаекономічні інтереси багатьох соціальних груп, усього соціуму, прийдешніх поколінь. Ідеться про парадигму соціально відповідального бізнесу (СВБ), або корпоративну соціальну відповідальність (КСВ).

Загалом можна стверджувати, що сьогодні СВБ реалізують за такими напрямками: дотримання прав людини; відповідність вимогам законодавства; ділова та корпоративна етика; захист довкілля; співпраця із зацікавленими сторонами; виконання міжнародних норм поведінки; прозорість і підзвітність¹. Отже, ще раз зазначимо, що соціальна відповідальність бізнесу полягає у врахуванні господарською організацією як власних економічних, так і насамперед позаекономічних інтересів усього суспільства.

Прикметно, що у контексті цієї парадигми активно себе позиціонують як топменеджери відомих брендів, так і загалом найбагатші люди сучасного світу, зокрема підприємець, філантроп, засновник компанії «Microsoft» Білл Гейтс. Активну участь у практиках, які допомагають розв'язувати доленосні соціетальні та навіть глобальні проблеми, на рівних із повноважними представниками відомих комерційних брендів беруть різноманітні видатні особи. Зокрема, відомий сучасний гравець великого тенісу, австрієць Д. Тім після

---

¹ Комарова, К.В., Ковальчук, Н.В. Соціальна відповідальність як складова стратегії розвитку на підприємствах України. *Науково-виробничий журнал. Інноваційна економіка*. 2016. № 5-6. С. 25.

своїх матчів кольоровим маркером на об'єктиві найближчої телевізійної камери публічно пише «Playfortheocean». Варто також згадати ініціативи Леонардо Ді Капріо із захисту флори та фауни дикого світу. Доцільно зазначити, що свого часу вагомими імпульсами розвитку досліджуваної нами парадигми були надані Махатмою Ганді. Слід також зауважити позитивний вплив на розвиток СББ принцеси Діани Уельської, яка зосереджувала увагу на добродійних проєктах, відтак сконцентрувала зусилля на суспільно значущій кампанії з протидії поширенню та застосуванню протипіхотних мін. З огляду на це можна пригадати колись доволі популярні світлини у світових ЗМІ, де принцеса йде замінованим полем у захисному костюмі та масці з оргскла, власним прикладом привертаючи увагу громадськості до цієї проблеми. Після її трагічної загибелі в автокатастрофі, згідно з дослідженням 1998 р., проведеним співробітниками «Sunday Times», понад 40% опитаних британців зауважили, що суспільство стало більш співчутливим. Цей суспільний ефект у науковій літературі назвали «ефектом Діани»¹.

До сучасних виявів соціально відповідального бізнесу також можна віднести подарунки заводських підприємств місту у вигляді декорування парків, облагородження популярних публічних місць, сучасне облаштування територій відпочинку, виділення коштів на встановлення пам'ятників або оснащення архітектурних споруд із різноманітних святкових та історичних нагод. Відтак у свідомості окремих категорій містян поліпшується образ виробничого підприємства, можливо, згодом вони виявлятимуть більшу зацікавленість у працевлаштуванні на ньому.

Характерно, що сьогодні багато європейських консьюмерів схильні обирати товар або послугу компанії, яка активно себе виявляє саме у СББ. Суттєва частина європейського суспільства згодна заплатити за товар більше, якщо він виконаний соціально відповідальним брендом. Відрадно, що з огляду на численні крос-культурні соціологічні дослідження, аналітичні маркетингові звіти функціонуванням такого бізнесу особливо зацікавлені «міленіали», або іншими словами, «Покоління Y» (1981-1996 роки народження) та «Покоління Z», або «Net Generation» (1997-2010 роки народження). Із-поміж іншого, це виявляється у їхньому бажанні працювати у таких кампаніях. Це певною мірою доволі легко пояснити романтичним світоглядом молоді, що подекуди відбивається навіть на їхніх політичних поглядах. Очевидно, що соціально відповідальний бізнес спрямований не лише на коротко- та середньостроковий результат, але і довготривалий господарський і позаекономічний ефект. Сьогодні це дійсно яскрава ознака розвинутого бізнесу, про що

---

¹ Прингл, Х., Томпсон, М. Указ. соч. С. 61.

свого часу казав Г. Спенсер, виокремлюючи характерні ментальні риси капітанів індустрії у США наприкінці ХІХ століття. Знову ж таки, на сучасному етапі етичний бізнес у такий спосіб формує відносно себе соціальну довіру, підсилює атрактивність свого бренду, збільшує прихильність наявних і потенційних консьюмерів, представників держави і тим самим забезпечує власну фінансову стабільність на довгі роки.

Загалом виокремлюють внутрішню (до персоналу) та зовнішню соціальну відповідальність бізнесу (концентрація зусиль на вирішенні актуальних соціетальних, глобальних протиріч). Застосовуючи методологію «ідеальних типів» Макса Вебера, можна виділити принаймні три його системоутворювальні моделі: 1) американська; 2) європейська; 3) японська, південно-корейська або азійська. Розподіл достатньо умовний, але він надає можливість глибше деталізувати означену парадигму. І якщо для перших двох моделей здебільшого характерна так звана зовнішня соціальна відповідальність, то для азійської – внутрішня, інакше кажучи, релевантні ініціативи стосовно найманих працівників. Там соціальна відповідальність бізнесу щодо робітників здебільшого передбачає концентрацію уваги на питаннях оплати праці, надання медичного страхування, врегулювання гендерних відносин, забезпечення комфортних умов виробництва. Ідеться також про підвищення освіти та кваліфікації персоналу, створення ефективної мотиваційної системи для його особистісного та професійного зростання. Крім того, працівникам подекуди пропонують житло, стимулюють професійні династії, у результаті чого господарська організація стає для них буквально другою родиною¹.

До речі, положення щодо перманентного підвищення кваліфікації найманого персоналу повністю перетинаються з концепцією маркетингу мікса Філіпа Котлера, тобто його п'яти «Р»: «product», «place», «promo», «personnel», «price». Ці складники зрозумілі й без перекладу. У цьому маркетинговому міксі американський економіст передбачав налагодження певної системи навчання працівників – насамперед для підвищення їхніх професійних компетенцій та підтримання конкурентоспроможності комерційної організації. Як бачимо, у цій частині економічні інтереси тісно перетинаються з соціальними, оскільки, як зауважував колись Воррен Баффет, найліквідніші капіталовкладення – це інвестиції у власні компетенції, відповідні скіли, здібності тощо.

Зважаючи на вищезазначене, можна стверджувати, що сьогодні деякі капітани індустрії скаржаться на низькі показники виробництва їхніх підприємств, нехтуючи повсякденними проблемами своїх співробітників. Очевидно,

---

¹ Див.: Охріменко, О.О., Іванова, Т.В. Соціальна відповідальність. Навч. посіб. К.: НТУУ «Київський політехнічний інститут», 2015. С. 47-53.

що бізнес-підприємство може стати цілком прибутковим, якщо ефективно працюватиме його персонал, але люди з безліччю побутових проблем працюватимуть набагато гірше. Тож у контексті означених парадигм, зокрема, азійської, втілюють у життя програми особливого соціально-економічного піклування про найманих працівників. У такий спосіб і працівник стає щасливішим, і підвищуються показники виробничої діяльності підприємства зокрема та економіки загалом.

Зовнішня соціальна відповідальність, як було згадано вище, здебільшого стосується американської й європейської моделей. Зокрема, Оксана Охріменко і Тетяна Іванова зазначають, що добродійні організації у США заохочують до такої діяльності передусім за допомогою податкових пільг. Безпосередньо соціально відповідальний бізнес, продовжують учені, здійснюється там завдяки благодійним внескам і різноманітним видам добродійної, волонтерської діяльності персоналу організації¹. Взагалі, говорячи про американську модель, слід згадати роботу видатного економіста Мілтона Фрідмана в часописі «The New York Times» – «Соціальна відповідальність бізнесу полягає у збільшенні власних прибутків»². Назва цієї праці виразно говорить сама за себе – фінансові показники мають бути єдиним двигуном бізнесу, а розв'язання соціальних, екологічних проблем варто залишити державним діячам. Такий підхід інколи називають теорією корпоративного егоїзму, де керівник компанії є рупор або мембрана інтересів насамперед її акціонерів. А займатися добродійністю, на думку М. Фрідмана, варто за власний кошт, а не використовуючи інтереси акціонерів. Загалом Нобелівський лауреат вважав, що абсолютизація принципу максимізації прибутку комерційною організацією завжди забезпечує благо для суспільства. На сучасному етапі – доволі дискусійний погляд. До слова, на означену працю науковці всього світу зробили десятки тисяч посилань. Утім зауважимо, що М. Фрідман написав її приблизно пів століття тому. Очевидно, що зараз світ став більш нестабільним, непередбачуваним, тому ставлення до соціально відповідального бізнесу (далі – СВБ) від скептичного дедалі виразніше змінюються на зацікавлене.

Відносно європейської моделі слід зазначити, що, за традицією, особливо після Великої французької революції, держава відіграє помітнішу роль в активізації відповідних практик, передусім за допомогою законодавчих і нормативних ініціатив, надання соціальних гарантій найманим працівникам тощо. Все це певною мірою стимулює бізнес дотримуватися запропонованих стандартів. У межах європейської парадигми окремо виділяють скандинавсь-

---

¹ Там само. С. 47.

² Friedman, M. The Social Responsibility of Business Is to Increase its Profits. *New York Times*. 1970, September 13. P. 122-126.

ку модель, яка передбачає концентрацію зусиль уряду означених країн на створенні суспільства середнього класу та ефективній локалізації соціального утримання. Прикметно, що найманого працівника у скандинавських країнах можуть доволі легко звільнити, але держава робить усе, щоб він швидко здобув нову спеціальність, нове місце працевлаштування і не поповнював лави утриманців, безробітних. Отже, в такому контексті держава та приватні господарські організації намагаються працювати в унісон.

Ще раз доцільно підкреслити, що практики соціально відповідального бізнесу передбачають акцентування на позаекономічних проблемах, які цікавлять у тому числі клієнтів, споживачів певної економічної структури, а також намагання долучитися до їх розв'язання. Тож у всьому цивілізованому світі дедалі більше зростає зацікавленість ними з огляду не лише на альтруїстичні мотиви, а й на прагнення до подальшої капіталізації бренду. Зважаючи на це, інколи нечистоплотні у соціальному сенсі господарські організації намагаються за вивіскою СВБ не щиро опікуватися релевантними суспільними викликами, а забезпечити собі лише додаткову рекламу. Водночас навіть класичний, справжній СВБ не гарантує ефективного вирішення резонансних проблем.

Проте це у будь-якому разі краще, ніж бездіяльність, оскільки, окрім іншого, варто сподіватись і на так званий «rippleeffect», тому що мода останні триста років йде із Заходу на Схід. Зокрема, яскраві приклади реального СВБ промовисто сповідують глобальні гіганти «Johnson&Johnson», «Coca-Cola», представники яких намагаються у тому числі зменшити власний «carbonfootprint». Загалом «Coca-Cola» дедалі активніше експериментує з заміною пластикових пляшок на паперові та ставить амбітну мету – досягнути безвідходного виробництва до 2030 р. «Google» підтримує розвиток технологій відновлюваної енергії, виступає проти расової та релігійної дискримінації. На збільшення виробництва гібридних моделей, електрокарів у найближчому майбутньому налаштовані майже всі популярні гіганти автомобільної промисловості. Кампанія «Pfizer» зосередила увагу на підтримці медичної галузі, щоб зробити її доступнішою для нужденних, найменш захищених верств населення. «Bosch», серед іншого, сконцентрували зусилля на розвитку університетських дослідницьких програм щодо енергоощадних технологій. «Walt Disney Company» реалізує практики зменшення викидів вуглецю в атмосферу, схвалює ініціативи здорового способу життя та пропагує релевантне безпечне харчування серед загалу. Водночас корпорація «McDonalds» допомагає у розвитку фізичної культури, заохочує соціальні програми із запобігання поширенню наркоманії тощо. «Samsung» підтримує дітей із малозабезпечених родин, опікується їхньою освітою, також зосереджує увагу на працевла-

штуванні інвалідів і дітей інвалідів. Представники «Volkswagen» намагаються якнайшвидше реалізувати нові технології у своїй продукції, дотримуються принципів екологічно дружнього виробництва, публічно заохочують до несприйняття корупції, фокусують інтерес на всебічному задоволенню потреб споживачів, сумлінно допомагають своїм працівникам. І цей список позитивних прикладів можна продовжувати доволі довго.

На цьому тлі, зважаючи на передові стандарти, цілком поширеною практикою є застосування маркетингу подій як однієї з деривативних форм соціального маркетингу. Варто зауважити, що Хеміш Прінгл і Марджорі Томпсон виокремлюють щонайменше два варіанти маркетингу подій як певної похідної соціального маркетингу: із залученням відомої добродійної організації або напряду, без посередників. Обидва варіанти доволі ефективні залежно від контексту та фінансових можливостей господарської організації. Згадуючи класичні приклади першого, Х. Прінгл і М. Томпсон зосереджують увагу на проєктах «American Express», «Reebok», «Norvich Union», «Andrex». У контексті другого варіанта вчені наводять приклади маркетингу подій у виконанні таких відомих брендів, як «Harley Davidson», «Pizza Express» і «Tesco».

Окремо слід зупинитися на екологічному маркетингу як можливій проєкції соціально відповідального бізнесу, оскільки саме з ним пов'язують шанси на призупинення зміни клімату. Насамперед це варто зробити з огляду на актуальність проблематики у глобальному масштабі, що було зазначено вище. Одні з батьків-засновників екологічного, або зеленого, маркетингу Карл Хеніон і Томас Кіннер у 1976 р. видали книгу «Екологічний маркетинг»¹. Головна ідея полягає у тому, що методи маркетингу можна доволі ефективно застосовувати для популяризації та поширення екологічної освіти, зміни релевантної поведінки на екологічно орієнтовану як на державному рівні, так і на рівні масової свідомості. На цьому тлі варто згадати Нобелівську лауреатку 2019 р., шведську екологічну активістку Грету Тунберг, яка яскраво наголошує на проблематиці зміни клімату та намагається привернути увагу громадськості, представників державної влади до невідкладного вирішення цих питань. Дівчина виголосила особливо емоційну промову 23 вересня у Нью-Йорку на «UN Climate Summit», який проходив за темою «Climate Action Summit 2019: A Race We Can Win. A Race We Must Win». Характерно, що саме у Швеції екологічним проблемам уперше почали приділяти пильну увагу на інституційному рівні. Зокрема, у 1967 р. було створено Шведську національну агенцію захисту навколишнього середовища (SNAEP). За декілька

---

¹ Henion, K.E., Kinneer, Th.C. Ecological marketing. Chicago: American Marketing Association, 1976. 168 p.

років почала діяти Програма захисту навколишнього середовища при ООН. Усе це забезпечило підтримку екологічно дружніх ініціатив на державному, інституціональному рівні у глобальному масштабі¹.

Наразі у країнах Євросоюзу та Великобританії «зелена» економіка розвивається дедалі стрімкіше, передусім з огляду на процеси органічної модернізації. Тобто стимулювання відбувається не стільки з боку держави, скільки з боку масової свідомості. А це, за Адамом Смітом, попит, який породжує відповідну пропозицію, тому, як було зазначено вище, зважаючи і на економічну доцільність, деякі бренди просто зобов'язані дотримуватися такої логіки. Слід зауважити, країни постматеріального світу демонструють доволі високі стандарти екологічної відповідальності. Вона ґрунтується на екологічній освіті, системі екологічної сертифікації, модернізації та дотриманні норм чинного законодавства та посилюється за їх допомогою. Загалом у сучасному світі розроблено цілу низку стандартів екологічної сертифікації. Діє міжнародна система екомаркування «Global Ecolabelling Network» (GEN), до якої входить й Україна. Для маркування відповідності продукції таким нормам у нас застосовують знак «Екологічно чисто та безпечно», емблемою якого став «зелений журавель»².

Варто зазначити, що в Україні існують власні історичні традиції соціально відповідального бізнесу. У цьому контексті можна пригадати багато відомих прізвищ промисловців і підприємців, меценатів минулого, зокрема межі ХІХ-ХХ ст. Незважаючи на певні об'єктивні та суб'єктивні труднощі, сьогодні українська концепція корпоративної соціальної відповідальності набуває доволі конкретних рис. Це зумовлено як внутрішніми, так зовнішніми чинниками. Не претендуючи на вичерпний список зауважимо, що найактивнішими у контексті соціально відповідального бізнесу в Україні були і залишаються такі господарські організації як «Інтерпайп», «Систем Капітал Менеджмент», «Оболонь», «Київстар», «Фокстрот», «Фармак», «Концерн Галнафтогаз», «Дніпроспецсталь», «Нова Пошта» тощо. Хоча нам все ще бракує релевантних прикладів відомих постатей, лідерів громадської думки, ім'я яких чітко асоціювали б з цінностями екологічного маркетингу.

Цілком очевидно, що з огляду на світові стандарти соціалізації бізнесу одні із системоутворювальних індикаторів такого процесу – це насамперед системність та щирість. В Україні має бути затребуваним як зовнішній, так і внутрішній виміри корпоративної соціальної відповідальності. З огляду на сучасні дані Держкомстату та на тлі порівняльного аналізу відповідних масивів інформації стосовно країн світового авангарду в Україні істотна частка

¹ Охріменко, О.О., Іванова, Т.В. Вказ. твір. С. 104, 105.

² Там само. С. 111, 112.

зайнятого економічно активного населення отримує заробітну плату, яка не в повному обсязі відповідає своїм функціям. Експерти все ще говорять про бідність населення, що працює. Вкрай актуальними залишаються питання забезпечення балансу між захистом довкілля і конкурентною економікою. Очевидно, що означені проблеми має ефективно розв'язувати у тому числі й соціально відповідальний бізнес, який здатен у такий спосіб підсилювати власну соціокультурну легітимність. Адже сучасний стан життєдіяльності суспільства наполегливо вимагає поширення публічним простором передусім емансипаційних цінностей.

Насамкінець можна стверджувати, що процеси диференціації споживчих потреб у західному суспільстві протягом ХХ ст., які певною мірою передбачив А. Маслоу, привели до еволюції основних парадигм брендингу від економічно раціональних до більш соціально відповідальних та своєю чергою отримували від останніх додаткові імпульси для власних змін. Все це певною мірою сприяє й соціокультурній легітимності бізнесу.

3.4

«Fitnessstyle» як практика «споживання здоров'я» в просторі сучасного міста (Оксана Зубарева)

«Ми знаходимося на тій стадії, коли “споживання” охоплює все життя коли усі види діяльності комбінуються одним і тим же засобом, коли русло задоволень прокреслено заздалегідь, час за часом, коли “середовище” цілісне»¹ – відома цитата з бестселеру Жана Бодрийяра «Суспільство споживання», що визначає ментальний мейнстрім ось уже кількох поколінь. Дійсно, консьюмеризм, по суті, є перетвореною формою ідеологемі індивідуальної свободи ліберальної ідеології, що втілена в ціннісній структурі сучасної особистості. Цінність споживання і сам акт споживання розглядаються в площині когнітивної, афективної та конативної активності, що проявляється людиною при намірі придбати будь-який чи то товар, чи то послугу. «Споживання», як соціальний імператив суспільства, трактується не тільки як сам факт покупки товару і його використання, але також включає в себе емоційний компонент: споживати – вражати – насолоджуватися – приблизно так виглядає культурний код сучасності. Спокуса споживання заради задоволення – так вже згадуваний нами Ж. Бодрийяр описує ідеологію постіндустріального

---

¹ Бодрийяр, Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. М.: Республика; Культурная революция, 2006. С. 9–10.

світу: «споживання вже не є простим і чистим задоволенням благами, воно стає чимось таким, що змушує насолоджуватися – змодельованою операцією, рознесеною по графам ранжируваного набору предметів–знаків»¹. Тож, споживання розглядається не просто в категоріях економічних практик, а як системний соціально-психологічний феномен і не обмежується тільки придбанням і використанням товару.

Американський філософ Фредрік Джеймисон звертає увагу на появу «нових типів споживання; заплановану зміну одних поколінь речей іншими; постійне прискорення темпу зміни стилістики моди і енвайронменту; проникнення реклами, телебачення і медіа у найглибші шари соціальності»². Відповідно формується «нова форма кріпацтва», в якій саме суспільство починає диктувати своїм членам обов'язок грати роль споживачів. Здатність і бажання грати цю роль стає новою нормою, яку суспільство нав'язує своїм членам³.

Основні моделі споживчої поведінки в умовах суспільства споживання зводяться до відтворення певних стилів життя, символічного обміну та процесу конструювання соціальної ідентичності. Але сьогодні споживча поведінка детермінується багатьма факторами і потребує паралельного аналізу декількох базових вимірів, серед яких «основними вимірами дослідження в нових суспільних умовах є культурний, психологічний, соціальний, економічний, інституційний та просторовий»⁴. Опосередкованим логікою споживацтва стає практично будь-який фрагмент соціальності. В межах нашого дослідження в полі дослідницького інтересу опиняється ідея «споживання здоров'я». Актуалізація вказаного фокусу аналізу пов'язана з формуванням «нового» погляду на природу турботи про стан власного здоров'я, що отримав назву «new health consciousness».

Суть «нової парадигми здоров'я», що змінює біомедичну концептуалізацію та інструментально-прагматичну модель будови системи охорони здоров'я, розкривається в наступних положеннях:

- індивід несе повну особисту відповідальність за стан свого здоров'я;
- здоров'я перестає бути атрибутом або характеристикою життя, воно стає метою і результатом особистого вибору;
- зовнішній вигляд тіла і спосіб життя індивіда корелюють з оцінкою

¹ Бодрийар, Ж. Прозрачність зла. М.: Добросвет, 2000. С. 67–68.

² Джеймисон, Ф. Постмодернізм и общество потребления. *Хрестоматия по социальной философии*. Минск: БГУ, 2010. С. 185.

³ Сердюк, О. Соціально-філософська рефлексія феномену споживання. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2014. Вип. 8. С. 112.

⁴ Чернявська, О. Фітнес як стиль життя: особливості розвитку в Україні (на прикладі мегаполісів). *Український соціологічний журнал*. 2012. № 1–2. С. 79.

його особистих і професійних якостей;

- статус «здорова людина» забезпечує тільки «здорове» нормостенічне тіло;

- залученість індивіда в здоров'язберігаючі практики має моральну оцінку;

- бути здоровим індивід може лише в результаті цілеспрямованої профілактичної діяльності тощо.

Означене на соцієтальному рівні сприяє формуванню репресивної моралізаторської політики «хелсизму» (англ. healthism), що стигматизує, дискримінує та виключає з процесу соціальної взаємодії тих, хто не сповідує культурний канон «здоров'я здорового». Відповідно, чим менше індивід відповідає сучасним культурним уявленням і нормам здорового способу життя (здорове і правильне харчування, регулярні фізичні навантаження і заняття спортом, виключення тютюнопаління і алкоголю) і зовнішнього вигляду (гарна і сяюча шкіра, привабливі нігті і волосся, білосніжні зуби, підтягнуте і привабливе тіло), тим більшою мірою він ризикує отримати негативну оцінку не лише своїх особистісних, а й, скажімо, професійних якостей. Індивід змушений підтримувати ідеологію здорового способу життя, яка в умовах сучасного суспільства виконує функцію соцієтального культурного виробництва здоров'я¹. Фактично, вказане відтворює ідею формування в лоні постіндустріального суспільства цінностей «нового індивідуалізму», крізь призму яких для актора значущими стають практики (само)збирання («створення себе»). Відповідно, актуалізуються процеси (само)рефлексії, (само)контролю, (само)організації. Проблема (само)вираження особистості, її «(само)збирання» стає головною, майже вітальною потребою сучасності. Згідно з концепцією Зигмунта Баумана, в процесі «(само)створення» здоров'я і хвороба можуть розглядатися як варіанти соціального договору, з урахуванням соціальних очікувань і ролей². Тобто, сьогодні ми говоримо про те, що здоров'я розглядається не стільки крізь призму біологічних закономірностей, заданих необхідністю виживання і адаптації, скільки крізь призму соціокультурних вимог, продиктованих «боротьбою за статус». Саме статусна приналежність може стати, за визначенням соціолога Грема Скамблера, «спусковим гачком» – «тригером»³, що підштовхує індивідів «споживати здоров'я».

Цінність здоров'я в суспільстві споживання підпорядкована конкурен-

¹ Зубарева, О. Соціальні ефекти «нового розуміння здоров'я» в вимірі соціології. *Габітус*. 2019. № 10. С. 21.

² See: Bauman, Z. *Intimations of postmodernity*. London; New York: Routledge, 1991. 264 p.

³ See: Scambler, G. *Sociological Theory and Medical Sociology*. London; New York: Tavistock Publications, 1987. 261 p.

тній логіці. Турбота про здорове тіло породжує нарцисизм сучасного «споживача здоров'я», і водночас його невротичну свідомість, що залежить від лікарів. Медицина в суспільстві постмодерну – «нової магічної епохи» знову набуває рис «сакральності» язичницьких чаклунських практик внаслідок піднесення ролі пластичної хірургії, досягнень в фармацевтиці та інших галузях медичних послуг. Як зазначає Володимир Кривошеєв, у сучасному суспільстві «стираються межі між функціональним і сакральним. Медичне споживання засноване на редукції медичної функції. Споживання в медичній сфері часто не має істинної терапевтичної мети, і така мета стає вторинною, ірраціональною. Лікар більше звертає увагу не на зцілення пацієнта від реальної хвороби, а на наданні своїй професії містифікованої вуалі, що цілком відповідає вимогам ринкової економіки¹. Лікар і ліки починають відігравати скоріше культурну, а не терапевтичну цінність, перетворюючи процес лікування в «ритуальне жертвне споживання», а здоров'я в соціальний імператив. Лікарі і пігулки, по типу БАДів, «колекціонуються» заради самого споживання, а не заради одужання, стаючи предметами фетишистських планів серед безлічі інших знаків-символів².

Активне втручання нових технологій не просто в процес лікування, а й в про процес формування зовнішнього вигляду пацієнта («технології створення себе») призводять до утворення того, що соціологи називають феноменом «медикалізованого тіла»³. Формується нова семантика інтимності, тілесності. Зцілення починає пов'язуватися з перекодуванням символічного простору, іншими словами, зі зміною поведінки і стилю життя, наприклад, зверненням до занять у фітнес-клубі. Тобто, в руслі постмодерністського дискурсу поняття здоров'я / хвороби стає симулякром, віртуалізується. В ігровому суспільстві здійснюється гра людей в «іміджебудування», де головна мета індивіда – стати «менеджером власних вражень»⁴.

Таким чином, «new health consciousness» стало формою проникнення логіки споживачтва в сферу здоров'я і медицини. Ідея здорового способу життя, та «здорового» тіла як складова соціальної і культурної компетентності, виступає в якості споживчого тренду, функціонування якого здійснюється за всіма законами «суспільства споживання». Українська дослідниця Ольга Пахолок відзначає, що ринок у сучасному суспільстві одним з перших реа-

---

¹ Кривошеєв, В. Короткие жизненные проекты: проявление аномии в современном обществе. *Социс*. 2009. № 3. С. 57.

² Бодрийар, Ж. Общество потребления... С. 181.

³ Колесниченко, М. Социокультурные аспекты медицины и здоровья в современной социологии. *Вестник ПГТУ. Социально-экономические науки*. 2011. № 9 (31). С. 88.

⁴ Восканян, М. Игра в индивидуализированном обществе. *Общественные науки и современность*. 2009. № 2. С. 173.

гує на ситуацію суспільної потреби в прагненні вести здоровий спосіб життя, висуває велику кількість пакетів пропозицій, які можуть забезпечити людині, яка у своєму повсякденному житті орієнтована на збереження свого здоров'я, можливість купувати здорову (органічну) їжу, відвідувати спортивні зали, фітнес-клуби, салони краси, SPA-курорти тощо. Усе більшою стає частка людей, які готові робити вагомі інвестиції у власне здоров'я¹.

У XXI ст. заговорили про становлення нової надприбуткової «індустрії здорового способу життя», яка ґрунтується на філософії «wellness», що походить від «fitness» і «well-being» і означає «добре самопочуття та добробут». Популяризація нової філософії життя співпадає з початком нового століття, коли вся Європа, втягнена в петлю хелсизму «усвідомила» факт – «хочеш бути здоровим? Інвестуй у своє здоров'я!». Укупі з тим, що сучасний мешканець країн «цивілізованого» світу ставить за мету свого життя отримання задоволення від усього, що його оточує, зазначене ідеально поєднується з концепцією wellness-підтриманням гарної фізичної і духовної форми із задоволенням і без насильства над собою². Відповідно, ми говоримо про те, що індустрії здорового способу життя апелюють до нової ідеології здоров'я, що виконує роль регулятивної основи для реалізації внутрішнього локусу контролю здоров'я та виступає підґрунтям для формування особливої етики – стилю життя, орієнтованого на здоров'я³.

Соціальна тканина сучасного міста сповнена динаміки і ритмів, що переплітаються між собою у досить складних конфігураціях. Індустрії здорового способу життя, як атрибутивний компонент сучасної культури, описаної в категоріях споживацтва, фактично заповнюють собою простір мегаполісу. Водночас, справляючи тотальний вплив на індивіда, місто адаптує і вписує тіло у систему знаків, кодів і текстів. Відповідно, тіло постає інструментом і способом проявлення внутрішньої органіки міста, його специфічної мови і ціннісно-сміслової картини світу⁴. Серед різноманіття стилів життя містян, для подальшого аналізу феномену вплітання біологічного тіла у культурну реальність міста зупинимось на образі життя «в стилі фітнес», що відображає сутність споживацького ставлення до здоров'я. Щорічний обіг коштів у галузі «fitness» і «well-being» у світовому масштабі, відповідно до аналізу Пола Пілзера, автора бестселера «Революція Wellness. Як створити собі статок в

---

¹ Пахолок, О.О. Ідеологія здорового способу життя як нормативна база сучасної культури здоров'я. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2012. Вип. 56. С. 109.

² Зубарева, О. Вказ. твір. С. 22.

³ Пахолок, О.О. Вказ. твір. С. 104.

⁴ Карповець, М. Амбівалентність людського переживання у світі міста. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Філософські науки. 2012. № 723. С. 31.

індустрії наступного трильйона доларів», становить близько 425 млрд доларів. Сам дослідник зазначив: «Я визначаю wellness як гроші, витрачені на те, щоб відчувати себе більш здоровим, навіть якщо ви не “хворі” за звичайними медичними параметрами. Щоб бути сильнішими, краще бачити, краще чути, щоб боротися з тим, що ми називаємо симптомами старіння. Сьогодні головна потреба більшості людей не в грошах, а в здоров'ї. Ці люди представляють собою новий економічний сектор. В основному це заможні люди; як тільки у них з'являються гроші, вони починають замислюватися, як зміцнити своє здоров'я, і роблять це поза медичними закладами. Вони ходять в спортивні клуби, поліпшують своє харчування, беруть необхідну кількість вітамінів і мінералів, а також цікавляться добавками та іншими продуктами, які підтримують їх добробут», – з інтерв'ю П. Пілзера журналу «Network Marketing Lifestyles» у вересні 2001 року¹.

Нижче пропонуємо вдало візуальну ілюстрацію симбіотичного співіснування в просторі мегаполісу «успішного», «здорового» і «спортивного», що фактично визначаються в якості еквівалентних елементів культури (див. рис. 3.1). Візуальна складова вдало доповнюється відповідним словесним меседжем: «успішна людина – здорова людина. Останнім часом ця ідея все більше інтегрується у міський простір – з'являються заклади з корисною їжею, місця для вуличних тренувань, бігові клуби. Фітнес – не страждання, а спосіб зробити своє життя більш наповненим і гармонійним»².

Варто зауважити, що сам термін «фітнес» є полісемантичною лексемою і відносно новим феноменом на теренах пострадянського простору. Фітнес походить від англійського «to befit» – бути в гарній формі. У широкому значенні поняття фітнесу – це загальна фізична підготовленість організму людини, а у вузькому значенні – це оздоровча методика, що націлена на удосконалення фізичної форми, включає в себе як фізичні тренування як і відповідні схеми індивідуально підбраного раціонального харчування.

Сьогодні все частіше говорять про фітнес як про спосіб і стиль життя, що дозволяє не просто зберігати та зміцнювати здоров'я, а й врівноважувати емоційний стан. Як вдало зауважують Катерина Максимова і Катерина Мулик, «фітнес є сучасною організаційною формою кондиційного тренування і розглядається як світова метафора абсолютного здоров'я та соціального ус-

---

¹ Пілзер, П. Следующие миллионеры. *Сетевой Путь*. 2009. 9 сентября. URL: <https://network.org/mlm/sleduyushhie-millionery/>.

² Базу, О. Де знайти натхнення на здоровий спосіб життя? *The Village Україна*. 2018. 3 травня. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/promo/270353-yak-buti-zdorovim-i-sportivnim-u-velikomu-misti>.

піху особистості»¹. Дійсно, на рівні масової свідомості фітнес починає неодмінно асоціюватися з успіхом у житті й молодістю, постійним прагненням до досконалості. Фактично фітнес став культурологічною еманациєю західного стилю життя та своєрідною стратегією досягнення успіху. Тобто фітнес розглядається не просто як фізичне навантаження, а як ціннісна система яка включає фізичну активність, збалансоване харчування, відмову від шкідливих звичок, здоровий спосіб життя, дбайливе і продумане ставлення до свого здоров'я, емоційного стану та зовнішності повсякденно (на роботі, вдома, на відпочинку тощо), це життя «в стилі фітнес»².

Джерело: ³

Рис. 3.1. Візуальна репрезентація ідеї «споживання здоров'я» в міському просторі.

Якщо звернутися до історії виникнення фітнесу, то як сфера бізнесу, що проповідує ідеологію «мистецтва здорового життя» фітнес-сервіс зародився в США наприкінці 50-х рр. ХХ ст. У 1956 р. у США за президентства Дуайта Ейзенхауера була створена Рада з фітнесу, до якої увійшли 20 найбільш

¹ Максимова, К., Мулик, К. Актуальні питання збереження та зміцнення здоров'я студенток 17-21 років вищих навчальних закладів за рахунок фізкультурно-оздоровчих фітнес-занять. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер.: Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини.* 2017. Вип. 10. С. 306–307.

² Чернявська, О. Вказ. твір. С. 80.

³ Базу, О. Вказ. твір.

авторитетних професіоналів у цій галузі, а також політики з різних штатів. Головним завданням цієї ради була популяризація спортивно-оздоровчих вправ серед широких верств населення з метою оздоровлення нації, оскільки тести фізичного стану різних груп населення виявили масу проблем із здоров'ям багатьох американців¹. Масове захоплення фітнесом в індустріально розвинених країнах припадає на початок ХХІ ст. Для оцінки рівня розвитку фітнес-індустрії в різних країнах був введений спеціальний показник – «ступінь проникнення фітнес-послуг» – відносна частка осіб, що займаються фітнесом, від загального числа населення. До групи країн лідерів в розвитку фітнес-індустрії, окрім США (де станом на 2018 р. залучено 19,1% населення), входять ряд європейських країн – загальна залученість населення країн Європейського Союзу (включаючи Норвегію, Росію, Швейцарію, Туреччину та Україну) складала 7,8%, а осіб старше 15 років – 9,4%².

В Україні становлення ринку фітнес-послуг розпочалося наприкінці 1990-х рр., зокрема, перший фітнес-клуб «Київспортклуб» (КСК) з'явився в 1998 р. На початку 2000-х рр. конкуренції між фітнес-клубами майже не було. Від 2005 р. ринок фітнесу почав активно зростати – на 15–20 % у рік. До 2007 р. в Україні вже було понад 200 фітнес-клубів. Відповідно, за даними дослідження, підготовленого FitnessConnectUA в 2019 р. за кількістю фітнес-закладів Україна опинилася на 11 позиції у Європі, відповідно налічувалося 1 765 фітнес-клубів різного типу. Сумарний прибуток від надання фітнес-послуг становив 266,5 млн. євро, а до занять фітнесом в Україні залучено 1,2 млн осіб, що склало 2,9% населення. Більшість фітнес-клубів сконцентровано в столиці і великих обласних центрах – Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Львів, Запоріжжя. Як зауважують автори дослідження, дійсно «фітнес style» характеризує стиль життя містян, серед яких стрімко популяризується ідея здорового способу життя, зростає рівень доходів і з'являються експерти – коучі, що утворюють професійні кадри фітнес-індустрії³.

Спосіб життя «в стилі фітнес» – це також малодосліджене соціальне явище, яке представляє неабиякий інтерес для соціологічного вивчення та аналізу. Фітнес тільки починає досліджуватись, щоправда переважно зарубіжними фахівцями, на думку яких, за темпами розвитку фітнес-рух займає

---

¹ Там само. С. 81.

² Воробйова, А. Українські тенденції розвитку фітнесу. *Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції* (23–24 квітня 2020 року, м. Львів). Львів, 2020. С. 20.

³ Дослідження ринку фітнес-послуг України 2019. *Інформаційно-аналітична платформа FitnessConnectUa*. URL: <https://docs.google.com/gview?url=https%3A%2F%2Ffitnessconnect.com.ua%2F2019.pdf&embedded=true>.

друге місце у світі, поступаючись лише сфері високих технологій¹. З метою визначення типових практик «споживання здоров'я» в просторі сучасного міста, зафіксованих у категоріях так званого «fitness style», нами було проведено соціологічне дослідження на тему: «Життя в стилі фітнес в сучасному місті», в період з 12 жовтня по 26 листопада 2020 р. із залученням кількісної та якісної методології. Предметом аналізу стало визначення особливостей споживання фітнес-послуг, з точки зору розмежування мотиваційної складової відвідування фітнес-закладів та відтворення ідеології здорового способу життя. Об'єктом дослідження стали відвідувачі мережі фітнес-центрів FIT4YOU та SportLife в м. Дніпро. Згідно з даними дослідження ринку фітнес-послуг України, проведеного в 2019 порталом FitnessConnectUa, в м. Дніпро було зареєстровано 117 фітнес-клубів, покриття фітнес-послугами в місті становило 6%². В ході дослідження було здійснено опитування методом роздаткового анкетування. Метод формування вибіркової сукупності – ймовірнісний. Всього було опитано 238 респондентів. У цілях більш поглибленого вивчення можливого спектру думок з досліджуваної проблеми також було проведено фокусоване групове інтерв'ю (гомогенний статус учасників обумовлений критерієм постійного відвідування фітнес-закладів протягом не менше одного року, N=8, тривалість 1 год. 30 хв.). Соціологічне дослідження носить ілюстративний характер, та служить емпіричною референцією теоретичних висновків автора.

Для початку побудуємо соціальний портрет індивіда, що живе в «стилі фітнес».

Наше дослідження показало, що відвідувачами фітнес-клубів є 47,2% чоловіків і 53,8% жінок. Відповідно, можемо говорити про певний гендерний паритет по відношенню до відвідування фітнес-закладів.

Стосовно віку, то найбільш активними відвідувачами фітнес клубів виявилися містяни віком від 18 до 35 років (сумарно 62,4%); 17,7% респондентів у віці 36-45 років регулярно відвідують фітнес заклади, тоді як найменша частка відвідувачів – до 18 років – 5,6%, і старше 55 років – 3,3%. Зважаючи на отримані дані, важливо відмітити, що в Україні порівняно з країнами Західної Європи та Америки досить невелика частка людей літнього віку займається спортом. Більш того в Україні практично не використовуються фітнес-програми для людей похилого віку, в той час як в світі вони на четвертому місці за популярністю³. З цього приводу українські дослідники Анна Гакман і Микола Байдюк зауважують: «У зарубіжних країнах популярними є

¹ Чернявська, О. Вказ. твір. С. 80.

² Дослідження ринку фітнес-послуг України 2019...

³ Воробйова, А. Вказ. твір. С. 20.

клуби оздоровчої спрямованості для літніх людей. До прикладу, в Німеччині діє 85,5 тис. спортивно-оздоровчих клубів, у Фінляндії налічується – близько 600, у США більш ніж 15 тис. клубів. Дуже популярні клуби, у яких присутні персональні інструктори: з літніми людьми, які не мають досвіду занять фізичними вправами»¹.

Своє матеріальне становище переважна частина відвідувачів фітнес-клубів – 57% оцінили як середнє («в цілому грошей вистачає»); 2,8% респондентів зазначили, що грошей не вистачає навіть на необхідні продукти харчування; у 13,4% опитаних всі гроші йдуть на придбання продуктів; а в достатку живуть – 20,5%, а частка тих, хто має можливість купувати все, що забажають, становить 5,4% опитаних. Отже, узагальнений портрет містянина, що живе в «стилі фітнес» може виглядати наступним чином: це чоловік, або жінка середнього віку з середнім матеріальним достатком.

Серед характерних відмінностей між чоловіками і жінками, відвідувачами фітнес-клубів, варто відзначити переваги в асортименті. Так, зокрема, для чоловіків пріоритетними є тренажерний зал (61,7%), кардіозона (54,5%) та зона вантажоблочних тренажерів (53,2%), тоді як жіноча аудиторія фітнес-клубів досить диверсифікована за критерієм вибору асортименту наданих послуг – 48,1% віддають перевагу тренажерному залу, 46,6% займаються пілатесом, 34,8% відвідують кардіозону, і ще 20-30% опитаних займаються танцями, зумбою, йогою, кросфітом та іншими іноді «екзотичними» різновидами фітнесу (див. табл. 3.1.).

Оскільки сама фітнес-індустрія з комерціалізованою орієнтацією відтворює логіку «споживацького суспільства», «у світі фітнесу спостерігаються тенденції відходу від класичного поняття «тренування», тобто заняття фітнесом все менше будуються за принципом підпорядкування тренеру і методиці тренувань»². Сьогодні все частіше фітнес-клуби намагаються «спокусити» вибагливого «споживача» новими «екзотичними» фітнес-трендами, по типу тай-бо, баффі-йоги, коги, йогогалатесу, boingwithkengoo (біг у роликівих черевиках з пружинами), barefootrunning (біг у взутті, яке імітує відчуття босої ноги) та ін. Окрім того, спосіб життя «в стилі фітнес» не обмежує заняття спортом виключно стінами спортзалів. Концепція welless, як нова філософія сучасності, проповідує ідею «вуличного фітнесу» – у ролі спортивного залу виступає саме місто, і кожен його об'єкт фактично може стати тренажером, або bootcamp – вид фітнесу, який являє собою форму тренування, на зразок армійського, за межами спортзалу. Найголовніше в ньому є не екстремальні

¹ Гакман, А., Байдюк, М. Закордонний досвід рекреаційно-оздоровчої діяльності у рамках дозвілля з людьми похилого віку. *Молодий вчений*. 2016. № 11 (38). С. 117.

² Чернявська, О. Вказ. твір. С. 82.

фізичні навантаження та елементи змагання, а можливість різко змінити оточення навколо себе, що в цілому націлено на пошук не тільки насолоди, але все нових і нових вражень¹.

Таблиця 3.1 – Розподіл відповідей респондентів стосовно пріоритетів в асортименті фітнес-клубів у залежності від статі (у %, N=238)*

Асортимент послуг	Жінки	Чоловіки
Тренажерний зал	48,1	61,7
Кардіозона	34,8	54,5
Зона вільної ваги	23,7	47,1
Зона вантажоблочних тренажерів	22	53,2
TRX	18	14,6
Пілатес	46,6	4,1
Йога	25,1	3
Танці	28,1	-
Зумба	27	-
Кросфіт	16	4,7
Тай-бо	3,4	-
Персональний тренінг	25,1	31,6
Дитячий зал	4,7	-
Масажний кабінет	3,9	-
Сауна	7,1	3,8

* Сума в кожній категорії перевищує 100%, оскільки респондент міг обрати до п'яти варіантів відповіді.

Зважаючи на те, що в лоні споживацької культури, як було зазначено вище, фітнес починає втрачати своє початкове значення одним із першочергових завдань дослідження стало визначення когнітивної складової, а саме «розуміння» споживачами фітнес-послуг змісту фітнесу як такого, що безпосередньо корелює із мотиваційною складовою.

Результати дослідження свідчать, що «фітнес» найчастіше сприймається респондентами як:

- 1) «складова здорового способу життя» (29,2%);
- 2) «цілеспрямована робота над своїм тілом» (25,6%);
- 3) «комплекс вправ, що забезпечує оптимальне фізичне навантаження» (23%).

Серед мотивів занять спортом, в залежності від статі, опитані відмітили

¹ Там само. С. 83.

прагнення: підтримувати належну фізичну форму (51,2% чоловіків і 32,1% жінок); вести здоровий спосіб життя (49,4% чоловіків і 41,3% жінок); мати бажані форми тіла (43,6% чоловіків і 36,5% жінок). Цікаво також, що серед жінок вдвічі більше ніж серед чоловіків тих, для кого спорт є способом зняти напругу та стрес (10,3% чоловіків і 21,9% жінок).

У цілому, отримані дані підтверджують висновки, зроблені українською соціологинею Оксаною Чернявською, в межах дослідження «Соціальні аспекти розвитку фітнесу в Україні (на прикладі м. Харкова)»: «в умовах сучасної України фітнес як особливий стиль життя зорієнтований на ззовні, має переважно демонстративний характер (як у відповідній поведінці людей, так і в їхніх цінностях), асоціюється перш за все не із здоровим способом життя, а з досягненням «ідеальних» фізичних параметрів тіла»¹.

Результати фокусованого інтерв'ю дали можливість більш поглиблено проаналізувати мотиваційне ядро споживачів фітнес-послуг. Зокрема, в ході дослідження вдалося виокремити три домінуючі інтенції, що в переважній більшості визначали відношення інформантів до фітнесу:

- «fitnessstyle» в проекції фізичної функціональності і максимальної ефективності індивіда;
- «fitnessstyle» в проекції демонстративної поведінки особистості;
- «fitnessstyle» в проекції гедоністичної орієнтації культури.

«Fitnessstyle» в проекції фізичної функціональності і максимальної ефективності індивіда. У сучасному суспільстві особистість визначається, головним чином, через соціальну і фізичну активність. Культурний лозунг індивідуалізованого соціуму, просякненого духом консьюмеризму, інкорпорований в свідомість індивіда, міг би звучати наступним чином: «ми є не ти-ми, ким є, а тими, ким ми себе зробимо». Відповідно, вимога «Бути фізично здоровим» стає фундаментальною потребою сучасної людини і необхідною складовою гарного життя, що розуміється як добре самопочуття, і врешті решт, як імперативна умова щастя. Маємо такі показові думки інформантів за авторським фокусованим груповим інтерв'ю відвідувачів фітнес-закладів (N=8). Так, **Поліна** (22 роки, студентка, займається пілатесом протягом двох років) зазначає: «Я з дитинства товаришую зі спортом. В мене вся сім'я така. Хоч родом з невеликого містечка і у нас не було якихось клубів, але я ходила на місцевий стадіон і займалася, бігала. Зараз відкрила для себе пілатес. Це не просто про спорт- це ідеологія, стиль життя. Мені це потрібно як повітря»; **Анна** (51 рік, лікар-стоматолог, займається зумбою протягом року) говорить: «я врач и знаю как важно двигаться. Движение – это жизнь.

---

¹ Там само.

Когда тебе немного за тридцать, ты понимаешь, что без движения вперед – никак»; Анастасія (38 років, домогосподарка, практикує кундаліні йогу протягом двох років) стверджує: «Важно иметь не просто красивое тело, оно у всех красивое, важно уметь получать удовольствие от себя. Моя любимая аффирмация, я ее проговариваю постоянно: «Каждая клеточка моего тела – здорова и энергична»; Віолета (25 років, в декретній відпустці, займається з персональним тренером протягом року) вважає: «Спорт помогает восстановиться. Конечно, не хочется, чтобы у тебя все обвисло. Это не эстетично. Поэтому правильное питание, сон, занятия с тренером и ты даже после вторых родов готов к счастливой жизни».

Зважаючи на вищезазначене, можемо говорити про формування в сучасному суспільстві своєрідної культури здоров'я, що включає в себе індивідуальну потребу до максимальної самореалізації себе як особистості і як соціального суб'єкта, та передбачає максимальне використання як своїх природних, так і набутих здібностей. Існування подібних уявлень вимагає наявності системи чітко сформульованих суспільних уявлень про здоров'я, що повинна містити максимум інформації про можливості та способи його досягнення, акумульованих в концепті «здоровий спосіб життя». Враховуючи результати опитування, відзначимо, що останнє в респондентів асоціюється з «регулярними заняттями спортом» (45,3%), «відсутністю шкідливих звичок» (42,5%), «правильним харчуванням» (38,9%). Значно рідше опитані відзначали наступні складові здорового способу життя: «регулярні профілактичні медичні огляди» (17%), «активний відпочинок» (10,1%), «життя в гармонії душі та тіла» (8,5 %) та ін.

Домінуючий культурний наратив щодо здорового способу життя, як сукупності особистих і соціальних практик збереження або досягнення здоров'я, заснованих на інтересі до здоров'я, його ціннісному сприйнятті, що інкорпоровано в повсякденність у формі регулярних занять спортом, правильного харчування та відсутності шкідливих звичок, був відтворений і в ході фокусованого інтерв'ю. В якості ілюстрації, наведемо типові висловлювання інформантів за авторським фокусованим груповим інтерв'ю відвідувачів фітнес-закладів (N=8). Так, **Марія** (39 років, державний службовець, займається пілатесом і йогою протягом п'яти років) говорить: *«Я живу для себе. Я в себе одна. Життя одне і воно плінне. Так потрібно використати цю мить по повній. Я давно не їм м'ясо, не вживаю алкоголь, не думаю про погане. Бо думки матеріальні. І знаєте я живу. І мені подобається таке життя. Я нікого не засуджую, але впевнена ми жили б значно краще, як би люди зрозуміли прості істини свого життя...»; Денис (18 років, студент, займається з тренером протягом року) розмірковує: «Я не представляю свою будущую жену в раз-*

*мере плюс size. Спорт, путешествия и здоровье не совместимы с хот-догами, Вам так не кажется?»; **Поліна** (22 роки, студентка, займається пілатесом протягом двох років) стверджує: «Зараз всі займаються спортом. Хто плаває. Хто медитує. Це не просто модно, це дуже корисно. Я паралельно вживаю всі вітаміни, замовляю з herb, не палю і не вживаю спиртне і відчуваю себе чудово»; **Вадим** (33 роки, працівник в сфері ІТ, відвідує тренажерний зал протягом трьох років) вважає: «Для меня возможность прийти в тренажерку – это способ отключить голову от проблем. Снять напряжение, как говорится... я не употребляю протеины и тому подобную ересь. Питаюсь правильно, слежу за состоянием своего организма. Кардио помогает».*

«Fitnessstyle» в проєкції демонстративної поведінки особистості. Головним лейтмотивом стосунків між індивідами, що відтворюють логіку консьюмеризму, як зазначають авторитетні зарубіжні і вітчизняні соціологи стає «демонстративне споживання». Поняття, що вперше описав у своїй роботі «Теорія дозвільного класу» (1899 р) Т. Веблен, сьогодні стало цивілізаційним мейнстрімом, що охопив всі сфери життя людини. Демонстративне споживання включає в себе не лише матеріально-речовий бік (будинки, квартири, автомобілі, яхти, літаки, одяг, аксесуари, прикраси тощо), а й регулюючу підсистему – певні правила та норми поведінки, стиль споживання та стиль життя. Тобто, «демонстративне споживання» (від англ. Conspicuous Consumption) фітнес послуг, фактично може розглядатися як практика «споживання здоров'я» для доказу володіння статусом / багатством / успіхом. Еквівалентом «демонстративного споживання» в англійській мові є фраза «keeping up with the Joneses» – «бути не гіршим за людей». Поруч з цим поняттям вживається також спеціалізований термін «Invidious consumption», який характеризує споживання, що має на меті викликати почуття заздрості.

У результаті дослідження мотиваційного ядра споживачів фітнес-послуг було визначено, що серед інформантів дійсно переважає думка, щодо здорового способу життя як складової соціальної і професійної успішності. Маємо такі показові думки інформантів за авторським фокусованим груповим інтерв'ю відвідувачів фітнес-закладів (N=8). Так, **Олександр** (27 років, підприємець, відвідує тренажерний зал протягом семи років) розмірковує: «Я раніше жив, знаєте, за принципом – «сало – сила, спорт – могила». А потім прийшов в фірму, намагався влаштуватися на роботу, а там така дівчинка на співбесіді, та так глянула на мене... Вона наче оцінила мене. Воно зустрічають «по одержке». Ага живіт пивний, думає, значить нічого не робить, що з нього візьмеш. І я на слідуючий день пішов в тренажерний зал. І знаєте, допомогло, і робота, і особисте життя...»; **Денис** (18 років, студент, займа-

ється з тренером протягом року) формулює своє життєве кредо: «Я хочу иметь идеальную форму. Это нужно. Зачем? Интересный вопрос. Ну, чтобы нравится – Вам же я нравлюсь?»; **Віолета** (25 років, в декретній відпустці, займається з персональним тренером протягом року) вважає: «Без спорта сейчас не получится. Вон Оксана Самойлова как выглядит, а у нее, между прочим, четверо – представляет, четверо! – детей. Но она сама написала в Instagram, что *** [то есть занимается] в тренажерном с утра до ночи. Ну она пример для своих детей, и для меня, вон муж от нее не отходит. А могла бы одеть халат, ничего не делать, и что... никто бы о ней не знал, да и Джиган вряд ли бы вернулся...».

Зазначене формує ще один, сучасний зміст здорового способу життя як способу досягнення успіху, соціального, професійного, особистісного. Ідею демонстративного споживання здоров'я описує Ірина Биховська, яка зазначає, що «бути здоровим стало модно і престижно, здоровий спосіб життя прагнуть підтримувати, щоб довести свою приналежність до певної соціальної групи. Таким чином, з'являється і ще одне референтне розуміння здорового способу життя, що розглядається і як спосіб самоідентифікації і як показник приналежності до певної соціальної спільноти. Індивід, що не сповідує канонів здорового способу життя, в сучасному соціумі нерідко розглядається як асоціальний і аморальний»¹.

Про потенційних споживачів фітнес-послуг дуже влучно в свій час сказав Еріх Фромм: «Сучасні споживачі можуть визначати себе за допомогою такої формули: я є те, чим я володію і що я споживаю»². А основною метою володіння в сучасному суспільстві стає тілесність, причому не природна, а трансформована за допомогою різних технологій, приведена у відповідності з ідеалами, культивованими різними індустріями. Тілесність набуває роль місця, в якому акумульовано соціальні та дискурсивні коди: «нове усвідомлення здоров'я увійшло в еру наростаючих надій, зосереджених на поліпшенні і збереженні тіла»³. Тіло є ключовим елементом свідомості: образ, величина, дієвість сприймаються як міра здоров'я, конкретна маніфестація особистості⁴.

Підтвердженням зазначеного слугують і результати авторського емпі-

---

¹ Биховская, И.М. Здоровье как практическая аксиология тела. *Мир психологии*. 2000. № 1 (21). С. 86.

² Фромм, Э. *Иметь или быть?* / пер. с нем. М.: Мысль, 2004. С. 41.

³ Crawford, R. A cultural account of «health» control, release and the social body. *Issues in the Political Economy of Health Care* / J.B. McKinlay (ed.). London: Tavistock Publications, 1986. P. 61.

⁴ See: Kirk, D., Colquhoun, D. Healthism and Physical Education. *British Journal of Sociology of Education*. 1989. Vol. 10 (4). P. 417–434.

ричного дослідження. Так, на питання «Як Ви вважаєте чи впливає гарне і підтягнене тіло на досягнення успіху в різних сферах життя, наприклад, в навчанні, роботі і т.д.?» 45% респондентів обрали варіант відповіді «скоріше так, чим ні», 39,3% – «так, безумовно», 11,7% – «скоріше ніж, чим так», і лише 2,8% – «однозначно ні».

Тілесність у ситуації домінування моралізаторської ідеології хелсизму стає як предметом естетичного переживання, так і предметом самосприйняття та сприйняття іншими, джерелом внутрішніх знань і відчуттів, які визначають якість гарного самопочуття і міру щастя¹. Маємо такі показові думки інформатнів за авторським фокусованим груповим інтерв'ю відвідувачів фітнес-закладів (N=8). Так, **Вадим** (33 роки, працівник в сфері ІТ, відвідує тренажерний зал протягом трьох років) висловив свою позицію таким чином: *«Я, конечно, не идеал, но по сравнению с теми, что сидят на диване, выгляжу неплохо. Мне кажется сейчас важно иметь спортивное тело, ну кого ты впечатлишь пивным животом. А вот рельефным прессом, да... видите девушки улыбаются»*; **Олександр** (27 років, підприємець, відвідує тренажерний зал протягом семи років) стверджує: *«Я собі подобаюся. А воно ж як подобаєшся собі – подобаєшся іншим. Це так діє»*; **Марія** (39 років, державний службовець, займається пілатесом і йогою протягом п'яти років) розмірковує: *«Для мене приклад Наталі Портман. Чудова актриса, в прекрасній формі, божественно виглядає. Вона м'яса не їсть з дев'яти років. Колись чула. І м'ясо, то точно не про здоров'я, рис і бобові сама смачна і корисна для здоров'я їжа»*.

Таким чином, отримані результати дослідження в цілому відображують тенденції розвитку фітнесу в українських містах. О. Чернявська в межах проекту «Соціальні аспекти розвитку фітнесу в Україні (на прикладі м. Харкова)» також відзначала, що на рівень споживчої поведінки стосовно фітнес-послуг в Україні найбільше впливають глобалізаційні процеси та масова культура, тому фітнес у нас сприймається переважно у вузькому значенні – як практика досягнення ідеальних форм тіла, вдосконалення фізичної форми; раціональні цінності витісняються ірраціональними – зовнішня привабливість форм, відповідність «стандартам» – під впливом новітніх інформаційних медіа-технологій, маркетингових та шоубізнес-технологій².

«Fitnessstyle» в проекції гедоністичної орієнтації культури. Перехід до споживчої домінанти в сучасних порядках розвитку соціальності

¹ Glassner, R. In the name of health. *The Sociology of Health Promotion: Critical Analyses of Consumption. Lifestyle and Risk* / R. Bunton, S. Nettleton, R. Burrows (eds.). London; New York: Routledge, 1995. P. 159–174.

² Чернявська, О. Вказ. твір. С. 87.

пов'язаний з формуванням новий ціннісних траєкторій особистості, особливе місце серед яких відводиться гедонізму, що визначається як «доктрина про те, що задоволення – це найвищий товар; прагнення до задоволення; спосіб життя, який присвячений пошуку задоволення»¹. Гедоністичний досвід асоціюється із задоволенням, збудженням, фантазіями і веселощами»². З цього приводу Юлія Сюсель зазначає: «У сучасному суспільстві, де споживання перетворилося на споживацтво, охопивши усі виміри людського буття, пересічний представник сучасної цивілізації орієнтований на задоволення та примноження тілесних потреб, тому що у світоглядному вимірі спирається на гедоністичні цінності, оскільки суспільство з його інститутами всіма засобами стимулює споживацтво як бажану поведінкову орієнтацію»³.

«Культ чуттєвої доби» (М. Шелер) породжує міф про щастя, проголошуючи: «Бути – це значить споживати, володіти і насолоджуватись». Консьюмеризм постає в якості ідеології, яка ставить у пряму залежність рівень особистого щастя від рівня споживання. Таким чином, створюється ілюзія, ніби щастя – це певна матеріальна субстанція, котру можна отримати, будучи включеним у процес споживання. Відповідно, практики «споживання здоров'я» в форматі «*fitnessstyle*» також культурно маркуються як спосіб досягнення насолоди і відчуття щастя, що підтверджується наступними висловлюваннями інформантів за авторським фокусованим груповим інтерв'ю відвідувачів фітнес-закладів (N=8). Так, **Анастасія** (38 років, домогосподарка, практикує кундаліні йогу протягом двох років) вважає: «*Практики кундаліни кардинально перевернули мою жизнь, параллельно с посещением психотерапевта. Я каждый день медитирую. Я кайфую от себя. От того, что чувствую свое тело. А раньше я – это комок сплошных комплексов, а ну-ка рост 179 см и вес 60 кг*»; **Анна** (51 рік, лікар-стоматолог, займається зумбою протягом року) ділиться своїм досвідом: «*Я пришла на танцы, потанцевала, музыку послушала, с людьми хорошими пообщалась, кофе низу выпила и жизнь прекрасна. Вышла на улицу, улыбаюсь...*»; **Денис** (18 років, студент, займається з тренером протягом року) стверджує: «*Мне нравится спорт. Я прихожу сюда и наслаждаюсь всем. Даже видом людей, которых здесь вижу*».

Виходячи з вищезазначеного, можемо говорити про те, що «*fitnessstyle*» доцільно розглядати в якості елемента гедоністичного споживання, в основі якого емоційні цінності, які визначають наскільки «споживання здоров'я»

¹ Hirschman, E. Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods and Propositions. *Journal of Marketing*. 1982. Vol. 46 (3). P. 94.

² Hopkinson, G.C., Pujari, D. A Factor Analytic Study of the Sources of Meaning in Hedonic Consumption. *European Journal of Marketing*. 1999. Vol. 33 (3–4). P. 281.

³ Сюсель, Ю. Соціофілософський аспект споживацької поведінки як комунікативної дії. К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2017. С. 103.

здатне пробуджувати почуття і певні емоційні стани. Фактично гедонізм, як доктрина певного способу життя, знаходить свій прояв у всіх формах особистісного і соціального ества та націлений на пошук радості, насолоди гармонії зі світом, перетворення задоволення у найцінніший товар.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, відзначимо, що домінуючі моделі споживчої поведінки в суспільстві споживання зводяться до відтворення певних стилів життя, одним з яких є «fitnessstyle», зростаюча популяризація якого пов'язана з формуванням «нового» погляду на природу турботи про стан власного здоров'я. Тобто, сформована ідеологія здоров'я – хелсизму, на особистісному і соцієтальному рівні виконує функцію репресивної моралізаторської політики, та виступає підґрунтям для формування особливої етики – стилю життя, орієнтованого на «споживання здоров'я». Відповідно, фізичний і соціальний простір сучасного мегаполісу аби задовольнити потреби вибагливого споживача вміщує в собі чималу кількість індустрій здорового способу життя: з'являються заклади з корисною їжею, місця для вуличних тренувань, бігові клуби тощо. Крім того, під впливом новітніх інформаційних медіа-технологій комунікативний простір міста здійснює перманентний сугестивний вплив на свідомість містян, гіпнотизуючи ідеєю «успішна людина – здорова людина», фактично «успіх», «здоров'я» і «спорт» утворюють імперативну тріаду сучасної культури.

Таким чином, фітнес розглядається нами не просто як фізичне навантаження, а як ціннісна система, яка включає в себе уявлення щодо здорового способу життя, фізичну активність, правильне та збалансоване харчування, відсутність шкідливих звичок, продумане ставлення до свого фізичного і духовного здоров'я, емоційного стану та зовнішності – це життя «в стилі фітнес».

У результаті кількісного і якісного емпіричного виміру життя в «стилі фітнес» серед містян було визначено три домінуючі інтенції, що в переважній більшості визначали відношення інформантів до фітнесу: «fitnessstyle» в проекції фізичної функціональності і максимальної ефективності індивіда; «fitnessstyle» в проекції демонстративної поведінки особистості; «fitnessstyle» в проекції гедоністичної орієнтації культури. Зазначене, в цілому підтверджує гіпотезу стосовно домінування демонстративних практик «споживання здоров'я» в сучасному українському суспільстві, націлених на досягнення ідеальних форм тіла, вдосконалення фізичної форми; зовнішньої привабливості, отримання насолоди.

Враховуючи, що «fitnessstyle» малодосліджене соціальне явище, воно представляє неабиякий інтерес для подальшого соціологічного вивчення та аналізу із залученням як якісної, так і кількісної стратегій. У майбутніх дос-

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія

лідженнях перспективним є вивчення думок експертів у сфері медицини, спорту, ЗМІ щодо питань розвитку фітнес-індустрії в Україні, популяризації ідей здорового життя, та й загалом трансформації ціннісних орієнтирів українців у ситуації інтенсифікації культурної динаміки.

Післямова (Віталій Кривошеїн, Олена Ходус)

У ході проведеного дослідження автори дійшли висновку, що сьогодні публічна сфера міста знаходиться в ситуації активного (пере)форматування. Зокрема:

- Доведено, що нові режими публічності формуються на тлі «кризи легітимації» (за Ю. Габермасом), коли держава перестає виправдовувати надії громадян на добробут, виявляється нездатною орієнтуватися на загальність інтересів, тобто наражає на небезпеку соціальну інтеграцію і солідарність суспільства;

- Показано, що у результаті розпад систем загальнозначущих соціальних інститутів позбавив легітимності публічну сферу, те особливе місце, де громадяни мають можливість порушувати свої особисті проблеми до рівня суспільних і надавати своє приватне трактування проблемам суспільства, що є суттю будь-якої політики, особливо в умовах демократичного устрою суспільства;

- Обґрунтовано положення про те, що нові формати участі у публічному житті складаються під впливом цінностей індивідуального самоздійснення – тут мається на увазі не стільки концентрація в руслі ліберальної ідеології на своїх особистих інтересах, які, до речі, жодним чином не заперечують колегіальності і розумного (само)обмеження заради інтересів групи, скільки комплекс ідей, що фіксують і пояснюють надзвичайно зростаючу свободу соціальних акторів виступати суб'єктом власного життя;

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія

- Розкрито прагматичне поле організації публічного простору міста, запропоновано новий аналітичний інструментарій, який дозволяє розкрити характер змін сучасної публічної сфери суспільства в цілому і міста зокрема;

- Охарактеризовано механізм (пере)форматування міського публічного простору, зафіксовано набір факторів, що спричиняють таке (пере)форматування, описано низку соціальних ефектів, що є наслідком цих процесів;

- Виділено і розкрито зміст складових культури суспільної самоорганізації (культури участі громадян в процесі модернізації системи публічного управління), яка визначає модули трансформації міської публічності, визначені найбільш дієві формати суспільної самоорганізації міських спільнот;

- Встановлена суб'єктна роль громадськості, розкрито суб'єктні властивості груп, колективів, окремих представників, їх групова саморефлексивність, локуси відповідальності.

Отже, у пропонованій монографії представлені результати дослідження публічної сфери як простору соціальної активності і самоорганізації різноманітних суб'єктів.

Перелік використаної літератури

1. Агамбен, Дж. Что современно? / пер. с итал. К.: Дух і літера, 2012. 78 с.
2. Активна молодь Дніпра бореться за збереження будівлі, що належить до пам'яток архітектурної спадщини. *Вісник небайдужих громадян «Дніпроград»*. 2020. 3 березня. URL: https://dniprograd.org/2021/03/03/aktivna-molod-dnipra-boretsya-za-zberezhennya-budivli-shcho-e-mistsevoyu-pamyatkoyu-arkhitekturnoi-spadshchini_87404.
3. Алексеева, О.Р. Роль соціокультурного простору освітнього закладу в соціалізації підлітків. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер.: Педагогічні науки*. 2016. Вип. 30. С. 113-122.
4. Алексеева, Т.А. «Публичное» и «частное»: где границы «политического»? *Философские науки*. 2005. № 3. С. 26-39.
5. Андерсон, Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. з англ. В. Морозова. К.: Критика, 2001. 272 с.
6. Андрійчук, Т.С. Деліберативна демократія: сучасні нормативні підходи та особливості практичного втілення. *Політикус*. 2020. № 2. С. 31-35.
7. Арендт, Х. *Vita activa, или О деятельной жизни* / пер. с нем. и англ. В.В. Библихина; под. ред. Д.М. Носова. СПб.: Алетейя, 2000. 437 с.
8. Ассман, Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / пер. с нем. М.: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.

9. Афанасьєва, Л.В. Роль соціокультурного середовища в модернізації сучасного українського міста. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер.: Соціологія. 2014. Т. 234, вип. 222. С. 70-74.

10. Бабич, К. Залишайтеся в безпеці: як працює система шелтерів в Україні. *Mistosite*. 2020. 16 липня. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/zalyshaitesia-v-bezpetsi-iaк-pratsiuie-systema-shelteriv-v-ukraini>.

11. Баймуратов, М. Феноменологія муніципальних прав людини. *Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні*. 2013. № 1. С. 52-56.

12. База міських ініціатив України. *MistoSite*. URL: <https://mistosite.org.ua/uk/initiatives>.

13. Базу, О. Де знайти натхнення на здоровий спосіб життя? *The Village Україна*. 2018. 3 травня. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/promo/270353-yak-buti-zdorovim-i-sportivnim-u-velikomu-misti>.

14. Бакіров, В.С. Суспільство знань та трансформація вищої освіти. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу суспільства: Збірник наукових праць*. У 2-х т. Т. 1. Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2006. С. 352-356.

15. Барт, Р. Мифологии / пер. с фр. М.: Академический Проект, 2008. 351 с.

16. Бауман, З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / пер. з англ. І. Андрущенко. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.

17. Бауман, З. Город страхов, город надежд. *Логос*. 2008. № 3 (66). С. 24-53.

18. Бауман, З., Донскіс, Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плінній сучасності / пер. с англ. О. Буценко. К.: Дух і літера, 2014. 280 с.

19. Бахтин, М.М. Франсуа Рабле и народная смеховая культура Средневековья и Ренессанса. М.: Художественная литература, 1965. 543 с.

20. Безпека людини: оцінка та очікування мешканців та мешканок чотирьох областей України (Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської). К.: Фонд імені Гайнріха Бьоля, 2020. URL: <https://ua.boell.org/sites/default/files/2020-11/Human%20Security%20Report%20-%20UKR%20%28UPD%2009-11-2020%29.pdf>.

21. Бодрийар, Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. М.: Республика; Культурная революция, 2006. 269 с.

22. Бодрийар, Ж. Прозрачность зла. М.: Добросвет, 2000. С. 67-68.

23. Болтански, Л., Тевено, Л. Социология критической способности.

Журнал социологии и социальной антропологии. 2000. Т. III, № 3. С. 66-83.

24. Бондар, В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990-2000-х рр.: основні тенденції. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2013. Вип. 23. С. 377-400.

25. Бориславська, О.М. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України: К.: Софія, 2012. 128 с.

26. Брюкнер, П. Парадокс любви: эссе / пер. с фр. СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2010. 272 с.

27. Бурдьё, П. Социология политики / пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. М.: Socio-Logos, 1993. 336 с.

28. Буяшенко, В.В. Соціальне піклування і динаміка соціокультурного простору. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2011. Вип. 44. С. 172-179.

29. Быховская, И.М. Здоровье как практическая аксиология тела. *Мир психологии*. 2000. № 1 (21). С. 82–89.

30. В Україні традиційно нижче, ніж у Європі, зацікавлення політикою (Графіки). *Texty.org.ua*. 2020. 28 жовтня. URL: <https://texty.org.ua/fragments/102174/ukrayinci-prodemonstruvaly-rekordno-nyzke-zacikavlennya-politykoyu-grafiki/>.

31. Васильєва, Л.А. Публічність і суспільство інформаційно-комунікативних трансформацій. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2015. Вип. 8. С. 22-24.

32. Вахштайн, В. Пересборка города: между языком и пространством. *Социология власти*. 2014. № 2. С. 1-30.

33. Вахштайн, В. Социология вещей и поворот к материальному в социальной теории. *Социология вещей*. Сборник статей / под ред. В. Вахштайна. М.: Изд. дом «Территория будущего», 2006. С. 7-43.

34. Вахштайн, В. Социология повседневности и теория фреймов. СПб.: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2011. 334 с.

35. Венгринюк, Л. Я. Політика пам'яті в сучасній Україні: поняття, характеристики, прояви на регіональному рівні. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. 2012. Вип. 9. С. 33-40.

36. Видатні українці усіх часів. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2012. 28 травня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/vydayuschiesya_ukraincy_vseh_vremen.html.

37. Визгалов, Д. Маркетинг города. М.: Фонд «Ин-т экономики города», 2008. 110 с.

38. Вирилио, П. Информационная бомба. Стратегия обмана / пер. с фр.

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія

И. Окуневой. М.: «Гнозис», «Прагматика культуры», 2002. 192 с.

39. Внук-Липинский, Э. Социология публичной жизни / пер. с польск. Е. Генднля. М.: Мысль, 2016. 565 с.

40. Возняк, Г.В. Бюджетна політика розвитку регіонів України в умовах фінансової децентралізації: концептуальні підходи до формування. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. № 1. С. 237-243.

41. Волков, В., Хархордин, О. Теория практик. СПб.: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2008. 298 с.

42. Воробйова, А. Українські тенденції розвитку фітнесу. *Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 квітня 2020 року, м. Львів)*. Львів, 2020. С. 20–23.

43. Ворона, П. Місцеве самоврядування і політичні партії в Україні: монографія. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2008. 184 с.

44. Ворона, П. Місцеве самоврядування України в контексті розвитку представницької влади: монографія. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2012. 341 с.

45. Восканян, М. Игра в индивидуализированном обществе. *Общественные науки и современность*. 2009. № 2. С. 170–176.

46. Вплив COVID-19 на права людини в Україні: тематична доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, грудень, 2020 р. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_COVID-19_HR_impact_UA.pdf.

47. Врублевская, П. Приглашение в трансгрессию. *Syg.ma*. 2020. 24 июня. URL: <https://syg.ma/@polina-vrublievskaia/priglasheniie-v-transghriessiiu>.

48. Всемирный доклад по культуре 2000+. Культурное многообразие: конфликт и плюрализм / ЮНЕСКО. Париж; Москва: Магистр-Пресс, 2000. 416 с.

49. В'ятрович, В. Якою повинна бути політика національної пам'яті? Три складові. *Gazeta.ua*. 2011. 19 листопада. URL: http://gazeta.ua/articles/volodimir-v-yatrovich/_yakoyu-povinna-buti-politika-nacionalnoji-pam-yati-tri-skladovi/410462.

50. Габермас, Ю. Структурні перетворення в сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис, 2000. 318 с.

51. Гаджеты, что поглощают души: арт-проект, который это показал. ФОТО. *UA.info*. 2015. 11 ноября. URL: <https://uainfo.org/blognews/1447236956-gadzhety-chto-pogloshchayut-dushi-art-proekt-kotorye-eto-pokazal.html>.

52. Гадьї, А., Мулявка, В. Як досліджувати суспільні рухи в Центральній і Східній Європі. *Спільне / Commons*. 2020. 19 лютого. URL:

<https://commons.com.ua/ru/yak-doslidzhuvati-suspilni-ruhi-v-centralnij-i-shidnij-uevropi/>.

53. Гакман, А., Байдюк, М. Закордонний досвід рекреаційно-оздоровчої діяльності у рамках дозвілля з людьми похилого віку. *Молодий вчений*. 2016. № 11 (38). С. 116–119.

54. Ганущак, Ю.І., Чипенко, І.І. Префекти: уроки Франції для України. К.: ІКЦ «Легальний статус», 2015. 44 с.

55. Гарві, Д. Бунтівні міста: від права на місто до міської революції / пер. з англ. В. Циба. К.: Медуза, 2021. 295 с.

56. Гел, Й. Міста для людей / пер. з англ. О. Любарської. К.: Основи, 2018. 278 с.

57. Гладирев, Б. Историко-культурное наследие Петербурга: рождение общестственности из духа города. *От общественного к публичному*: Коллективная монография / науч. ред. О. Хархордина. СПб: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2011. С. 69-305.

58. Глеба, В.Ю. Формування планувальної структури міста Києва: соціокультурний контекст. *Державне управління: теорія та практика*. Електронне фахове видання. 2010. № 2. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10gvyksk.pdf>.

59. Горалик Линор ответила на «карантинный опрос». *Теория Моды: одежда, тело, культура*. 2020. URL: <https://www.facebook.com/TMjournal/posts/4094983960518944/>.

60. Гречко, П.К. Онтотодологический дискурс современности. Историческая продвинутость и ее вызовы. М.: Ленанд, 2015. 312 с.

61. Гринфилд, А. Радикальные технологии. Устройство повседневной жизни. М.: Изд. дом «Дело», 2018. 424 с.

62. Грובהва, В.П. Система місцевого самоврядування Франції: досвід для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право*. 2015. Вип. 32, т. 1. С. 108–111.

63. Гудзенко, О.З. Міські суспільні рухи: низова мобілізація та ефекти впливу на простір міста. *Збірка матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціологічні читання» (м. Дніпро, 4 жовтня 2019 року)* / відп. за випуск В.В. Кривошеїн. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2019. С. 36-38.

64. Гуревич, А.Я. Категории средневековой культуры. М.: Искусство, 1984. 350 с.

65. Гуревич, А.Я. Смех в народной культуре Средневековья. *Вопросы литературы*. 1966. № 6. С. 207-212.

66. Гусев, М.О. Архітектурний простір міста. *Сучасні проблеми архіте-*

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія ктури та містобудування. 2016. Вип. 43 (1). С. 124-128.

67. Дейнека, Ю. Розвиток міст в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах» та I Міжнародного студентського наукового форуму «Креативна економіка очима молоді»*, 29-31 березня 2018 року. Т. 1. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2018. С. 14–15.

68. Демичева, А.В. Безпекові міста: світовий та український вимір. *Молодий вчений*. 2020. № 11 (87). С. 268-272.

69. Дем'яненко, О.О. Громадський деліберативний дискурс як інструмент політичної модернізації. *Грані*. 2018. Т. 21, № 11. С. 101-107.

70. День Перемоги і його місце в історичній пам'яті українців: який сенс громадяни вкладають у цю дату? *Фонд «Демократичні ініціативи» імені Лька Кучеріва*. 2021. 7 травня. URL: <https://dif.org.ua/article/den-peremogi-i-yogo-mistse-v-istorichniy-pamyati-ukraintsiv-yakiy-sens-gromadyani-vkladayut-u-tsyu-datu>.

71. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. Аналітична доповідь / за наук. ред. Я.А. Жаліла. К.: НІСД, 2019. 115 с.

72. Динаміка патріотичних настроїв. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2014. 15 серпня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy.html.

73. Динаміка патріотичних настроїв українців. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2018. 21 серпня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraincev_avgust_2018.html.

74. Динаміка ставлення до Голодомору. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2016. 22 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru.html.

75. Динаміка ставлення до Голодомору. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2018. 20 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_1932-33_gg_noyabr_2018.html.

76. Динаміка ставлення до Голодомору. Листопад 2015. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2015. 24 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_noyabr_2015.html.

77. Динаміка ставлення до Голодомору: листопад 2017. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2017. 20 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_noyabr_2017.html.

78. Динаміка ставлення до Голодомору 1932-33 рр. *Соціологічна група*

«Рейтинг». 2019. 19 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_golodomoru_1932-33_gg.html.

79. Джеймисон, Ф. Постмодернизм и общество потребления. *Хрестоматия по социальной философии*. Минск: БГУ, 2010. С. 169-186.

80. Довженко, О. ЛГБТК у місті: вітрини толерантності й зони невидимості. *Mistosite*. 2020. 12 березня. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/lhbt-k-u-misti-vitryny-tolerantnosti-i-zony-nevydymosti?locale=uk>.

81. Довіра соціальним інститутам, грудень 2018 р. *Київський міжнародний інститут соціології*. 2019. 29 січня. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817>.

82. Докторов, Б. Методология и практика опросов «обогащенного общественного мнения». *Социальная реальность*. 2007. № 10. С. 81-94.

83. Дослідження ринку фітнес-послуг України 2019. *Інформаційно-аналітична платформа FitnessConnectUa*. URL: <https://docs.google.com/gview?url=https%3A%2F%2Ffitnessconnect.com.ua%2F2019.pdf&embedded=true>.

84. Дробот, І. Гарантування місцевого самоврядування: теоретико-методологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2006. 252 с.

85. Дудок, О., Школяр, М. Актуалізація історичної пам'яті в контексті національної ідентичності. *Грані*. 2019. Т. 22, № 8. С. 5-13.

86. Дуцик, Д. Політична журналістика. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 138 с.

87. Дюби, Ж. Предисловие к «Истории частной жизни». *История частной жизни*: в 5 т. / под общ. ред. Ф. Арьеса, Ж. Дюби. Т. 1: От Римской империи до начала второго тысячелетия / пер. с фр. М.: Новое литературное обозрение, 2017. С. 5-10.

88. Ємельяненко, Є. Урбаністичні перспективи і свобода сучасної людини. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2015. № 3 (2). С. 60-71.

89. Єфіменко, Г. «День фактичного перевороту» та інші неробочі дні радянської України. *ЛІКБЕЗ. Історичний фронт*. 2017. 22 лютого. URL: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-den-fakticheskago-perevorota-ta-inshi-nerobochi-dni-radyanskoyi-ukrayini.html>.

90. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2014 році [статистичний бюлетень]. К.: Державна служба статистики України, 2015. 94 с.

91. Здравомыслова, Е., Ротрих, А., Темкина, А. Создание приватности как сферы заботы, любви и наемного труда. *Новый быт в современной России. Гендерные исследования повседневности* / под ред. Е. Здравомысловой. СПб.: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2009. С. 7-20.

92. Зейдель, М.І. Публічне та приватне на пострадянському просторі: проблема демаркації. *Грані*. 2014. № 2. С. 79-82.

93. Зерній, Ю. О. Як суспільства пам'ятають: властивості та механізми функціонування історичної пам'яті. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 4 (9). С. 35-43.

94. Зубарева, О. Соціальні ефекти «нового розуміння здоров'я» в вимірі соціології. *Габітус*. 2019. № 10. С. 19–23.

95. Інформація про результати роботи органів прокуратури Дніпропетровської області та стан законності на території області у 2019 році. URL: <https://dnipr.gov.ua/ua/dnepdoc.html? m=publications& t=rec&id=265783>.

96. Карповець, М. Амбівалентність людського переживання у світі міста. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Філософські науки. 2012. № 723. С. 30-34.

97. Касимов, Р. Поэтика карнавала и переходных ритуалов. *Диалог. Карнавал. Хронотоп*. 1995. № 3. С. 6-15.

98. Кін, Д. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. К.: К.І.С.; Аналітико-дослідний центр, 2000. 191 с.

99. Киридон, А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. К.: Ніка-Центр, 2016. 320 с.

100. Киридон, А. «Маски пам'яті» в умовах суспільних зламів. *Київська старовина*. 2011. № 2. С. 161-170.

101. Кириленко, О. Перспективи запровадження бюджету участі в Україні на основі зарубіжного досвіду. *Вісник ТНЕУ*. 2015. № 2. С. 86-100.

102. Кнорр-Цетина, К., Брюггер, У. Рынок как объект привязанности: исследование постсоциальных отношений на финансовых рынках. *Социология вещей*. Сборник статей / под ред. В. Вахштайна. М.: Изд. дом «Территория будущего», 2006. С. 307-342.

103. Кнорр-Цетина, К. Социальность и объекты. Социальные отношения в постсоциальных обществах знания. *Социология вещей*. Сборник статей / под ред. В. Вахштайна. М.: Изд. дом «Территория будущего», 2006. С. 267-307.

104. Кобрин, К. Советский гараж: история, гендер и меланхолия. *Неприкосновенный запас*. 2016. № 3 (107). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2016/3/sovetskij-garazh-istoriya-gender-i-melanholiya.html>.

105. Коваленко, Н., Лашенко, О. День більшовицької революції – свято в незалежній Україні? *Радіо Свобода*. 2010. 12 жовтня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2188428.html>.

106. Ковбасюк, Ю.В. Система державного управління Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії: досвід для України. К.: НАДУ,

2011. 48 с.

107. Козюра, І.В. Становлення і розвиток місцевого самоврядування в Канаді. К.: Вид-во НАДУ, 2004. 332 с.

108. Колесниченко, М. Соціокультурні аспекти медицини і здоров'я в сучасній соціології. *Вестник ПГТУ. Соціально-економічні науки*. 2011. № 9 (31). С. 86-91.

109. Колишко, С., Парашевін, М., Яворський, В. Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016-2018). Резюме дослідження / заг. ред. Т. Печончик. К., 2018. 96 с.

110. Комарова, К.В., Ковальчук, Н.В. Соціальна відповідальність як складова стратегії розвитку на підприємствах України. *Науково-виробничий журнал. Інноваційна економіка*. 2016. № 5-6. С. 25-30.

111. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Ратифікована 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

112. Коннертон, П. Як суспільства пам'ятають. К.: Ніка-Центр, 2004. 184 с.

113. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

114. Корба, Г. «Мій район перетворився на гетто»: що не так зі спальними районами Києва. *BBC News Україна*. 2020. 3 грудня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55066006>.

115. Королєва, Е., Купновицкая, У. Реновация по-украински. Что ждет устаревший жилой фонд. *Фокус*. 2020. 20 янв. URL: <https://focus.ua/economics/448486-renovatsiya-v-kieve>.

116. Котис, О. Право на місто. Луцьк проти публічних просторів. *Хроніки ЛЮБАРТА*. 2017. 23 березня. URL: <https://www.hroniky.com/articles/view/206-pravo-na-misto-lutsk-proty-publichnykh-prostoriv>.

117. Котлер, Ф., Асплунд, К., Рейн, И., Хайдер Д. Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы. СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. 384 с.

118. Кривоносов, А.Д. PR-текст в системе публичных коммуникаций. 2-е изд., доп. СПб.: Петербургское Востоковедение, 2002. 288 с.

119. Кривошеев, В. Короткие жизненные проекты: проявление аномии в современном обществе. *Социс*. 2009. № 3. С. 57-67.

120. Кривошеїн, В.В. Імідж міста: соціально-політичний вимір. *Грані*. 2014. № 6 (110). С. 76-82.

121. Кривошеїн, В.В. Урбанізаційний процес в Україні: предикція стадіальної концепції Джека Джиббса. *Збірка матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 25 вересня 2020 р.)*. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2020. С. 44-50.

122. Кривошеїн, В.В. Урбанізація і право. *Соціологія права: енциклопедичний словник* / за ред. М.П. Требіна. Харків: Право, 2020. С. 903-905.

123. Крос, К., Гакет, Р. Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: Перспективи конкуренції. К.: Основи, 2000. 142 с.

124. Кучуран, А.М. Локальна політика та типи міських соціальних рухів. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*. 2016. Вип. 16. С. 265-274.

125. Лазор, О.Д., Лазор, О.Я. Місцеве самоврядування. Вітчизняний та зарубіжний досвід: Навч. посіб. К.: Дакор, 2004. 560 с.

126. Латур, Б. Об интеробъективности. *Социология вещей*. Сборник статей / под ред. В. Вахштайна. М.: Изд. дом «Территория будущего», 2006. С. 169-199.

127. Лахижа, М.І. Система управління якістю в органах влади (вітчизняний та зарубіжний досвід): монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 131 с.

128. Легеза, С.В. Сучасне місто як символічний простір: «місце», «знаки», «зв'язок часів» (на прикладі міста Дніпропетровська). *Соціологія міста: навч. посіб.* / за заг. ред. О.К. Міхєвої. Донецьк: ДонДУУ, 2010. С. 446-452.

129. Ле Гофф, Ж. Цивілізація середньовікового Запада. М.: Изд. группа Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. 376 с.

130. Ло, Дж. Объекты и пространства. *Социология вещей*. Сборник статей / под ред. В. Вахштайна. М.: Изд. дом «Территория будущего», 2006. С. 223-244.

131. Лучшие мемы о самоизоляции. *BeautyInsider. Независимый ресурс о красоте*. URL: <https://www.beautyinsider.ru/2020/05/15/luchshie-memy-o-samoizolyaczii/>.

132. Маккуайр, С. Медийный город. Медиа, архитектура и городское пространство. М.: Strelka Press, 2014, 392 с.

133. Максимова, К., Мулик, К. Актуальні питання збереження та зміцнення здоров'я студенток 17-21 років вищих навчальних закладів за рахунок фізкультурно-оздоровчих фітнес-занять. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер.: Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2017. Вип. 10. С. 301-311.

134. Максимова, О.І. Система державного управління Канади: досвід

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія

для України. К.: НАДУ, 2010. 60 с.

135. Маматова, Т.В. Управління на основі якості: методологічні засади для органів державного контролю: монографія. Дніпропетровськ: Свідлер А.Л., 2009. 326 с.

136. Мамонова, В. Методологія управління територіальним розвитком: монографія. Харків: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2006. 196 с.

137. Маффесоли, М. Человек постсовременности / пер. М. Пророковой. *Syg.ma*. 2016. 11 октября. URL: <http://syg.ma/@marisya-prorokova/mishielmaffiesoli-chieloviek-postsovriemiennosti-pierievod-stati-voshiedshiei-v-sbornik-lhomme-postmoderne-paris-bourin-editeur-2012>.

138. Мезенцев К., Гаврилюк О. Тестування моделі диференціальної урбанізації в Україні. *Економічна та соціальна географія*. 2015. Вип. 3 (73). С. 15-26.

139. Меляков, А.В. Топонімічна політика органів місцевого самоврядування в Україні. *Теорія і практика державного управління*. 2012. Вип. 2 (37). С. 311-319.

140. Методика проведення комплексного гендерного аудиту міського простору. Методичний посібник. *Центр гендерної культури*. 2020. URL: <https://www.Genderculturecentre.org/wp-content/uploads/2020/11/METHODS-OF-CONDUCTING-A-COMPREHENSIVE-GENDER-AUDIT-SPACE.pdf>.

141. Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації: монографія / наук. ред. М.І. Мельник. Львів: ПП «Арал», 2016. 552 с.

142. Місто й оновлення. Урбаністичні студії / Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні; редкол.: С. Шліпченко, В. Тимінський, А. Макаренко, Л. Малес, І. Тищенко. К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. 360 с.

143. Міське самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні: монографія / за заг. ред. Р.М. Плюща. К.: Рідна мова, 2016. 744 с.

144. Місцевий Індекс прав людини / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <http://hro.org.ua/index.php?r=8>.

145. Міхно Н.К. Міська vs регіональна ідентичність: до питання характеру формування / актуалізації / протиставлення в умовах сучасного українського суспільства. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2020. Vol. 2 (23). P. 57-61.

146. Михед, О. Бачити, щоб бути побаченим: реаліті-шоу, реаліті-роман та революція онлайн. К.: ArtHaus, 2016. 344 с.

147. Монтень, М. Опыты. Полное издание в одном томе / пер. с фр. М.: Альфа-книга, 2017. 1149 с.

148. Мунк, М., Гілен, П. Близькість. Мистецтво та освіта після COVID-

19 / пер. с англ. Я. Стріх. Харків: IST Publishing, 2020. 48 с.

149. Мусієздов, О. Міська ідентичність у (пост)сучасному українському місті (приклад Харкова та Львова). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 3. С. 94-111.

150. Мусієздов, О.О. Пам'ять та міська ідентичність: спроба поєднання у контексті концепції уявлених спільнот. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. Вип. 9. С. 57–66.

151. Мусієздов, А. Территориальность современного общества. *Социологический журнал*. 2013. № 4. С. 23–29.

152. Нагорна, Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.

153. Найвидатніші українці. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2015. 21 травня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/vydayuschiesya_ukraincy.html.

154. (Не)Задоволення публічними просторами. Урбаністичні Студії III / С. Шліпченко, І. Тищенко. (упор.). К.: Всесвіт, 2017. 340 с.

155. Нова програма розвитку міст / Habitat III, Quito, 17-20 October 2016. Union Nation, 2016. 52 с.

156. Ностальгія за СРСР та ставлення до окремих постатей. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2014. 05 травня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nostalgiya_po_ssr_i_otnoshenie_k_otdelnym_lichnostyam.html.

157. Олійник, О.М. Місто та ідентичність: у пошуках самовизначення. *Мистецтвознавчі записки*. 2019. Вип. 35. С. 60-65.

158. Омельченко, Н. Соціальний аспект феномену урбанізації. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки*. 2014. № 11. С. 85-89.

159. Осборн, П. Простір мистецтва. *Рухливий простір. Міждисциплінарна онтологія* / за ред. К. Міщенко, С. Штретлінг. К.: Аванпост-Прим, 2018. С. 162-188.

160. Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро: монографія: в 2 т. / В.В. Кривошеїн, О.Ю. Висоцький, В.В. Ніколенко та ін.; за заг. ред. В.В. Кривошеїна. Т. 1. Дніпро: ЛізуновПрес, 2018. 287 с.

161. Особливості ідентичності громадян України, проблеми та перспективи консолідації суспільства (Результати соціологічного дослідження). *Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 16 грудня 2016 р.* К.: Центр Разумкова, 2016. С. 4-74.

162. Офіційний сайт української мови. URL: <https://ukrainskamova.com/>

[search/?q=приватний&t=0.](#)

163. Охріменко, О.О., Іванова, Т.В. Соціальна відповідальність. Навч. посіб. К.: НТУУ «Київський політехнічний інститут», 2015. 180 с.

164. Павлова, Т.В. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории. *Полис*. 2008. № 5. С. 113-124.

165. Парсонс, В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 549 с.

166. Пахолок, О.О. Ідеологія здорового способу життя як нормативна база сучасної культури здоров'я. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2012. Вип. 56. С. 104-112.

167. Пелевин, В. День бульдозериста. *Синий фонарь*. М.: Текст, 1991. С. 183-205.

168. Петренко-Лисак, А.О. Соціальний простір у міждисциплінарному вимірі: Навч. посіб. К.: ВАДЕКС, 2013. 400 с.

169. Пилзер, П. Следующие миллионеры. *Сетевой Путь*. 2009. 9 сентября. URL: <https://net-way.org/mlm/sleduyushhie-millionery/>.

170. Позднякова-Кирбят'єва, Е. Г. Концептуалізація поняття і явища соціальної пам'яті. *Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія: Соціологічні науки*. 2012. Т. 15, № 1–2. С. 15–20.

171. Покляцький, С.А. Умови життя населення великих міст України: суспільно-географічне дослідження. К.: Наук.-вироб. підприємство «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2016. 184 с.

172. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь / за заг. ред. В. М. Яблонського. К.: НІСД, 2019. 144 с.

173. Половинчак, Ю. М. Комеморативні практики в сучасному інформаційному просторі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 2. С. 94–100.

174. Полюга, В. Феномен міського публічного простору (одна вулиця, два дні, місто-мільйонник: досвід соціального експерименту в місті Одеса). *Соціологічні студії*. 2016. № 2. С. 52-55.

175. «Портрети регіонів»: підсумки. Зведені дані, порівняльний аналіз між областями. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2018. 26 грудня. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/portrety_regionov_itogi_svodnye_dannye_s_ravnitelnyu_analiz_mezhdu_oblastyami.html.

176. «Портреты регионов». Днепропетровская область. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2018. 13 грудня. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/portrety_regionov_dnepropetrovskaya_oblast.html.

177. Почепцов, Г.Г. Имиджелогия. М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2001.

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія

700 с.

178. Препотенська, М.П. Буття людини мегаполісу (соціальні, культурні та екзистенціальні виміри): дис. ... д-ра філос. наук. К., 2015. 451 с.

179. Примуш, М.В., Коваль, Ю.О. Трансформація місцевого самоврядування в Україні у контексті зарубіжного досвіду: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2014. 219 с.

180. Прингл, Х., Томпсон, М. Энергия торговой марки / пер. с англ. под ред. И.В. Крылова. СПб: Питер, 2001. 288 с.

181. Принципи універсального дизайну. *Універсальний дизайн*. URL: <https://ud.org.ua/publikatsiji/11-printsipi-universalnogo-dizajnu>.

182. Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні: Постанова Верховної Ради України від 17 грудня 1993 р. № 3748-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3748-12#Text>.

183. Про основні зміни та нововведення в ДБН. Міністерство розвитку громад та територій України. 2020. 24 січня. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/pro-osnovni-zmini-ta-novovvedennya-v-dbn/>.

184. Програма святкових заходів з нагоди визначення дня міста в 2020 році. URL: <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/40192/programa-svyatkovih-zahodiv-z-nagodi-vidznachennya-dnya-mista-v-2020-roci>.

185. Психоемоційний стан українців на карантині: січень 2021. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2021. 21 січня. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/psihoemocionalnoe_sostoyanie_ukraincev_na_karantine_14-16_yanvaryu.html.

186. Публичная сфера: теория, методология, кейс-стади: монография / под ред. Е.Р. Ярской-Смирновой, П.В. Романова. М.: ООО «Вариант», ЦСПГИ, 2013. 360 с.

187. Рейтерович, І.В. Особливості розвитку публічної сфери в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. Серія: Політичні науки*. 2015. № 4. С. 55-61.

188. Римаренко, С.Ю. Індивідуальні та колективні права: компаративний аналіз. *Університетські наукові записки*. 2007. Вип. 2. С. 35-46.

189. Риттер, М. Политическая сфера как идеал политической культуры. *Граждане и власть: проблемы и подходы* / под ред. Г.М. Михалевой, С.И. Рыженкова. М.; СПб.: Летний сад, 2001. С. 12-27.

190. Робсон, Д. «Правило 3,5%»: как незначительное меньшинство может без насилия изменить мир. *BBC.news. Русская служба*. 2019. 10 августа. URL: https://www.bbc.com/russian/vert-fut-49292561?fbclid=IwAR0asZC1bRRE-gvfoGpoC7ixvNzVCjAa_GTmXYG-8QrwQI5hjupeellbQJk.

191. Рорти, Р. Философия без оснований: Беседы Михаила Рыклина с

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія

Ричардом Рорти. *Філософський прагматизм Ричарда Рорти і російський контекст*: сб. науч. тр. М.: Ин-т философии РАН, Фонд «Традиция», 1997. С. 126-156.

192. Рыженко, И. История отбросов и технологическое бессознательное: что такое медиа-археология, и зачем она нужна. *Syg.ma*. 2021. 15 марта. URL: <https://syg.ma/@ilia-ryzhenko/istoriia-otbrosov-i-tiekhnologhichieskoie-biessoznatielnoie-chto-takoie-miedia-arkhieologhiia-i-zachiem-ona-nuzhna>.

193. Сазонова, Я., Дукач, Ю. Звіт за результатами біоповедінкового дослідження серед чоловіків, що практикують секс із чоловіками в Україні. К.: МБФ «Альянс громадського здоров'я», 2019. 120 с.

194. Саханенко, С. Політичне управління містом в умовах самоврядування: монографія. Одеса: Вид-во ОФ УАДУ, 2001. 380 с.

195. Сеннет, Р. Падение публичного человека / пер. с англ. М.: Логос, 2002. 424 с.

196. Серета, В.В., Мазурик, О.В. Політика пам'яті в Україні: між загальнонаціональним та регіональними рівнями. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2013. № 1045, вип. 30. С. 101-109.

197. Серета, С. День Незалежності 2020: промова Зеленського, «Шльопки» та Марш Захисників. *Радіо Свобода*. 2020. 24 серпня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30800106.html>.

198. Сердюк, О. Соціально-філософська рефлексія феномену споживання. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2014. Вип. 8. С. 111-114.

199. Симоненко, І. Концептуальні засади державної політики пам'яті. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2010. 26 січня. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/269>.

200. Сироткина, И. Тело снова в моде: корпоральность в эпоху пандемии. *Теория моды*. 2021. Т. 59 (1). URL: https://www.nlobooks.ru/magazines/teoriya_mody/tm_59_1_2021/article/23376/.

201. Спек, Дж. Місто, зручне для пішоходів. URL: https://www.ted.com/talks/jeff_speck_the_walkable_city?language=uk&fbclid=IwAR3sZqyVPCVJG87G7cKbQNnatHj7QonoGq9-uXmchiC39ij_dvJqeH8T-K8#t-999317.

202. Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 2016. 17 листопада. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizacii_v_ukraine.html.

203. Стан та динаміка розвитку організацій громадянського суспільства

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія

України 2002-2013 роки: звіт за даними дослідження / упоряд. Л. Паливода. К.: БФ «Творчий центр ТЦК», 2014. 88 с.

204. Степанов, В.Ю. Соціокультурний простір сучасності. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2014. Вип. 43. С. 104-110.

205. Сьоме всеукраїнське муніципальне опитування, 12 травня – 3 червня 2021 р. *Соціологічна група «Рейтинг»*. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/sedmoy_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html.

206. Сыроедова, А. Мир малого. Опыт описания локальности. М.: ИФ РАН, 1998. 124 с.

207. Сюсель, Ю. Соціофілософський аспект споживацької поведінки як комунікативної дії. К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2017. 182 с.

208. Тевено, Л. Какой дорогой идти? Моральная сложность «обустроенного» человечества. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2000. Т. III, № 3. С. 84-111.

209. Тимків, В.М. Тенденції та механізми удосконалення місцевого самоврядування Великої Британії у контексті євроінтеграції: наук.-практ. посіб. К.: НАДУ, 2008. 60 с.

210. Тищенко, І.М. Міський публічний простір: підходи до визначення. *Maricteriум*. 2015. Вип. 59. Культурологія. С. 26-33.

211. Тищенко, І. Що таке міський публічний простір? *MistoSite*. 2015. 18 лютого. URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/shcho-take-miskyi-publichnyi-prostir>.

212. Траба, Р. Польские споры об истории в XXI в. *Pro et Contra*. 2009. Т. 13, № 3–4 (май–август). С. 43–64.

213. Третяк, О.А. Політико-філософське обґрунтування публічної сфери: можливості досягнення хабермасіанського ідеалу в сучасних умовах. *Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Політологія*. 2010. Вип. 20, № 9/2. С. 214-219.

214. Троянов, С. Урбаністика: 50 причин, чому в місті має бути більше пішохідних вулиць. *Na chasi*. 2020. 16 вересня. URL: <https://nachasi.com/2020/09/16/50-reasons-walkable-roads/>.

215. У пошуках нових підходів до збереження культурної спадщини: приватно-громадське партнерство. *Український центр культурних досліджень*. 2018. 22 серпня. URL: <https://uccs.org.ua/detsentralizatsiia/statti/u-poshukakh-novykh-pidkhodiv-do-zberezhennia-kulturnoi-spadshchyny-privatno-hromadske-parterstvo/>.

216. Україна-2020: невинуваті очікування, неочікувані виклики. Підсумки року у дзеркалі громадської думки (грудень 2020 р.). *Центр Разумкова*. 2020. 16 грудня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni>

[doslidzhennia/ukraina2020-nevypravdani-ochikuvannia-neochikuvani-vyklyky-pidsumky-roku-u-dzerkali-gromadskoi-dumky-gruden-2020r.](https://doi.org/10.26907/2542-0412.2020.1.102-130)

217. Україна. Огляд урбанізації / Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Світовий банк. К., 2015. ххі, 196 с.

218. Уэбстер, Ф. Теории информационного общества. М.: Аспект Пресс, 2004. 400 с.

219. Федотова, Н. Формирование городской идентичности: факторный и институциональный аспекты. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2017. Т. 20, № 3. С. 32-49.

220. Фелонюк, Т.А. Місцеве самоврядування у Французькій Республіці: еволюція становлення та розвитку. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 30. С. 167–174.

221. Фесенко, Г.Г. Креативні трансформації культурного ландшафту мегаполісів. *Наукові записки НаУКМА. Теорія та історія культури*. 2013. Т. 140. С. 59-64.

222. Фесенко, Г. Культурний простір сучасного міста як цивілізаційний вибір. *Пространство литературы, искусства и образования – путь к миру, согласию и сотрудничеству между славянскими народами: сб. науч. тр.: по матер. VII Междунар. науч.-практич. конференции, 20 декабря 2012 г.* / ред. А.Г. Романовский, Ю.И. Панфилов. Харьков: НТУ «ХПИ», 2013. С. 258-262.

223. Фестиваль 2019. *Мистецький арсенал*. 2019. URL: <https://artarsenal.in.ua/knyzhkovyj-arsenal/festyval-2019/>.

224. Філіппова, Т.О. Антропологічний вимір міста. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. Вип. 61. С. 154-159.

225. Філіппова, Т.О. Протилежність села і міста у контексті сучасної історичної антропології. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Філософія*. 2013. Вип. 40 (2). С. 178-188.

226. Фоглер, Н. Семиотика повсякденного: порядок в доме. *Syg.ma*. 2020, 16 июня. URL: <https://syg.ma/@vogler/siemiotika-povsiednievnogho-poriadok-v-domie>.

227. Фромм, Э. Иметь или быть? / пер. с нем. М.: Мысль, 2004. 314 с.

228. Фурс, Б. Трансформация публичности и просоветская ситуация. *Постсоветская публичность: Беларусь, Украина: сб. науч. трудов / под ред. М. Соколовой, В. Фурса*. Вильнюс: ЕГУ, 2008. С. 5–25.

229. Фуко, М. Археология знания / пер. с фр. М. Ракова. СПб.: Гуманитарная Академия, 2004. 416 с.

230. Фуко, М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / пер. с фр. М.: Касталь, 1996. 448 с.

231. Фуко, М. Интеллектуалы и власть: избранные политические ста-

Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія

ть, выступления и интервью: в 3 ч. Ч. 3 / пер. с фр. Б. Скуратова; под общ. ред. В. Большакова. М.: Праксис, 2006. 320 с.

232. Хабермас, Ю. Структурное изменение публичной сферы: исследование относительно категории буржуазного общества / пер. с нем. М.: Весь мир, 2016. 344 с.

233. Харви, Д. Право на город. *Логос*. 2008. № 3. С. 80-92.

234. Хаттон, П. История как искусство памяти. СПб.: Владимир Даль, 2003. 424 с.

235. Хенгістов, В. Йен Гел: «Забудова скверів чи житлових дворів – нонсенс для європейського міста». *Хмарочос*. 2018. 22 квітня. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2018/04/22/yen-gel-zabudova-skveriv-chi-zhitlovih-dvoriv-nonsens-dlya-yevropeyskogo-mista>.

236. Ходус, Е.В. От общественного к частному: актуальные модальности социокультурного бытия. *Новая парадигма*. 2014. Вып. 121. С. 84-94.

237. Хом'як, Н.О. Буття людини в ландшафтах сучасного міста. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2016. № 66. С. 150-158.

238. Хэмилтон, М. Интегральный город: эволюционные интеллекты человеческого улья. М.: Ориенталия, 2013. 685 с.

239. Чернявська, О. Фітнес як стиль життя: особливості розвитку в Україні (на прикладі мегаполісів). *Український соціологічний журнал*. 2012. № 1-2. С. 79-89.

240. Чикаренко, І.А. Формування системи управління інноваційним розвитком територіальних громад: монографія. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2014. 338 с.

241. Шадська, У. Безпека громади: пошук спільних рішень. К.: Експертний центр з прав людини, 2018. 154 с.

242. Шаров, Ю. Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: концептуальні аспекти: монографія. К.: Вид-во УАДУ, 2001. 302 с.

243. Шевчук, Д.М. Публічне і приватне в горизонті соціального буття людини. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2011. № 2. С. 76-80.

244. Шеррер, Ю. Германия и Франция: проработка прошлого. *Pro et Contra*. 2009. Т. 13, № 3–4 (май–август). С. 95–96.

245. Шестакова, Е.Г. Публічна сфера як поняття сучасної теорії соціальної комунікації. *Наукові записки Інституту журналістики [КНУ імені Тараса Шевченка]*. 2008. Т. 30 (січень–березень). С. 11-17.

246. Шосте всеукраїнське муніципальне опитування, 25 січня – 17 лютого 2020 р. *Соціологічна група «Рейтинг»*. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/shestoy_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html.

247. Шнайдер, В. Сквоти в місті: житло, активізм, нерівність. *MistoSite*. 2020. 24 вересня. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/skvoty-v-misti-zhytlo-aktyvizm-nerivnist?locale=ru>.
248. Шроер, М. Тілесні простори. *Рухливий простір. Міждисциплінарна онтологія* / за ред. К. Міщенко, С. Штретлінг. К.: Аванпост-Прим, 2018. С. 74–92.
249. Штомпка, П. Социология социальных изменений / пер. с англ. под ред. В.А. Ядова. М.: Аспект Пресс, 1996. 416 с.
250. Щербина, В.М. Міжкультурна комунікація у сучасному соціокультурному просторі. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 2. С. 70-75.
251. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні – 2020 рік. К., 2021. 340 с.
252. Эмерсон, К. Карнавал: тела, оставшиеся неоформленными. *Диалог. Карнавал. Хронотоп*. 1997. № 2. С. 17-79.
253. Як спроектувати справедливе місто? 8 коротких історій про справедливе міське планування в повсякденному житті. URL: https://ua.boell.org/sites/default/files/komix_a5_ua_out_web-compressed.pdf.
254. Якобссон, К. Мобілізація міських суспільних рухів у Центрально-Східній Європі. *MistoSite*. 2015. 29 липня. URL: <https://mistosite.org.ua/uk/articles/mobilizatsiia-miskykh-suspilnykh-rukhiv-u-tsentralno-skhidnii-yevropi>.
255. Anwar Shah. Participatory Budgeting. Washington, DC: World Bank Publications, 2007. 269 p.
256. Arabjad, S.M., Shirouyehzad, H. Improving Project Management Process in Municipality Based on SWOT Analysis. *International Journal of Engineering and Technology*. 2012. Vol. 4 (5). URL: https://www.researchgate.net/publication/264236509_Improving_Project_Management_Process_in_Municipality_Based_on_SWOT_Analysis.
257. Arendt, H. The Human Condition. 2nd edn. Chicago, Il.: University of Chicago Press, 1998. 370 p.
258. Auge, M. Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity. London; New York: Verso, 1995. 122 p.
259. Bauman, Z. Intimations of postmodernity. London; New York: Routledge, 1991. 264 p.
260. Benhabib, S. Situating the Self: Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics. Durham, NC: Duke University Press, 1994. 564 p.
261. Benhabib, S. The Claims of Culture: Equality and Diversity in the

Global Era. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002. 216 p.

262. Benhabib, S. Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy. *Democracy and Difference* / S. Benhabib (ed.). Princeton, NJ: Princeton University Press, 1996. P. 67-94.

263. Blaug, M. Great Economists since Keynes: An Introduction to the Lives and Works of One Hundred Modern Economists. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 1998. 328 p.

264. Bowen, H.R. Social Responsibilities of the Businessman. URL: <http://www.uiowapress.org/books/2013-fall/social-responsibilities-businessman.htm>.

265. Brenner, N. The Urban Question as a Scale Question: Reflections on Henri Lefebvre, Urban Theory and the Politics of Scale. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2000. Vol. 24 (2). P. 361–378.

266. Brown, A., Kristiansen, A. Urban policies and the right to the city: rights, responsibilities and citizenship. København: The Danish institute for human rights, 2009. 56 p.

267. Burns, D., Hambelton, R., Hoggett, P. The Politics of Decentralization: Revitalizing Local Democracy. L.: Macmillan, 1994. 169 p.

268. Butcher, H. Why community policy? Some explanations for recent trends. *Community and Public Policy* / H. Butcher, A. Glen, P. Henderson, J. Smith (eds.). L.: Pluto Press, 1993. P. 217–237.

269. Castells, M. The City and the Grassroots. A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements Berkeley: University of California Press, 1984. 471 p.

270. Cate, F.H. Principles of Internet Privacy. *Connecticut Law review*. 2000. Vol. 32. P. 877-896.

271. Císař, O. Social Movements after Communism. *The Routledge Handbook of East European Politics* / A. Fagan, P. Kopecký (eds.). London: Routledge, 2017. P. 184-196.

272. Cichocki, M. A. Władza I pamięć. O politycznej funkcji historii. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2005. 283 s.

273. Chandler, J.A. Local Government Today. Manchester. Manchester University Press, 2001. 240 p.

274. Choi Jin Seok. Смысл праздника как карнавализации в трудах М.М. Бахтина. URL: <https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/jcrees/2013Osaka/55ChoiJinSeok.pdf>.

275. Crawford, R. A cultural account of «health» control, release and the social body. *Issues in the Political Economy of Health Care* / J.B. McKinlay (ed.). London: Tavistock Publications, 1986. P. 60–103.

276. Crime rates in Dnipro, Ukraine, 2021. URL: <https://www.numbeo.com/>

[crime/in/Dnipropetrovsk.](#)

277. Davis, M. *City of Quartz*. London; New York: Verso, 2006. 512 p.
278. Della Porta, D., Diani, M. *Social Movements: An Introduction*. 2nd ed. Malden: Blackwell Publishing, 2006. 356 p.
279. Dryzek, J. *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford: Oxford University Press, 2002. 195 p.
280. Duncan, S. Goodwin, M. *The Local State and Uneven Development*. Cambridge: Polity, 1988. 300 p.
281. Edwards, A. Scientific expertise, and policymaking: the intermediary role of the public sphere. *Science and Public Policy*. 1999. Vol. 26 (3). P. 163-170.
282. Europe: Crime Index by City 2020. URL: https://www.numbeo.com/crime/region_rankings.jsp?title=2020&region=150.
283. Europe: Crime Index by City 2021. URL: <https://www.numbeo.com/crime/>.
284. Fainstein, S.S., Hirst, C. Urban social movements. *Theories of Urban Politics* / D. Judge, G. Stoker, H. Wolman (eds.). Thousand Oaks, Ca.: Sage, 1995. P. 181-204.
285. Fishkin, J. *When the People Speak, Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 183 p.
286. Fraser, N. Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*. 1990. Vol. 25/26. P. 56-80.
287. Friedman, M. The Social Responsibility of Business Is to Increase its Profits. *New York Times*. 1970, September 13. P. 122-126.
288. Gerhardt, V. *Selbstbestimmung*. Stuttgart: Reclam, 1999. 323 s.
289. Gibbs, J.P. The evolution of population concentration. *Economic Geography*. 1963. Vol. 39. P. 119-129.
290. Gilman, H.R. *Participatory Budgeting and Civic Tech: The Revival of Citizen Engagement (Georgetown Digital Shorts)*. Georgetown: Georgetown University Press, 2016. 400 p.
291. Glassner, R. In the name of health. *The Sociology of Health Promotion: Critical Analyses of Consumption, Lifestyle and Risk* / R. Bunton, S. Nettleton, R. Burrows (eds.). London; New York: Routledge, 1995. P. 159–174.
292. Goffman, E. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, N.Y.: Doubleday, 1959. 259 p.
293. Goldsmith, M.J., Page, E.C. *Changing Government Relations in Europe: From Localism to Intergovernmentalism*. London: Routledge, 2010. 304 p.
294. Gould, C. *Diversity and Democracy: Representing Differences. Democracy and difference: contesting the boundaries of the political* / S. Benhabib (ed.). Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996. P. 171-186.

295. Habermas, J. *Between facts and norms: contribution to a discourse theory of law and democracy*. Boston: Massachusetts Institute of Technology, 1996. 605 p.
296. Habermas, J. *Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research*. *Communication Theory*. 2006. Vol. 16 (4). P. 411-426.
297. Habermas, J. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, Ma.: The MIT Press, 1991. 301 p.
298. Haider-Markel, D.P. *The Oxford Handbook of State and Local Government*. Oxford: Oxford University Press, 2014. 1502 p.
299. Hannemann, A. *Strategic Urban Planning and Municipal Governance: Within an Anglo-American Context*. Saarbrucken: VDM Verlag Dr. Mueller E.K., 2008. 128 p.
300. Harvey, D. *The right to the city*. *International journal of urban and regional research*. 2003. Vol. 27 (4). P. 939-941.
301. Henion, K.E., Kinnear, Th.C. *Ecological marketing*. Chicago: American Marketing Association, 1976. 168 p.
302. Hirschman, E. *Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods and Propositions*. *Journal of Marketing*. 1982. Vol. 46 (3). P. 92-101.
303. Hopkins, C.C. *My Life in Advertising and Scientific Advertising*. Lincolnwood, IL: NTC Business Books, 1990. 318 p.
304. Hopkinson, G.C., Pujari, D. *A Factor Analytic Study of the Sources of Meaning in Hedonic Consumption*. *European Journal of Marketing*. 1999. Vol. 33 (3-4). P. 273-294.
305. Human-freedom-index-2020. URL: <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/2020-12/human-freedom-index-2020.pdf>.
306. Jacobs, J. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House, 1961. 458 p.
307. Kirk, D., Colquhoun, D. *Healthism and Physical Education*. *British Journal of Sociology of Education*. 1989. Vol. 10 (4). P. 417-434.
308. Khan, Z., Morshed, M. *Implementing formal project management to local government projects*. *Paper presented at PMI Global Congress*. 2012. URL: <https://www.pmi.org/learning/library/formal-pm-local-government-projects-6006>.
309. Kohn, M. *Brave New Neighborhoods. The Privatization of Public Space*. New York; London: Routledge, 2004. 244 p.
310. Kubicki, P. *Portret polskich ruchów miejskich*. Poznań, 2020. 148 s.
311. Lacaile, Ph., Garreau, F. *L'élú municipal: Statut de l'élú et fonctionnement du conseil municipal*. Laval: Berger levrault, 2020. 258 p.
312. Lefebvre, H. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell, 1991. 464 p.

313. Lefebvre, H. Writings on cities. Oxford: Blackwell, 1996. 272 p.
314. Low, S. How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and Incorporation of Gated Communities. *The Politics of public space* / S. Low, N. Smith (eds.). New York; London: Routledge, 2006. P. 81-104.
315. Lynch, K. The Image of the City. Cambridge, Ma.: MIT Press, 1960. Vii, 194 p.
316. Marris, P., Rein, M. Dilemmas of Social Reform: poverty and community action in the United States. London: Routledge & Kegan Paul, 1967. 248 p.
317. McLuhan, M., Fiore, Q. The Medium is the Massage: An Inventory of Effects. London: Penguin Books, 1967. 157 p.
318. McLuhan, M., Fiore Q. War and Peace in the Global Village. Berkeley, CA: Ginko Press, 2001. 192 p.
319. McLuhan, M. The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man. Toronto: University of Toronto Press, 2011. 336 p.
320. McLuhan, M. The Mechanical Bribe: Folklore of Industrial Man. New York: The Vanguard Press, 1951. 157 p.
321. McLuhan, M. Understanding Media: The Extensions of Man. New York: McGraw-Hill, 1964. 318 p.
322. McLuhan, M., Watson, W. From Cliché to Archetype. Berkeley, CA: Ginko Press, 2011. 171 p.
323. Miguel, C. Personal relationships and intimacy in the age of social media. L.: Palgrave Macmillan, 2018. 133 p.
324. Mitchell, D. The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy. *Annals of the Association of American Geographers*. 1995. Vol. 85 (1). P. 108-133.
325. Mitchell, D. The Right to the City: social Justice and the Fight for Public Space. N.Y.: The Guilford Press, 2003. 270 p.
326. Neal, Z. Seeking common ground: three perspectives on public space. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers – Urban Design and Planning*. 2010. Vol. 163 (2). P. 59-66.
327. Ogilvy, D. Confessions of an Advertising Man. London: Southbank Publishing, 2012. 192 p.
328. Packard, V. Hidden Persuaders. New York: Ig Publishing, 2007. 240 p.
329. Packard, V. The Naked Society. New York: David McKay Publications, 1964. xii, 369 p.
330. Porta, della D. Can Democracy Be Saved? Participation, Deliberation and Social Movements. Cambridge: Polity Press, 2013. 256 p.
331. Prévost, P. Le gouvernement municipal en questions. Montréal: Éditions JFD, 2017. 175 p.

332. Purcell, M. Excavating Lefebvre: the right to the city and its urban politics of the inhabitant. *GeoJournal*. 2002. Vol. 58 (2-3). P. 99-108.
333. Pickvance, Ch. From Urban Social Movements to Urban Movements: A Review and Introduction to a Symposium on Urban Movements. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2003. Vol. 27 (1). P. 102-109.
334. Pruijt, H. The Logic of Urban Squatting. *International journal of urban and regional research*. 2013. Vol. 37 (1). P. 19-45.
335. Public and private in private in thought and practice: perspectives on a grand dichotomy / J. Weintraub, K. Kumar (eds.). Chicago, Il.: University of Chicago Press, 1997. 399 p.
336. Reeves, R. Reality in Advertising. Chester, PA: Widener Classics, 2015. 170 p.
337. Sancton, A., Young, R.A. Foundations of Governance: Municipal Government in Canada's Provinces. Toronto: University of Toronto Press, 2009. 544 p.
338. Savka, V., Stavkova, S. Memory Revitalization of the Ukrainian Post War Immigrants from Poland: Current status and Prospects. *Sieć pamięci. Cyfrowe postaci pamięci społecznej*. Krakow: NOMOS, 2015. 291 p.
339. Scambler, G. Sociological Theory and Medical Sociology. London; New York: Tavistock Publications, 1987. 261 p.
340. Sennett, R. The public realm. *The Blackwell city reader* / G. Bridge, S. Watson (eds.). London: Wiley Blackwell, 2010. P. 261-273.
341. Sharpe, L.J. Theories and Values of Local Government. *Political Studies*. 1970. Vol. 18. P. 153-174.
342. She Ben Ming Yi. Municipal construction project management. Bijing: China Building Industry Press, 2000. 540 p.
343. Stoker, G. The Comparative Study Of Local Governance: Towards A Global Approach. *Politica y Sociedad*. 2010. Vol. 47 (3). P. 207-218.
344. Susen, S. Critical Notes on Habermas's Theory of the Public Sphere. *Sociological Analysis*. 2011. Vol. 5 (1). P. 37-62.
345. Taylor, Ch. Nowoczesne imaginaria społeczne. Kraków: Znak, 2010. 256 s.
346. The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after Socialism / K. Stanilov (ed.). Dordrecht: Springer, 2007. 506 p.
347. Tindal, C.R. Guide to Good Municipal Governance (Municipal Knowledge Series). St. Thomas, ON: Municipal World Inc., 2007. 137 p.
348. Warren, S., Brandeis, L. The Right to Privacy. *Harvard Law Review*. 1890. Vol. IV. December 15. № 5. P. 193-220.
349. Watson, D.J., Hassett, W.L. Local Government Management: Current

Issues and Best Practices. London: Taylor & Francis, 2003. 440 p.

350. Westin, A. Privacy and Freedom. New York: Atheneum, 1967. 487 p.

351. Whyte, W.H. The Social Life of Small Urban Spaces. New York: Project for Public Spaces, 1980. 125 p.

352. WJP Rule of Law Index 2020. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2020>.

353. Yanocha, D. Getting to cycle-friendly: Prioritizing Actions to Improve Urban Cycling. *ITDP*. 2020. February 27. URL: <https://www.itdp.org/wp-content/uploads/2020/01/ITDP-Grow-Cycling-Toolkit-Webinar-Presentation.pdf>.

354. Zukin, Sh. The Cultures of Cities. Oxford: Blackwell publishers, 1995. 336 p.

Авторський колектив

Гудзенко Олеся Зеновіївна – доцент кафедри соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат соціологічних наук, доцент (підрозділ 2.2).

Демичева Алла Валеріївна – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат соціологічних наук, доцент (підрозділ 2.3).

Зубарева Оксана Ігорівна – доцент кафедри соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат соціологічних наук (підрозділ 3.4).

Калиновський Юрій Юрійович – професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків), доктор філософських наук, професор (підрозділ 1.3).

Кальниш Юрій Григорович – професор кафедри соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор наук з державного управління, професор (підрозділ 3.1).

Ковальська-Павелко Ірина Миколаївна – доцент кафедри історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат історичних наук, доцент (підрозділ 3.2).

Кривошеїн Віталій Володимирович – завідувач кафедри соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор політичних наук, професор (передмова, підрозділи 1.1, 2.1, післямова).

Легеза Сергій Валерійович – доцент кафедри соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат історичних наук, доцент (підрозділ 2.4).

Ніколенко Вадим Вікторович – професор кафедри соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор соціологічних наук, доцент (підрозділ 3.3).

Ходус Олена Володимирівна – професор кафедри соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор філософських наук, доцент (передмова, підрозділ 1.2., післямова).

Наукове видання

**Публічна сфера міста:
суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування: монографія**

Авторський колектив:

Олеся Зеновіївна Гудзенко

Алла Валеріївна Демичева

Оксана Ігорівна Зубарева

Юрій Юрійович Калиновський

Юрій Григорович Кальниш

Ірина Миколаївна Ковальська-Павелко

Віталій Володимирович Кривошеїн

Сергій Валерійович Легеза

Вадим Вікторович Ніколенко

Олена Володимирівна Ходус

Здано на складання 22.11.2021. Підписано до друку 25.11.2021. Формат 60x84/16. Папір офс. Друк різнографічний. Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 16,00. Обл.-вид. арк. 15,91. Наклад 100 пр. Зам. № 28

Свідоцтво про видавничу діяльність
розповсюдження видавничої продукції
Серія ДК № 5729 від 26.10.2017
видано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
ТОВ «Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+»
49000, м. Дніпро, вул. Вернадського, 19/21
Тел./факс: (056) 745 15 95